คดีธรรม คดีโลก

ของ

เสถียร โพธินันทะ

อาจารย์ในสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย

คำนำ

นายเสถียร โพธินันทะ อาจารย์ผู้บรรยายวิชาประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาและพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน ในสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย แม้จะล่วงลับไปในขณะมีอายุเพียง ๓๘ ปี แต่ก็ได้ทิ้งผลงานอันมีค่ายิ่ง อาจรวมเป็นเล่มขนาดใหญ่เท่าเล่มที่ปรากฏแก่ท่านผู้อ่านในขณะนี้ถึง ๖-๗ เล่ม เป็นงานค้นคว้า งานอรรถาธิบายอันเป็นประโยชน์แก่วงการศึกษาพระพุทธศาสนาอย่างน่านิยมชมชื่น

พุทธศาสนิกชนทั่วไปทั้งคฤหัสถ์บรรพชิต ยกย่องสรรเสริญและเสียดายนายเสถียร โพธินันทะ ผู้มีความจำดี มีความตั้งใจค้นคว้าความรู้ทางพระพุทธศาสนาและมีความอุตสาหะแสดงปาฐกถาบ้าง บรรยายในสถานศึกษาบ้าง เมื่อมีข่าวว่าไปแสดงปาฐกถา ณ ที่ใด ย่อมมีผู้หลั่งไหลไปฟัง ณ ที่นั้นอย่างเนืองแน่น เพราะนายเสถียร โพธินันทะ มีความเข้าใจแตกฉาน พูดคล่องรวดเร็วเห็นจริงเห็นจัง ปลูกความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนาแก่ผู้ฟังได้อย่างน่าอัศจรรย์

คำเดิมแต่วันถึงแก่กรรม เมื่อวันที่ ๙ ธันวาคม ๒๕๐๙ ได้มีผู้แสดงความจำนงเป็นเจ้าภาพบำเพ็ญกุศลติดต่อกันตลอดเวลา ๑ เดือน จึงบรรจุศพ เมื่อถึงคราวพระราชทานเพลิงศพ เมื่อวันที่ ๑๔ พฤษภาคม ๒๕๑๐ ก็มีผู้ไปร่วมในงานอย่างเนืองแน่นเป็นประวัติการณ์ เมรุ ณ วัดเทพศิรินทราวาส ซึ่งกว้างขวาง กลายเป็นที่แคบไป ที่นั่งจัดไว้เท่าไรก็ไม่พอ ต้องยืนล้นกันออกไป แต่ก็ไม่มีใครท้อแท้ ต่างมาด้วยน้ำใจอันดีงาม และบางหมู่บางคณะก็ถึงกับเช่ารถประจำทางมาจากต่างจังหวัดไกลๆ และข้อที่น่าบันทึกไว้เป็นประวัติศาสตร์ก็คือ หนังสือที่พิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงศพ นายเสถียร โพธินันทะ นอกจากของเจ้าภาพส่วนกลางแล้ว ยังมีท่านผู้อื่นพิมพ์ส่งมาร่วมแจกด้วย รวมทั้งสิ้นถึง ๑๔ เล่ม สมเด็จพระสังฆราช (อุฏฐายี มหาเถระ) แห่งวัดมกุฏกษัตริยาราม ก็ได้ทรงมีพระเมตตารับศพนายเสถียรไว้ในพระสังฆราชานุเคราะห์ จำเดิมแต่ต้น และได้เสด็จมาเป็นประธานในงานพระราชทานเพลิง ท่ามกลางพระเถรานุเถระ ภิกษุสามเณรทั้งฝ่ายไทย ฝ่ายจีน และพุทธศาสนิกชนผู้มาประชุมกันในอวสานกาลนี้อย่างคับคั่ง

สำนักพิมพ์บรรณาคาร ประสงค์จะรวบรวมพิมพ์ผลงานทั้งหมดของนายเสถียร โพธินันทะ ไว้เป็นชุด ข้าพเจ้าจึงมีความยินดีช่วยจัดให้ และในเรื่องคดีโลก-คดีธรรม เล่มที่ ๑ นี้ ข้าพเจ้าได้ให้นำปาฐกถาเรื่องวิธีสอนเยาวชนเรื่องสุญญตา และอื่นๆ ที่นับว่ามีคุณค่ายิ่งมาพิมพ์รวมไว้ด้วย นอกจากนั้นในท้ายคำนำนี้ได้คัดคำไว้อาลัยเฉพาะคำกลอน ซึ่งพระภิกษุนักศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย มหาวิทยาลัยพระพุทธศาสนา ผู้เป็นศิษย์ของนายเสถียร โพธินันทะ ได้ประพันธ์ไปตั้งไว้หน้าศพมาพิมพ์ในที่นี้ รวมทั้งคำกล่าวไว้อาลัยของกลุ่มนักศึกษาพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ขึ้นปีที่ ๙ (ชั้นมหาวิทยาลัย) เพื่อให้ท่านผู้อ่านได้เห็นว่า นายเสถียร โพธินันทะ เป็นที่เคารพรักของศิษย์ทั้งหลายอย่างไร

ขอกุศลจริยาทั้งปวงที่เราทั้งหลายผู้อยู่ข้างหลัง ได้บำเพ็ญและอุทิศไปให้ จงสำเร็จเป็นปัตตานุโมทนามัยบุญราศีอำนวยวิบากสมบัติส่วนที่พึงใจ ให้นายเสถียร โพธินันทะ ประสบแต่สรรพอิฏฐารมย์ สมดังมโนรถทุกประการ

สุชีพ ปุญญานุภาพ

พระนคร

๓ กรกฎาคม ๒๕๑๑

สารบาญ

คำไว้อาลัย

ที่คัดมานี้เฉพาะที่เป็นคำกลอนแด่อาจารย์เสถียร โพธินันทะ

เคยซาบซึ้งถึงธรรมจากน้ำถ้อย หยาดหยดย้อยเยือกเย็นเป็นสุขศรี
ต่างยอมรับนับถือคือเมธี พระไตรปิฎกเคลื่อนที่นี้สมญา
ประทีปแก้วแวววาวของชาวพุทธ ประเสริฐสุดผุดผ่องส่องเวหา
สวรรค์ส่งมาอยู่คู่สภาฯ ชั่วเวลาอันสั้นพลันดับลง
จัดมืดแล้วแววตาทุกตาเศร้า โอ้บุญเราเท่านี้ที่เสริมส่ง
ศิษย์สะอื้นอาลัยไม่อาจปลง เพราะซื่อตรงจงรักสลักใจ.

พระมหาสมโพธิ นิจฺจโพธิโก

ประพันธ์ในนามคณะกรรมการนักศึกษา ม.ม.ร. ปี พ.ศ.๒๕๐๙

(คำว่า ม.ม.ร. คำเต็มคือ "มหามกุฏราชวิทยาลัย" ซึ่งเป็นมหาวิทยาลัยพระพุทธศาสนา)

อาลัย

ท่านเป็นเพชรเม็ดงามแห่งความรู้ ท่านเป็นตู้ไตรปิฎกสาธกแถลง
ท่านเป็นปราชญ์ยิ่งปราชญ์ฉลาดแสดง ท่านเป็นแสงศาสนามหายาน
วิทยาสารพัดถนัดสอน ทุกวรรคตอนตื่นเต้นเห็นฉาดฉาน
ทั้งโลกนี้โลกหน้าปรีชาชาญ คิดเขียนอ่านอัศจรรย์นี่ฉันใด
หน่ายเสน่ห์เมถุนเห็นคุณโทษ ถือสันโดษโพธิสัตว์หัดนิสัย
มองโลกเหลือเบื่อระอาไม่อาลัย โดยหมายใจไปดุสิตเมื่อปลิดปลง
เมื่อมนุษย์เหนือกว่าประดามนุษย์ ประหลาดสุดสร่างโหดโลภโกรธหลง
ความคิดเห็นเด่นจนผู้คนงง สมเป็นพงษ์พุทธผู้เลิศรู้จริง
ในนามศิษย์คิดศัพท์คำนับศพ แจงมิจบจุใจคุณใหญ่ยิ่ง
ปัญญาสั้นสุดสร้างคำอ้างอิง มาเป็นสิ่งเซ่นสรวงดวงวิญญาณ
เราสูญเพชรเม็ดงามแห่งความรู้ เราสูญตู้ไตรปิฎกสาธกสาส์น
เราสูญปราชญ์ปรมาเมธาจารย์ สูญจักรวาลวิทยาโอ้อาลัย.

พระมหาทองเลี่ยม ธนสีโล

ประพันธ์ในนามคณะศิษย์นักศึกษา ม.ม.ร. รุ่นที่ ๑๙

แด่อาจารย์เสถียร โพธินันทะ

เราสูญอาจารย์ไปอาลัยยิ่ง เราสูญสิ่งล้ำค่ามหาศาล
เราเคยได้ศึกษามหายาน เราเคยอ่านเคยท่องร่วมห้องกัน
อาจารย์ผู้เปรื่องปราดฉลาดล้ำ ถึงแก่กรรมผองเราพลอยเศร้าศัลย์
แต่ก็สู้ระงับโดยฉับพลัน นึกว่านั่นสังขารถึงกาลแล้ว
ด้วยระลึกถึงคุณอดุลย์ค่า ขอบูชาความดีที่ผ่องแผ้ว
ไตรปิฎกมิพรากไปจากแนว ยังเหลือแววเมธามหาคุณ
อาจารย์ถือสันโดษอุโฆษชื่อ ปวงชนลือหลายทบศิษย์อบอุ่น
ต่างคนต่างเลื่อมใสเสริมใบบุญ ศรัทธาสุนทรธรรมนี่น้ำใจ
เราสูญอาจารย์ไปอาลัยยิ่ง เราสูญสิ่งล้ำค่าจะหาไหน
เราต้องกตัญญูทุกผู้ไป เราจักได้ชื่อว่า "ศิษย์อาจารย์"

พระมหาเวทิน โชตินฺนุโท

ประพันธ์ในนามนักศึกษา ม.ม.ร. รุ่นที่ ๑๘

แด่ดวงวิญญาณ อาจารย์เสถียร โพธินันทะ

ประทีปทองส่องวิถีชีวิตศิษย์ ดับมืดมิดมองไปไม่เห็นหน
แสงเพริศแพร้วแววับกลับมืดมน ชั่วบัดดลแสงดับสูญลับตา
จอมเมธีที่เคารพพบจุดจาก ทอดทิ้งซากวีรกรรมค้ำศาสนา
ละโลกแล้วสถิตชั้นสวรรยา เสพย์สุขาแดนทิพย์คอยนิพพาน
พุทธังกูรพูนพิพัฒน์สัตบุรุษ เลิศมนุษย์ล้ำปัญญาวาจาหาญ
มุ่งบำเพ็ญบารมีหนีบ่วงมาร ปณิธานเที่ยงแท้กอปรแต่บุญ
เอกบุรุษพุทธศาสนิก ผู้ผันพลิกตรีปิฎกยกเกื้อหนุน
"เถรวาท" ปราดเปรื่องเลื่องลือคุณ ทั้งค้ำจุน "มหายาน" สมานธรรม
เทิดทูนศาสน์ให้เสถียรไม่เปลี่ยนแผน ถึงเหนื่อยแสนรอยสรวลชวนชื่นฉ่ำ
ประกาศพจน์พุทธองค์ให้คงคำ โน้มน้าวนำใจศิษย์สู่ทิศทาง
ประทีปทองส่องศาสน์นิราศลับ แสงพลันดับสิ้นแววแนวสว่าง
เกียรติจอมปราชญ์ผงาดงามนามไม่จาง ชีพวายวางกิตติคุณหนุนโลกา.

สันต์ แสงสนธยา

ประพันธ์ในนามนักศึกษา ม.ม.ร. รุ่นที่ ๒๐

อาจารย์เสถียร โพธินันทะ ท่านเป็นหนึ่งใน...

ท่านเป็นหนึ่งในประดาเมธาพุทธ หนึ่งในบุตรมุนินทร์ชินศรี
หนึ่งในผู้จดจำจบคัมภีร์ หนึ่งในตรีปิฎกสาธกมา
ท่านเป็นหนึ่งในเรื่องความเปรื่องปราด หนึ่งในผู้รู้ประกาศศาสนา
หนึ่งในคนควรคู่โลกบูชา หนึ่งในอาจารย์ผู้รอบรู้จริง
ท่านเป็นหนึ่งในมนุษย์ดุจประทีป ส่องทวีปให้กระจ่างสว่างยิ่ง
หนึ่งในผู้ชาวพุทธสุดประวิง หนึ่งในมิ่งขวัญศิษย์คิดอาลัย
ท่านเป็นหนึ่งในครูควรบูชิต หนึ่งในมิตรแม้นคบสบสุกใส
หนึ่งในผู้ทรงธรรมประจำใจ เป็นหนึ่งในศาสนามหายาน
ท่านเป็นหนึ่งในมนุษย์ถึงจุดหมาย หนึ่งในชายชาญฉลาดพูดฉาดฉาน
หนึ่งในผู้แพร่ธรรมเชิงชำนาญ หนึ่งในท่านผู้ประสิทธิ์วิทยา
แม้ชีพดับชนระบุนามอุโฆษ เกียรติเรืองโรจน์รุ้งระยับอยู่กับหล้า
ฝากผลงานงามก่องก้องโลกา ให้บรรดาพวกเราคิดเคารพ
หนึ่งในผู้รู้ค่าศาสนาพุทธ โลกมนุษย์รู้เห็นจนเจนจบ
คงเป็นหนึ่งในวิมานที่ท่านพบ รอสมทบหนึ่งในผู้สู่นิพพาน.

ศาสนศาสตรบัณฑิต รุ่นที่ ๑๔

อาลัย...อาจารย์เสถียร โพธินันทะ

สุดจะหาคำใดมาเอ่ยเอื้อน ให้ได้เหมือนดวงใจอาลัยหา
เมื่ออาจารย์ด่วนลับดับชีวา ศิษย์ทั่วหน้าแสนสลดรันทดใจ
แม้จะรู้ว่าสังขารนั้นไม่เที่ยง ก็เป็นเพียงทฤษฎีวจีไข
ยังมีโศกมีเศร้าเผาฤทัย ตามวิสัยของมนุษย์ปุถุชน
ก่อนนี้เคยได้สดับรับคำสอน ทุกบทตอนเน้นตระหนักหลักเหตุผล
ยกชั่วดีมาสาธกไม่วกวน จิตเปี่ยมล้นกรุณาหาใครปาน
ท่านเกิดมาเพื่อประกาศศาสน์พระพุทธ ให้พิสุทธิ์เรืองรองผ่องไพศาล
นรกสวรรค์ท่านชี้มีหลักการ ทั้งนิพพานก็เจนจัดไม่ขัดเลย
หากชีวิตอาจารย์นั้นแลกได้ จะขอแลกเอาไว้ไม่ยอมเฉย
คุณของท่านมากล้นพ้นภิเปรย ยังไม่เคยลืมรสพจมาน
ด้วยอำนาจคารวะฐานะศิษย์ ขอตั้งจิตสัจจะอธิษฐาน
หากดวงจิตยังไม่ล่วงพ้นบ่วงมาร ขอให้พบอาจารย์นิรันดรฯ.

คณะกรรมการนักเรียนนักศึกษาศูนย์ศึกษาพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ ม.ม.ร. พ.ศ.๒๕๐๙

แด่ อาจารย์เสถียร โพธินันทะ

ประทีปธรรมนำทางสวรรค์สร้างสุข เคยปลอบปลุกในดวงใจศิษย์
ให้รู้จักหลักธรรมนำชีวิต เคยชี้ทิศผิดถูกปลูกจรรยา
ทุกอาทิตย์ศิษย์นั่งฟังคำสอน ทุกบทตอนเสกสรรล้วนหรรษา
จิตเคลิ้มไปในธรรมจำนรรจา สมเป็นอาจารย์เหล่าเยาวชน
โอ้โคมทองส่องจิตของศิษย์เอ๋ย เก่าก่อนเคยเมตตามาฝึกฝน
ดุจแสงทองส่องหล้านภาดล กลับมืดมนจนเกินศิษย์เดินตาม
เคยเป็นแหล่งแบ่งวิทย์ด้วยจิตเอื้อ เคยแจ้งเนื้อธรรมประจักษ์เมื่อซักถาม
"เสถียร โพธินันท์" บัดนี้มีเพียงนาม กับ "คุณความดี" อยู่ให้บูชา
สิ้นอาจารย์ปานว่าตำราสูญ สิ้นประยูรนักปราชญ์ศาสนา
เหลือแต่ชื่อลือจบกลบโลกา เป็นดุจตราประทับในกลางใจเรา
ลับไปแล้วสู่สถานสราญสุข ทิ้งให้ทุกดวงจิตของศิษย์เศร้า
น้ำตายังหลั่งไหลไม่บรรเทา อาลัยเนาดวงจิตศิษย์ทั้งปวง
มวลนักเรียนพุทธศาสนาวันอาทิตย์ ขอร้อยจิตเป็นมาลาบวงสรวง
แทนธูปเทียนสักการจากม่านทรวง นบแด่ดวงวิญญาณอาจารย์เอย.

คณะนักเรียนศูนย์ศึกษาพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ ม.ม.ร. พ.ศ.๒๕๐๙

แด่ดวงวิญญาณอาจารย์

นาม “เสถียร โพธินันท์” ขวัญดวงจิต บรรดาศิษย์พุทธเก้าไม่เศร้าหมอง
อาจารย์สอนสิ่งใดให้ตรึกตรอง เราทั้งผองเพลินฟังนั่งสบาย
ฟังน้ำถ้อยคล้อยฟังดังที่ว่า หลั่งออกมาพรั่งพรูไม่รู้หาย
เหมือนต่อยหอยแต่ต้นจนสุดปลาย ธรรมบรรยายสารพัดก็ชัดเจน
อาจารย์มาคราใดที่ในห้อง ดังเดือนส่องแสงงามตามที่เห็น
เวลาร้อนผ่อนหายกลายเป็นเย็น ช่างสมเป็นเมธีนี่กระไร
แต่อยู่อยู่ยามดึกไม่นึกคาด มัจจุราชกาจกล้ามาแต่ไหน?
พาอาจารย์จำพรากจากศิษย์ไป ไกลแสนไกลไปลับไม่กลับมา
ตั้งแต่นี้มีใครที่ไหนเล่า? เสียงจะเร้ารึงจิตสุดคิดหา
อาจารย์หายใจหายคล้ายดารา ประดับฟ้ามาหายไปหลายดวง
ศิษย์พุทธเก้าเฝ้าร่วมสำรวมจิต บุญอุทิศทางไกลไปแดนสรวง
ถึงอาจารย์จำพรากไกลจากทรวง ตามเป็นห่วงทุกชั้นสวรรค์เอย.

คณะศิษย์ศูนย์ศึกษาพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ ม.ม.ร.
ชั้นพระพุทธศาสนาปีที่ ๙ (ชั้นมหาวิทยาลัย) พ.ศ.๒๕๐๙

แนวพระพุทธศาสนา

กำเนิดศาสนา

ศาสนาเป็นผลแห่งการแสดงออก ซึ่งเจตจำนงอันสูงของมนุษยชาติ ในอันที่จะชนะทุกข์ บรรลุสุข เป็นเงาสะท้อนของปัญญา ซึ่งพัฒนาตามลำดับกาลของมนุษย์ ฉะนั้น ศาสนาในยุค บุพกาลจึงมีรากฐานบนอารมณ์มากกว่าเหตุผล และค่อยๆ เปลี่ยนแปลงในทางที่เจริญขึ้น จนลุถึงภาวะแห่งศาสนาอันบริสุทธิ์สมบูรณ์ด้วยเหตุผล ในสมัยบุพกาลเมื่อมนุษย์ยังปกครองด้วยระบบหัวหน้าครอบครัวหรือหัวหน้าหมู่ ศาสนาในยุคนั้นก็เป็นลัทธิบูชาพระเจ้าประจำธรรมชาติจำนวนมากหลาย สุดแต่จะเห็นว่าธรรมชาติใดซึ่งทรงพลังประหลาด เช่น ฝนตก ฟ้าร้อง แผ่นดินไหว และภูเขาไฟระเบิด ฯลฯ มนุษย์ครั้งนั้นก็เข้าใจว่าจะต้องมีสิ่งลึกลับประจำธรรมชาติดังกล่าว เป็นผู้บันดาลให้มีปรากฏการณ์ขึ้น มนุษย์เกิดอารมณ์กลัวจึงพากันกราบไหว้บูชาผู้บันดาลนั้น ซึ่งมีอยู่จำนวนมาก เป็นศาสนาบูชาพระเจ้าประจำธรรมชาติ

เมื่อจำเนียรกาลล่วงมา ลัทธิพ่อบ้าน หน้าหน้าหมู่ แปรเปลี่ยนไป โดยที่มนุษย์อยู่ร่วมกันเป็นสังคมใหญ่ขึ้น จนกลายเป็นประเทศ และมีกษัตริย์เป็นผู้ปกครองประเทศพระองค์เดียวโดยสิทธิ์ขาดสูงสุด ศาสนาในระหว่างยุคนี้มนุษย์ได้เลือกสรรพระเจ้าซึ่งมีอำนาจมากที่สุดและมีคนกลัวมากที่สุด ยกขึ้นเป็นประธานของพระเจ้าทั้งปวง นานวันเข้าพระเจ้าอื่นๆ ค่อยๆ หมดความสำคัญลงไป เพราะมนุษย์พากันบูชาแต่ประธานพระเจ้าองค์เดียว ซึ่งถือกันว่าเป็นบิดรของโลก ครั้นเมื่ออารยธรรมของมนุษย์พัฒนาถึงขั้นรู้จักเหตุผลมากขึ้น อำนาจของพระเจ้าก็ค่อยๆ สลายไปกลายเป็นอำนาจของชุมชนซึ่งเป็นมนุษย์ด้วยกันนี่เอง การผูกขาดอำนาจไว้กับพระเจ้าจะเป็นองค์เดียวหรือหลายองค์ก็เสื่อมคลาย ศาสนาซึ่งเกิดขึ้นในสมัยนี้จึงเป็นศาสนาที่ปฏิเสธความมีอยู่ของพระเจ้า หรือปฏิเสธต่อความสำคัญของพระเจ้า แต่เป็นศาสนาที่อาศัยเหตุผลทางปัญญายิ่งกว่าใช้อารมณ์ ฉะนั้น เราจึงสรุปประเภทของศาสนาได้ ๒ ประเภท ดังนี้ คือประเภท เทวนิยม และประเภท อเทวนิยม

๑.ศาสนาประเภทเทวนิยม บูชาพระเจ้าหลายองค์ก็มี บูชาพระเจ้าองค์เดียวก็มี

๒.ศาสนาประเภทอเทวนิยม ไม่บูชาพระเจ้าหรือไม่มีพระเจ้า ได้แก่ พระพุทธศาสนา เป็นอาทิ.

ศาสนาสำคัญต่อมนุษยชาติ

สัญชาติญาณของมนุษย์ ย่อมมีความเห็นแก่ตัว มีกิเลสตัณหาประจำมาแต่กำเนิด แม้จะได้มีการศึกษาหรือมีความรู้สึกผิดชอบสูง แต่อารมณ์ของมนุษย์เป็นสิ่งไม่แน่นอน มักจะถูกครอบงำด้วยความคิดฝ่ายต่ำได้ง่าย ซึ่งถ้าความรู้สึกยับยั้งมาไม่ทันก็อาจลุกรรมชั่วได้ ศาสนาจึงเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับควบคุมจิตใจส่งเสริมสติสัมปชัญญะในการเตือนตนเอง ให้ละชั่วประพฤติดี แม้ในที่ลับตากฎหมาย ลำพังคนมีการศึกษาดี มิได้หมายความว่าจะต้องเป็นคนดีเสมอไป คนบางคนอาศัยการศึกษาที่ตนได้เรียนรู้มา ก่อกรรมทำเข็ญให้แก่สังคม ชนิดแอบแฝงและแนบเนียน จนสังคมก็ยังเข้าใจว่าคนนั้นเป็นคนดี หรือความทุกข์ยากยุ่งเหยิงของโลก มีส่วนอยู่ส่วนหนึ่งเกิดจากคนที่สำนึกตนเองว่าเป็นผู้รู้ แล้วใช้ความรู้นั้นไปในทางผิด ในทางเบียดเบียนกัน แต่ถ้ามีศาสนาประจำใจและปฏิบัติตนในข้อธรรมของศาสนาโดยแท้จริงแล้ว ไม่ว่าจะเป็นศาสนาใดๆ เพราะทุกศาสนาก็สอนให้คนละชั่ว บำเพ็ญความดีด้วยกัน สังคมก็จะมีสุข โลกก็จะมีสุขมากกว่าที่เป็นไปอยู่แล้วเป็นแน่ อาจมีเสียงถามขึ้นว่า ถ้าคนเราทำตนเป็นคนดีมีศีลธรรม ก็เห็นจะไม่จำเป็นในการนับถือศาสนา ปัญหาข้อนี้น่าพิจารณามาก ถ้าเราจะสืบสาวถึงมูลที่มาแห่งศีลธรรมแล้ว ก็จักประจักษ์มาจากศาสนานั่นเอง เพราะศาสนาเป็นบ่อเกิดของศีลธรรมอันดีงาม ครั้นเวลาล่วงนานมาเราลืมข้อเท็จจริงนี้ นึกว่าศีลธรรมเป็นเรื่องที่มนุษย์รู้ๆ กันอยู่แล้ว คล้ายกับเรารู้จักหาอาหารรับประทานเมื่อเกิดความหิวขึ้น หรือนึกว่าศีลธรรมมาจากการศึกษาอย่างเดียว เลยมองข้ามศาสนาเสีย จะเป็นการสมควรอยู่หรือในการที่เราจะรับเอาผลอย่างเดียว โดยที่ไม่ให้ความสำคัญแก่เหตุผลนั้นเลย

อนึ่ง การที่เราจะมีศีลธรรมอย่างเดียว ยังไม่เป็นการเพียงพอสำหรับความเจริญ ก้าวหน้าในด้านปัญญา เพราะฉะนั้น ศาสนาโดยเฉพาะอย่างยิ่งศาสนาประเภทนับถือเหตุผล จะให้ได้ในด้านนี้อย่างสมบูรณ์ทีเดียว เรานึกว่าความดีมีเพียงมาตรฐานขั้นโน้นขั้นนี้ก็พอ นั่นเป็นเรื่องที่เรานึก แต่ความจริงแล้วความดียังมีอีกมาก ซึ่งบางครั้งเรานึกไม่ถึงเลยก็มี และศาสนาก็จะให้คำตอบแก่เราอย่างดี นอกจากนี้ศาสนาได้นำความเจริญมาสู่มนุษยชาติ ทั้งทางด้านจิตใจและวัตถุ เป็นความจริงที่ปฏิเสธมิได้เลยว่ามีชาติหลายชาติซึ่งได้ลุถึงอารยธรรมเพราะเหตุได้รับนับถือศาสนา ซึ่งแต่ก่อนชาตินั้นๆ มิได้นับถือมาก่อน ศาสนาได้เป็นสายสัมพันธ์ระหว่างความแตกต่างของชาติพันธ์ เป็นสัญลักษณ์แห่งภราดรภาพ และบูรณภาพที่มีเนื้อแท้จากความรู้สึก ศาสนาได้ให้ความอบอุ่น ที่พึ่งทางใจ และได้อรรถาธิบายปัญหาชีวิตของมนุษย์ผู้ถูกกดดัน แผดเผาด้วยความทุกข์ลำเค็ญให้แจ่มกระจ่างสร้างชีวิตใหม่ที่สวยสด และมีความหวังให้ ศาสนาได้อำนวยสันติแก่ผู้ปรารถนาสันติ และได้ปลดเปลื้องความทุกข์ของมนุษยชาติ ในด้านยับยั้งกิเลส ความเห็นแก่ตัว อย่างได้ผลที่สุด ความเมตตากรุณา ความโอบอ้อมอารี และเคารพสิทธิของบุคคลมีมูลมาจากศาสนามากที่สุด ก็สิ่งเหล่านี้มิได้เป็นจุดปรารถนาของมนุษยชาติที่จะลุถึงหรอกหรือ และเมื่อศาสนาได้เป็นฝ่ายอำนวยสิ่งเหล่านี้ให้ จึงนับว่าศาสนาเกิดขึ้นโดยเจตจำนงของมนุษยชาติแล้ว ตราบใดมนุษยชาติยังธำรงอยู่ ตราบนั้นศาสนาก็ยังคงมีความหมายที่สำคัญยิ่ง.

พระพุทธศาสนาคืออะไร

พระพุทธศาสนา คือศาสนาของท่านผู้มีปัญญารอบรู้ คำว่า “พุทธะ” แปลว่าผู้มีปัญญารอบรู้ ซึ่งได้แก่พระศาสดาผู้ตั้งศาสนานั่นเอง ทั้งนี้เพราะว่า ศาสนามิได้เป็นศาสนาตั้งอยู่บนรากฐานอารมณ์ พระพุทธองค์ผู้ตั้งศาสนานี้ได้ทรงใช้สติปัญญาค้นคว้าพิจารณาด้วยเหตุผลที่เป็นจริง จนกระทั่งได้พบกับสัจธรรมด้วยพระองค์เอง เมื่อค้นคว้าทรงปฏิบัติพระองค์เองด้วย กาย วาจา ใจ ตามวิถีของสัจ

ธรรม และได้รับผลแห่งการปฏิบัตินั้นโดยสมบูรณ์แล้ว จึงทรงประกาศแก่โลกเพื่อความสุข เพื่อประโยชน์ของสรรพสัตว์ โดยพระมหากรุณา

พระพุทธศาสนาจึงชื่อว่า เป็นศาสนาของความจริง และเป็นความจริงซึ่งมนุษย์ทุกคนสามารถเข้าถึง ไม่ผูกขาดเฉพาะศาสดาผู้เดียว พระพุทธศาสนาจึงเป็นศาสนาของปัญญาชน.

พระพุทธประวัติสังเขป

ย้อนหลังจากนี้ไป ๒๕๘๐ ปี ณ แว่นแคว้นหนึ่งทางตอนเหนือของอินเดียค่อนไปเขตประเทศเนปาลเดี๋ยวนี้ แคว้นนี้มีเมืองหลวงชื่อ กบิลพัสดุ์ ชนชาวแคว้นส่วนมากเป็นพวกศากยะ มีระเบียบการปกครองแบบอภิชนาธิปไตย คือมีสภาซึ่งพวกศากยะทุกคนมีสิทธิ์เข้าประชุมบริหารรัฐกิจได้ และมีประธานสภาซึ่ง ณ บัดนั้นได้แก่พระเจ้าสุทโธทนะ พระองค์มีพระมเหสีทรงนามว่า พระนางสิริมหามายา ทั้ง ๒ พระองค์ คือผู้ให้กำเนิดมหาบุรุษของโลก ในวัน ๑๕ ค่ำ แห่งเดือนวิสาขะ (เดือน ๖) พระนางสิริมหามายาประสูติพระโอรส ณ ราวป่า ระหว่างหนทางเมืองกบิลพัสดุ์กับเมืองเทวทหะ พระโอรสองค์นี้ได้ขนานนามว่า “สิทธัตถะ” เจ้าชายสิทธัตถะมีพระรูปโฉมงดงาม ผึ่งผายแข็งแรงและมีสติปัญญาฉลาดมาก ได้รับการอบรมวิชาต่างๆ ตามขัตติยะประเพณี และทรงรอบรู้แตกฉานในเวลาอันสั้น เมื่อพระชนม์ได้ ๑๖* ปี ทรงอภิเษกสมรสกับเจ้าหญิงพิมพา หรือยโสธรา และเมื่อพระชนม์ ๒๙ ทรงมีพระโอรสองค์หนึ่ง ในปีนั้นเองเป็นปีที่สำคัญที่สุดของชีวิต พระปัญญาและพระกรุณาของพระองค์ได้เตือนพระองค์ไม่ให้หลงใหลต่อโลกียสุข ซึ่งเป็นสิ่งไม่จีรังเสียงปริเทวนาการของประชาชน ซึ่งถูกกดขี่จากระบบชั้นวรรณะของพวกพราหมณ์ ความงมงายในการบูชายัญเพื่อขอความสุขจากพระเจ้า โดยวิธีโยนบาปให้แก่ผู้อื่นรับแทน ความทุกข์ยากแห่งชีวิตที่เผชิญต่อการเบียดเบียนกัน ความผิดหวัง ความ

**ตามข้อค้นคว้าของข้าพเจ้าเข้าใจว่าควรจะเป็นพระชนม์ ๒๖ และได้แถลงเหตุผลในหนังสือเรื่องพุทธานุศาสน์แล้ว แต่ในที่นี้คงตามเดิม.*

เจ็บป่วย และความตายของมนุษยชาติ ซึ่งปรากฏแก่คลองพระเนตร เป็นสิ่งเร่งเร้าให้เจ้าชายต้องขบปัญญาชีวิตว่าอะไรคือสุขนิรันดร์? เราจะปลดเปลื้องทุกข์ของประชาชนอย่างไร? เพื่อแก้ปัญหา ๒ ข้อนี้ เจ้าชายจึงสละสุขส่วนพระองค์ออกผนวชเพื่อค้นหาความจริงที่จะอำนวยสุขแก่สรรพสัตว์ แทนที่จะหลงติดหลงในกามสุข คนไม่มีสมบัติจะสละแล้วสละกามสุขออกบวชนั้นง่าย แต่คนที่เคยมีสมบัติทุกอย่างตามปรารถนาแล้วเสียสละเพื่อสรรพสัตว์โดยความปลงใจของตนเองนี่สิแสนยาก การผนวชของเจ้าชายจึงเรียกว่า “มหาภิเนษกรมณ์” ทรงใช้เวลา ๖ ปีในการบำเพ็ญเพียรเพื่อลุความจริง ในปีพระชนม์ ๓๖ พระองค์ก็ได้ตรัสรู้สัจธรรมด้วยปัญญา และพระหฤทัยที่สะอาดหมดจดจากกิเลส บัดนี้ พระองค์เป็นสัมมาสัมพุทธเจ้า หรือพระผู้รู้ดีรู้ชอบแล้ว วันที่พระองค์ตรัสรู้ตรงกับวันเพ็ญเดือนวิสาขะ เช่นเดียวกับวันประสูติอีก

ต่อจากนั้น พระพุทธองค์ได้อุทิศพระชีพเพื่องานแผ่สันติสุขให้แก่โลก ได้เสด็จจาริกแสดงพระสัจธรรมอำนวยความร่มเย็นแก่ชีวิตจิตใจของปวงชน ไม่เลือกชั้นวรรณะตามคามนิคมชนบทราชธานีน้อยใหญ่ ด้วยพระมหากรุณา ถ้าหากพระองค์มิได้เป็นพระศาสดา ยังเสวยกามสุขอยู่ตามโลกียวิสัย พระองค์ก็จะเป็นเพียงกษัตริย์องค์หนึ่ง เป็นคนของวงศ์สกุล หรืออย่างมากก็ของประเทศ แต่เมื่อพระองค์ออกผนวชและสำเร็จเป็นพระพุทธเจ้า พระองค์เป็นคนของสรรพสัตว์ เป็นคนของโลก เพราะพระองค์ได้บำเพ็ญประโยชน์สุขแก่โลกได้กว้างขวางยิ่งกว่ากษัตริย์ พระองค์เป็นศาสดาของท้าวพระยามหากษัตริย์ เศรษฐี คหบดี และเป็นศาสดาของคนยากคนจน เสด็จเข้าไปในพระราชมณเฑียรเพื่อรับการบูชาจากพระราชา และก็เสด็จเข้าไปในกระท่อมของยาจก เพื่อประทานสันติให้ ทรงพยาบาลคนไข้ ซึ่งญาติมิตรทอดทิ้งด้วยพระองค์เอง และแม้จะเป็นก้อนดินซึ่งเด็กๆ เล่นสมมติกันว่าเป็นวัตถุเป็นค่า แล้วนำมาถวายพระองค์ๆ ก็รับด้วยดุษณี บุคคลใดก็ตามไม่ว่าจะเป็นกษัตริย์พราหมณ์ เวศ ศูทร เมื่อมาบวชในศาสนาของพระองค์จะต้องมีความเสมอภาคกันโดยธรรม จะต้องเคารพกันตามลำดับอาวุโส ชั้นวรรณะปราศจากความหมายโดยสิ้นเชิง เพราะฉะนั้น การสละโลกของพระองค์จึงไม่ใช่สละชนิดไปอยู่วิเวกหาความสุขตามป่าเขาโดดเดี่ยว ซึ่งผู้สละโลกในครั้งกระโน้นมักจะทำกัน สำหรับพระ

พุทธองค์แม้จะต้องสละพระมเหสีและปิโยรส แลพระญาติมิตร ก็เป็นส่วนเหตุตอนต้น มีระยะ เวลาสั้น แต่ผลภายหลังพระองค์กลับมาอยู่กับโลก เพื่อแผ่สันติธรรมนั้นเวลายืดยาวกว่านัก ยืดยาวนานถึง ๔๕ ปีทีเดียว ๔๕ ปีแห่งการเหนื่อยยากเพื่อความสุขของสรรพสัตว์ แทบจะหาเวลาพักผ่อนในวันหนึ่งๆ ไม่ใคร่จะได้ บางครั้งในเวลาแสดงธรรมอยู่แต่พระวรกายอ่อนเพลียมาก ทนทานต่อการตรากตรำต่อไปมิได้ ต้องหยุดพักชั่วระยะ แม้จนที่สุดในปีที่ ๘๐ แห่งพระชนมชีพในขณะที่ประชวรหนัก ใกล้ต่อกาลดับขันธปรินิพพาน ณ ป่าสาลวัน เมืองกุสินารา ก็ยังไม่หยุดพักในการทำประโยชน์ให้แก่นักบวชคนหนึ่ง ซึ่งแต่ก่อนแต่ไรมาไม่คิดมาเฝ้าเพื่อทูลถามปัญหา จำเพาะเกิดปรารถนามาเฝ้าในตอนนี้ และแม้พระสาวกจะขอร้องห้ามปรามว่าอย่ารบกวนพระศาสดานักเลย พระองค์อาพาธหนัก นักบวชผู้นั้นก็ไม่ยอม จะขอเฝ้าให้จงได้ เสียงโต้เถียงกันได้ยินไปถึงพระพุทธองค์ และก็ตามเคยที่ทรงมีพระดำรัสให้เข้าเฝ้า หลังจากทรงบำเพ็ญประโยชน์แก่นักบวชผู้นั้นเฝ้า และหลังจากทรงบำเพ็ญประโยชน์แก่โลกแล้ว พระองค์ก็ดับขันธปรินิพพานลงด้วยอาการอันสงบ ตรงกับวันเพ็ญเดือนวิสาขะอีกเหมือนกัน โลกได้สูญสิ้นพระมหาบุรุษผู้หนึ่งอย่างไม่มีวันเรียกร้องให้กลับมาได้อีกแล้ว มหาบุรุษประเภทนี้นานแสนนานจึงจะเกิดขึ้นสักคนหนึ่ง แต่ผลงานซึ่งพระองค์ได้ประทานไว้แก่โลกนี่ซิประเสริฐเลิศ.

พระธรรม

ความเชื่อ (ศรัทธา)

ไม่ว่าจะเป็นศาสนาหรือลัทธิใดๆ ก็ดี ย่อมมีมูลฐานแห่งการเจริญตั้งขึ้นมาได้ก็จากศรัทธาของมนุษย์ พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาเดียวในโลกซึ่งไม่มีการบังคับขู่เข็ญหรือผูกขาดในเรื่องศรัทธานี้แต่อย่างไร เป็นศาสนาเดียวที่ได้ให้เสรีภาพของความเชื่อแก่มนุษย์ ในสมัยพุทธกาลมีเจ้าศาสนาและเจ้าลัทธิมากมาย ทุกคนย่อมเสนอหลักธรรมของตนแก่มหาชนว่าเป็นหลักธรรมที่ถูกต้องและดีที่สุด จนมหาชนไม่รู้จะเลือกนับถือศาสนาลัทธิใดดี เหตุการณ์นี้ได้เกิดแก่ชาวบ้านกาลามะ และเขาทั้งหลายพากันมาทูลระบายความคับใจนี้แก่พระพุทธองค์ ซึ่งเขานึกกันว่าคงจะได้

ฟังคำยกย่องหลักธรรมของตนวิเศษ ของผู้อื่นเลว จากพระองค์ เช่นเจ้าลัทธิอื่นๆ แต่พวกกาลามะผิดหวังถนัดใจ เพราะแทบไม่เชื่อหูตนเองที่ได้ยินพระพุทธดำรัสว่า “ท่านทั้งหลายอย่าถือโดยฟังตามกันมา (มา อนุสฺสเวน) อย่าถือโดยว่าเป็นของเก่าสืบๆกันมา (มา ปรมฺปราย) อย่าถือโดยตื่นข่าว (มา อิติกิราย) อย่าถือโดยอ้างตำรา (มา ปิฏกสมฺปทาเนน) อย่าถือโดยการเดา (มา ตกฺกเหตุ) อย่าถือโดยคาดคะเน (มา นยเหตุ) อย่าถือโดยตรึกตามอาการ (มา อาการปริวิตกฺเกน) อย่าถือโดยชอบใจว่าต้องกับลัทธิของตน (มา ทิฏฺฐินิชฺฌานกฺขนฺติยา) อย่าถือโดยเชื่อว่าผู้พูดเป็นคนควรเชื่อได้ (มา ภพฺพรูปตาย) อย่าถือโดยนับถือว่าสมณะผู้นี้เป็นครูของเรา (มา สมโณ โน ครูติ)” หลัก ๑๐ ประการนี้เป็นหลักวิทยาศาสตร์โดยตรง

ในการที่เราจะศึกษา เชื่อถือลัทธิ หรือตัดสินกรณีอะไรลงไป เป็นอันว่าในชั้นเริ่มแรกคือศรัทธา พระพุทธศาสนาก็ต่างจากศาสนาอื่น และในชั้นเริ่มแรกนี้เองพระพุทธศาสนาก็เป็นวิทยาศาสตร์เสียแล้ว ซึ่งเมื่อเรียนรู้พระพุทธศาสนาต่อๆไปจะยิ่งเห็นความเป็นวิทยาศาสตร์ หรือมีหลักการเข้ากันได้กับวิทยาศาสตร์มากขึ้น เมื่อพระพุทธองค์แนะมรรควิธีในขั้นแรกของศรัทธา ด้วยเชิงปฏิเสธความเชื่อ อย่างมงาย ในลำดับต่อไปก็ทรงเสนอมรรควิธีควรจะชื่ออย่างไรว่า “เมื่อใดท่านทั้งหลายพึงรู้ด้วยตนเองว่า ธรรมเหล่านี้ (คือโลภะ โทสะ โมหะ) เป็นอกุศล....ประกอบด้วยโทษ....ผู้รู้เขาติเตียน....บุคคลถึงกระทำมากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความเสื่อม เป็นไปเพื่อทุกข์ เมื่อนั้นท่านทั้งหลายพึงสละเสีย ฯลฯ เมื่อใดท่านทั้งหลายพึงรู้ด้วยตนเองว่าธรรมเหล่านี้ (คืออโลภะ อโทสะ อโมหะ) เป็นกุศล....หาโทษมิได้ ผู้รู้สรรเสริญ....บุคคลถึงกระทำมากแล้วย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุข เมื่อนั้นท่านทั้งหลายพึงบำเพ็ญเถิด” (สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต)

ในที่นี้จะสังเกตเห็นได้ชัดว่า พระพุทธองค์มิได้เอ่ยถึงศาสนาของพระองค์เลย แต่ได้ประทานหลักเหตุผลกลางๆ ให้ชาวกาลามะพิจารณาด้วยสติปัญญาของตนว่าลัทธิธรรมของใครก็ตาม ถ้าเป็นไปเพื่อละ โลภะ โทสะ โมหะ ให้เจริญ อโลภะ อโทสะ อโมหะ ลัทธิธรรมนั้นก็เป็นอันรับนับถือได้ นี่จะเห็นลักษณะประชาธิปไตยอีกประการหนึ่งในพระพุทธศาสนา อีกข้อหนึ่งมีปัญหาว่าไฉนพระพุทธศาสนาจึงกล้าหาญถึงขนาดวางฐานะของความเชื่อบนเหตุผลแห่งปัญญาอย่างนี้ ซึ่งเมื่อ

เปรียบเทียบกับศาสนาอื่น ซึ่งมีแต่จะสอนให้ปักใจเชื่อห้ามพิจารณาค้นคว้าหาเหตุผล ห้ามสงสัย ก็ตอบได้ว่าเพราะพระพุทธศาสนาเป็นสัจธรรม เป็นศาสนาของเหตุผลซึ่งอาจพิจารณาเห็นจริงได้ด้วยสติปัญญา และสามารถให้ผลแก่ผู้ประพฤติปฏิบัติได้ จึงไม่กลัวความสงสัยหรือการเพ่งพิสูจน์ ยิ่งมานับถือพระพุทธศาสนาในลักษณะของความสงสัย อยากเพ่งพิสูจน์ ก็ยิ่งจะเพิ่มความเลื่อมใสมากขึ้นในภายหลัง ขอให้ได้ศึกษาปฏิบัติตามหลักธรรมจริงๆ เถอะ พระพุทธศาสนาไม่นิยมศรัทธาชนิดไม่ประกอบด้วยปัญญาเลย ในจีกังสูตรแห่งมัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก พราหมณ์ผู้หนึ่งได้ทูลถามพระพุทธองค์ว่า "ข้าแต่พระโคตมะ ก็อะไรเล่าเป็นธรรมมีอุปการะมากสำหรับฉันทะคือความยินดีพอใจ?" ตรัสตอบว่า "ธรรมที่ทนต่อความเพ่งได้ มีอุปการะมากสำหรับฉันทะ. ถ้าธรรมทั้งหลายจะไม่พึงทนต่อความเพ่งไซร้ ฉันทะนี้ก็จักไม่เกิดได้. ก็เพราะเหตุที่ธรรมทั้งหลายย่อมทนต่อความเพ่งพิจารณาได้อยู่ ฉันทะจึงเกิดขึ้นได้" หมายความว่า ธรรมในพระพุทธศาสนาย่อมทนต่อการเพ่งพิสูจน์ด้วยปัญญา เมื่อผู้เพ่งพิสูจน์หาข้อด่างพร้อยมิได้ ก็ย่อมเกิดความยินดีพอใจในธรรมนั้น พระพุทธศาสนาจึงยกย่องผู้ที่มี "ยถาภูตญาณทัศนะ" ความรู้เห็นตามสภาพที่เป็นจริง ผู้ที่มียถาภูตญาณทัศนะแล้วย่อมไม่ต้องอาศัยความเชื่อจากสิ่งภายนอกอีก ย่อมประจักษ์ความจริงได้ด้วยตนเอง และโดยลักษณะนี้พระพุทธศาสนาจึงเป็น "ญาณวิทยา" เพราะศรัทธาในพระพุทธศาสนาเกิดจากภายหลังการทดสอบข้อเท็จจริงด้วยสติปัญญาแล้วนั่นเอง.

การนับถือพระรัตนตรัย

ทุกศาสนา ย่อมสอนให้ยึดถือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในศาสนานั้นเป็นที่พึ่ง พระพุทธศาสนาก็มีพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ รวมเรียกว่าพระรัตนตรัย แต่มีความหมายต่างจากศาสนาอื่นมาก พระพุทธองค์มิได้เป็นพระเจ้าลึกลับหรือเป็นทูตสวรรค์ พระองค์เป็นมนุษย์เช่นเราๆ แต่ต่างจากเราปุถุชน ตรงที่พระองค์เป็นผู้พ้นแล้วจากกิเลส เป็นผู้มีความบริสุทธิ์และมีปัญญากับกรุณาอันไพศาลยิ่งใหญ่ ในฐานะที่พระพุทธองค์เป็นอุดมบุรุษคนแรกที่บรรลุถึงสัจธรรม ทรงสละสุขส่วน

พระองค์บำเพ็ญประโยชน์แก่โลก ผลงานของพระองค์ได้ยั่งยืน อวยหิตสุขแก่สรรพสัตว์ตราบเท่าทุกวันนี้ พระพุทธองค์จึงเป็นสัญลักษณ์อันประเสริฐยิ่งที่โลกจะต้องเคารพบูชา

พระธรรมคือสัจจะในธรรมชาติ ซึ่งมนุษย์มองข้ามและหยั่งไม่ได้เพราะขาดปัญญา พระพุทธองค์เป็นผู้ค้นพบก่อนแล้วนำมาบัญญัติทำให้ง่ายเพื่ออบรมสั่งสอนมหาชนให้ลุถึงสัจธรรมนั้นได้แก่ "พระธรรมวินัย" ภายหลังจากพระพุทธองค์ปรินิพพานแล้ว คณะสงฆ์ได้รวบรวมเป็นพระไตรปิฎก มีพระวินัย, พระสูตร, พระอภิธรรม แต่โดยคุณชาติแห่งพระธรรมได้แก่ภาวะแห่งปัญญาความตรัสรู้ความจริงอย่างแจ่มแจ้ง, ภาวะแห่งความบริสุทธิ์ปลอดโปร่งจากปวงกิเลสอย่างสิ้นเชิง, ภาวะแห่งความสงบสงัดจากปวงทุกข์อย่างเด็ดขาด

พระสงฆ์ ได้แก่บุคคลซึ่งได้ปฏิบัติธรรมตามมรรควิธีที่พระพุทธองค์ชี้แจ้งไว้จนได้ผลคือ มีปัญญา มีความบริสุทธิ์และพ้นทุกข์ ซึ่งในสังฆรัตนะนี้ แม้บุคคลที่กำลังเปล่งคำขอถึงพระสงฆ์เป็นที่พึ่ง (สงฺฆํ สรณํ คจฺฉามิ) ถ้าคนๆนั้นได้ปฏิบัติธรรมจนได้ผลดังกล่าว คนนั้นเองนับเป็นสังฆรัตนะด้วย และก็คนนั้นอีกเหมือนกันชื่อว่ามีเอกภาพร่วมกับพุทธรัตนะ ธรรมรัตนะ แปลว่าพระรัตนตรัยมีอยู่ในของเขาเองเลยทีเดียว ทั้งนี้เพราะ "พุทธะ" กับ "สังฆะ" จะได้สำเร็จได้ก็ต้องมี "ธรรมะ" ได้แก่ ศีล, สมาธิ, ปัญญา หรือภาวะแห่งความบริสุทธิ์, ภาวะแห่งปัญญา และภาวะแห่งความพ้นทุกข์นั่นเอง พระรัตนตรัยจึงมี ๒ ชั้น กล่าวคือชั้นนอกซึ่งเป็นรูปวัตถุบ้าง เป็นบุคคลบ้าง ทุกครั้งที่เรากราบไหว้พระพุทธปฏิมา ก็ให้ระลึกถึงพระปัญญาคุณ, พระบริสุทธิคุณ, พระมหากรุณาคุณของพระพุทธองค์ ทุกครั้งที่กราบไหว้พระสงฆ์ก็ให้ระลึกถึงศีล, สมาธิ, ปัญญา ในตัวท่าน ที่ทำให้คนสามัญเป็นบุคคลที่ควรกราบไหว้ สำหรับพระธรรมนั้นก็ให้นึกถึงความประเสริฐของพระธรรม ที่ทำให้เกิดปัญญา, ความบริสุทธิ์ และความพ้นทุกข์

ส่วนพระรัตนตรัยชั้นใน ได้แก่บุคคลจะเป็นใครก็ตาม ไม่จำกัดเป็นชายหรือหญิง เด็กหรือผู้ใหญ่ หนุ่มสาวหรือเฒ่าชราประดาที่ได้ปฏิบัติธรรม ลุถึงภาวะแห่งความสว่างของปัญญาความบริสุทธิ์และความพ้นทุกข์ ชื่อว่าบุคคลนั้นมี พุทธะ, ธรรมะ, สังฆะในตัวของเขา ซึ่งในลักษณะเช่นนี้พระพุทธศาสนาได้ยกย่องว่าเป็น

วิสุทธิเทพ หรือพระเจ้าแห่งความบริสุทธิ์สะอาด มีคุณค่าสูงกว่าพระเจ้าอื่นๆ วิสุทธิเทพนี้ก็คือพระอรหันต์ทั้งหลาย พระอรหันต์เล่าเดิมก็เป็นชนสามัญมาก่อน มีโลภะ, โทสะ, โมหะมาก่อน ภายหลังได้ละโลภะ, โทสะ, โมหะเสีย จึงชื่อว่าอรหันต์ และพระพุทธองค์ทรงเป็นปฐมอรหันต์องค์แรก การลุถึงพระรัตนตรัยชั้นในเป็นได้ในชาตินี้และมนุษย์ชาติมีโอกาสมากที่สุด ในตำนานเก่าๆ เล่าว่าพระโพธิสัตว์ในปัจฉิมภวิกชาติเสด็จอยู่ ณ ดุสิตเทวโลก แต่เมื่อจะบำเพ็ญกรณียกิจเพื่อบรรลุโพธิญาณ ต้องปฏิสนธิลงมาเป็นมนุษย์ มาสำเร็จเป็นพุทธะในโลกมนุษย์นี่เอง หลักการข้อนี้พระพุทธศาสนาจึงมีลักษณะมนุษยนิยม (Humanism) ด้วย

เพราะฉะนั้น พุทธศาสนิกชนที่ถึงพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่งจึงเป็นการเชิดชูคุณค่าแห่งมนุษยภาพและเสรีภาพ เราไม่ได้กราบไหว้เพื่อประจบเพื่ออ้อนวอนบนบาน หรือเพราะกลัวหรือหวังรางวัล ทั้งนี้เพราะพระพุทธศาสนาสอนว่า มนุษย์เรามีสิทธิเสรีภาพในการสร้างสรรค์ตนเองได้วิเศษยิ่ง

ปรัชญา หรือวิทยาลี้ลับ ?

เนื่องจากพระพุทธศาสนาไม่นิยมการเก็งความจริงอย่างปรัชญา ซึ่งอาศัยตรรกะเป็นแนวทางธรรมะในพระพุทธศาสนาเป็นผลประจักษ์จากการทดสอบด้วยตนเอง ไม่ใช่คำสอนของนักคิดซึ่งสะสมความรู้จากตำรับตำรา และอาศัยความเจนจัดของชีวิตผสมกับจินตนาการที่ค่อนข้างเจิดจ้า แล้วสรุปผลออกมาเป็นปรัชญาซึ่งแพรวพราวไปด้วยทฤษฎี แต่ปรากฏว่าเจ้าของทฤษฎีเองก็ปฏิบัติไม่ได้ หรือมีความประพฤติหันหลังให้ทฤษฎีของตนเองเสียด้วยซ้ำ ธรรมะในพระพุทธศาสนาเป็น “สนฺทิฏฺฐิโก” อันผู้บรรลุจะพึงเห็นได้เอง และเป็น “ปจฺจตฺตํ เวทิตพฺโพ วิญฺญูหิ” อันวิญญูชนพึงได้เฉพาะตน คือใครปฏิบัติก็ได้ผลเฉพาะผู้นั้น จะปฏิบัติแทนกันไม่ได้ เหมือนรับประทานอาหาร ทานอิ่มแทนกันไม่ได้ พระพุทธองค์ทรงทดสอบธรรมะด้วยพระองค์ก่อนจนได้ผลจึงกล้าประกาศแก่โลกว่า “สิ่งที่ควรรู้ยิ่ง เราได้รู้ยิ่งแล้ว อนึ่งสิ่งที่ควรเจริญ เราได้เจริญแล้ว สิ่งที่ควรละ เราได้ละสิ้นแล้วฯ เพราะเหตุนั้นเราจึงเป็นพุทธะ” (มัชฌิมนิกาย) ตรัสยืนยันรับประกันแก่มหาชนว่า “จงมาเถิดบรรดาผู้ที่

เป็นวิญญูชน หากเธอจะไม่เป็นคนโอ่อวด ไม่มีมายา มีสัญชาติที่ซื่อตรง เมื่อเราพร่ำสอนอยู่ แสดงธรรมอยู่ เธอปฏิบัติตามที่เราสอนอย่างจริงจัง เธอจักทำให้ลุแจ้งซึ่งความพ้นทุกข์ได้ในภพทันตาเห็นอย่างแน่นอน ด้วยปัญญาอันยิ่งของตนเอง" (มัชฌิมนิกาย) ตามหลักการนี้พระพุทธศาสนาจึงเป็นปฏิฐานนิยมด้วย นอกจากนั้นพระพุทธศาสนายังไม่นิยมคิดค้นเรื่องความแท้จริงอันติมะ หรือปัญหาโลกแตก เช่น ปัญหาเรื่องพระเจ้าสร้างโลกมีจริงไหม? ลักษณะพระเจ้าเป็นอย่างไร ? วิญญาณที่แท้จริงมีภาวะอย่างไร ? เอกภพแห่งสรรพสิ่งคืออะไร ? ซึ่งเป็นปัญหาหนักไปในทางอภิปรัชญา (Metaphysics) พระพุทธองค์ทรงถือว่าการคิดตอบปัญหาเหล่านี้ ผลก็คือช่วยเพิ่มความแตกแยกในทางทรรศนะมากขึ้น และไม่มีประโยชน์แก่มหาชนเลย เพราะการรู้คำตอบในปัญหาดังกล่าวมิได้ปลดเปลื้องทุกข์ของมหาชนได้ มีแต่ก่อให้เกิดความขัดแย้งกันระหว่างกลุ่มชนผู้ถือทรรศนะตรงกันข้าม หน้าที่ของพระพุทธองค์คือชี้ทางพ้นทุกข์ให้มหาชน พระองค์จึงถือว่าปัญหาเหล่านี้ล้วนเป็น "อจินไตย" คือไม่สมควรแก่การขบคิด ตรัสว่า "ดูก่อนภิกษุ ในกาลก่อนหรือบัดนี้ก็ดี เราย่อมสั่งสอนบัญญัติแต่เรื่องทุกข์และความดับทุกข์เท่านั้น" (ปุพฺเพ เจวาหํ ภิกฺขุ เอตรหิ จ ปญฺญาเปมิ ทุกฺขญฺจ ทุกฺขนิโรธญฺจ. สํยุตฺตนิกาย) ในบาลีมัชฌิมนิกาย ทรงเปรียบพระองค์ว่าเป็นนายศัลยแพทย์ผ่าตัดเอาลูกศรออกจากตัวคนไข้ แล้วรักษาบาดแผลให้เท่านั้น ไม่มีหน้าที่สืบสาวเรื่องว่าคนยิงเป็นใคร? ลูกศรทำด้วยอะไร? เพราะถ้ามัวไปสืบสาวราวเรื่องก่อนคนไข้ก็พอดีสิ้นปราณ ตัวอย่างเรื่องหนึ่งในสังยุตตนิกายมีผู้ทูลถามพระองค์ว่า ที่สุดแห่งโลก ซึ่งไม่ต้องเกิดแก่เจ็บตาย จะถึงได้ด้วยการเดินทางไปหรือไม่? ปัญหานี้มีทางวิ่งเข้าหาอภิปรัชญาอย่างที่สุด แต่พระพุทธองค์ตรัสตอบสรุปลงมาในตัวคนนี้เองว่า "...ในร่างกายที่ยาววาเดียว มีทั้งสัญญาและใจครองนี่แหละ เราบัญญัติว่าเป็นโลก เหตุเกิดของโลก ความดับของโลก ตลอดจนมรรคที่ให้ถึงความดับของโลกไว้"

กฎแห่งกรรม

ได้กล่าวมาแล้วว่า พระพุทธศาสนาไม่สอนให้ปล่อยชีวิตไปตามลิขิตแห่งสิ่งลึกลับ และสอนถึงคุณค่าของมนุษยภาพ เพราะฉะนั้นจึงไม่มีพรหมลิขิตในพระพุทธศาสนา ทุกสิ่งทุกอย่างย่อมมีเหตุปัจจัยและผลวิบากในตัวมันเอง เมื่อมีกิริยาเกิดขึ้นก็ย่อมมีปฏิกิริยา ไม่มีสิ่งลึกลับใดๆ จะมาลิขิตบงการเหตุผลนั้นๆ ได้ และนี่คือ "กฎแห่งกรรม" ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว การประกอบกรรมของมนุษย์สำคัญที่สุด ชีวิตเป็นสิ่งที่ถูกลิขิตโดยตัวเราเองเป็นเบื้องแรก และมีกรรมประเภทรวมหมู่หรือกรรมสังคมเกื้อกูลกันอยู่ด้วย แต่ผลแห่งดีและชั่วจะให้ผลก็ต้องมีจังหวะของมันเหมือนกัน ไม่ใช่การกระทำทุกอย่างจะต้องมีปฏิกิริยาสวนควันทันที อกุศลกรรมบางอย่างมีปฏิกิริยาชนิดหนอนบ่อนไส้ ค่อยๆ แทะกินทีละน้อย หรือในแง่ที่เป็นกุศลก็ค่อยๆ เจริญขึ้นทีละน้อย ข้อสำคัญจะให้เห็นผลดังใจอยากนั้นย่อมไม่ได้ เพราะในชีวิตของเราไม่ใช่มีเพียงระยะ ๖๐-๗๐ ปีเท่านั้น และได้ประกอบกรรมทั้งฝ่ายดีและชั่วมาในอดีตชาตินานไกล ผลของกรรมนั้นเกี่ยวโยงพัวพันกันอยู่มาก ผลที่เรารับในปัจจุบันบางอย่างจึงอาจจะไม่ใช่เกิดจากเหตุที่ทำในปัจจุบัน แต่เป็นผลของเหตุอดีตซึ่งเรานึกไม่ออก เมื่อเราลงมือปลูกมะพร้าว พอปลูกเสร็จใช่ว่าจะได้กินผลก็หาไม่ต้องรอเวลา ๕-๖ หรือ ๗-๘ ปี แต่ถ้าเราปลูกมะละกอก็อาจได้กินผลภายในปีเดียว สำคัญอยู่ที่ว่าเราต้องมองผ่านให้ทะลุทั้งในอดีต ปัจจุบัน อนาคต อย่าเข้าใจว่ามีเพียงแต่ปัจจุบันอย่างเดียว หรือเข้าใจว่าเป็นผลของอดีตอย่างเดียว กฎแห่งกรรมไม่ได้สอนให้ปล่อยชีวิตสุดแต่บุญกรรมในอดีตโดยไม่คิดแก้ไขในปัจจุบัน ไม่ได้มุ่งให้ซัดโยนไปกรรมเก่าตะพึด สุขหรือทุกข์ไม่ใช่เนื่องมาจากกรรมเสมอไป ในบางกรณีก็มาจากธรรมชาติแวดล้อม หรือธาตุในร่างกายด้วย มีเรื่องในสังยุตตนิกาย นักบวชคนหนึ่งชื่อ โมฬิยะสิวะ ทูลถามพระพุทธองค์ว่า สุขทุกข์ที่คนเรารับอยู่ มาจากกรรมเก่าทั้งนั้นหรือ? ตรัสตอบว่าไม่เสมอไป เช่น โรคภัยไข้เจ็บบางอย่างก็มาจากดีเป็นสมุฏฐานก็มี มาจากเสมหะฯ มาจากลมฯ มาจากการเปลี่ยนฤดูฯ มาจากการบริหารร่างกายไม่สม่ำเสมอฯ มาจากความพยายาม และมาจากกรรมเป็นสมุฏฐานก็มี เพราะฉะนั้น "กฎแห่งกรรม" จึงเป็นข้อเท็จจริงสำหรับชีวิตที่จะต้องปรับปรุงตัวของ

เราเองได้โดยไม่ต้องซัดไปหากรรมเก่าหรือสิ่งลึกลับ เป็นการให้มนุษย์รู้จักรับผิดชอบต่อตัวเองในการสร้างคุณงามความดี เพื่อตัวเองและสังคมร่วมกัน "กฎแห่งกรรม" จึงเป็นทั้งวิทยาศาสตร์ทางกายภาพ และเป็นทั้งสมมุฏฐานของศีลธรรมจริยาศาสตร์อันดีเยี่ยม ผู้ที่เชื่อใน "กฎแห่งกรรม" ย่อมจะมีศีลธรรมดีกว่าผู้ที่ไม่เชื่อ.

การเวียนเกิด

ปัญหาเรื่องการเวียนว่ายตายเกิด เป็นปัญหาสำคัญข้อหนึ่งในยุคที่วิทยาศาสตร์เจริญนี้ น้อยคนที่เชื่อเรื่องตายแล้วเกิด ทั้งนี้เพราะเหตุผลข้อเดียวว่าพิสูจน์ให้เห็นด้วยตาไม่ได้ แต่ข้อเท็จจริงมีว่า สิ่งที่วิทยาศาสตร์พิสูจน์ให้เห็นประจักษ์ไม่ได้ ต้องอาศัยการคาดคะเน โดยมีเหตุผลประกอบเทียบเคียงก็มีมาก เช่น ลมฟ้าอากาศและภูมิประเทศต่างๆ บนโลกพระจันทร์ นักดาราศาสตร์ส่องดูด้วยกล้องส่องพิเศษ เห็นแต่ภาพที่เลือนรางเต็มทน แต่ก็พอจะสันนิษฐานได้ว่าภูมิภาพที่ปรากฏเท่าที่เห็นเป็นภูเขาบ้าง เป็นแม่น้ำบ้าง และวัดอุณหภูมิอากาศโลกพระจันทร์ว่าหนาวเย็นอย่างไรบ้าง ซึ่งล้วนไม่เป็นสิ่งประจักษ์ เพราะยังไม่ปรากฏว่ามีมนุษย์คนใดอาจสามารถเดินทางออกนอกโลกที่เราอยู่นี้ ไปพิสูจน์ด้วยตนเองในโลกพระจันทร์ได้เลย มนุษย์เพียงแต่ตั้งความหวังว่าสักวันหนึ่งจะต้องไปให้ถึงจนได้เท่านั้น แต่ถึงกระนั้นข้อสันนิษฐานของนักดาราศาสตร์เราก็ยังเชื่อไปพลางๆ จนกว่าจะถึงวันพิสูจน์โดยประจักษ์ อนึ่ง ความเจริญของวิทยาศาสตร์ก็มิใช่มาถึงจุดจบอันติมะ ยังมีการพัฒนาค้นพบสิ่งมหัศจรรย์อยู่เรื่อยๆ เพราะฉะนั้นจะด่วนตัดสินใจว่าการเวียนว่ายตายเกิดไม่จริง เพราะวิทยาศาสตร์พิสูจน์ไม่ได้ จึงยังไม่สมควร

ตามหลักของกรรม เมื่อชีวิตผู้ประกอบกรรมนั้นดับลง แต่หากยังมีกิเลสพร้อมด้วยผลของกรรมนั้น ซึ่งในชาติเดียวชีวิตนั้นๆ ยังชดใช้เสวยผลไม่หมด ก็จะจัดสรรให้มีชีวิตดวงใหม่ซึ่งสืบเชื้อมาจากดวงเก่า ไปเกิดในชาติใหม่ ภพใหม่อีก กิเลสเป็นเหตุให้ประกอบกรรมทั้งในส่วนดีและชั่ว กรรมเป็นเหตุให้มีวิบากคือผล มนุษย์จึงต้องเวียนว่ายตายเกิด ทำกรรมดีย่อมไปสู่สุคติ ทำกรรมชั่วย่อมไปสู่ทุคติ

สุคติภูมิมีพรหมโลก, สวรรค์ และมนุษย์ ทุคติภูมิก็มีอสุรกาย, เปรต, นรก, ดิรัจฉาน ถ้าจะถามว่าใครเป็นผู้ทราบผู้เห็นภูมิดังกล่าวนี้ ตอบว่า ท่านผู้ได้อบรมจิตจนเกิดอำนาจพิเศษ สามารถติดต่อเห็นภูมิเหล่านี้เป็นผู้ทราบ และผู้แสดงแก่ผู้ไม่ทราบได้รู้ ถ้าผู้ใดปรารถนาจะรู้เห็นชนิดประจักษ์ด้วยตนเอง ไม่ต้องเชื่อผู้อื่นเขาบอก ก็จงอบรมจิตของตนให้มีสมาธิ เกิดอำนาจพิเศษก็จะเห็นได้ แต่เมื่ออบรมจิตเราก็ไม่ทำ ปากก็ว่าไม่เชื่อ เพราะมองไม่เห็น อย่างนี้ก็ช่วยไม่ได้ ชีวิตจะต้องเวียนว่ายตายเกิดตามกระแสกรรมทั้งดีและชั่ว บัดเดี๋ยวได้สุข บัดเดี๋ยวได้ทุกข์ ไม่จีรังเที่ยงแท้ เพราะฉะนั้นหลักธรรมเบื้องสูงของพระพุทธศาสนา จึงสอนให้ดับความเกิดเสียได้ การเวียนว่ายตายเกิดก็จะหยุด การดับความเกิดได้ก็ต่อเมื่อดับกิเลสได้ ในที่สุดเหตุผลก็มาสรุปลงที่ตัวคนอีก ดังที่พระพุทธพจน์ว่าในร่างกายที่ยาววาหนึ่งนี้ทรงบัญญัติว่าเป็นที่เกิดโลกและดับไปของโลก.

คราวนี้ ถ้าเราเกิดไม่เชื่อเรื่องเวียนว่ายตายเกิด เรื่องพรหม เทวดา หรือนรก ฯ เพราะเราเองก็ขี้เกียจอบรมใจให้เกิดอำนาจพิเศษ และปรารถนาจะเห็นเทวดาหรือสัตว์นรก ชนิดที่ไม่ต้องลงทุนฝึกจิตเลยจะได้หรือไม่? ขอตอบว่าพระพุทธศาสนาไม่ได้เห็นเรื่องการเวียนว่ายตายเกิดหรือเรื่องสวรรค์นรกเป็นสำคัญเลย ใครจะไม่เชื่อก็ตาม มิได้ทำให้สถานะของพระพุทธศาสนาหวั่นไหว ทั้งนี้เพราะพระพุทธศาสนาได้วางหลักกว้างเกี่ยวกับเรื่องนี้ไว้

๑. สวรรค์, นรก ฯลฯ มีจริงๆ มีภพหนึ่งต่างหาก ตายแล้วถึงไปภพนั้นๆ ได้

๒. สวรรค์, นรก ฯลฯ ชนิดที่เป็นอารมณ์มาปรากฏทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ในปัจจุบัน การไปเกิดในสวรรค์คือการที่เราได้อารมณ์ที่เป็นความสุขความเพลิดเพลิน การตกนรกคือการที่เราได้อารมณ์เป็นความทุกข์ความเดือดร้อน ประเภทนี้ตรงกับภาษิตไทยว่า “สวรรค์ในอก นรกในใจ” ซึ่งภาษิตนี้ได้นำมาจากหลักการในข้อนี้เอง

๓. สวรรค์, นรก ฯลฯ ชนิดที่เห็นกันเป็นวัตถุภายนอก เช่น ผู้มีอำนาจราชศักดิ์สูง อุดมทรัพย์สินบริวารยศ ก็ว่ามีความสุขเหมือนอยู่บนสวรรค์ เช่นพระมหากษัตริย์ ได้รับยกย่องว่าเป็นสมมติเทพ ส่วนคนติดตารางก็ว่าเหมือนคนตกนรก

หลักการ ๓ ข้อนี้สุดแต่ผู้ใดจะสมัครเชื่อหลักไหนก็ได้ หรือจะเชื่อทั้ง ๓ หลักก็ถูก แต่พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญอยู่หลักที่ ๒ เพราะฉะนั้นจึงมีหลักธรรมสอนให้คนเป็นพรหมเป็นเทวดากันทันตาเห็นในชาตินี้ ไม่ต้องรอคอยชาติหน้า เช่น สอนว่าผู้ใดก็ตามถ้ามีเมตตา ความรักในทุกตัวสัตว์ กรุณา ความปรารถนาให้สัตว์พ้นทุกข์ มุทิตา ความยินดีเมื่อผู้อื่นเขาได้ดี อุเบกขา ความไม่หวั่นไหวตามอารมณ์ รวมเรียกว่า "พรหมวิหารธรรม" ผู้นั้นก็เป็นพระพรหม ผู้ใดมี "หิริโอตตัปปะ" คือความเกรงกลัวละอายต่อบาป ซึ่งเรียกว่า "เทวธรรม" ผู้นั้นก็เป็นเทวดา และผู้ใดซึ่งพ้นจากกิเลสได้ ผู้นั้นก็เป็น "วิสุทธิเทพ" ทั้งหมดนี้ล้วนเป็นธรรมะ ซึ่งจะบำเพ็ญได้ในชีวิตปัจจุบัน นี่ก็เข้าลักษณะมนุษย์นิยมอีก แต่เป็นมนุษย์นิยมชนิดมีรากฐานบนธรรม ไม่ใช่อธรรม ก่อนจบตอนนี้ขอนำพระพุทธพจน์ที่ตรัสแก่กาลามชน ซึ่งมีค่าต่อการพิจารณาปัญหาเรื่องเวียนว่ายตายเกิด คือพระองค์ตรัสว่า ถ้าเราเจริญพรหมวิหารธรรมไม่เบียดเบียนกันแล้ว "ถ้าโลกหน้ามีอยู่ ผลวิบากของกรรมดีกรรมชั่วมีอยู่ไซร้ ก็เป็นฐานะอยู่เมื่อกายนี้แตกตายไป เราจักไปสุคติโลกสวรรค์... ถ้าว่าโลกหน้าไม่มี ผลวิบากของกรรมดีกรรมชั่วไม่มีไซร้ ในชาติที่ตาเห็นอยู่นี้เราก็ครองตนเป็นคนไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียน ไม่มีทุกข์ เป็นสุขอยู่..."

ลักษณะทั่วไปของพระพุทธศาสนา

ในอังคุตตรนิกาย ติกนิบาต มีพระพุทธพจน์ว่า "ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย...

๑. เราแสดงธรรมเพื่อความรู้ยิ่งเห็นจริง (ในธรรมที่ควรรู้เห็นไม่อำพราง) มิใช่เพื่อความไม่รู้ยิ่งเห็นจริง

๒. เราแสดงธรรมประกอบด้วยเหตุ (ผู้ฟังสามารถพิจารณาเห็นจริงตามได้) มิใช่ไร้เหตุ

๓. เราแสดงธรรมมีปาฏิหาริย์ (คือผลอัศจรรย์ที่ผู้ปฏิบัติตามจะได้) มิใช่ไม่มีปาฏิหาริย์

ในฐานะที่พระพุทธศาสนาเป็นศาสนามหาชน จึงมีหลักธรรมวางไว้หลายชั้น เพื่อความเหมาะสมกับจริตอัธยาศัยของบุคคลประเภทต่างๆ แต่คงสรุปได้ ๒ ประการคือ "ประเภทโลกิยธรรม" ซึ่งเป็นหลักธรรมปฏิบัติสำหรับผู้ที่ยังปรารถนาเกี่ยวข้องอยู่กับโลก ยังไม่เบื่อหน่ายต่อการเวียนว่ายตายเกิด และ "ประเภทโลกุตตรธรรม" สำหรับผู้ที่จะพ้นไปจากโลกโดยไม่ปรารถนาการเวียนว่ายตายเกิดอีก แต่ทั้งสองประเภทก็มีจุดมุ่งอันเดียวกันคือความพ้นทุกข์เป็นผลหวังสุดท้าย ต่างกันแต่ว่าการพ้นทุกข์นั้นมีทั้งที่พ้นทุกข์ชนิดหยาบ ชนิดปานกลาง และชนิดละเอียดเท่านั้น ในจตุกกนิบาต พระพุทธองค์ตรัสยืนยันในเจตนารมณ์ของพระพุทธศาสนาว่า "ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พรหมจรรย์นี้เราประพฤติ มิใช่เพื่อหลอกลวงคน มิใช่เพื่อเรียกร้องคนให้มานับถือ มิใช่เพื่ออานิสงส์ลาภสักการะและความสรรเสริญ มิใช่เพื่ออานิสงส์เป็นเจ้าลัทธิและแก้ลัทธิอย่างนั้นอย่างนี้ มิใช่เพื่อให้คนรู้จักตัวว่าเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ ที่แท้พรหมจรรย์นี้เราประพฤติเพื่อสังวร เพื่อความละ (กิเลส) เพื่อวิราคะ (พ้นกิเลส) และเพื่อนิโรธ (ความดับทุกข์)"

การครองชีวิตเป็นสุขในโลก

พระพุทธศาสนาได้สอนโดยกว้างๆ หลักหนึ่งคือการไม่เบียดเบียนกัน เห็นค่าของชีวิตผู้อื่นเสมอของตน และให้แผ่เมตตาแก่กัน ถึงกับมีพระพุทธภาษิตตรัสว่าเมตตาเป็นธรรมเครื่องค้ำจุนโลกไว้ ในส่วนแคบเข้ามาก็คือสังคมพระพุทธศาสนาได้สอนหลักสังคหวัตถุ ๔ สำหรับยึดเป็นธรรมยึดเหนี่ยวระหว่างปัจเจกชนผู้รวมกันเข้ามาหลายๆ คน จนเป็นสังคม สังคหวัตถุ ๔ คือ

๑. **ทาน** การให้ปัน ไม่สะสมจนเหลือเกิน

๒. **เปยยวัชชะ** การพูดที่เจริญอัธยาศัยที่น่ารัก

๓. **อัตถจริยา** การประพฤติสิ่งที่เป็นประโยชน์โดยชอบธรรมแก่กัน

๔. **สมานัตตตา** การวางตนให้สม่ำเสมอ

ในส่วนตัวของบุคคล พระพุทธองค์ตรัสสอนพยัคปัชชะทีฆชาณุโกฬิยบุตร ผู้ซึ่งมาทูลถามว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้มีพระภาค ข้าพระองค์เป็นคฤหัสถ์ บริโภคกามคุณ

ครอบครองเรือน นอนเบียดเสียดด้วยบุตรภรรยา ยังพรมกระแจะจันทร์อันมาแต่รัฐกาสี ยังทัดทรงระเบียบและของหอมเครื่องลูบทาต่างๆ ยังยินดีทะยานไปในพัสดุเงินทอง ขอพระองค์แสดงธรรมที่เป็นประโยชน์สุขในภพนี้ภพหน้า โปรดข้าพระองค์เถิด” พระศาสดาจึงแสดงหลักธรรม ๔ ประการ คือ

๑. อุฏฐานสัมปทา ถึงพร้อมด้วยความหมั่นในหน้าที่การงาน อาชีพที่ชอบธรรม

๒. อารักขสัมปทา ถึงพร้อมด้วยการรักษาทรัพย์สมบัติที่หามาได้ มิให้วิบัติไป

๓. กัลยาณมิตตตา มีมิตรสหายที่ดี

๔. สมชีวิตา เลี้ยงชีพพอสมควรแก่ฐานะ ไม่สุรุ่ยสุร่ายเกินไป ชนิดปลายเดือนต้องเที่ยวหยิบยืมเขา หรืออดออมแร้นแค้นจนเหลือเกิน ทั้งที่ตนก็มีฐานะที่จะไม่ต้องอดอยากขนาดนั้น

ในที่นี้จะสังเกตได้ว่า พระพุทธศาสนาได้ให้ความสำคัญในเรื่องสิ่งแวดล้อมโดยเฉพาะคือเพื่อนไว้มาก เพราะมีส่วนชักจูงให้ดีและเสียได้มากที่สุด แล้วทรงแสดงหลักธรรมปฏิบัติ ๔ ข้อ สำหรับประโยชน์สุขทั้งในปัจจุบันและอนาคตอีก คือ

๑. สัทธาสัมปทา ถึงพร้อมด้วยความเชื่อในศาสนาที่มีเหตุผล

๒. สีลสัมปทา ถึงพร้อมด้วยศีล มีศีล ๕ เป็นอย่างต่ำ คือ ไม่ฆ่าสัตว์, ไม่ละเมิดกรรมสิทธิ์ของผู้อื่น, ไม่ประพฤติผิดในกาม, ไม่พูดเท็จ, ไม่ดื่มสุราเมรัย ซึ่งเป็นบ่อเกิดแห่งความประมาท

๓. จาคสัมปทา ถึงพร้อมด้วยการสละ เช่น การถวายทานแก่สมณะผู้ปฏิบัติชอบ หรือการเกื้อกูลช่วยเหลือผู้อื่นให้ได้สุข

๔. ปัญญาสัมปทา ถึงพร้อมด้วยปัญญา เป็นคนมีเหตุผล ไม่งมงาย

นอกจากนี้ ยังมีหลักธรรมประการอื่นๆ อีกมาก เช่น หลักว่าด้วยความเสมอภาพโดยคุณธรรม สังคมอินเดียในศาสนาพราหมณ์ ยึดถือระบบชั้นวรรณะมาก พระพุทธศาสนาถือว่าชั้นวรรณะไม่มีความหมายถ้าบุคคลปราศจากคุณธรรม ใครก็ตามไม่ว่าจะเกิดในวรรณะสูงหรือต่ำ ถ้ามีคุณธรรมแล้วก็เป็นผู้ประเสริฐ พระองค์ทรงบัญญัติให้ภิกษุต่างวรรณะต้องเคารพกันตามลำดับพรรษายุกาล ภิกษุใน

วรรณะกษัตริย์ก็ต้องเคารพภิกษุในวรรณะจัณฑาล ถ้าภิกษุรูปนั้นบวชก่อนหน้าภิกษุวรรณะกษัตริย์แม้เพียงวันเดียว ทรงประกาศว่าผู้ที่มาบวชในธรรมวินัยนี้ย่อมไม่มีวรรณะ ทุกคนย่อมเป็นสมณะศากยบุตรเหมือนกันหมด เหมือนแม่น้ำสายต่างๆ เมื่อไหลลงสู่สมุทรแล้วชื่อแม่น้ำนั้นก็หายไปหมด ทรงสอนให้เลิกถือโชคลาง มงคลตื่นข่าวหรือฤกษ์ยาม ให้มีชีวิตอยู่ด้วยเหตุผล พวกพราหมณ์นิยมการบูชายัญล้างบาปด้วยการฆ่าสัตว์ และอาบน้ำในแม่น้ำที่ถือกันว่าศักดิ์สิทธิ์ พระพุทธศาสนาก็สอนว่าอยากจะบูชายัญไม่ควรเบียดเบียนผู้อื่น แทนที่จะฆ่าสัตว์ก็ให้ปล่อยสัตว์ที่เขาจะฆ่าเสีย นับเป็นอภัยทาน แทนที่จะเที่ยวอาบน้ำดำเกล้าในแม่น้ำคงคา ซึ่งได้ผลก็เพียงสะอาดกายเท่านั้น ก็ให้ทำความสุจริตให้เกิดแก่กาย วาจา ใจขึ้น และถ้าการอาบน้ำเป็นเหตุให้บาปหมดสิ้นได้ หอย ปู ปลา เต่า ในแม่น้ำคงพ้นบาปไปหมด และบริสุทธิ์กว่ามนุษย์มาก เพราะมันอยู่ในแม่น้ำทั้งวัน

ในส่วนการบ้านเมือง พระพุทธศาสนาย้ำถึงความสำคัญของระบอบธรรมาธิปไตย คือให้ถือธรรมความถูกต้องเป็นใหญ่ สำหรับส่วนผู้ปกครองจะต้องเป็นแบบฉบับที่ดีของประชาชน ดังมีพุทธพจน์ว่า “เมื่อโคทั้งหลายข้ามฟากอยู่ ถ้าโคโจกไปตรง ครั้นโคโจกผู้นำฝูงไปตรงแล้ว โคนอกนั้นทั้งปวงก็ไปตรงตามกัน ในหมู่มนุษย์ก็เช่นกัน ถ้าท่านผู้ได้รับเลือกให้เป็นใหญ่ประพฤติธรรมไซร้ จักกล่าวอะไรถึงประชาชนนอกนี้ (ก็ต้องประพฤติธรรมไปตามด้วย)” ยังมีหลักธรรมเกี่ยวกับประเภทโลกิยธรรมอีกมาก ซึ่งไม่อาจพรรณนาได้ทั่วถึง ณ หนังสือนี้.

ว่าด้วยโลกุตรธรรม

พระพุทธศาสนา ถ้าจะสอนแต่หลักโลกิยธรรมอย่างเดียว ก็ไม่น่าที่จะเป็นศาสนาอันประเสริฐครอบงำศาสนาอื่นได้ นี่เพราะพระพุทธศาสนามีคำสอนกว้างขวางทั้งโลกิยธรรม และโลกุตรธรรม จึงเป็นศาสนาสากลซึ่งมีอะไรดีๆ มาก พอกับความต้องการของมนุษยชาติ ถ้าจะอุปมาก็เหมือนกับห้างพาณิชย์ใหญ่ซึ่งอุดมสรรพสินค้า ประชาชนผู้แสวงหาสินค้าชนิดใดซึ่งจะเป็นประโยชน์และเพื่อความสุขของตนแล้ว ก็เป็นอันไม่ผิดหวังในการที่มาเลือกหาสิ่งต้องประสงค์ในห้างพาณิชย์นี้

ได้ มนุษย์เราโดยบุพกรรม อัธยาศัย กรรมพันธุ์ สิ่งแวดล้อมและการศึกษา ย่อมไม่เหมือนกันได้ครบหมด ฉะนั้น จึงมีบุคคลซึ่งประกอบด้วยอุดมคติสูง มีจิตปรารถนาจะได้เสพรสสันติสุขที่แท้จริงไม่แปรผัน ทำตนให้หลุดพ้นจากปวงทุกข์เด็ดขาด พระพุทธศาสนาจึงได้สอนหลักโลกุตรธรรมเรียกว่าหลัก **อริยสัจจ์ ๔** คือ

๑. ทุกขสัจจ์ ความจริงคือความทุกข์ ได้แก่โลกซึ่งไม่จีรังแปรผัน และชีวิตซึ่งต้องผจญกับสุขทุกข์อันไม่เที่ยงแท้ ความสุขที่เราเข้าใจว่าสุขตามประสาโลกก็ไม่ใช่สุขถาวร เพราะมีวันเวลาเสื่อมสูญไปได้ ชีวิตไหนจะต้องผจญกับทุกข์ทางกาย เช่น การแก่ การเจ็บ การตาย ไหนจะต้องผจญทุกข์ทางใจ มีความเสียใจ ผิดหวังบ้าง ขัดแย้งใจ และความกระวนกระวายตามอารมณ์อื่นๆ อีกมาก ถ้าเราจะไม่หลอกตัวเองจนเกินไปนักแล้ว ก็คงยอมรับว่า ไม่เลือกจะเป็นพระราชา ผู้ดีมีจน ย่อมมีความทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่ง ไม่มากก็น้อย แต่เรื่องของทุกข์ไม่เหมือนกันเท่านั้น และที่เหมือนกันหมดไม่ว่าใครก็คือทุกข์เรื่องความเจ็บป่วยและความตาย เมื่อพูดมาถึงตอนนี้ท่านผู้อ่านอาจเกิดใจฝ่อเห็นว่าพระพุทธศาสนานี่ช่างสอนชีวิตแต่ในแง่ทุกข์ ถ้าเป็นทุนิยมเสียแล้ว ตอนที่ชีวิตรื่นเริงมีความสุขทำไมไม่พูดถึงบ้างเล่า ขอชี้แจงว่าพระพุทธศาสนาไม่เป็นทุนิยมเลย ความสุขในทัศนะของพระพุทธศาสนาส่วนโลกุตรธรรมจะต้องเป็นความสุขที่ไม่แปรผัน แต่ความสุขของโลกิยธรรมเป็นความสุขที่มีเกิดแล้วก็มีดับ จึงเป็นสุขไม่แท้ เศรษฐีตายแล้วขนสมบัติที่เขาสะสมไว้ไปสักสตางค์เดียวก็ไม่ได้ เมื่อมีชีวิตอยู่ดูทุกสิ่งช่างจริงจังไปหมด มีทั้งศัตรูทั้งมิตร เมื่อตายไปแล้วเรามาตัวเปล่าก็ไปตัวเปล่า ไม่มีมิตรไม่มีศัตรู ผู้ที่ศึกษาวิชาแพทย์ย่อมจะต้องเรียนรู้สมุฏฐานโรค ซึ่งคงจะได้ฟังบรรยายถึงเชื้อโรคนานาชนิด จะเป็นอันตรายแก่ชีวิตอย่างนั้นอย่างนี้ เราคงไม่รีบด่วนประณามว่าเป็นวิชาแพทย์เป็นทุนิยมทำให้ผู้ศึกษาใจฝ่อเป็นแน่นอน พระพุทธศาสนาได้ประจักษ์ความจริงในทุกขสัจจ์ เหมือนวงการแพทย์ค้นพบเชื้อโรคต่างๆ ต่อไปพระพุทธศาสนาก็จะเสนอถึงสาเหตุว่าทุกข์มาจากอะไร?

๒. ทุกขสมุทัยสัจจ์ เหตุเกิดของทุกข์ คือตัณหาหรือเจตจำนงความอยากจะมีจะเป็นนั่นเอง และอุปาทานความเข้ายึดมั่นว่าตัวเขาตัวเรานั่นเอง เพราะความอยากเราจึงต้องเวียนว่ายตายเกิด ประกอบกรรมต่างๆ แล้วก็ต้องชำระหนี้

กรรมที่ทำไว้ทั้งดีและชั่ว ตราบใดมีภพชาติ ทุกข์ก็ยังไม่สิ้น แม้จะสามารถพ้นทุกข์ทางใจได้ แต่ตราบใดที่ยังมีสังขารเรือนร่างอยู่ก็ยังมีทุกข์ทางกาย คือความแก่ ความเจ็บ ความตาย ท่านที่ไม่ยึดถือในเรือนร่างว่าเป็นตนหรือของตน ทุกข์จึงหยุดอยู่แค่กาย ไม่ล่วงล้ำไปถึงใจได้ เพราะฉะนั้น อิทธิพลของอุปาทานจึงสำคัญมาก ตัวอย่าง เช่น เราชื่อนาย ก. ถ้ามีใครพูดชมเชยนาย ก. ก็ชอบใจ ถ้ามีใครมาด่านาย ก. ก็ไม่พอใจ ทั้งนี้เพราะเรายึดว่า ก. เป็นชื่อของเรา โดยที่สังคมได้สร้างอุปาทานรับว่าเราคือนาย ก. ประกอบด้วย ถ้ามีคนไปด่านาย ข. ซึ่งไม่เกี่ยวข้องอะไรกับเรา เราคือนาย ก. ก็ไม่รู้สึกอะไร แต่หากนาย ข. เป็นพี่เราเป็นเพื่อนรักของเรา คราวนี้นาย ก. ก็ต้องเจ็บร้อนขึ้นมาทันที ฉะนั้นถ้าจะตัดทุกข์ให้หมดก็ต้องตัดเหตุของทุกข์ คือ ตัณหาหรือเจตจำนงอยากจะมีจะเป็น กับอุปาทานให้ได้ก่อน ไม่ใช่ตัดที่ตัวทุกข์

๓. **นิโรธสัจจ์** ความจริงคือความดับทุกข์ กล่าวคือเมื่อละตัณหาอุปาทานได้ เรียกว่ากิเลสนิพพาน คำว่านิพพานมีความหมายเหมือนนิโรธ แปลว่า ดับ ผู้ที่ลุกิเลสนิพพานคือผู้ปราศจากโลภะ โทสะ โมหะ ครองชีวิตอยู่ด้วยความบริสุทธิ์สะอาด และมีสันติสุขแท้จริง เพราะกิเลสไม่เผาใจ เมื่อมรณะลงเรียกว่าขันธนิพพาน คือเรือนร่างสังขารดับ ก็ไม่ต้องเกิดในภพชาติอื่นๆ อีก เหมือนไฟเมื่อสิ้นเชื้อแล้วย่อมมอดลงตามลำดับ ในที่สุดก็เย็นสนิทไม่ลุกโพลงอีก ดังนั้นสวรรค์หรือพรหมโลกในทัศนะของพระพุทธศาสนาจึงไม่ใช่สถานที่บรมสุข ด้วยยังลุกโพลงด้วยกิเลส แม้จะประณีตกว่ามนุษย์ก็ตาม และแม้จะมีการเสวยสุขได้นานกว่ามนุษย์ ในที่สุดหมดเขตลงสักวันหนึ่ง แล้วก็ต้องหมุนเวียนไปตามกรรมอีก ส่วนนิพพานคือความดับนั้นไม่มีกาลไม่มีเทศะ จึงเป็นการพ้นทุกข์อย่างเด็ดขาด

๔. มรรคสัจจ์ ความจริงคือวิถีสู่ความดับทุกข์ ได้แก่มรรคมีองค์ ๘ คือ ความเห็นชอบ ความดำริชอบ การเจรจาชอบ การงานชอบ เลี้ยงชีพชอบ พยายามชอบ การระลึกชอบ การตั้งใจชอบ มรรคมีองค์ ๘ ย่อลงในสิกขา ๓ คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ศีลได้แก่การละทุจริตทางกายวาจาได้ขาด สมาธิได้แก่การทุจริตทางใจได้ขาด มีใจตั้งมั่นอยู่ในกุศลธรรมเป็นหนึ่ง ปัญญาสิกขาได้แก่ความรอบรู้ในสิ่งทั้งปวงตามเป็นจริงในไตรลักษณะ

ไตรลักษณะ

ไตรลักษณะ คือ

๑. อนิจจตา มีปัญญาพิจารณาเห็นแจ้งว่าสิ่งทั้งหลายบรรดาที่มีเหตุ มีปัจจัยปรุงแต่งเป็นสภาพไม่เที่ยง

๒. ทุกขตา มีปัญญาพิจารณาเห็นแจ้งว่า สิ่งทั้งหลายบรรดาที่มีเหตุมีปัจจัยปรุงแต่ง เป็นสภาพไม่คงทนเป็นทุกข์ ต้องสลายไปเมื่อสิ้นเหตุสิ้นปัจจัย

๓. อนัตตตา มีปัญญาพิจารณาเห็นแจ้งว่าสิ่งทั้งหลายทั้งที่มีเหตุปัจจัยปรุงแต่งและที่ไม่มีเหตุไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง ล้วนเป็นสภาพไร้ตัวตน ไร้ภาวะโดดเดี่ยวด้วยตัวมันเอง ศาสนาพราหมณ์ปรัชญาเวทานตะ ปรัชญาสางขยะ แม้จะมีปัญญาเห็นแจ้งในหลักอนิจจา ทุกขตา แต่ก็มาเกิดความหลงผิดในข้อ ๓ โดยยึดถือขึ้นว่าภาวะแห่งความบริสุทธิ์นั้นเป็นตัวตน หรือยังถือว่ามีตัวตนเป็นผู้หลุดพ้นทุกข์อยู่อีกบัญญัติเรียกว่า พรหมบ้าง อาตมันบ้าง บุรุษบ้าง ส่วนพระพุทธศาสนาสอนว่า ภาวะแห่งความบริสุทธิ์นั้นมิใช่ตนหรือมีตัวตนผู้หลุดพ้น ทุกสิ่งเป็นธรรมชาติซึ่งมีทั้งรูปธรรมและนามธรรมเกาะเกี่ยวกัน โดยมีเหตุมีปัจจัยเกี่ยวสัมพันธ์กันอยู่ จึงทำให้ดูเหมือนว่ามีตัวตน อันเป็นความหลงผิดชนิดติดค้างซึ่งจะต้องดับไปด้วยการใช้ปัญญาพิจารณาเห็นทะลุปรุโปร่งว่า สรรพสิ่งเป็นอนัตตา จึงเป็นการหลุดพ้นทุกข์ที่เด็ดขาดได้

หลักพระไตรลักษณะและหลักอริยสัจจ์ ๔ มิได้สอนให้ชีวิตหนีโลกเพราะกลัวความทุกข์ แต่สอนให้รู้เท่าทันโลก และให้เอาชนะทุกข์โดยตัดต้นเหตุเสียในชีวิตนี้เอง เมื่อรู้แจ้งเท่าทันโลกและกำหนดรู้ทุกข์และเหตุของทุกข์ได้เสียแล้ว ชีวิตก็เป็นอยู่ด้วยความสุขสงบอย่างแท้จริง จึงเปรียบเหมือนดอกบัวเกิดในโคลนตม แต่ก็โผล่ขึ้นเหนือโคลนตม ชนิดที่แม้แต่น้ำในสระก็ยังกำซาบไม่ถึง ชีวิตของผู้ตรัสรู้แล้วแม้จะอยู่ในโลกก็ไม่ติดโลก ไม่หวั่นไหวกับสรรพอารมณ์ทั้งปวง เป็นชีวิตที่อิสรเสรีอย่างเต็มที่ ไม่เป็นทาสกิเลสอีกต่อไป สุนิยมหรือทุนิยมไม่มีความหมายใดๆ ทั้งสิ้น เพราะฉะนั้นจึงเป็นอุดมคติสุดท้ายของมนุษยชาติ ที่บรรลุถึงความสิ้นทุกข์โดยไม่เหลือ และปรากฏว่าได้มีมนุษย์ผู้บรรลุถึงสภาพแห่งอนันตสันตินี้เป็นจำนวนมาก

ซึ่งเรียกกันว่า "พระอรหันต์" ในอดีตและแม้ในปัจจุบันกับอนาคต ถ้าแหละยังมีผู้ปฏิบัติธรรมกันจริงจงอยู่สมกับพระพุทธวจนะที่ทรงรับรองไว้ ซึ่งได้ยกมาอ้างในตอนปรัชญาหรือวิทยาลี้ลับ ขอจบหนังสือนี้ด้วยพระพุทธพจน์ว่า

"**สพฺพปาปสฺส อกรณํ** การไม่ทำบาปทั้งปวง ๑
กุสลสฺสูปสมฺปทา การบำเพ็ญกุศลให้ถึงพร้อม ๑
สจิตฺตปริโยทปนํ การชำระจิตให้ผ่องแผ้ว ๑
เอตํ พุทฺธานสาสนํ นี่เป็นคำสอนของพระพุทธะทั้งหลาย"

จิรํ ติฏฺฐตุ สทฺธมฺโม
ขอพระสัทธรรมจงตั้งอยู่นาน.

ทัศนะของจิต

เรื่องทัศนะของจิต ได้เคยแสดงไว้แล้วครั้งหนึ่ง ประมาณสักสองปีล่วงมาแล้วเห็นจะได้ เพราะฉะนั้นในวันนี้จะได้นำอนุสนธิที่ได้แสดงเอาไว้ต่อความประสานความให้ต่อเนื่องกันไป แต่ขอเตือนเรื่องที่แสดงมาแล้วว่า เรื่องของจิตนั้นเป็นเรื่องสำคัญ เพราะว่าในพระไตรปิฎกเรามีหมวดที่ว่าด้วยเรื่องของจิตโดยเฉพาะ เช่น ในหมวดพระสูตรก็มีเรื่องของจิตวรรค ในหมวดอภิธรรมก็มีว่าด้วยเรื่องของจิตเป็นปกรณ์ๆ เลยทีเดียว เพราะฉะนั้น ความสำคัญในการฝึกจิตจึงเป็นหลักสำคัญอันหนึ่งในพระศาสนา

ทัศนะของจิตแตกแยกออกไป

ทัศนะของพระอาจารย์ที่มีต่อในเรื่องจิตนั้น ในสมัยพระศาสดายังทรงพระชนมชีพอยู่ ก็ยังไม่สู้กระไร ว่าจะเกิดเป็นปัญหายากเย็นให้เกิดการแตกแยกในทางทิฏฐิ ความเห็นอย่างไรเกิดขึ้น ก็เพราะว่ามีองค์พระศาสดาเป็นผู้ตัดสินชี้ขาดในยามเมื่อเกิดปัญหาข้อข้องใจ หรือความเห็นแตกต่างในเรื่องจิตขึ้นมา แต่ทว่าเมื่อพระบรมศาสดาดับขันธปรินิพพานไปแล้ว บรรดาคณาจารย์ต่างๆ ที่ได้เป็นผู้สืบศาสนทายาทสืบมา ได้อาศัยความเห็นของท่านและอาศัยการปฏิบัติที่ท่านได้อบรมมาก็เลยให้เกิดการเห็นทัศนะแตกต่างกันในเรื่องของจิตไปตามคณาจารย์ ตามลัทธิ ตามนิกาย ซึ่งหาเหมือนกันไม่ เรื่องของจิตจึงกลายเป็นประเด็นใหญ่ สำหรับบรรดาคณาจารย์แต่ละคณะแต่ละนิกาย นำขึ้นมาถกกันเป็นอภิปรัชญาสาขาหนึ่งไป

สำคัญที่จิต

ในพระบาลีทั่วๆ ไปแล้ว เช่น เอกนิบาต อังคุตตรนิกาย พระบรมศาสดาก็ได้ทรงย้ำว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ตถาคตมองไม่เห็นธรรมอันหนึ่งเลยที่จะให้โทษมากถ้าหากว่าไม่มีการอบรมให้ดีแล้ว ธรรมอันนั้นกล่าวคือ “จิต” ในประการเดียวกันก็

ทรงตรัสบอกว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ตถาคตมองไม่เห็นธรรมอันหนึ่งเลยที่จะให้คุณประโยชน์อย่างมหาศาล ธรรมอันนั้นกล่าวคือจิต ถ้าหากว่าได้รับการอบรมให้ถูกต้องแล้ว” จิตนั้นแลจะให้คุณที่มหาศาล เพราะได้มีการอบรมให้ถูกต้องแล้ว จิตนั้นแลจะให้โทษอย่างมหาศาลเหมือนกัน

ธรรมชาติของจิต

แต่ว่าธรรมชาติของจิตแท้ๆ นั้นยังไม่เป็นบุญ ยังไม่เป็นบาป เป็นอัพยากฤต เป็นอัพยากตธรรม ธรรมชาติของจิตยังไม่พยากรณ์เป็นกุศลหรืออกุศล ต่อเมื่อใดจิตมารับอารมณ์เข้า เกิดเวทนา เกิดสัญญา เกิดสังขาร เข้าไปปรุงแต่งในอารมณ์ที่ดีนั้นกลายเป็นราคะความพอใจ ความติด นันทิความเพลิดเพลิน เมื่อเกิดราคะเกิดนันทิขึ้นแล้วก็มีอุปาทาน เมื่อมีอุปาทานแล้วก็เกิดทุกข์เป็นเงาตามตัวมา อันนี้ก็มาจากจิต

ในประการเดียวกัน ถ้าหากว่ารับอารมณ์หรือจิตนั้นรับอารมณ์ แต่ว่ามีการฝึกจิตในทางที่ถูก เวทนาเกิด สัญญาเกิด สังขารเกิด แต่เกิดในฝ่ายที่ดี เกิดในฝ่ายที่รู้เท่า เกิดในฝ่ายที่รู้ทันอย่างนี้อารมณ์ทั้งหลายก็ไม่สามารถนำอะไรมาครอบงำหรือเป็นนายของจิตได้ จิตก็บริสุทธิ์ปลอดโปร่งจากอารมณ์เหล่านั้น คือว่าเป็นนายของอารมณ์ ไม่ให้อารมณ์เป็นนาย ต่างกันอย่างนี้

เพราะฉะนั้นจิตจะเป็นกุศล อกุศลได้ ก็ต่อเมื่อมาประสมกับอารมณ์แล้ว ถ้าหากว่าไม่รู้เท่าก็กลายเป็นอกุศล ถ้ารู้เท่าก็เป็นกุศล แล้วในกุศลนั้นยังแบ่งเป็นโลกียกุศลกับโลกุตรกุศล ถ้าหากว่ารู้เท่าเหมือนกัน แต่ว่ารู้เท่าอย่างชนิดว่า มีความพอใจมีความเพลิดเพลินในอารมณ์อยู่ ความรู้เท่าอันนั้นก็เป็นอารมณ์ฝ่ายโลกียกุศลไป ถ้าหากว่าความรู้เท่าอันนั้นรู้เท่าแล้วไม่เกิดความเพลิดเพลิน ไม่เกิดความพอใจในอารมณ์นั้น ความรู้เท่าอันนั้นก็เป็นฝ่ายโลกุตรกุศลไป ตามชั้นตามภูมิของบุคคลที่ได้ปฏิบัติ นี่เป็นเรื่องบาลีในพุทธภาษิตแท้ๆ มีนัยดังแสดงมาอย่างนี้

เห็นกายเที่ยงดีกว่าเห็นจิตเที่ยง

ในกายจิตสูตร บาลีสังยุตตนิกาย พระบรมศาสดาได้ทรงเปรียบว่า จิตนี้เหมือนวานร เหมือนกับลิง ทรงตรัสบอกว่า "ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ตถาคตเห็นว่าบุคคลมาเห็นร่างกายว่าเที่ยงนี้ ยังดีกว่าที่มาเห็นว่าจิตเที่ยง ข้อนั้นเพราะเหตุเป็นไฉน เพราะว่าการที่มาเห็นว่าร่างกายว่าเที่ยงนั้น ร่างกายยังพออยู่ได้สิบปี ยี่สิบปี สามสิบปี สี่สิบปี หกสิบปี เจ็ดสิบปี ไปบ้าง ในระหว่างนั้น ถึงแม้จะมีความแปรปรวนปรากฏก็ยังไม่ถึงกับรวดเร็วนัก แต่ว่าเรื่องของจิตแล้วไม่มีเที่ยงเลยแม้แต่ชั่วขณะเดียว เพราะฉะนั้น เห็นว่ากายเที่ยงก็ยังดีกว่าเห็นว่าจิตเที่ยง เห็นว่าจิตเที่ยงแล้วไม่ประเสริฐเลย" พระองค์ทรงแสดงไว้ในกายจิตสูตร บาลีสังยุตตนิกาย แสดงไว้อย่างนี้

ทรงเปรียบบอกว่า จิตนี้เหมือนกับวานร ที่ว่าไม่เที่ยงๆ ยิ่งกว่ากายก็เพราะว่าจิตนี้มันเกิดดับเร็วเหมือนกับวานรที่ไม่อาจจะอยู่นิ่ง ทิ้งจากต้นไม้ต้นหนึ่งแล้วก็โหนเกี่ยวโยงเอาต้นไม้อีกต้นหนึ่ง อยู่อย่างนี้เรื่อยๆ ไป เพราะฉะนั้นจิตจึงเป็นที่เกิดด้วยดับด้วยเร็วและรวดเร็วมาก

จิตมีหลายชื่อ

เพราะฉะนั้น จากบาลีพุทธภาษิตที่มีอยู่ เป็นเหตุให้บรรดาคณาจารย์ในสมัยหลังๆ นำพุทธภาษิตในที่ต่างๆ ที่เกี่ยวกับจิตนี้มาวิเคราะห์ว่า ธรรมชาติจิตนั้นเป็นอะไรกันแน่ๆ ในบาลีชั้นพุทธภาษิตแล้ว มีแต่ใช้คำว่า จิต มโน วิญญาณ เป็นส่วนใหญ่ เป็นไวพจน์แก่กัน แต่ว่ามีคำๆหนึ่ง ซึ่งมีเฉพาะในพระอภิธรรมปิฎก อย่างไม่เคยปรากฏในพระสุตตันตปิฎกหรือวินัยปิฎกเลย คำๆ นี้คือคำว่า "*ภวังคจิต*" คำว่า *ภวังคจิต*นั้น ถ้าจะพูดไปแล้วก็จะเรียกว่าพึ่งจะมีขึ้นในสมัยที่เกิดอภิธรรมปิฎกขึ้นแล้ว ในบาลีพระสูตรก็ดี บาลีพระวินัยก็ดี คำว่า "*ภวังค์*" ไม่เคยพบ ยังไม่เคยพบ ถ้าอย่างนั้นแล้วคำว่าภวังคจิตนี่มีความสำคัญอย่างไร เรื่องภวังคจิตแล้วที่ว่าสำคัญ

อย่างไร? ก็เพราะว่าสำคัญที่ตรงว่าธรรมชาติของจิตนั้นมีเกิดมีดับเร็ว ก็ต้องหาสิ่งซึ่งเป็นมูลฐานของจิต หามูลฐานของจิต

มูลฐานของจิต

ประวัติวิญญาณ กับ วิปากวิญญาณ ประวัติวิญญาณถ้าว่ากันโดยทั่วไปแล้ว ก็หมายถึงวิญญาณที่มาเวียนว่าย วิญญาณที่มารับอารมณ์ เสวยอารมณ์ เพราะฉะนั้นในเมื่อเกิดประวัติวิญญาณขึ้นแล้ว ก็จำเป็นต้องมีมูลฐาน หามูลฐานของวิญญาณอันนั้น มูลฐานของวิญญาณก็คือภวังค์ เพราะฉะนั้นพระอาจารย์ในรุ่นพระอภิธรรมท่านจึงได้แต่งเรื่องภวังคจิตขึ้นมา แต่การที่ท่านบัญญัติแต่งเรื่องภวังคจิตขึ้นมานั้นก็ไม่ใช่ท่านนอกครู ไม่ใช่ว่าท่านนอกครูบาอาจารย์คิดเม็กขึ้นมาเอง ไม่ใช่อย่างนั้น มีหลักฐานอยู่ในพระสูตรเหมือนกัน แต่พระสูตรไม่ได้บอกตรงๆ ว่าภวังค์หรอก ไม่ได้บอกหรอก แม้แต่บาลีที่อ้างเป็นภาษิตของพระสารีบุตรเถรเจ้า คำว่า ภวังค์ยังไม่เคยพบเหมือนกัน ถ้าอย่างนั้นแล้วพระอาจารย์ผู้รจนารุ่นพระอภิธรรมนั้นท่านเอาความคิดในเรื่องภวังคจิตมาจากไหนเล่า? ท่านเอาความคิดเรื่องภวังค์มาจากปฏิจจสมุปบาทนั่นเอง

ในคำว่า *"ภวปจฺจยา ชาติ"* เอาตัวภวปัจจยาชาตินี่แหละครับขึ้นมาบัญญัติ กับจิตรวมกันเข้ากลายเป็นภวังคจิตขึ้น เพราะว่าธรรมดาเราก็ย่อมรู้อยู่แล้วว่า วิญฺญาณํ อนิจฺจํ วิญญาณนั้นไม่เที่ยง พระสาติเกวัฏฏบุตร ยังเกิดทิฏฐิขึ้นมาเลย บอกว่าถ้าวิญญาณไม่เที่ยงแล้ว อะไรที่เป็นตัวรับบุญรับบาป ใคร ! ก็ไหนขันธ์ ๕ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณนี้ไม่เที่ยงไม่ใช่ของเราแล้ว อะไรเล่าที่เป็นตัวยืนโรงรับบุญรับบาป มันต้องมีซิ ไม่มีได้หรือ? มันต้องมีตัววิ่งไปรับบุญรับบาปในวัฏฏะ ถ้าหากว่าวิญญาณพลอยเป็นอนิจจัง พลอยเป็นอนัตตาไปด้วยแล้ว เพราะว่าเกิดขึ้นขณะหนึ่งแล้วดับไปละก็ นาย ก. ทำบาปแล้ว นาย ก. ตายไปเกิดเป็น นาย ข. ก็ไม่จำเป็นต้องรับบาปอันเกิดจากนาย ก. เพราะว่ามันเป็นคนละเรื่อง คนละดวงไปแล้ว พระสาติเกวัฏฏบุตร เกิดมีทิฏฐิอย่างนี้ พระบรมศาสดาจึงทรงติเตียนว่าเป็นโมฆบุรุษ ไม่เข้าใจในธรรมที่พระองค์ได้ทรงสั่งสอน เกิดความเข้าใจผิดขึ้นมาอย่างนี้

สรรพที่เก็บบุญและบาป

เพราะฉะนั้น ในเรื่องภวังคจิตที่เกิดขึ้นก็เพื่อต้องการจะอธิบายปัญหาว่า อะไรเล่าเป็นสิ่งซึ่งเสวยบุญเสวยบาป ในเมื่อคนๆ นั้นแตกดับไปแล้ว อะไรเล่า? ตัวนั้นคืออะไร ? ตัวนั้นละครับคือตัว “ภวังคจิต” หรือตัวภวังค์ ถ้าหากว่าในสมัยที่พุทธศาสนายังไม่เกิด ทิฏฐิของคณาจารย์ในอินเดียส่วนใหญ่ก็ถือมี คันธัพโภ คันธัพภะ หรือคันธัพโภ หรือโภคันธัพภะนี่แหละเป็นตัวรับบุญรับบาป เสวยบุญเสวยบาป ระหว่างจุติกับปฏิสนธิ มีตัวคันธัพโภเอาไว้ ตัวคันธัพโภนี้ๆ ในบาลีมหาตัณหาขยสูตร แสดงบอกเป็นพุทธภาษิตเหมือนกัน บอกว่ามารดาบิดาอยู่ร่วมกันหนึ่ง มารดามีฤดูกำลังงามหนึ่ง ตัวคันธัพโภมาปรากฏประชุมพร้อมหนึ่ง ครบเหตุปัจจัย ๓ ประการแล้ว การตั้งครรภ์ของสตรีก็เกิดขึ้น เพราะฉะนั้นคำว่า คันธัพโภในที่นี้ถ้าจะอธิบายว่าหมายถึงตัวอัตตา หรือเจตภูตอย่างนั้นได้ไหม?

พุทธกับพราหมณ์ต่างกัน

แต่ว่ามติเรื่องอัตตากับเจตภูต ในพุทธศาสนาเราพระบรมศาสดาก็ทรงคัดค้านตั้งแต่ก่อนมาแล้ว แล้วก็เป็นเหตุให้พุทธศาสนาแตกต่างกับลัทธิของพราหมณ์ก็ตรงนี้แหละ ตรงที่ว่าพุทธศาสนาปฏิเสธอัตตา แต่ของพราหมณ์นะรับอัตตา ถ้าเราจะชี้ว่าตัวคันธัพโภคือตัวอัตตาแล้วก็กลายเป็นพราหมณ์วาทะไป ไม่ใช่พุทธวาทะ เพราะฉะนั้นคันธัพโภในความหมายแห่งบาลีมหาตัณหาสังขยสูตรนี้ไม่ได้หมายถึงอัตตาหรืออาตมัน ไม่ใช่อย่างนั้น คันธัพโภในที่นี้หมายเพียงแต่ว่าปฏิสนธิจิตเท่านั้นเอง แต่ทำไมพระบรมศาสดาจึงทรงใช้บัญญัติโวหารของชาวโลกมาเรียกคันธัพโภนั้น ก็เพราะทรงอนุโลมตามโลกโวหารชาวโลกเขาพูดกัน เขารู้จักกัน จึงทรงบัญญัติปฏิสนธิจิตในขณะปฏิสนธิจิตขณะนั้นแหละเป็นคันธัพโภ

แต่คันธัพโภตามความเห็นของชาวบ้านที่ไม่ใช่พุทธ หมายถึงอัตตาหรืออาตมัน หรือตัวเจตภูตที่เราเรียกกันว่าเจตภูตออกจากกาย หรือพูดอย่าง

ภาษาไทยๆ ว่า "ตัวกายทิพย์" ตัวกายทิพย์นี่แหละเป็นตัวคันธัพโภ นี้เรียกกันอย่างนั้นว่าตัวกายทิพย์

แต่ว่าในบาลีอีกแห่งหนึ่ง คือ กรณียเมตตสูตร มีคำว่า "สัมภเวสี" คนส่วนมากก็เข้าใจบอกว่า อ๋อ! สัมภเวสีนี้ ผู้ใฝ่หาที่เกิด คำว่าใฝ่หาที่เกิดฟังดูคล้ายๆ กับว่า เมื่อคนเราตายแล้วก่อนที่จะไปเกิด มีตัวอะไรอีกตัวหนึ่งเที่ยวงุ่มง่ามค้นคว้าซอกแซก หาว่าใครจะเป็นพ่อเป็นแม่ เที่ยวซอกแซกออกบ้านโน้นเข้าบ้านนี้ ลอยละล่องไปเรื่อยอย่างนั้น ความเข้าใจชาวบ้านเป็นอย่างนั้น เลยบัญญัติกันว่าไอ้ตัวสัมภเวสีก็คือพวกผีนี่แหละ ที่เห็นกันมาหลอกกันมานี่แหละไม่ใช่ใครเลย ความเข้าใจอย่างนี้ก็เป็นความเข้าใจผิด สัมภเวสีในที่นี้มิได้หมายความว่ามีภาวะอะไรออกมาร่อนเร่เสาะแสวงหาที่เกิด ถูกจริงอยู่คำว่าสัมภเวสีแปลว่าผู้แสวงหาภพ คำว่าแสวงหาภพนี้ท่านหมายเอาสัตว์ทั้งหลายที่มีภวราคะอยู่ ชื่อว่าสัมภเวสีทั้งนั้น มีสัตว์ประเภทเดียวที่ไม่ใช่สัมภเวสีคือพระอรหันต์ เพราะฉะนั้น ตั้งแต่พระอนาคามีลงมาจนกระทั่งสัตว์ในโลกันต์เป็นที่สุด ชื่อว่าสัมภเวสี เหตุว่า ภวราคะนี้ยังละไม่ได้ ยังมีความพอใจในภพอยู่ เมื่อยังมีความพอใจในภพอยู่แม้พระอนาคามีท่านก็ยังมีความพอใจในภพของท่านคือในชั้นสุทธาวาส ยังต้องการมีการเกิดอีกเป็นเอกชาติ ยังเกี่ยวเนื่องกับการเกิดอีกเพียงชาติเดียว เพราะฉะนั้นพระอนาคามีก็ชื่อว่าสัมภเวสี สัตว์ในนรกก็ชื่อว่าสัมภเวสี มนุษย์ เทวดา มาร พรหม บรรดาที่ไม่ได้เป็นพระอรหันต์ได้ชื่อว่าสัมภเวสีทั้งนั้น เพราะฉะนั้นสัมภเวสีในที่นี้ ก็ไม่ได้หมายความว่าเป็นตัวเจตภูตหรืออาตมัน ที่เที่ยง ที่คงทน สัมภเวสีอย่างใดปฏิสนธิจิตก็อย่างนั้น พูดง่ายๆ ว่าสัมภเวสีกับคันธัพโภก็คือปฏิสนธิจิตนั้นเอง ไม่ใช่อื่นไกลที่ไหนเลย

มูลแห่งปฏิสนธิจิต

ปัญหาที่ว่าปฏิสนธิจิตที่มีขึ้นได้นั้น มีได้จากอะไรจึงมีปฏิสนธิได้ มีได้ก็เพราะมีภวังค์ ภวังคะนี้แหละเป็นบาทฐาน ภวังคะมาจากภวะบวกอังคะ คือ องค์ของภพองค์แห่งภพ การมีภพชาติมีอยู่ได้ก็เพราะตัวภวังค์ ถ้าหากว่าภวังค์เราไม่มีแล้วก็เป็นอนุปาทิเสสปรินิพพานธาตุ พระอรหันต์บุคคลที่มีชีวิตอยู่ภวังค์ของท่านก็ยังมี

อยู่ เพราะว่าภวังค์ของท่านนั้นเป็นวิบาก เป็นวิบากอันเกิดจากกุศลกรรม-อกุศลกรรมแต่ปางก่อน ปรุงแต่งมาเป็นวิบากขึ้น แต่เมื่อใดท่านถึง อนุปาทิเสสนิพพานธาตุแล้ว ภวังค์ของท่านเป็นอันทำลายไป เป็นอันสิ้นเชื้อ เพราะว่าตัวที่จะเป็นเชื้อของภพน่ะมันหมดไปแล้ว เพราะฉะนั้นลักษณะภวังคจิตในที่นี้ในบาลีรุ่นพระอภิธรรมจึงได้ดัดแปลงมาจาก ภวปัจจยาชาติ ถ้าไม่มีภวะแล้วชาติจะมีได้อย่างไรเล่า ถ้าไม่มีภวะแล้วการที่จะมีภาวะได้ก็ต้องมีอะไรเป็นสื่อให้เกิดภวะ สิ่งที่เป็นสื่อที่จะให้เกิดภวะคืออะไร ก็คือจิต เพราะฉะนั้นจิตอยู่ที่ใดภวะก็อยู่ที่นั้น ภวะอยู่ที่ใดจิตก็อยู่ที่นั้น ตัวจิตนี่แหละเป็นตัวภวะ แต่ภวะในพระอรหันต์นั้นเป็นภวะส่วนผล ส่วนภวะในพวกเราปุถุชนและพระอริยบุคคลเบื้องต่ำเป็นภวะส่วนเหตุ ถ้าเราปุถุชนปรุงแต่ง ภวะส่วนเหตุ ทำเหตุทั้งโลภะ โทสะ โมหะ ปรุงแต่งจากโลภมูล โทสมูล โมหมูล ที่อยู่ในภวะนี้ (ให้หมดไปเหลือเป็นส่วนผล) แต่พระอริยบุคคลเบื้องต่ำนั้นท่านปรุงแต่งเบาบางกว่าปุถุชนลง เช่นว่าโลภะก็เป็นโลภะที่เบาบาง โทสะก็เป็นโทสะที่เบาบาง โมหะก็เป็นโมหะที่เบาบาง นี้เป็นส่วนภวะส่วนเหตุทั้งนั้น ส่วนของพระอรหันต์เจ้านั้นเป็นภวะส่วนผล เมื่อผลอันนี้ดำรงคงอยู่ชั่วอายุขัยของท่าน เมื่อสิ้นเหตุสิ้นปัจจัยแล้วถึงการปัจจัยดับไป เมื่อปัจจัยดับไปแล้วภวะของท่านก็ไม่มี ชาติจึงไม่มี ชราจึงไม่มี มรณะจึงไม่มี ภพชาติจึงไม่มีได้

เพราะฉะนั้น ภวังคจิต คือจิตผู้รักษาภพ เป็นองค์ของภพ ตัวจิตนี้แหละเป็นองค์ของภพโดยตรง เราชี้ภพที่ไหน ชี้ที่จิต อยู่ที่ภูมิจิต ชี้ที่ภูมิจิต ภูมิจิตนั้นแหละบ่งว่าเป็นกามาวจรภูมิอยู่ก็ที่จิต เป็นรูปาวจรภูมิก็อยู่ที่จิต เป็นอรูปาวจรภูมิก็อยู่ที่จิต เป็นโลกุตรภูมิก็อยู่ที่จิต หนีไม่พ้นจิตขึ้นมา

บาลีเป็นพุทธมติ

พระอาจารย์ผู้รจนาอภิธรรมจึงได้คิดจากบาลี ปฏิจจสมุปบาทในคำว่า ภวปัจจยา ชาติ เอาบัญญัติขึ้นมาเรียกว่าภวังคจิต ถูกต้องตามพุทธพจน์ทุกประการ ไม่ได้นอกครูนอกแบบเลย ทำตามพุทธมติทุกประการ เป็นอันว่าเรารู้ว่าภวังคจิตเป็นตัวของภพโดยตรง ที่ว่าเป็นตัวของภพโดยตรงนั้นเพราะว่าพฤติกรรมต่างๆ

ของเรา ทั้งที่เป็นฝ่ายบุญก็ตาม ฝ่ายบาปก็ตาม หรือพฤติกรรมที่ไม่เป็นบุญไม่เป็นบาปก็ตาม เราทำมาทุกเมื่อเชื่อวัน ทุกๆ ชาติ ทุกๆ วัน ทุกๆ ภพ หลายชาติ อเนกอนันต์ก็ตามมานั้น ทำไปเท่าไรก็เก็บผลผนึกลงไปในภวังคจิตเท่านั้น ภวังคจิตนี้จึงเปรียบเหมือนที่เก็บอารมณ์ หรือที่เก็บบรรดาอารมณ์เก่าๆ ทั้งหลายที่กระทำมาแต่ปางก่อนทั้งหมด เก็บอย่างชนิดที่เรียกว่า เก็บเท่าไรไม่รู้จักเต็ม ภวังคจิตนี้เก็บเท่าไรไม่รู้จักเต็ม คล้ายกับเป็นเทป เส้นเทปนี้แหละเชิญคนร้อยคนมาพูดอัดทับๆ กันลงไป เสียงคนเก่าคนแรกที่พูดนั้นก็อยู่ในนี้ เสียงคนหลังมาพูดทับก็อยู่ในเทปอันนี้ เทปเปรียบเหมือนตัว "ภวังคจิต" พฤติกรรมต่างๆ อันเกิดจากกุศลกรรม อกุศลกรรมของสัตว์ทั้งหลาย ก็เปรียบเหมือนการอัดเสียงใส่ลงไปในเส้นเทปนี้ อัดไปเท่าไรไอ้เส้นเทปนี้ไม่ได้บอกว่ามันอิ่มหรือมันพอ หรือว่ามันบอกเต็มแล้วรับไม่ไหวแล้ว ไม่มีเลย อัดเท่าไรก็เก็บเท่านั้นแหละ จนกว่าเส้นเทปมันจะขาดเป็นผุยเป็นธุลีไปนั้นก็หมดเรื่องกันไปที เปรียบเหมือนว่าภวังคจิตนี้ละลายไปแล้ว หมดแล้วชาติภพ สังสาระหมดไปแล้ว

เก็บและก่อกรรมดีชั่ว

เมื่อภวังค์มีหน้าที่เก็บอารมณ์ทั้งหลาย ทั้งฝ่ายบุญฝ่ายบาปแล้ว ถึงคราวที่ประจวบกับโอกาส ถึงคราวที่ประจวบกับปัจจัยอันใดที่สมคล้องผสมกันเข้ามากระตุ้นอารมณ์ที่เก็บหยุดอยู่ในภวังคจิตนี้แหละมันก็ฟูขึ้นมา เป็นพฤติการณ์ออกมาจากภวังค์อีกทีหนึ่ง เพราะเหตุด้วยว่าทำหน้าที่ก่อภวังค์นั้น นอกจากทำหน้าที่เก็บแล้วยังทำหน้าที่ก่ออีกด้วย คือก่อภพ ก่อชาติ ก่อพฤติกรรมใหม่ให้เกิดขึ้น

ยกตัวอย่าง เช่น คนที่ในภวังค์เขาเก็บแต่ไอ้เรื่องที่ชั่วๆ เพราะเป็นคนใฝ่ชั่วด้วยว่าเป็นคนที่มีสันดานชั่ว ชาติใหม่ภพใหม่เขาเกิดมาแล้ว เขามักจะไปหาเพื่อนที่เป็นคนชั่ว ชอบไปเกิดในสังคมที่ชั่ว พอไอ้การที่เกิดชั่วอยู่สังคมชั่ว อยู่ในสิ่งแวดล้อมชั่วเหล่านั้น ก็เกิดจากการโน้มเอียงของอารมณ์เดิมที่เก็บอยู่ในภวังค์กระตุ้นให้เป็นไป เพราะว่าที่ที่ตนอบรมมาทางนี้มาก อบรมหนักไปในทางใดก็เอนโอนไปทางนั้นเป็นธรรมดา ครั้นไปอยู่ในสิ่งที่ชั่ว ความเป็นคนชั่วของตนก็เพิ่มมาก

ขึ้น ตัวก็มีโอกาสจะสร้างความชั่วมากขึ้น ก็กลายเป็นดินพอกหางหมูเติมเข้าไปในภวังค์อีก อ้าว! ก่อรูปขึ้นมาอีกเป็นอย่างนี้ร่ำไป

หรือเปรียบเสมือนกับฝ่ายกุศล เราเป็นคนมีอาจิณกรรมด้วยกันทุกคน บำเพ็ญศีลภาวนาเป็นประจำ เกิดชาติหน้าฟ้าใหม่ก็บันดาลให้เกิดในปฏิรูปเทศ ตั้งแต่เล็กแต่น้อย ก็มีจิตใจใฝ่กุศล อยากเข้าวัดฟังเทศน์ อยากเข้าใกล้ชิดพระ อยากอ่านหนังสือธรรมต่างๆ เหล่านี้ โดยที่ไม่ต้องการให้ใครมากระตุ้นหรือมาบังคับ เป็นไปเองโดยอัชฌาสัยสันดานของตนเอง อย่างนี้เกิดจากอารมณ์ดีๆ ทั้งหลายที่ตัวสั่งสมให้เกิดเอาไว้ในภวังค์ของตัวแต่ชาติก่อนๆ นั้น และมากระตุ้นเตือน เพราะเหตุนั้นภวังค์นอกจากทำหน้าที่เก็บอารมณ์แล้ว ยังก่ออารมณ์ใหม่ให้เกิดขึ้นได้อีกด้วย เก็บก่อ หลังจากทำหน้าที่เก็บกับก่อแล้วภวังค์ยังทำหน้าที่เป็นสะพานผู้ให้เชื่อมระหว่างภพต่อภพ เป็นตัวเชื่อมระหว่างภพต่อภพอีกด้วย เพราะว่า เช่นว่า เราเป็นคนตายจากความเป็นคนแล้ว ในขณะภวังค์เลิกทำหน้าที่เป็นภวังค์แล้ว ตายในขณะที่ตายนั้นนั้นเป็นจุติ พอจุติแล้วก็เป็นปฏิสนธิทันที หลังจากปฏิสนธิก็ลงภวังค์ ภวังค์อันนี้ก็เป็นภวังค์ที่ภพใหม่ ต่างจากภวังค์ภพเก่า แต่ภวังค์ภพใหม่นี้อันใดที่เคยเก็บจากภพเก่าเขาก็ส่งทอดกันมาให้ คล้ายๆ กับว่าโกดังสินค้า โกดังนี้เขาสั่งรื้อ เพราะมันเก่าชรา แต่ก่อนจะรื้อ สินค้าเขาก็นำไปใส่ไว้ในโกดังใหม่ เตรียมใส่ไว้ในโกดังแล้ว เพราะฉะนั้นภวังค์ในภพใหม่ก็ต้องเก็บเอาไอ้ของเก่าที่เก็บไว้เท่าไรๆ มาใส่ในโกดังอันใหม่ของตัวมากเท่านั้น นี่เป็นมติเรื่องภวังค์ ที่เป็นตัวเรื่องให้เกิดภพเกิดชาติ โดยอาศัยตัวภวังค์นั้นเป็นปทัสถาน

มติใหม่ตีความหมายพุทธพจน์ผิด

คราวนี้พอมาในรุ่นของคณาจารย์ในพุทธศาสนา ก็มีปัญหาขึ้นทีเดียวว่า ภวังคจิตนี้เป็นธรรมชาติอย่างไร ในภวังคจิตนั้นมีกิเลสหรือไม่ อันนี้เกิดจากการตีความพุทธภาษิตบทหนึ่งในคำว่า “ปภสฺสรมิทํ ภิกฺขเว จิตฺตํ” ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมชาติของจิตนี้ผุดผ่อง ที่เศร้าหมองไปก็เพราะอุปกิเลสจรมานะ พระองค์ทรงแสดงไว้อย่างนี้

อาจารย์ทั้งหลายในรุ่นหลังก็เอาพุทธภาษิตนี้มาตีความทีเดียวว่า คำว่า ปภสฺสรมิทํ นี้ คำว่าผุดผ่องนี้หมายเอาว่ากว้างแค่ไหน คำว่าผุดผ่องอาจารย์ท่านหนึ่งตีความหมายว่า "หมดจดจากกิเลส" แต่ธรรมชาติจิตเดิมนั้นเป็นธรรมชาติหมดจดจากกิเลส เป็นธาตุรู้ที่หมดจดจากกิเลส ไม่มีอะไรเศร้าหมองเลย แต่ที่ว่าเศร้าหมองมีโลภะ โทสะ โมหะ อันเป็นกิเลสขึ้นนั้นก็เพราะว่าอาศัยการอบรมในปัจจุบัน รับอารมณ์ใหม่ในปัจจุบัน เลยทำให้เกิดเป็นสิ่งมัวหมองขึ้น อาจารย์ท่านหนึ่งว่าอย่างนี้

มติฝ่ายเถรวาทบาลี

แต่ว่ามติในฝ่ายเถรวาทบาลี เถรวาทเราไม่ยอมรับมติอันนี้ เราถือว่า คำว่าผุดผ่องประภัสสรนั้นไม่ได้หมายความว่าบริสุทธิ์ พระพุทธเจ้าไม่ได้ใช้คำว่า "วิสุทธิ" ไม่ได้ใช้คำนี้เลย ไม่ได้ใช้คำว่า บริสุทธิ์ ใช้แต่เพียงคำว่า "ผุดผ่อง" คำว่าผุดผ่องนะไม่จำเป็นต้องบริสุทธิ์ จิตที่เป็นสมาธิ เช่น ในปฐมฌาน ก็ชื่อว่าผุดผ่องแล้ว ผุดผ่องจากนิวรณ์ ๕ เป็นความผุดผ่องขั้นปฐมฌาน จิตที่ได้ทุติยฌานก็ชื่อว่าผุดผ่องจากวิตกวิจารอันเป็นเสี้ยนหนามของทุติยฌานนี้ จิตที่ได้ตติยฌานก็ย่อมผุดผ่องจากปีติอันเป็นเสี้ยนหนามของตติยฌาน จิตที่ได้จตุตถฌานก็ย่อมผุดผ่องจากสุขนั้นยิ่งมากอีกเป็นลำดับ ลำดับขึ้นมา มีแต่อุเบกขากับเอกัคคตา ความผุดผ่องมันมีลำดับชั้น ความผุดผ่องในที่นี้ไม่ได้หมายถึงความบริสุทธิ์ เพราะฉะนั้นการที่บอกว่าจิตเป็นธรรมชาติประภัสสร จะเล็งเอาว่าผุดผ่องนั้นไม่ได้ หมายเอาแต่เพียงเอาว่าไม่มีอาคันตุกะกิเลสที่จรมาผสมเท่านั้นเอง

อาคันตุกะกิเลสในที่นี้ ก็เล็งเอาความว่าได้แก่กิเลสที่เป็นวิติกมะบ้าง กิเลสที่เป็นปริยุฏฐานะบ้าง สองอย่างคือกิเลสแบ่งออกเป็น ๓ หมู่ หมู่หนึ่งเป็นวิติกมกิเลส เกิดขึ้นกับใครแล้วปากก็พูดแต่คำหยาบ กายก็ทุจริต เป็นเหตุให้ประพฤติวจีทุจริต กายทุจริต ล่วงกุศลกรรมบถ อย่างนี้เป็นวิติกมกิเลส

ปริยุฏฐานกิเลส เกิดแก่ใครไม่ถึงแก่ล่วงกรรมบถหรอก แต่มันทำให้มัวหมองใจ เช่น เกิดกามฉันทะบ้าง พยาปาทะบ้าง ถีนะมิทธะบ้าง อุทธัจจกุกกุจจะบ้าง

วิจิกิจฉาบ้าง เข้ามากลุ้มรุมทำให้จิตไม่เป็นปกติ จะนอนจะนั่งไม่มีความสุข หงุดหงิดอยู่ในใจ อย่างนี้เป็นปริยุฏฐานกิเลส

พระพุทธภาษิตที่ว่า ธรรมชาติจิตเป็นประภัสสร ประภัสสรจากกองกิเลสสองหมู่นี้ต่างหาก จากปริยุฏฐานะ กับ วิติกมะเท่านั้น แต่ทว่ายังมีกิเลสที่เป็นเชื้อสายนอนอยู่ในขันธสันดาน คือ อนุสยกิเลส คือ กิเลสตามนอนเนื่อง กิเลสประเภทนี้นะไม่ได้อยู่ในคำว่าประภัสสรด้วยเลย ถ้าจิตจะพึงปลอดโปร่งจากอนุสัยแล้ว เอ! ถ้าอย่างนั้น เราก็เป็นอรหันต์มาแต่กำเนิดนะซิ และเพิ่งจะมาเป็นปุถุชนในตอนที่เติบโตรู้ความแล้ว รู้รักรู้ชังแล้วนะซิ อย่างนั้นแล้วผู้ที่เป็นพระอรหันต์ก็อาจกลับไปเป็นปุถุชนได้นะซิ เพราะอาจไปเจออารมณ์อะไรมาสิงสู่เอาอีก แล้วเสื่อมอีก ถ้าอย่างนั้นอรหัตตมรรคก็เป็นเช่นนั้นได้นะซิ

แต่ถ้าหากว่า เราไม่ยอมรับว่า อรหัตตภูมิเป็นของเสื่อมได้ เราก็ไม่ควรอ้างว่าจิตนี้ปลอดโปร่งจากอนุสัยตั้งแต่เกิด เป็นอันขาดทีเดียว

บัญญัติของชาวบ้าน

เคยมีในบาลีบางแห่ง ในมหาตัณหาสังขยสูตรก็ดี ในมหาปรินิพพานสูตรก็ดี ท่านแสดงคล้ายๆ บอกว่า ทารกนี้เกิดมาแล้วกิเลสบางอย่างไม่มี ถูกละ กิเลสบางอย่างของทารกบางอย่างไม่มี ได้แก่กิเลสประเภทวิติกมะ เพราะทารกยังไม่รู้จักอารมณ์ที่เป็นส่วนหยาบ จะได้เที่ยวกล่าว ผรุสวาจา หรือเป็นเหตุให้ล่วงกายทุจริตอันใดๆ ได้ แต่ไม่ได้หมายความว่าทารกที่แรกเกิดนั้นจะไม่มีกิเลสนะ ไม่ใช่คำพังเพยที่ชาวบ้านที่ว่าใจของทารกแรกเกิดนั้นบริสุทธิ์ นั้นเป็นแต่เพียงบัญญัติของชาวบ้านว่าบริสุทธิ์ ไม่ได้เป็นบัญญัติของสภาวะ บัญญัติโดยตรงของสภาวะแล้วใจของทารกจะบริสุทธิ์ไม่ได้ ถ้าบริสุทธิ์แล้วไม่เกิด ถ้าบริสุทธิ์จริงแล้วภพชาติไม่มี ไม่เกิด เป็นพระอรหันต์ที่ยังเกิดอยู่ ก็แสดงให้เห็นว่ายังไม่บริสุทธิ์ คือยังพาเอาอนุสัยกิเลส คือกิเลสที่ตามนอนเนื่องอยู่ในภวังค์ติดมาด้วย แต่ว่าในเวลานั้นอนุสัยกิเลสยังไม่แสดงอาการออกมา คล้ายๆ กับเชื้อโรคที่เรารับเข้าไปในเม็ดโลหิตของเราแล้ว ยังไม่ถึงกำหนดที่มันจะแสดงตัวออกมา เหมือนกับที่เรารับเอาเชื้อไข้มาลาเรีย เมื่อยังไม่ถึง

เวลากำหนดที่มันจะแสดงตัวออกมา อาการตัวความร้อนก็ไม่ปรากฏ ปรอทวัดก็ยังไม่มี แต่ในขณะนั้นถ้าเจาะเอาเลือดไปตรวจแล้วจะเห็นเชื้อมาลาเรียเต็มเยอะแยะในเม็ดโลหิตทีเดียว ฉันใด อนุสัยกิเลส ๗ ในดวงจิตทารกเมื่อแรกเกิดก็ดี หรือว่าในดวงจิตถือว่าเป็นประภัสสรก็ดี มีอุปมาแม้ฉันนั้นเหมือนกัน เพราะฉะนั้นมติที่ถือว่าจิตเป็นธรรมชาติประภัสสรแล้ว เป็นอันว่าบริสุทธิ์นั้น ยืนยันมติของตนถูกตามทัศนะฝ่ายเถรวาท เราก็ไม่ยอมรับ

อาจารย์ที่ถือว่า อาการจิตประภัสสร คือว่าด้วยจิตประภัสสรถือว่าจิตบริสุทธิ์นั้น คือคณะอาจารย์หนึ่ง คือพวกนิกายมหาสังฆิกาวาส นิกายนี้ว่าก็เมื่อถ้าว่าจิตบริสุทธิ์แล้วก็เลยมีมติว่า อนุสัยกิเลสนั้นไม่ใช่จิตสัมปยุตตธรรม หรือไม่ใช่จิตสัมปยุต เพราะว่าถ้าถืออนุสัยเป็นจิตสัมปยุตแล้วเท่ากับว่าลบล้างข้ออ้างของตัวเองที่ถือว่าจิตบริสุทธิ์ อนุสัยกิเลสเป็นจิตวิปยุตตธรรม ไม่ประกอบกับจิต

อาจารย์พวกนี้ท่านยกตัวอย่างให้ดูว่า ในขณะโสดาปัตติมรรคเกิด ขณะโสดาปัตติมรรคเกิดทำหน้าที่ประหารกิเลสที่เป็นสังโยชน์เบื้องต่ำให้เป็นสมุจเฉท มีสักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลพัตตปรามาส กิเลส ๓ กองนี้เป็นวิสัยที่โสดาปัตติมรรคจะพึงพิฆาต

ถามว่าในขณะโสดาปัตติมรรคเกิด ในขณะเกิด ขณะจิตก็ดวงนั้นนะ อยากจะทราบว่า บรรดาอาสวกิเลสที่เป็นสังโยชน์เบื้องสูงมีอยู่ในจิตดวงนั้นด้วยหรือเปล่า? มีอยู่หรือเปล่าในขณะนั้น? ถ้าเราถือว่าในขณะโสดาปัตติมรรคขณะนั้นยังมีกิเลสอันเป็นอนุสัยประกอบอยู่ในโสดาปัตติมรรคแล้ว อาจารย์ฝ่ายนี้ท่านก็ถามว่า ถ้าอย่างนั้นมรรคอันนั้น มรรคอันเป็นสุกกธรรมก็ชื่อว่าปนเปกับอาสวกิเลสที่เป็นอสุกกธรรม มรรคธรรมอันเป็นฝ่ายขาว คือเป็นฝ่ายโลกุตรกุศลก็ชื่อว่าปนเปกับธรรมอันเป็นฝ่ายดำนะซิ มรรคอันนั้นก็ชื่อว่าเป็นมรรคที่ไม่ใช่มรรคที่แท้แล้ว เป็นมรรคที่มัวหมอง ที่ระคน เป็นไปได้หรือในขณะจิตดวงเดียวขณะนั้นจึงทำหน้าที่ประหารกิเลสส่วนหยาบได้แล้ว ขณะที่โสดาปัตติมรรคนั้นแลก็มีกิเลสเจือปนอยู่ด้วยอย่างนั้น มรรคนี้สังกระกับธรรมที่เป็นฝ่ายอาสวะ อาสวะนี้สังกระกับอาสวะกันอย่างนั้นหรือ ท่านว่าอย่างนั้น

น่าคิดเหมือนกันในแง่นี้ก็น่าคิด คือว่าโสดามีมรรคจิต สกทาคามีมรรคจิต อนาคามีมรรคจิต มรรคจิตแต่ละดวงๆ เกิดขึ้นขณะนั้นต้องทำหน้าที่ประหารกิเลส เราไม่เถียง อาจารย์ฝ่ายนี้ (มหาสังฆิกาวาส) บอกว่าไม่ได้ ถ้าเรายอมรับว่าอนุสัยเป็นจิตสัมปยุตที่อยู่ในขันธสันดานของสัตว์แล้ว มรรคจิตในขณะนั้นเป็นโมฆะ เพราะชื่อว่าปนเปกับธรรมฝ่ายดำ ธรรมฝ่ายดำกับธรรมฝ่ายขาวจะอยู่ในทีเดียวกันไม่ได้ จะอยู่ต้องอยู่กันคนละขณะ เขาว่าอย่างนั้น

ทัศนะของเถรวาทบาลี

แต่ถ้าเรามาพิจารณาดูตามมติของเถรวาทฝ่ายบาลีว่า ขณะนั้นกิเลสมีไหม? ขณะโสดาปัตติมรรคจิตเกิด มีกิเลสไหม? ก็ต้องตอบว่า จะมีก็ไม่ได้ จะว่าไม่มีก็ไม่เชิง คือว่าถ้าจะว่ามี มรรคจิตก็ชื่อว่าปนเปสาสวธรรม อย่างอาจารย์พวกนี้ว่า ถ้าจะว่าไม่มี ถ้าอย่างนั้นโสดาจะต่างอะไรกับอรหันต์เล่า ! โสดาปัตติมรรคจะต่างอะไรกับอรหัตมรรคเล่า เพราะว่ากิเลสสังโยชน์เบื้องสูงโสดายังละไม่ได้ โสดาปัตติมรรคจิตเพียงทำหน้าที่ละสังโยชน์เบื้องต่ำ สามอย่างที่ว่ามา สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลพัตตปรามาสเท่านั้นเองนี่น่ะ แต่สังโยชน์เบื้องสูงไม่ใช่วิสัยของโสดาปัตติมรรคจะละได้ในขณะนั้น ถ้าพลอยหายไปกับโสดาปัตติมรรคจิตด้วยแล้ว โสดาปัตติมรรคจิตก็จะต่างอะไรกับอรหัตมรรคจิตเล่า เพราะฉะนั้นพยากรณ์ไม่ได้ จะบอกว่ามีก็ไม่ได้ ถ้าบอกว่ามี โสดาปัตติมรรคจิตอันเป็นโลกุตรกุศลก็จะปนเปกับสาสวธรรมไป ถ้าจะว่าไม่มี โสดาปัตติมรรคจิตจะต่างอะไรกับอรหัตตมรรคจิต เพราะว่าโสดาละสังโยชน์เบื้องสูงไม่ได้ ถ้าอย่างนั้นแล้วมีอยู่ที่ไหน? ถ้าจะตอบอย่างกำปั้นทุบดินแล้วก็ต้องบอกว่าอยู่ในโสดาปัตติมรรคจิตนั้นแหละ แต่ว่ามันไม่สำแดงพิษสงในขณะนั้น ไม่แสดงพิษสง

ข้ออุปมา

อุปมาเหมือนหนึ่ง ต้นมะม่วง ใบมะม่วง กิ่งมะม่วง กับเม็ดมะม่วง รสเปรี้ยว หวาน มัน ของมะม่วง มันก็เก็บอยู่ในเม็ดมะม่วงนั้นแหละ แต่ในขณะที่เขาเอาเม็ดมะม่วงมาใส่มือเรา เขาบอกว่าต้นมะม่วงก็อยู่ที่นี้ กิ่งมะม่วงก็อยู่ที่นี้ รสมะม่วงก็อยู่ที่นี้ พูดอย่างนี้ก็พูดได้เหมือนกัน แต่ทว่าเม็ดเม็ดนี้วางไว้เฉยๆ มันจะมีต้นมีกิ่งงอกมาให้เราได้ไหม? มันจะมีใบออกมาให้เราไหม? มันไม่มีแน่ ต้องอาศัยการเพาะปลูก อาศัยอุตุ ดินฟ้าอากาศ รดน้ำ มันจึงจะเติบโตขึ้นมาให้เราได้ฉันใด โสดาปัตติมรรคจิตในขณะนั้นก็เหมือนกัน

จริงอยู่ โสดาปัตติมรรคจิตเป็นโลกุตรกุศล เป็นโลกุตตรจิต แต่ทว่าอนุสัยกิเลสที่เป็นส่วนสังโยชน์เบื้องสูงซึ่งไม่ใช่วิสัยโสดาจะละได้นั้น เก็บอยู่ในนั้นแหละ ถ้าไม่เก็บไว้ในนั้นจะไปฝากใครไว้ที่ไหน? มีใครรับฝากกิเลสชั่วคราวบ้าง อย่างเช่นที่โสดาปัตติมรรคจะทำหน้าที่ประหารกิเลสสังโยชน์เบื้องต่ำเป็นสมุจเฉท ขอไว้กับใครทีเถอะพวกกิเลสพวกนี้ ถ้าประหารเสร็จแล้วค่อยเอาสังโยชน์เบื้องสูงมาใส่ในจิตทีหลัง เป็นอย่างนี้มีไหม? ไม่มี เมื่อไม่มีแล้วมันก็เก็บอยู่ในนั้นนั่นเอง เหมือนกับใบ กิ่ง ต้นมะม่วง เก็บอยู่ในเมล็ดมะม่วง ไม่เห็นใบ ไม่เห็นสีสันมัน ต่อเมื่อใดได้ประสบอารมณ์ใหม่ก็เปรียบเหมือนว่าได้ปลูกใหม่ ได้รับอุตุที่สมควรใหม่ อาหารใหม่ โอชะใหม่ มันก็เติบโตขึ้นมา ฉันใดก็ฉันนั้น

เพราะฉะนั้นมติบาลีอภิธรรมจึงยืนยันว่า อนุสัยกิเลสนั้นเป็นจิตสัมปยุต ประกอบกับจิต ไม่ใช่เป็นจิตวิปยุตอย่างอาจารย์บางแห่งท่านว่ากันอย่างนี้ นี้เป็นมติอันหนึ่ง

ทัศนะของพุทธฝ่ายจีน

ต่อมาเมื่อพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองไปในนานาประเทศ มติเรื่องจิตก็ได้ก้าวหน้าไปไกลอีกขั้นหนึ่ง เช่นว่าพอไปถึงในประเทศจีนก็มีทัศนะเรื่องจิตขึ้นมา อาจารย์พุทธศาสนาในเมืองจีน ท่านอธิบายเรื่องจิตแตกต่างกับทัศนะเรื่องจิตใน

อภิธรรมทั้งสิ้นโดยประการทั้งปวง คือท่านมาอธิบายว่า ซีซิม ซีฮุก ภาษาจีนพูดแบบนี้ ซีซิม ฮุก แปลว่า จิตอันใดพุทธก็อันนั้น ซีซิม จั๊กฮุก จิตอยู่ที่ใดพุทธก็อยู่ที่นั้น เอาจิตเป็นพุทธ เอาพุทธเป็นจิต ความตรัสรู้พุทธภาวะแห่งพุทธ คือ ความเป็นพระพุทธเจ้านั้นมีอยู่แล้วในจิตนี้ จิตนี้แหละเป็นธาตุแห่งความเป็นพุทธธาตุ พูดกันง่ายๆ ว่าเป็นธาตุรู้เป็นโพธิธาตุ จิตนี้เป็นโพธิธาตุ หรือเป็นพุทธิธาตุ รู้ในที่นี้ไม่ใช่รู้อารมณ์นะ รู้อารมณ์ละก็ทางบาลีอภิธรรมก็ตรงกันว่าจิตนั้นเป็นวิชาลักษณะ คือลักษณะที่รู้แจ้งในอารมณ์ อารมณ์ธรรมดาคือรู้ว่าอารมณ์ดี อารมณ์เลว จิตรู้

จิตคือนิพพาน-นิพพานคือจิต

แต่คำว่าพุทธธาตุ หรือพุทธิธาตุ หรือโพธิธาตุ อันได้แก่ตัวจิตตามทัศนะของอาจารย์ในเมืองจีนนั้นน่ะ ไม่ได้หมายความว่ารู้อารมณ์อย่างที่เรารู้ตามสามัญ แต่พูดกันง่ายๆ ว่านิพพานคือจิต จิตก็คือนิพพาน นิพพานไม่อื่นไปจากจิต จิตก็ไม่อื่นไปจากนิพพาน บัญญัติเป็นนิพพานจิต จิตคือนิพพานเลย เพราะฉะนั้นเมื่อถือว่าจิตคือนิพพานแล้ว จิตจะมาเวียนว่ายตายเกิด อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตา ไม่ได้ จิตจึงไม่ใช่วิญญาณขันธ์ ถ้าหากว่าจิตเป็นวิญญาณขันธ์แล้ว อ้าวขันธ์เป็นอนิจจัง จิตเป็นอนิจจัง นิพพานก็เป็นอนิจจัง อาจารย์พุทธศาสนาในเมืองจีนโดยเฉพาะนิกายที่แพร่หลายในยุโรป คือนิกายเซนๆ เขาบอกว่าจิตนี้เป็นพุทธละ เป็นนิพพานละ ตัวนิพพานนี้เป็นตัวจิต การที่เราไม่รู้ว่าตัวเราเป็นพุทธนั้นเพราะอวิชชาหุ้มห่อ อุปมาเหมือนธรรมชาติของดวงอาทิตย์ มีแสงสว่างโอภาสอยู่แล้ว แต่ว่าบางคราวบางสมัยถูกเมฆดำมาทับห่อเอาไว้ ในขณะที่เมฆดำหุ้มอยู่ก็ไม่ใช่ว่าแสงอาทิตย์หายไป เป็นเพียงว่าถูกเมฆมันกีดขวางแสงไม่อาจทะลุเมฆออกมาเท่านั้น เมื่อใดเมฆนี้ลอยออกไปแล้วแสงสว่างก็ดุจเดิม แสงสว่างในขณะที่เมฆบัง แสงสว่างที่หลังเมฆบังแล้วเท่ากันไม่ได้ยิ่งไม่ได้หย่อนกว่ากันเลย ไม่ใช่แสงสว่างก่อนเมฆบังสว่างจ้า ขณะที่เมฆบังแล้วแสงหาย แสงก็ไม่หายคงเดิมนั้นแหละ แต่ว่าถูกกีดกันด้วยเมฆเท่านั้นเอง แล้วก็แสงหลังเมฆบังไปแล้ว ก็คงเดิมอีกเหมือนกัน เหมือนกับนิพพานจิตในสัตว์ทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายเป็นพุทธโดยไม่รู้ตัวอยู่แล้ว เราไม่รู้ตัวเราเองว่าเราทุกคนนี้

เป็นพุทธ ภาวะของเรากับภาวะของพระพุทธองค์เสมอตน แต่ทว่าทำไมเราต่างกับพระพุทธเจ้าล่ะ เรามีกิเลสพระพุทธองค์ไม่มีกิเลส ที่ต่างกันนั้นเพราะว่าพระพุทธองค์นั้นไล่เมฆออกจากพระองค์หมดดวงจิต ท่านจึงสว่างไสว ส่วนเรานั้นถูกเมฆบังอยู่ เมฆคืออวิชชา แต่มีปัญหาถามว่าอยากจะรู้ไอ้ต้นตอที่ถูกเมฆบัง ทำไมอยู่ดีๆ ให้เมฆมาบังได้ อันนี้ซิครับมันน่าคิด

อันนี้แหละอาจารย์ที่ถือว่าจิตเป็นพุทธนี่น่ะ อ้อมๆ แอ้มๆ คือว่าจะตอบบอกว่า เอ! ไอ้ตอนก่อนที่เมฆบังนั้นเท่ากับพุทธใช่ไหม พุทธะของพระพุทธเจ้าก็เป็นพุทธเหมือนกับเราก็เป็นพุทธเหมือนกัน ก็เมื่อต่างฝ่ายต่างก็เป็นพุทธเหมือนกัน ก็ทำไมอยู่ๆ เราปล่อยให้เมฆบังได้ อะไรเป็นเหตุ อะไรเป็นปัจจัยให้เมฆลอยมาบัง แล้วพระพุทธเจ้าท่านไม่ถูกเมฆบัง เพราะท่านไล่เมฆออกไป แล้วในวันข้างหน้าก็อาจถูกเมฆลอยมาบังอีกได้ไหม? มีปัญหาอยู่เหมือนกัน

อาจารย์ฝ่ายนี้ (จีน) ก็ตอบอ้อมๆแอ้มๆ ว่าเรื่องนี้ก็ต้องตอบว่า ไอ้เมฆไอ้แสงสว่างนี้มีมาพร้อมกัน คือมีดวงอาทิตย์ขณะใดก็มีเมฆเกิดในขณะนั้นพร้อมกัน ไม่ได้มีก่อนมีหลัง ถ้าเมฆมีก่อนอาทิตย์มีทีหลังอย่างนั้นอวิชชาก็มีก่อนแล้วมีวิชา อย่างนั้นวิชชามาโง่มาลอยหายให้กับอวิชชามาบังทำไม? เป็นปัญหา

ถ้าบอกว่าดวงอาทิตย์มีก่อน หรือธาตุพุทธมีก่อน ธาตุอวิชชามีมาภายหลัง ถ้าอย่างนั้นล่ะก็เราก็ฉลาดแล้วก็กลายเป็นคนโง่ได้นะสิ อย่างนี้ล่ะก็ ถ้าอย่างนั้นเป็นพุทธแล้วก็เสื่อมได้เหมือนกัน แบบเดียวกับพวกที่ถือว่าบริสุทธิ์อย่างนั้นเหมือนกันนะสิ

เพราะฉะนั้น มติอาจารย์ในเมืองจีนที่ถือนิกายเซนฝ่ายนี้จึงกล่าวบอกว่า อนวตโภ เบื้องต้นไม่ปรากฏ จะบอกว่าอวิชชามีก่อนธาตุพุทธก็ไม่ถูก จะว่าธาตุพุทธมีก่อนอวิชชาก็ไม่ถูก เขามีมาพร้อมๆ กันนั่นแหละ ไม่ต้องไปขุดค้นหาต้นตอหรอก

หน้าที่เราทุกคนนี้ เพียงแต่ให้รู้ว่าเรามีพุทธะอยู่แล้ว บังเอิญพุทธะของเราขณะนี้ถูกเมฆมันบัง ส่วนพุทธะในองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้นท่านพ้นเมฆบังไปแล้วเป็นคนแรก ท่านบอกเราทั้งหลายว่า เราทั้งหลายเป็นพุทธเหมือนท่านนะ ฉะนั้นถ้าเราอยากเหมือนท่าน ก็ต้องพยายามขับไล่ไอ้เมฆหมอกที่มาหุ้มจิตเราไปเสียเท่านั้นเอง เราจะเท่าท่านทุกอย่างเลย เพราะฉะนั้นภาษิตของจีนจึงบอกว่า จงเซงสิอิง

ตงนั้ง จูฮุคสิก้วยตงนั้น แปลว่า จงเซงสิอิงตงนั้ง หมายความว่าสรรพสัตว์ปุถุชนทั้งหลายเป็นพุทธในส่วนเหตุน่ะ ส่วน จูฮุคสิก้วยตงนั้ง ส่วนพระพุทธทั้งหลายเป็นพุทธะโดยส่วนผล เราปุถุชนทั้งหลายเป็นพุทธะโดยส่วนเหตุ เรายังไม่ได้ผล ยังเป็นเหตุ เหตุแห่งความเป็นพุทธมีพร้อมแล้วในตัว แต่เหตุอันนี้ยังไม่ผลิตผลออกมา เหมือนกันกับพืชของความเป็นพุทธะของเรามีอยู่แล้ว แต่พืชอันนี้ยังไม่ได้รับการไถหว่าน

พุทธอยู่ในตัวทุกคน

แต่พระพุทธเจ้าทั้งหลายที่ท่านบรรลุสำเร็จไปน่ะ เหมือนหนึ่งพืชที่ได้ไถหว่านแล้วเติบโต ข้าวกล้าออกรวงแล้วต่างกันอย่างนี้ แต่ทั้งนั้นทั้งนี้ก็ย่อมเหมือนกัน คือพืชอันเดียวกัน คือพืชของความเป็นพุทธเสมอกัน เพราะฉะนั้น นิกายพุทธศาสนาคือนิกายเซน ที่เกิดในเมืองจีนจึงสอนบอกว่าไม่ต้องไปหาพุทธข้างนอก นิพพานไม่ได้อยู่ตะวันออก ตะวันตก เหนือ ใต้ เปล่า! นิพพานไม่ได้อยู่ในอินเดีย ไม่ได้อยู่ที่ไหน นิพพานอยู่ที่ไหน? อยู่ในตัวของเรานั่นแหละ ในธาตุรู้ของเรานี่แหละ ถ้าเราทำให้ธาตุรู้ผุดออกมาจากเมฆดำนี้แล้วเราก็พุทธะ ถ้าเราปล่อยให้ธาตุรู้หมกโคลนจมดินจมทรายอยู่เราก็เป็นปุถุชน ต่างกันอย่างนี้แค่นี้เอง ท่านจึงอุปมาว่าเหมือนหนึ่งเพชร เพชรที่ยังไม่ได้เจียระไน ยังอยู่ในดินในทรายในหิน เหมือนพุทธที่อยู่ในปุถุชนทั้งหลาย ยังไม่ถูกเจียระไนก็ยังเป็นก้อนหินอยู่

ทุกๆ ชีวิตเป็นพุทธทั้งสิ้น

แต่ตอนที่อยู่ในก้อนหินนี้ มีความเป็นเพชรอยู่แล้วนะ ส่วนพุทธในพระพุทธเจ้าทั้งหลายนั้นได้แก่ก้อนหินที่เจียระไนแล้วมาประดับเรือนแหวน ส่องแสงแวววาวพราวพรายทีเดียว ต่างกันอย่างนี้ ต่างกันแต่เพียงว่ายังไม่ได้เจียระไนกับเจียระไนแล้วเท่านั้นเอง เพราะฉะนั้นพระพุทธเจ้าก็คือมีอยู่ในสรรพสัตว์ สรรพสัตว์เล่าก็เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับพระพุทธเจ้า นี้เป็นทัศนะเรื่องจิต เป็นการก้าวหน้า

อีกก้าวหนึ่งในพุทธศาสนานิกายเซน ฝ่ายมหายานเขา ในเมืองจีน โดยชี้เอาที่นิพพานเป็นจิตหรือพุทธเป็นจิต เป็นอย่างนี้ เพราะเหตุนั้นฝ่ายมหายานจึงมีความคิดไปไกล เมื่อสรรพสัตว์ทั้งหลายมีธาตุแห่งจิตเป็นพุทธะรวมกันแล้ว เขาจึงกล่าวว่าชีวิตทั้งหมดในโลก ไม่ว่ายุง กบ เขียด มด เป็นหนึ่ง เป็นเอกีภาวะอันหนึ่งอันเดียว เราอย่าไปดูถูกว่ามดตัวนี้ไม่มีพุทธนะ มีนะมดตัวนี้น่ะ พุทธอยู่ในมด พุทธอยู่ในปลวก พุทธอยู่ในยุง ยุงเอย มดเอย มีพุทธทั้งนั้น เรือดก็มีพุทธ ช้างก็มีพุทธ สุนัขก็มีพุทธ พุทธอยู่ทั้งนั้น ดูถูกเขาไม่ได้

แต่ว่าพุทธในตัวเขานั้นน่ะ คล้ายๆ กับว่าเป็นพุทธที่จมดินจมทรายเสียส่วนมาก ส่วนดินส่วนทรายมาหุ้มห่อมาก ส่วนพุทธในจิตของกัลยาณชนน่ะเป็นพุทธที่มีกรวดดินกรวดทรายเจือปนอยู่น้อย ต่างกันแค่นี้เอง แต่ธาตุของความเป็นพุทธเท่ากัน

ฝ่ายมหายานจึงให้ความหวังว่า ในวันหนึ่งสัตว์ทั้งหลายจะต้องเข้านิพพานด้วยกันหมดทั้งสิ้น ในวันหนึ่งหรอกจะต้องเข้านิพพานหมด เพียงแต่ช้าเร็วเท่านั้นอยู่ที่กาลเวลาเท่านั้นจะช้าเร็ว ความคิดอันนี้ก็เป็นประโยชน์ คือทำให้จิตใจเรากว้างขวาง มีความโอบอ้อมเผื่อแผ่ เห็นทุกคนเสมอกับเรา ให้ความรู้สึกเผื่อแผ่เป็นสมภาพ ภราดรภาพ ได้ผลในทางนี้

ฝ่ายบาลี-อัพยากต

แต่นี้มาพิจารณาในความเห็นอย่างนี้ว่า สำหรับพุทธศาสนาฝ่ายบาลี เราให้ความเห็นทัศนะอย่างไร ทางฝ่ายบาลีเราให้อย่างยุติธรรมที่สุด ไม่ให้เกิดเป็นปัญหาคือมติทางพุทธศาสนาฝ่ายบาลีถือว่าธรรมชาติของจิตนั้นไม่ใช่กุศลร้อยเปอร์เซ็นต์ ไม่ใช่อกุศลร้อยเปอร์เซ็นต์ เป็นอัพยากฤต ดังได้ว่ามาพูดถึงตอบทันที ธรรชาติของจิตน่ะเป็นอัพยากฤตแท้ๆ แต่ว่าในอัพยากฤตนั้นแหละมันเก็บเอาทั้งกุศล อกุศล อยู่ในนั้นด้วย เก็บอารมณ์เก่าๆ คืออารมณ์ค้าง อันสะสมมาจากปูเรชาติอยู่ในนั้น และอารมณ์ค้างเหล่านี้ มันจะคอยกระตุ้นให้เจ้าของจิตดวงนั้นครองอยู่ให้มีอัชฌาสัย

สันดานโน้มเอียงไปในทางที่เป็นบุญที่เป็นบาป ตามอารมณ์ทั้งหลายที่เก็บเอาไว้ว่าส่วนไหนน้ำหนักจะมากน้อยกว่ากัน

เพื่อความไม่ประมาท

เพราะฉะนั้นหน้าที่ของชาวพุทธก็คือว่า เมื่อเรารู้อย่างนี้แล้ว ถ้าพิจารณาตัวเองว่าอัชฌาสัยสันดานเราโน้มเอียงไปทางอกุศลมาก เราก็มีความไม่ประมาท พยายามสร้างกรรมใหม่ที่เป็นฝ่ายกุศลเอาไว้มากๆ จะได้ช่วยกันตรวจเปลี่ยนภวังค์ของเราได้รับอารมณ์ดีๆ ผนึกเอาไว้เยอะๆ เป็นประโยชน์แก่เรา ทำให้พยุงวิญญาณของเราให้สูงขึ้นเป็นอันดับที่ดีๆ แต่ถ้าหากว่าเรารู้ตัวเราดีว่ามีอัชฌาสัยสันดานโน้มเอียงไปในทางกุศลกรรมมากๆ อย่างนี้เราก็ไม่ประมาทอีกเหมือนกัน คือเราไม่ประมาทที่จะนอนชมบุญเก่า หรือนอนกินบุญเก่า รีบสร้างบุญใหม่ แต่บุญเก่าก็ต้องเก็บเอาไว้ เพราะว่าถ้าบุญเก่าที่กินหมดแล้วเราก็แย่ เราก็ลำบาก ต้องคอยต่อบุญเอาไว้

เพิ่มวิริยภาพในกุศล

วิธีต่อบุญก็คือว่า ต้องเพิ่มวิริยภาพในการเจริญทาน ศีล ภาวนา ให้ยิ่งๆ ขึ้นไป ส่วนการที่ว่านิพพานเป็นจิตหรือไม่ ทางพุทธศาสนามติเถรวาทในฝ่ายบาลีไม่ถือว่านิพพานเป็นจิต เพราะอะไร? เพราะว่านิพพานเป็นจิต จิตดวงนี้เป็นวิญญาณขันธ์ นิพพานก็ไม่เที่ยงอย่างวิญญาณขันธ์น่ะสิ วิญญาณขันธ์คือจิต จิตคือวิญญาณขันธ์ เพราะฉะนั้น มติฝ่ายบาลีจึงถือว่านิพพานนั้นเป็นเพียงธรรมชาติให้จิตรู้ เป็นอารมณ์ของจิต นิพพานจึงสงเคราะห์เข้าเป็นธรรมารมณ์ อันจะพึงได้ด้วยมรรคจิตผลจิต นิพพานเป็นธรรมารมณ์ อันจะพึงรู้ได้ด้วยมรรคจิตผลจิต ถ้าอย่างนั้นนิพพานเป็นธรรมารมณ์แล้ว มันคล้ายๆ กับว่าจิตนั้นเป็นส่วนหนึ่ง นิพพานเป็นส่วนหนึ่งไม่เกี่ยวข้องกัน รู้สึกว่ามันไม่เกี่ยวข้องกันแล้ว เวลาออกจากผลจิตมิกลายเป็นปุถุชนหรือ ในขณะมรรคจิตเกิดผลจิตเกิดได้นิพพานเป็นอารมณ์ละตอนนี้ บริสุทธิ์

แน่ แต่พอออกจากผลจิตแล้วนิพพานออกไปแล้ว ไม่ได้เอานิพพานเป็นอารมณ์แล้ว เอาอย่างอื่นเป็นอารมณ์ เอาอารมณ์ที่เป็นกามเป็นอารมณ์บ้าง กามารมณ์ บัญญัติอารมณ์บ้าง ได้มหัคคตาอารมณ์บ้าง อย่างนี้ ถ้าอย่างนั้นจิตของพระอรหันต์หรือพระโสดาอย่างนี้มิกลายเป็นปุถุชนไปอีกหรือ? ไม่เป็นเลย ทำไมถึงไม่เป็น ก็เพราะว่าในขณะที่มรรคจิตเกิดนั้น บรรดากิเลสเหล่าใดอันจะพึงทำให้พระอริยบุคคลนั้นให้กลับเป็นปุถุชนนะ กิเลสเหล่านั้นมรรคจิตได้ทำหน้าที่ประหารอย่างถอนรากถอนโคนแล้ว ถอนไม่มีเหลือแล้วในขณะนั้น ชั่วขณะแพร็บเดียว ขณะเดียวเท่านั้น รากโคนของอาสวะที่เก็บผนึกไว้ในภวังค์ถูกถอนรากถอนโคนหมดเลย ไม่มีเหลือหรอ

ไม่จำเป็นต้องหอบปริญญาไปด้วย

เพราะฉะนั้น ถึงแม้จะพ้นจากภาวะแห่งมรรคจิตผลจิตก็ดีในขณะนั้น แม้จะรับอารมณ์ที่เป็นกามารมณ์ บัญญัติอารมณ์ มหัคคตาอารมณ์นั้นจิตในขณะนั้นไม่เสื่อมมาเป็นปุถุชนอีก ไม่มาเลยเพราะอะไร? เพราะว่ากิเลสที่เป็นรากโคนนี้ไม่มีแล้ว คล้ายๆ อย่างนี้ เหมือนเราเรียนจบมหาวิทยาลัยแล้ว ได้ปริญญาแล้ว เราจำเป็นหรือไม่จะต้องสวมเสื้อครุยกับแบกรับปริญญา เราจะแสดงให้เขารู้ว่า เราเป็นคนได้ปริญญา จำเป็นไหม? ไม่จำเป็นเลยนะ การรับพระราชทานปริญญาในหลวงพระราชทานทีหนึ่ง ก็ขณะแพร็บเดียวเสร็จ ไม่จำเป็นจะว่า การเป็นครูสำเร็จมหาวิทยาลัยนะ ต้องสวมเสื้อครุยบอกเขาว่าฉันเป็นบัณฑิตอยู่ตลอด ๒๔ ชั่วโมง แล้วจะต้องแบกปริญญาไว้กับตัวจึงจะเป็นบัณฑิตได้ ไม่จำเป็นเลย เราจะนุ่งกางเกงขาก้วยหรือจะสวมใส่ชุดใหม่ก็ตาม เราก็ยังเป็นบัณฑิตอยู่ดี เพราะว่าได้ความสำเร็จเป็นบัณฑิตนั้นชั่วขณะเดียวเท่านั้นเอง

นิพพานไม่ใช่จิต-จิตไม่ใช่นิพพาน

โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่รับ (ปริญญาบัตร) กับพระหัตถ์ในหลวงนี้ และเป็นที่รับรองกันว่าในหลวงท่านเป็นสักขีพยานให้แล้วว่าคนๆ นี้เป็นบัณฑิต ต่อหน้าครูบา

อาจารย์ในมหาวิทยาลัย ขณะแผล็บเดียวไม่กี่นาทีเท่านั้นเอง เสร็จเหมือนกับมรรคที่ประหารกิเลสเหมือนกัน ไม่จำเป็นต้องมาเกิดคอยประหารจำเจอยู่ หรือว่าพระอรหันต์จำเป็นต้องมีนิพพานเป็นอารมณ์จำเจอยู่เสมอ ถ้าพลาดจากนิพพานอารมณ์แล้วละก็จะกลายเป็นปุถุชนไป ไม่จำเป็นเลย เพราะฉะนั้นนิพพานไม่ใช่จิตตามในมติของฝ่ายบาลีเรา แต่เป็นอารมณ์ของจิตให้ทำหน้าที่ประหารกิเลสแล้วก็ทำหน้าที่เสวยสุข คือ เป็นผลจิตในขณะที่ต่อจากมรรคจิตอีกเท่านั้นเอง พอพ้นจากนอกเหนือนี้ไปแล้ว อริยบุคคลจะเอากามอารมณ์ก็ได้ เอามหัคคตาอารมณ์ก็ได้ เอาบัญญัติอารมณ์ก็ได้ อารมณ์เหล่านี้ไม่สามารถจะเป็นนายท่านอีกต่อไปแล้ว

เปรียบเหมือนกับคนที่ได้เป็นบัณฑิต นั่งเรียนในชั้นประถมเรียก ก.ข.ก.กา กับเขา ความเป็นบัณฑิตของเขาก็ไม่ได้หายไปด้วย ขณะที่เรียน ก.ข.ก.กา บัณฑิตบางคนอาจนึกขึ้นมาว่า เราลองทำเป็นเด็กเสียทีเถอะน่า ไปเรียนหนังสือ ก.ไก่ ข.ไข่ กับเขา ท่องพร้อมกับเด็กในขณะนั้น ก็ไม่ได้ทำให้ภาวะความเป็นบัณฑิตของเขาเสียหาย ความรู้อันใดที่เรียนมาแล้วความรู้อันนั้นก็อยู่ในตัวเขานั่นแหละ ไม่ได้หายไปไหน คือ เหมือนเราอ่านหนังสือออก ไอ้การอ่านหนังสือออกในขณะที่เราอ่านหนังสือออก ขณะที่อ่านเราใช้ปัญญาอ่าน แต่เมื่อเราอ่านเสร็จแล้วเราเอาความคิดความอ่านไปทำเรื่องอื่นๆ ไอ้ความรู้หนังสือก็ไม่ได้หายไปไหน อยู่ที่ตัวเรานั่นแหละ อยากอ่านเมื่อใดก็อ่านออกเมื่อนั้น ขณะนั้นไม่จำเป็นอ่านออกทีหนึ่ง พอเลิกอ่านไปยุ่งกับเรื่องอื่น ประเดี๋ยวจะอ่านไม่ออกอีกแล้ว จะต้องตั้งต้นเรียน ก.ไก่ กันใหม่อีกแล้ว ไม่จำเป็นเลย ฉันใดก็ฉันนั้นเหมือนกัน

นิพพานธรรม

เพราะฉะนั้น นิพพานจึงเป็นเพียงแต่ธรรมารมณ์ของมรรคจิตผลจิตเท่านั้นเอง คราวนี้พอถึงอนุปาทิเสสนิพพานธาตุ พระอรหันต์ดับจิตลง เมื่อดับจิตแล้วก็เป็นอันว่าสิ้นเชื้อแล้ว เชื้อไม่มีแล้วก็เป็นอันว่าหมดเรื่องกันไปจึงถือว่า “นิพพานเป็นอนุปาทิเสสนิพพาน” ไม่มีเชื้อสำหรับให้รับบุญให้รับบาป ไม่มีเชื้อของบุญแลบาปอีกต่อไป นี้เป็นมติในฝ่ายพุทธศาสนาของเรา (เถรวาท) เป็นอย่างนี้ จะเห็นว่ามติฝ่าย

บาลีเราเป็น “มัชฌิมาปฏิปทา” ไม่ได้เอียงไปในส่วนที่ว่าบริสุทธิ์หมดจดอย่างอาจารย์บางคณะ แล้วก็ไม่ได้ถือว่านิพพานนี้เป็นจิตอย่างอาจารย์ฝ่ายนิกายเซน อย่างนี้เราถือเป็นสายกลาง ถือว่าจิตนี้เป็นภาวะกลางๆ ไอ้ส่วนดี-ชั่ว เป็นอารมณ์ที่เก็บผนึกเอาไว้ เราอาจปรับปรุงจิตให้ดีขึ้น จิตที่ชั่วมากอาจปรับปรุงวิวัฒนาการให้ดีขึ้น จิตที่ดีอยู่แล้วก็วิวัฒนาการให้ดียิ่งขึ้นก็ได้ เป็นอย่างนี้ ขอจบธรรมกถาเพียงเท่านี้.

พระผู้เป็นที่พึ่งของโลก

ขอนอบน้อมแด่พระผู้ชี้สันติบทแก่นิกรชน

วันเพ็ญวิสาขะนี้ เป็นวันประสูติ ตรัสรู้ และปรินิพพานของพระมหาบุรุษ ผู้ค้นพบหนทางแห่งอนันตสันติ พวกเราทั้งหลายได้มาประชุมพร้อมกัน รำลึกถึงพระคุณทั้งหลายของพระองค์ อันสรุปโดยย่อได้สามคือ พระปัญญาธิคุณหนึ่ง, พระวิสุทธิคุณหนึ่ง, และพระมหากรุณธิคุณอีกหนึ่ง ถึงแม้ว่าพระบรมครูของพวกเราทั้งหลายพระองค์นั้น ได้เสด็จดับขันธปรินิพพานนับเป็นเวลาเกือบสามพันปีแล้วก็จริง แต่รอยพิมพ์แห่งพระคุณของพระองค์ยังคงทรงอิทธิพลเจิดจ้าอยู่ในดวงหทัยของทวยชนอย่างซาบซึ้งตรึงตราไม่มีวันเสื่อมคลาย พลโลกส่วนหนึ่งผู้อยู่ในร่มเงาแห่งโพธิรัศมี ได้ประชุมประกอบพิธีสมโภช วันวิสาขบูรณมีทุกๆ ปี นับตั้งแต่เพรงกาลจวบจนปัจจุบัน และบัดนี้เราพุทธศาสนิกชนไทยทั้งหลาย ก็กำลังจะกระทำพิธีวิสาขบูชา จึงได้ชื่อว่าเราได้ร่วมประชุมกันกับมวลมนุษย์อีกจำนวนมากหลาย ที่อยู่ตามส่วนต่างๆ ของโลก เป็นมหาสันนิบาตสมาคม เพื่อสำแดงออกซึ่งความนอบน้อมเคารพอย่างสูงยิ่งในพระผู้ควรบูชา คือองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า

พวกเราทั้งหลายสวดมนต์อยู่ในโบสถ์ เบื้องหน้าพระพุทธปฏิมา จินตนาการของเราฉ่ำชื่นไปด้วยพระพุทธคุณ เรานอบน้อมแด่พระองค์ทั้งกาย วาจา ใจ จักรพรรดิผู้ซึ่งไม่ต้องการพิชิตโลกด้วยอาวุธและโลหิต แต่ทรงพิชิตโลกด้วยธรรมะ แทนที่เราจะได้ยินเสียงร้องโกญจนาทของช้างศึก หรือเสียงอาวุธโล่ดังกระทบกัน เสียงคร่ำครวญของผู้ต้องบาดเจ็บในการสงครามแผ่พระราชอาณาจักรของ
พระองค์ แต่เรากลับได้ยินเสียงพร่ำสอนถึงความเมตตากรุณา ในความไม่เบียดเบียนกัน และเสียงสำรวลเบิกบานในความปีติที่ได้ลิ้มจากธรรมรส ธรรมาณาจักรของพระองค์แผ่ขยายออกไปอย่างรวดเร็ว จากแคว้นหนึ่งสู่อีกแคว้นหนึ่ง จากประเทศหนึ่งสู่อีกประเทศหนึ่ง แล้วก็จากทวีปหนึ่งสู่อีกทวีปหนึ่ง พระองค์ทรงบรรลุถึงความเป็นจักรพรรดิของโลก มีมหาสมุทร ๔ เป็นขอบเขต สมจริงดังคำพยากรณ์ของเหล่าโหราจารย์ แต่มิได้เป็นจักรพรรดิที่ประทับบนบัลลังก์กองกระดูก หากเป็น

พระเจ้าจักรพรรดิราชที่ธรรมอาสน์เป็นบัลลังก์ ซึ่งเป็นจักรพรรดิองค์เดียวในโลกที่ไม่เคยเสื่อมสลายไปกับกาลเวลา และเป็นพระจักรพรรดิที่ไม่อาจมีผู้ใดผู้หนึ่งมาแย่งชิงได้ ในขณะที่พวกศาสดาเจ้าลัทธิต่างๆ อ้างว่าตนเป็นทูตสวรรค์ที่พระเป็นเจ้าส่งมา หรือเป็นผู้ที่พระเจ้าดลใจให้สั่งสอนมนุษย์ ต่างไม่กล้าปฏิญญาความตรัสรู้จริงของตนเอง ต้องซัดไปอ้างพระเจ้าอย่างนั้นอย่างนี้ ทั้งนี้ก็เพราะตนมิได้เป็นผู้รู้แจ้งอะไร จึงไม่กล้ารับผิดชอบศาสนีของตน แต่เมื่อเรามาดูที่พระพุทธศาสนาเราจะไม่พบว่ามีแห่งหนึ่งแห่งใดที่พระบรมศาสดาของเราตรัสว่าทรงเป็นทูตของสรรค์ หรือว่าพระเจ้ามาดลใจให้พูด อย่างพวกเจ้าลัทธิเหล่าอื่นประกาศ

ในสมัยนั้น อินเดียมีเจ้าลัทธิใหญ่เป็นคู่แข่งกับพระพุทธศาสนาอยู่ก่อนแล้วหกลัทธิ ศาสดาทั้งหกลัทธินั้นเป็นผู้มีอายุแก่กว่าพระองค์ทั้งสิ้น เป็นเหตุให้มีคนพากันแปลกใจที่พระองค์ผู้อยู่ในวัยหนุ่มกล้าประกาศว่าเป็นพระสัมมาสัมพุทธะ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงตอบปัญหาข้อนี้แก่พระราชาแห่งโกศลผู้มาทูลถามว่า กษัตริย์ไม่ควรหมิ่นว่าทรงพระเยาว์, งูอย่างหมิ่นว่าตัวเล็ก, ไฟอย่าหมิ่นว่าเล็กน้อย, และภิกษุอย่าหมิ่นว่าหนุ่มๆ ความจริงในยุคนั้นการประดิษฐานพระศาสนาลำบากมาก ถ้ามิใช่เป็นหลักคำสอนที่สมบูรณ์ด้วยเหตุผลจริงๆ เพราะปรากฏว่าได้มีลัทธิศาสนาต่างๆ จำนวนมากมาย เขาสอนกันอยู่ก่อนแล้ว และที่ทรงอิทธิพลก็คือลัทธิทั้งหกอันมีนิครนถนาฏบุตร, มักขลิโคสาล, ปูรณกัสสป, อชิตเกสกัมพล, ปกุทธกัจจายนะ และ สัญชัยเวลัฏฐบุตร เป็นศาสดา แต่อาศัยที่พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่ประกอบด้วยความจริง คงทนต่อการเพ่งพิสูจน์จึงสามารถประดิษฐานสำเร็จ และเจริญก้าวหน้าเกินศาสนาลัทธิอื่นในยุคเดียวกัน เจ้าลัทธิบางเหล่าพาลูกศิษย์บริวารทั้งคณะกลับใจมานับถือพระพุทธศาสนา ออกบวชเป็นภิกษุก็มาก พระราชาทั้งหลายผู้ครองแคว้นใหญ่น้อย ตลอดจนประชาชนพากันละทิ้งศาสนาเดิมของตนมานับถือพระพุทธศาสนาเป็นแคว้นๆ พระพุทธศาสนามีอะไรดีหรือ จึงสามารถกลับใจคนชั้นศาสดาเจ้าลัทธิได้ ข้อนี้น่าคิดดู เพราะเหตุที่พุทธศาสนาเจริญรวดเร็วขึ้นหน้าลัทธิอื่นๆ เป็นเหตุให้พวกเจ้าลัทธิเหล่านั้นต่างไม่ชอบพระพุทธศาสนา และโฆษณาชวนเชื่อว่าพระพุทธเจ้าทรงใช้วิชามายากลับใจคนให้มาเลื่อมใส จนเป็นเหตุให้เจ้าลิจฉวีองค์หนึ่งอยากพิสูจน์ว่าเป็นจริงอย่างที่ร่ำลือหรือไม่ จึงเสด็จมาทูลถาม

พระองค์ พระบรมศาสดาตรัสว่า อย่าเชื่อตามที่เขาร่ำลือ แต่จงเชื่อด้วยการพิจารณาเห็นด้วยปัญญาของตนเอง แล้วทรงถามว่า โลภะ โทสะ โมหะ เกิดแก่ผู้ใดแล้ว ผู้นั้นย่อมทำบาปอกุศลเกิดเป็นทุกข์โทษขึ้น หากกำจัดโลภ โกรธ หลง ทั้งสามนี้ได้ก็ย่อมเป็นการกุศล นำมาซึ่งความสุขจริงหรือไม่? เจ้าลิจฉวีองค์นั้นที่ทูลตอบว่าใช่ทุกประการ ในที่สุดเจ้าองค์นั้นก็เลื่อมใส ทูลปฏิญญาตนเป็นอุบาสก นับถือพระพุทธศาสนา ถึงตอนนี้พระผู้มีพระภาคจึงตรัสถามว่า พระองค์ได้ตรัสบ้างหรือว่าให้เข้ามาเป็นสาวก พระองค์จักเป็นศาสดา เจ้าลิจฉวีก็ทูลว่าเปล่า ทรงเลื่อมใสในพระธรรมที่มีเหตุผลนั้นขึ้นมาเอง พระบรมศาสดาจึงตรัสต่อไปว่า เมื่อเป็นเช่นนี้พระองค์ก็ทรงสอนธรรมแก่คนทั่วๆ ไปอย่างนี้เป็นปรกติแล้ว มีที่ไหนเล่าที่ว่าทรงใช้วิชามายาหลอกลวงเขามานับถืออย่างที่พวกลัทธิอื่นเขาว่ากัน เจ้าลัจฉวีองค์นั้นทวีความปราโมทย์ยิ่งขึ้นทูลว่า พระเจ้าข้า มายาเป็นเครื่องกลับใจนี้ดี มายาเป็นเครื่องกลับใจนี้งาม พระเจ้าข้า หากญาติสายโลหิตซึ่งเป็นที่รักของหม่อมฉัน ตลอดจนกษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร พึงกลับใจได้ด้วยมายานี้ ความกลับใจนั้นก็จะเป็นประโยชน์ และสุขแก่เขาเหล่านั้นตลอดกาลนาน อันนี้ย่อมแสดงให้เห็นถึงพระวิสุทธิคุณของพระบรมศาสดาส่วนหนึ่ง

เมื่อกล่าวมาถึงเรื่องนี้แล้ว ก็ทำให้คิดไปถึงเรื่องหลักการเชื่อในศาสนาต่างๆ ที่มีวิธีการขู่ให้เชื่อ โดยอ้างพระผู้สร้างลึกลับว่า ถ้าไม่เชื่อหรือเชื่อแต่ยังใช้ปัญญาค้นหาเหตุผลแล้วเป็นต้องถูกท่านผู้สร้างนั้นลงโทษสาปแช่ง แต่เมื่อเราดูในพระพุทธศาสนาถึงแม้จะมีพระพุทธภาษิตที่ตรัสว่า คนเราจะข้ามโอฆะได้ด้วยสัทธา หรือว่า สัทธาเป็นเพื่อนสองของบุรุษ หรือในคุณธรรมของอุบาสกอุบาสิกาที่มีว่า ตถาคตโพธิสัทธา แปลว่า เชื่อในความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าก็จริง แต่ไม่มีการผูกขาด บังคับ สาปแช่ง หรือกีดขวางห้ามมิให้ใช้ปัญญาไตร่ตรองพิสูจน์เหตุผลในพระธรรมคำสั่งสอนของพระองค์เลย ตรงกันข้ามพระศาสดากลับสอนไม่ให้เชื่อแม้ในพระองค์เองถ้าหากเป็นการเชื่อที่ผู้เชื่อไม่ใช้ปัญญาพิจารณา และทรงสอนหลักของความไม่เชื่องมงาย ๑๐ ประการ ดังปรากฏพิสดารใน กาลามสูตร

การเชื่อความตรัสรู้ของพระองค์ ต้องเป็นการเชื่อที่เกิดขึ้นหลังจากการค้นหาเหตุผล ประจักษ์ด้วยใจตนเองแล้วดังเจ้าลิจฉวีเบื้องต้นนั้น หาได้เป็นความ

เชื่อที่เกิดขึ้นด้วยการขู่ให้กลัวไม่ ในสมัยพุทธกาลมีอุบาสกผู้หนึ่งชื่อ จิตตคฤหบดี เป็นคนที่มีชื่อเสียงในการสนทนาธรรม เป็นอนาคามีบุคคล วันหนึ่งได้ไปสนทนากับนิครนถนาฏบุตรเจ้าลัทธิเชน เจ้าลัทธินั้นถามว่า “ดูก่อน จิตตคฤหบดี ท่านเชื่อพระสมณโคดมแน่หรือว่า สมาธิที่ไม่มีความตรึกความตรองมีอยู่ ธรรมที่ดับความตรึกความตรองมีอยู่?” จิตตอุบาสกตอบว่า “ท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้าไม่เชื่อพระผู้มีพระภาคในข้อนี้เลย” เท่านี้เองก็พอแล้วสำหรับนิครนถนาฏบุตรที่จะทำลายพระพุทธศาสนา เพราะจิตตคฤหบดีเป็นมหาสาวกผู้ใหญ่ของพระพุทธเจ้ายังกล่าวคำเช่นนี้ นิครนถนาฏบุตรจึงทอดสายตามองบริษัทที่อยู่ ณ ที่นั้น ทำนองว่าให้รู้เห็นเป็นพยานด้วย แล้วประกาศว่า “ท่านผู้เจริญทั้งหลาย จงดูเถิด ท่านจิตตคฤหบดีนี้เป็นคนตรง ไม่โอ้อวด ไม่มีมายา จิตตคฤหบดีเข้าใจธรรมว่า พึงยังความตรึกความตรองให้ดับ ก็เท่ากับเข้าใจว่าพึงกางกั้นลมด้วยข่าย หรือพึงกางกั้นกระแสแม่น้ำคงคาได้ด้วยฝ่ามือของตน” จิตตคฤหบดีเกรงนิครนถนาฏบุตรจะไม่เข้าใจความหมายของตน จึงถามขึ้นว่า “ท่านผู้เจริญ ท่านย่อมเข้าใจว่ากระไร คือญาณและสัทธา อย่างไหนจะประณีตกว่ากัน?” นิครนถนาฏบุตรตอบว่า “ญาณนั่นแหละประณีตกว่าสัทธา” จิตตคฤหบดีจึงกล่าวว่า “ท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้าจำนงได้ทีเดียวว่า สามารถสงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรม แล้วบรรลุปฐมฌาน ทุติยฌาน .. ฯลฯ ไม่มีความตรึกคือวิตก ความตรองคือวิจาร ข้าพเจ้าเมื่อรู้เห็นอยู่อย่างนี้ย่อมไม่เชื่อสมณะหรือพราหมณ์ใดๆ ว่า สมาธิที่ไม่มีวิตกวิจารมีอยู่ ...ฯลฯ” จากเรื่องๆ นี้แสดงให้เห็นว่า สัทธาของพระพุทธศาสนาที่ถูกตรง ต้องเป็นสัทธาที่เกิดด้วยญาณ ความเห็นกระจ่างด้วยใจของตนเอง มิใช่ว่าเพราะพระพุทธเจ้าตรัสแล้วก็เป็นเชื่อหมด เช่นจิตตคฤหบดีเป็นตัวอย่าง

จิตตคฤหบดีมิได้เชื่อว่ามีสมาธิดับวิตกวิจารได้ เพราะเป็นสิ่งที่ออกมาจากพระโอษฐ์ของพระพุทธเจ้า แต่เชื่อเพราะตนได้บรรลุถึงสภาพนั้นๆ แล้วเองต่างหาก อันนี้ทำให้พระพุทธศาสนาเลิศ เด่นยิ่งขึ้น แสดงว่าพระพุทธศาสนามีของดีแท้จริงๆ ไม่ต้องอ้างว่าผู้นั้นผู้นี้กล่าว และแสดงว่าของดีไม่กลัวใครพิสูจน์ พระพุทธศาสนาจึงไม่ต้องมีการขู่ว่าไม่เชื่อจะมีโทษอย่างนั้นอย่างนี้ ที่ศาสนาอื่นต้องมีการขู่นั้นก็คล้าย

กับแสดงว่าศาสนาและลัทธินั้นๆ มีคำสอนยังไม่ค่อยสมบูรณ์แท้จริง เจ้าลัทธิกลัวคนมีปัญญาจะจับเท็จได้ จึงจำต้องใช้วิธีขู่และห้ามมิให้คิดพิจารณาใดๆ ทั้งสิ้น

ความข้อนี้ เมื่อนำมาเปรียบเทียบกับพระพุทธศาสนา ก็ยิ่งจักนำความเลื่อมใสปีติในพระพุทธศาสนาทวีตรีคูณ เรื่องบางเรื่องที่ลึกซึ้ง เช่นเรื่องพระนิพพานที่มีผู้คัดค้าน ไม่เชื่อว่าจะมีได้ หรือแม้เรื่องสวรรค์-นรก ตายแล้วเกิดเหล่านี้มักเป็นปัญหาถกเถียงกันบ่อยๆ นั้น ถ้าผู้สงสัยเหล่านั้นได้สละเวลามาปฏิบัติตามวิธีการที่ท่านวางไว้ให้อย่างจริงจังไม่ท้อถอย สิ่งที่ตนสงสัยเหล่านั้นก็จักแจ่มแจ้งแก่ตนเองหมด แล้วทีนี้เราก็ไม่ต้องไปเชื่อใครที่ไหนอีกต่อไป เช่น เรื่องพระนิพพาน ถ้าเราปรารถนาจะพิสูจน์ว่าพระนิพพานที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้นั้นอยู่ที่ไหน มีจริงเพียงไร เราก็จะลงมือขจัดขัดเกลา ราคะ โทสะ โมหะ ให้หมดจด แล้วพระนิพพานก็จะปรากฏแก่เราเอง แต่นี่ผู้ไม่เชื่อไม่เคยประพฤติปฏิบัติอะไรเลย แล้วก็ตะโกนว่าข้าพเจ้าไม่เชื่อ อุปมาดังคนที่ตาบอดมาแต่กำเนิดตะโกนบอกว่า ข้าพเจ้าไม่เชื่อว่าในโลกนี้มีสีสดงดงามฉะนั้น

สูงขึ้นมาในขั้นปฏิบัติธรรม พระพุทธศาสนาสอนให้ถอนให้ละอุปาทานหรือตัดความยึดถือในสรรพสิ่งออกเสียจากจิตใจ แม้จนกระทั่งความยึดมั่นถือมั่นในสภาพความจริง การสอนให้ละความยึดถือนั้น ดูเหมือนจะเป็นเรื่องที่มีกันอยู่ทุกๆ ศาสนาและปรัชญา แต่มีเหลื่อมล้ำตรงที่ของใครจะไปได้สูงกว่า มีเหตุผลกว่าเท่านั้น เช่น บางศาสนาสอนให้ละความยึดถือเห็นแก่ตนของตนเอง มาเห็นแก่พรรคพวกของตน หรือขยายวงกว้างออกไปจนถึงหมู่มนุษยชาติ แต่ไม่เอื้อเฟื้อไปจนถึงพวกสัตว์เดรัจฉาน บางศาสนาก็สอนให้ละความยึดถือในโลกมนุษย์ แต่ให้ยึดในสวรรค์หรือในองค์พระผู้สร้าง ปรัชญาในอินเดียไปได้ไกลกว่านั้นที่ไม่สอนให้ยึดถือในสวรรค์ หรือพระเจ้าที่มีรูปร่าง แต่สอนให้ยึดถือใน พระพรหม ซึ่งเป็นนปุงสกลึงค์ ไม่มีรูปร่างปรากฏ และให้ปรารถนาพรหมโดยที่เขารู้ว่าสวรรค์ยังเป็นสถานที่ไม่มั่นคง บางปรัชญาไปไกลยิ่งกว่า สอนว่าแท้จริงสรรพสิ่งล้วนเป็นมายา ตัวเราเองนี้แหละที่เป็นพรหมหรืออาตมัน หรือเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับความจริงแท้อยู่ก่อนแล้ว หากมาเกิดโมหะไม่รู้เข้าทีหลัง จึงต้องมาเวียนอยู่ในวัฏสงสาร สรุปแล้วได้ความว่าศาสนาปรัชญาทั้งหลายเหล่านั้น บัญญัติสั่งสอนกันขึ้นตามขอบขีดแห่งพุทธิพล

ของเจ้าลัทธินั้นๆ เจ้าลัทธิใดที่มีความฉลาดน้อย ความหลงมาก ก็สอนได้ในชั้นให้ละความยึดถือในสิ่งหยาบๆ คับแคบ เจ้าลัทธิใดที่มีปัญญามาก ความหลงเบา ก็สอนได้ในขั้นให้ละอุปาทานที่ละเอียดหน่อย เช่น ให้ละอุปาทานในตนย่อย ละความหลงที่แบ่งแยกนั่นนี่ มายึดถือในตนสากลซึ่งเป็นอุปาทานที่สูงละเอียดประณีตขึ้นมา แม้ที่สุด จนความรู้สึกยึดถือว่ามีตนหรือไม่มีตนในพระนิพพานของบางนิกายในพระพุทธศาสนา ก็ยังชื่อว่ายังมีความหลงอยู่นั่นเอง ศาสนาปรัชญาเหล่านั้นจึงเป็นการทำลายอุปาทานอย่างหนึ่ง แต่กลับไปถือมั่นเอากับอุปาทานอีกอย่างหนึ่ง แม้ว่าสิ่งนั้นจะเป็นความจริงก็ตาม มันเท่ากับว่าเปลี่ยนแปลงรูปโฉมของอุปาทานเท่านั้น เนื้อแท้ก็ยังเป็น มหาโมหะ ความมืดอันใหญ่หลวงอยู่นั่นเอง ยังไม่มีใครที่อาจสอนการละอุปาทานในสิ่งทั้งปวงได้เลยเด็ดขาด นอกจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ที่กล้าบันลือสีหนาทยืนยันว่า สิ่งทั้งปวงไม่ว่าจะเป็นสังขตะคือสิ่งที่มีปัจจัยปรุงแต่ง หรืออสังขตะสิ่งที่ไม่มีเหตุปัจจัยปรุงแต่ง ล้วนเป็นสภาพว่างเปล่า ปราศจากตัวตนหรือของตน ไม่ควรยึดมั่นถือมั่นทั้งสิ้น สังขตธรรมมีสภาพเกิดแล้วก็ดับ ตรงกันข้ามกับอสังขตธรรมทุกอย่าง แต่เนื้อแท้ธรรมทั้งสองไม่แตกต่างจากกันเลย ในข้อที่ว่าต่างก็มีความว่างเปล่าเป็นสภาพ

อันว่าสังขตธรรมนั้น ย่อมเกิดจากเหตุปัจจัย สิ่งใดเกิดมาแต่เหตุปัจจัย สิ่งนั้นไม่มีภาวะของมันเอง เป็นดุจมายา ปราศจากแก่นสาร จึงจัดเป็น สูญ ส่วนอสังขตธรรมนั้นเล่าก็ไม่มีการเกิดขึ้น เพราะความที่ปราศจากเหตุปัจจัย เมื่อไม่มีการเกิดจึงไม่มีการดับ อันใดที่ไม่มีการเกิดขึ้น อันนั้นจึงชื่อว่าไม่มี ดุจดอกฟ้ากับเขากระต่ายซึ่งเป็นของที่ไม่อาจเกิดขึ้นได้เพราะโดยสภาพเป็นของไม่มี ดังนั้นจึงจัดเป็น “สูญ” ก็แต่ว่าสภาพแห่งความไม่มีอะไรๆ ทั้งหมดนั้นแหละ มีอยู่ทรงอยู่ตลอดนิรันตรกาล พระนิพพานจึงเป็นสภาพที่ดับโดยอรรถว่า ดับความมีความเป็นทั้งมวล ผู้ที่จะบรรลุพระนิพพานต้องละความรู้สึกว่าอัตตาหรือตน และอนัตตาหรือมิใช่ตนออกหมดจดสิ้นเชิงจึงจักสำเร็จ เพราะพระนิพพานพ้นจากสภาพทั้งสอง คือความมีและความไม่มี ตนและมิใช่ตน พระพุทธศาสนาขึ้นพ้นจากข่ายแห่งสัสสตทิฏฐิ ความเห็นว่าเที่ยงและนัตถิกทิฏฐิ ความเห็นว่าขาดสูญ อันเป็นมูลทิฏฐิของมวลศาสนาปรัชญาในโลก พระพุทธธรรมจึงเป็นของบริสุทธิ์ ที่ว่าบริสุทธิ์ก็เพราะพระพุทธธรรมไม่เจือด้วย

ของล่อของหลอก มีเหตุกอปรทั้งผล พ้นจากการหลงติดแม้ในสิ่งที่ประณีตลึกซึ้ง เช่น ลัทธิปรมาตมันของพราหมณ์ จักป่วยกล่าวไปไยกับการหลงติดงมงายในสิ่งหยาบๆ ตื้นๆ เช่นเรื่องพระผู้สร้างเล่า ที่ว่าบริบูรณ์นั้นก็เพราะพระพุทธธรรมสอนตั้งแต่ง่ายขึ้นไปหายาก หรือตื้นลงไปหาลึกโดยลำดับ แล้วแต่อุปนิสัยของบุคคล สมบัติผู้ดีก็มีสอนในพระพุทธธรรม วิชาการปกครองก็มีสอนในพระพุทธธรรม หน้าที่ของพ่อบ้านแม่เรือนก็มีสอนในพระพุทธธรรม ตำราพิชัยสงครามก็มีสอนในพระพุทธธรรม แต่ไม่ใช่สอนให้ไปรบราฆ่าฟันใครต่อใคร พระพุทธธรรมสอนให้เรารบกับตัวของเราเอง และข้าศึกของตัวเราก็คือ ราคะ โทสะ โมหะ พระพุทธธรรมจึงเป็นเหมือนโรงพยาบาล ที่มียาทุกชนิดพร้อมที่จะทำการรักษาโรคทุกอย่างให้แก่ประชาชน แม้อันนี้ก็นำให้เห็นถึงปัญญาคุณของพระบรมศาสดาได้ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงประสูติก่อนพุทธศก ๘๐ ปี เสด็จออกผนวชมหาภิเนษกรมณ์เมื่อพระชนม์ ๒๙ พรรษา ตรัสรู้พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณเมื่อพระชนม์ ๓๖ ปี ทรงบำเพ็ญพุทธกิจตลอดระยะนั้นเป็นต้นมาจากวัยหนุ่มสู่วัยกลางคน จากนั้นก็ถึงวัยชราในปีที่ ๘๐ แห่งพระชนมชีพ พระองค์ก็ดับขันธปรินิพพานในวันเพ็ญเดือนวิสาขะด้วยพระอาการอันสงบ ณ สาลวันของ มัลลกษัตริย์ แห่งกุสินารานคร ท่ามกลางภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา และพระราชาอำมาตย์ทั้งหลาย หลังจากที่ได้ตรากตรำทรมานพระวรกาย เหนื่อยยากในการเทศนาโปรดเวไนยสัตว์ สถาปนาธรรมาณาจักรอันสงบสุขขึ้นในโลกที่รกชัฏด้วยกิเลสาสวะ อำนวยหิตประโยชน์ให้แก่สัตว์ทั้งหลายเป็นอเนก ตลอดระยะกาล ๔๕ พรรษา แม้อันนี้ก็นำให้เห็นถึงพระมหากรุณาธิคุณของพระองค์ส่วนหนึ่ง วันวิสาขบูชาประกอบด้วยอภิกรณีสามอย่างมาประกอบกันขึ้น ฉะนี้ ควรที่ชาวเราเหล่าพุทธสาวกพึงทำความบริสุทธิ์ผ่องแผ้วในไตรทวาร น้อมจิตระลึกถึงพระพุทธจริยาทั้งหลาย แล้วน้อมนำมาเป็นทิฏฐานุคติประพฤติปฏิบัติตาม ข้อนั้นจักเป็นไปเพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบแก่ท่านทั้งหลายสิ้นกาลนาน บุญใดที่ท่านทั้งหลายได้สั่งสมไว้แล้วในพระศาสนานี้ ด้วยอำนาจแห่งบุญนั้น ขอให้ท่านทั้งหลายพึงประสบแต่ความเย็นใจทุกเมื่อ ขอสันติจงมีแก่สรรพสัตว์.

ข้อคิดบางประการในเวสสันดรชาดก

นักศึกษาที่ได้อ่านเวสสันดรชาดก มักจะเกิดมีปัญหาข้อข้องใจขึ้นเสมอว่า การกระทำของพระเวสสันดร ซึ่งบริจาคช้างคู่บุญไปแก่คณะพราหมณ์ผู้แทนชาวกลิงครัฐ จนเป็นสาเหตุให้ชาวนครเชตุดรขับไล่พระองค์ไปอยู่ป่าก็ดี หรือที่ทรงบริจาคกัณหา ชาลี พระปิโยรสราชธิดาแก่ชูชกพราหมณ์ก็ดี อนึ่ง ที่บริจาคพระนางมัทรีมิ่งมเหสีแก่พราหมณ์จำแลงก็ดี การกระทำเหล่านี้ล้วนนำความเดือดร้อนมาให้แก่ตนและผู้อื่น และเป็นการกระทำที่ไม่ฉลาด ส่อท่วงทีว่าพระเวสสันดรท่านใจไม้ไส้ระกำเหลือเกิน จนชั้นลูกเมียก็ให้เขาได้ ช่างไม่เล็งเห็นทุกข์ของผู้อื่นบ้างเลย และกริ่งเกรงกันไปว่า ถ้าเรื่องเวสสันดรชาดกแพร่หลายมากเท่าไร มีประชาชนซาบซึ้งในจริยาวัตรของพระเวสสันดรขึ้นมาปฏิบัติตาม คงเกิดความวุ่นวายโกลาหลแก่สังคมไม่น้อย จนมีถ้อยคำทำนองประชดแดกดันว่าใจบุญราวกับพระเวสสันดรเทียว ซึ่งความจริงแล้วก็ยังไม่เคยปรากฏว่าจะได้มีมนุษย์คนใดใจบุญขนาดนั้น ยกเว้นเสียแต่พระมหาบุรุษผู้เป็นหน่อเนื้อเชื้อชาติพุทธางกูร ประเภทเดียว แน่นอนเหลือเกินถ้าเราจะมองการกระทำของพระเวสสันดรในฐานะของปุถุชนคนหนึ่ง ผู้หนาแน่นด้วยโลภะ โทสะ โมหะ มีสัญชาตญาณแห่งความเห็นแก่ตัวเต็มแปล้ในจิตใจ การกระทำของพระเวสสันดรก็น่าตำหนิหรอก แต่หากเรามองดูพระองค์ท่านอีกทัศนะหนึ่ง โดยการเข้าใจในจุดหมายของพระองค์อย่างบริสุทธิ์ใจแล้ว การกระทำของพระเวสสันดรกลับน่าอนุโมทนา ปัญหาสำคัญอยู่ที่ว่า อย่าได้เอาความรู้สึกของปุถุชนอย่างเราไปใส่ในความรู้สึกของพระเวสสันดร จงให้ความยุติธรรมและพิจารณาพระจริยาด้วยความรอบคอบสักหน่อยเถิด เป็นความจริงทีเดียวว่าพระเวสสันดรท่านก็เป็นปุถุชนเหมือนกัน แต่เป็นปุถุชนชนิดที่มีการอบรมขัดเกลากิเลสจนถึงขนาดมีน้ำพระหฤทัยเต็มเปี่ยมด้วยพระกรุณาในสรรพสัตว์ ทรงตั้งอุดมคติไว้สูง คือการปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้า เพื่อจักเป็นโอกาสสามารถชี้แจง สั่งสอน ปลดเปลื้องความทุกข์ให้แก่ชนนิกรได้ไพศาล อันที่จริงถ้าพระองค์ปรารถนาจะสำเร็จเพียงอรหัตตผลก็เป็นไปได้แล้ว ก่อนหน้าที่จักเสวยพระชาติเป็นพระเวสสันดรหลายชาตินัก คือในชาติที่เป็นพระสุเมธดาบสก็ปรากฏว่ามีบารมีธรรม สะพรั่งพร้อมควรแก่อรหัตตผล และมีโอกาสได้เฝ้าพระทีปังกรพุทธเจ้าด้วย แต่พระสุเมธดาบสกลับ

สละอริยผลอันพึงจะได้เสียด้วย ความรู้สึกปรารถนาจะช่วยโปรดสรรพสัตว์ให้ได้รับสันติสุขเป็นอเนกคือการปรารถนาพระโพธิญาณ

ก็บุคคลผู้ปรารถนาพระโพธิ เรียกว่าพระโพธิสัตว์ จะต้องเวียนว่ายตายเกิดหลายชาติหลายภพนักหนา เพื่อสร้างสมบารมี ๑๐ ประการ มีทาน ศีล เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ ขันติ สัจจะ อธิษฐาน เมตตา อุเบกขา พร้อมทั้งบำเพ็ญมหาปัญจบริจาค คือ

๑. รัชชบริจาค การสละให้ซึ่งราชสมบัติวัสดุภัณฑ์

๒. อังคบริจาค การสละให้ซึ่งอวัยวะ

๓. ชีวิตบริจาค การสละให้ซึ่งชีวิต

๔. ปุตตบริจาค การสละให้ซึ่งบุตรชายหญิง

๕. ทารบริจาค การสละให้ซึ่งภริยา

บารมีที่ทรงบำเพ็ญ เพื่อเป็นพระโพธิสัตว์นี้ ล้วนเป็นประโยชน์สุขแก่โลก แม้บางครั้งจำนำความเดือดร้อนมาให้พระองค์เองหรือบริวารชนก็ตาม แต่ความเดือดร้อนก็มิได้มีอยู่ตลอดไป ทรงหาลู่ทางแก้ไขด้วยเสมอ ซึ่งจะได้กล่าวต่อไป การที่พระโพธิสัตว์ยอมเสียสละความสุขส่วนพระองค์ก็ดี หรือยอมเสียสละความสุขของบุคคลซึ่งเป็นที่รักของพระองค์ก็ดี ไม่ใช่ว่าพระองค์จะไม่มีความรู้สึกรัก รู้สึกห่วงใยเช่นสามัญชนก็หาไม่ แต่พระองค์ยอมสละความสุขส่วนพระองค์หรือครอบครัวของพระองค์ เพื่ออะไรเล่า? คำตอบก็คือเพื่อพระโพธิญาณ ถามว่าพระโพธิญาณเพื่ออะไร? ตอบว่าเพื่อความเป็นพระพุทธเจ้า จักได้โปรดสรรพสัตว์กว้างขวาง ผลซึ่งเราไล่ถามไปตามลำดับก็จะมาสรุปลงที่เพื่อประโยชน์สุขของโลก การกระทำของพระเวสสันดรจึงมิใช่ทำไปอย่างไม่มีเหตุผล แต่เหตุผลของพระเวสสันดรนั้นยิ่งใหญ่ลึกซึ้งนัก จนคนทั่วไปที่ไม่ได้พิจารณาเข้าใจผิด เพราะมองเหตุการณ์เฉพาะหน้า ไม่ทบทวนอย่างละเอียด

ลองคิดดูเถิดว่า การที่บุคคลยอมสละประโยชน์สุขของตนก็ดี ของผู้ที่เป็นที่รักแห่งตนก็ดี เพื่อจะยังผลให้เกิดเป็นประโยชน์สุขแก่ประชุมชนหมู่ใหญ่ในเบื้องปลายนั้นเป็นสิ่งที่น่าตำหนิหรือ? ทหารไปราชการในงานป้องกันชาติ ต้องสละบิดามารดาลูกเมีย เราคงไม่ตำหนิเป็นแน่ว่าทหารเป็นคนใจร้ายและเป็นคนโง่ ที่ยอมสละ

สุขของตน และถ้ามีคนคิดตำหนิดังกล่าวก็เป็นความเคราะห์ร้ายของชาตินั้นๆ อย่างยิ่งเทียว

ถ้าพระเวสสันดรท่านยังเล็งเห็นแก่ความสุขของพระองค์ก็ดี ความสุขของบุคคลอันเป็นที่รักก็ดี โดยปราศจากจิตเสียสละ พระองค์ก็ไม่อาจสำเร็จเป็นพระพุทธเจ้าได้ ทั้งนี้ด้วยบุคคลที่จะเป็นพระพุทธเจ้าได้นั้นจะต้องเป็นคนมีใจเด็ดเดี่ยวหนักแน่น และเสียสละอย่างล้นเหลือ แม้กระทั่งชีวิตก็ให้ได้ ถ้าการให้นั้นจะเป็นทางให้ได้สำเร็จผลตามที่มุ่งหวัง ทศบารมีและมหาปัญจบริจาคจึงเป็นเครื่องทดสอบบุคคลที่ปรารถนาจะเป็นพระพุทธเจ้าอย่างได้ผลแน่นอน ผู้ใดทำได้พรั่งพร้อมสมบูรณ์ก็เป็นบารมีส่งผลให้ได้บรรลุพระโพธิญาณเหมือนกัน เราคิดหรือว่าการที่จะให้กิจการของเราบางสิ่ง ซึ่งเราเห็นว่าสำคัญนักสำเร็จโดยเราไม่ต้องขวนขวาย ไม่ต้องวิ่งเต้น ไม่ต้องศึกษา ไม่ต้องประกอบ แต่ว่านอนคลุมโปงอยู่ในมุ้งแล้วตั้งความปรารถนาเอาเท่านั้น จักสำเร็จได้อย่างไร เราจะอ่านออกเขียนได้โดยที่ไม่ยอมเสียสละความขี้เกียจ เสียสละการตามใจตัวเอง แล้วตั้งใจเล่าเรียนจดจำหนังสือ ก. ข. ฯลฯ ก่อนจะได้ที่ไหนเล่า ที่ยกอุปมานี้เป็นเพียงเรื่องสามัญ ซึ่งยังต้องอาศัยการเสียสละ ส่วนการเป็นพระพุทธเจ้าซึ่งเป็นพระบรมศาสดาของโลกนั้น ท่านนึกหรือว่าจะเป็นกันได้ง่ายๆ โดยปราศจากคุณธรรมอันสูงสุดเป็นปัจจัยผลักดัน ผู้ที่เสียสละได้อย่างสูงสุดเท่านั้นจึงจะได้ผลอันสูงสุด และการเสียสละก็จัดเป็นเพียงบารมีธรรมข้อหนึ่งใน ๑๐ ข้อดังกล่าวมาเท่านั้น เพราะฉะนั้นบุคคลที่จะสำเร็จเป็นพระพุทธเจ้าจึงมีน้อยนัก นานแสนนานโลกจึงมีพระพุทธเจ้าเกิดขึ้นสักพระองค์หนึ่ง และการอุบัติของพระองค์ก็เป็นการอวยสันติสุขแก่โลกโดยแท้จริง

สำหรับพระบรมศาสดาของเราพระองค์นี้ (คืออดีตพระเวสสันดร) ดับขันธปรินิพพานมาแล้ว ๒๕๐๑ ปี* *(*เวลาที่เขียนเรื่องนี้)* บวกกับเวลาที่ทรงพระชนม์แสดงพระสัทธรรม โปรดเวไนยสัตว์อีก ๔๕ ปีรวม ๒๕๔๖ ปี ตลอดระยะกาล ๒ พันปีเศษนี้ชนนิกรที่ได้ปฏิบัติตนตามโอวาทของพระองค์ ได้รับผลสันติสุขจำนวนกี่ร้อยกี่พันล้านคนแล้ว และที่ได้รับผลประโยชน์สุขในส่วนปัจจุบันกับในอนาคตเบื้องหน้าอีกเท่าไร ถ้าจะว่าอย่างสำนวนพ่อค้าก็ใคร่ถามว่าเป็นการลงทุนที่แพงไหม? ในการที่ทรงสละช้างปัจจัยนาค ชาลี กัณหา พระนางมัทรี ในชาติเป็นพระเวสสันดร หรือ

เสียสละอื่นๆ ในชาติอื่นอีก เพื่อผลกำไรดังกล่าวคือประโยชน์สุขของชนจำนวนพันๆ ล้านในโลกนี้

คราวนี้ลองย้ายมาพิจารณาในวงแคบ เอาเพียงในกรอบเรื่องพระเวสสันดรชาดก โดยนำตัวเราเข้าไปมีบทบาทอยู่ด้วยในเหตุการณ์สมัยนั้น เราอาจตั้งปัญหาขึ้นว่า ช้างปัจจัยนาคเป็นช้างมงคลนำความฉ่ำชื่นแห่งเมฆนีดลมาให้แคว้นสีวี การที่พระเวสสันดรยกให้แก่ชนต่างถิ่นไป เท่ากับทำลายสมบัติของประเทศ และทำให้แว่นแคว้นกันดารฝน ปัญหานี้ขอตอบว่า ช้างปัจจัยนาคไม่ใช่สมบัติของแคว้นสีวี แต่เป็นช้างเกิดมาเป็นคู่บุญของพระเวสสันดร ว่าโดยสิทธิก็เป็นเอกสิทธิ์ของพระองค์ จะยกให้ใครก็ได้ และเมื่อทรงประทานให้เขาไปแล้วก็ไม่ปรากฏว่าแคว้นสีวีต้องเดือดร้อนเพราะฝนแล้ง พวกชาวเมืองเชตุดรวิตกกังวลไปเปล่า ในที่สุดเมื่อแคว้นกลิงครัฐร่มเย็นแล้วเขาก็นำช้างมาส่งคืนให้ พระเวสสันดรท่านทำถูกแล้วที่ทรงไม่เห็นแก่ความร่มเย็นเฉพาะประเทศของพระองค์เท่านั้น ข้อนี้กลับควรสรรเสริญน้ำพระหฤทัยที่ทรงเผื่อแผ่ความสุขแก่ประเทศเพื่อนบ้านในยามเขาคับขันทุกข์ร้อน

ปัญหาว่า ทรงให้พระโอรสพระธิดาแก่ชูชก ทั้งที่ทรงรู้ว่าชูชกทำทรมานข่มเหงเด็ก ดูน้ำพระทัยช่างไม่รักสายโลหิตของพระองค์เลย ขอแถลงว่าที่ประทานชาลีกัณหาแก่ชูชกนั้น ขณะแรกก็ไม่ทรงทราบว่าชูชกแกจะร้ายกาจข่มเหงเด็กได้ลงคอ เมื่อชูชกเฆี่ยนตีพระราชกุมารกุมารี พระเวสสันดรก็ต้องใช้ความอดกลั้น ความชอกช้ำพระหฤทัยและโทสะจึงบังเกิดขึ้นชั่วขณะจิต อันเป็นความรักฉันพ่อลูก ในที่สุดทรงชนะอารมณ์สะเทือนของพระองค์เองได้ ด้วยเอาอุดมคติที่มุ่งหวังมาข่ม อนึ่งเด็กทั้งสองนั้นยังเยาว์นัก ตอนที่พระเวสสันดรตรัสประทานให้แก่ชูชกจึงได้หนีไปซ่อนในสระ เพราะความกลัวตามสัญชาตญาณ พระบิดาต้องเล้าโลมพร่ำเหตุผลด้วยการขอร้องให้ช่วยพระองค์ลุโพธิญาณ เด็กทั้งสองจึงคล้อยตาม แต่พระเวสสันดรก็ทรงกรุยทางในการที่จะแก้ไขความทุกข์ยากของพระกุมารกุมารี ด้วยการตีราคาค่าไถ่ชาลีเป็นทองคำ ๑,๐๐๐ ลิ่ม ส่วนกัณหาซึ่งเป็นหญิงยากแก่การคุ้มครองตน ทรงตีราคา ทาสา ทาสี โค ช้าง ม้า รถ ทองคำลิ่มอย่างละ ๑๐๐ ซึ่งผู้ที่จะไถ่ด้วยจำนวนดังกล่าวจะต้องเป็นพระมหากษัตริย์เท่านั้น และพระราชาพระองค์

ใดเล่าที่จะยินดีไถ่เด็ก ๒ คน ด้วยการเสียค่าไถ่ถึงขนาดนั้น นอกจากพระอัยกา อัยกี คือพระเจ้าสัญชัยกับพระนางผุสดี แห่งกรุงเชตุดรนั่นเอง รูปการณ์จึงเล็งไปถึงพระเจ้าสัญชัย ผู้เป็นอัยกาธิราช และก็ปรากฏว่าได้ทรงไถ่ไว้ด้วยความปีติโสมนัสยิ่ง พระเวสสันดรให้พระโอรสธิดาแก่ชูชกจึงชื่อว่ายังประโยชน์ให้เกิดแก่ชน ๔ ฝ่ายคือ

ก. พระเวสสันดร ได้บำเพ็ญปุตตบริจาค ซึ่งทำได้ยาก

ข. พระกุมารกุมารี ไม่ต้องทนลำบากอยู่ในป่า ได้กลับเข้ามาอยู่ในอ้อมหัตถ์ของพระอัยกาพระอัยกี

ค. ชูชก รวยเป็นมหาเศรษฐีทันตาเห็น ถึงอยู่ปราสาทมีข้าทาสแวดล้อมและอุดมด้วยสมบัติพัสถาน ชนิดตลอดชีวิตแกก็ใช้ไม่หมด ดีกว่าได้เด็กรับใช้ไป ๒ คน เท่านั้น

ง. พระเจ้าสัญชัย และประชาราษฎร์กรุงเชตุดร ได้ทรงทราบความทุกข์ลำบากของพระเวสสันดรและพระนางมัทรี จากพระกุมารกุมารี พากันสลดสังเวชให้อภัย แล้วชวนกันไปอัญเชิญพระเวสสันดรและพระมเหสี กลับมาครองราชย์สมบัติ

ส่วนปัญหาที่ทรงบริจาคพระนางมัทรีนั้น เกือบจะไม่ต้องพูดถึง ทั้งนี้เพราะพระนางมัทรีไม่เดือดร้อนพระทัยเลย พระนางซึ้งในมโนปณิธานของพระสวามียิ่งนัก จึงปรารถนายินดีสละพระองค์เพื่อช่วยพระราชสวามีให้สำเร็จสิ่งจำนงหวัง นับว่าเป็นยอดแก้วกัลยาณีโดยแท้ พระเวสสันดรเองยังทรงสงสัยว่าพระนางจะรู้สึกอย่างไร จึงทอดพระเนตรแลดูพักตร์พระนางมัทรี แต่พระมิ่งมเหสีกลับทูลอย่างองอาจน่าฟังว่า

โกมารี ยสฺสาหํ ภริยา สามิโก มม อิสฺสโร
ยสฺสิจฺเฉ ตสฺส มํ ทชฺชา วิกฺกีเณยฺย หเนยฺย วา

หม่อมฉันผู้ยังสาว เป็นเทวีของพระองค์ท่านใด พระองค์ท่านนั้นเป็นภัสดาของหม่อมฉัน เมื่อพระองค์จำนงให้หม่อมฉันแก่บุคคลใด ก็จงประทานให้แก่บุคคลนั้น พึงขายหรือพึงฆ่าเสียก็ตาม (หม่อมฉันยินดีปฏิบัติทั้งสิ้น)

และปรากฏว่าพราหมณ์จำแลงผู้มาทูลขอพระนางมัทรี มุ่งหวังเพื่อจะทดลองน้ำพระทัยของกษัตริย์ทั้งสองพระองค์มากกว่า ครั้นได้ประจักษ์ความเด็ดเดี่ยวของพระองค์แล้วจึงถวายคืนพระนางมัทรีจึงไม่ได้รับความเดือดร้อนอันใด

ปัญหามีว่า ถ้ามีผู้คนปฏิบัติอย่างพระเวสสันดรหมด สังคมมิโกลาหลวุ่นวายพิลึกหรือ ขอตอบว่าจะต้องเกิดความวุ่นวายแน่นอน แต่ถ้ามองในมุมกลับเมื่อต่างคนต่างให้ก็ได้ชื่อต่างคนต่างมี นาย ก. บริจาคให้นาย ข. แล้วนาย ข. กลับบริจาคให้นาย ก. อย่างนี้ ดูก็ไม่น่าจะวุ่นวายอะไร อันความวิตกกังวลนี้ผู้เขียนเห็นว่าเป็นความวิตกกังวลเปล่า เหมือนคนกลัวฟ้าจะพังลงมาทับฉะนั้น เพราะความจริงแล้ว ทุกคนจะมีใจเสียสละเช่นพระเวสสันดรไม่ได้ เหตุการณ์ที่วิตกจึงไม่มีโอกาสอุบัติขึ้น เพราะผู้ที่จะบำเพ็ญบารมีขนาดนั้นได้ ต้องเป็นพระมหาบุรุษหน่อเนื้อพุทธางกูรเท่านั้น ไม่ใช่สิ่งที่คนทั่วไปปฏิบัติได้ หรือแม้แต่คิดว่าจะปฏิบัติเสียด้วยซ้ำ หากว่าผู้ใดเกิดความเลื่อมใสบำเพ็ญจริยาตามอย่างพระเวสสันดรได้ ผู้นั้นก็คือพระบรมโพธิสัตว์พระองค์ใหม่นั่นเอง ควรที่สาธุชนจักเคารพบูชาไว้ อนึ่ง คนทั่วไปจะเป็นพระโพธิสัตว์พร้อมกันได้อย่างไร เรื่องเวสสันดรชาดกเทศนาแพร่หลาย จำเดิมแต่ยุคพุทธกาลจวบจนปัจจุบันนี้ เราเคยได้ยินได้รู้ได้เห็นจากแห่งหนใดไหมว่ามีประชาชนพุทธบริษัทคนใดบ้างที่ดำเนินปฏิปทาเช่นพระองค์

ในฐานะปุถุชนคนสามัญเราอาจหาคติได้จากชาดกเรื่องนี้ ในจุดของการเสียสละ ไม่ต้องบำเพ็ญขนาดพระองค์ท่านซึ่งเป็นอุกฤษฏ์บารมี เราบำเพ็ญเพียงการเสียสละตามกำลังสามารถ สังคมมนุษย์ก็น่าอภิรมย์ขึ้นมาก ความโกลาหลทุกข์ยากลำเค็ญของโลกในทุกวันนี้ มิได้มาจากคนที่เสียสละ แต่มาจากเรามนุษย์ผู้มีกิเลส ต่างเห็นแก่ประโยชน์สุขของตนเป็นสำคัญ ถึงได้รับผลลำบากอย่างนี้ แม้ในครอบครัวหนึ่ง ถ้าสมาชิกของครอบครัวแต่ละคน ไม่ยอมเสียสละกันบ้างเลย ต่างคนต่างจะทำตามใจของตน ครอบครัวนั้นก็บ้านแตก จะดำรงสุขอยู่ได้ไฉนเวสสันดรชาดกจึงยังคงมีความหมายสำคัญ อำนวยสารัตถประโยชน์แก่ผู้ศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการโดยแท้ ผู้เขียนขอจบบทความนี้ ด้วยการยกคาถาในเวสสันดรชาดก ที่ประกาศความเด็ดเดี่ยวแห่งน้ำพระหฤทัยของพระโพธิสัตว์บางคาถาเป็นนิทัศนะ

หทยํ ทเทยฺยํ จกฺขุํ มํสํปิ รุธิรํปิจ

ทเทยฺยํ กายํ สาเวตฺวา ยทิ โก ยาจเย มมํ

เราจักให้หัวใจ ดวงตา เนื้อ กาย และเลือด

ถ้ามีผู้ใดขอกะเราๆ ได้ยินแล้ว ก็จักให้สิ่งเหล่านั้น.

ฯลฯ

หทยํ จกฺขุมฺปหํ ทชฺชํ กึ เม พาหิรกํ ธนํ

หิรญฺญํ วา สุวณฺณํ วา มุตฺตา เวฬุริยา มณี

เราพึงให้ดวงหทัย หรือดวงจักษุก็ยังให้ได้

เราจะหวงแหนอะไรกับทรัพย์ภายนอก

คือเงินทองมุกดาไพฑูรย์มณีเล่า.

ทกฺขิณํ วามกํ พาหุํ ทิสฺวา ยาจกมาคเต

ทเทยฺยํ น วิกปฺเปยฺยํ ทาเน เม รมตี มโน

ในเมื่อยาจกมาแล้ว เราได้เห็นเขาแล้ว

จักให้แขนข้างขวาหรือซ้ายก็ยังได้

เราจักไม่หวั่นไหวสะดุ้ง ทั้งนี้เพราะใจเรายินดีในการให้ทาน.

กามํ นํ สิริโย สพฺเพ ปพฺพาเชนตุ หนนฺตุ วา

เนว ทานา วิรมิสฺสํ กามํ ฉินฺทนฺตุ สตฺตธา

สรรพชนชาวสีวี แม้ขับไล่หรือที่สุดจนฆ่าเราก็ตาม

จักไม่อาจยังเราให้เลิกการบริจาคอย่างเด็ดขาด

แม้ว่าพวกเขาเอาเราไปปั่นเป็น ๗ ท่อนก็ตามที.

ชาลิ กณฺหาชินา ธีตํ มทฺทึ เทวึ ปติพฺพตํ

จชมาโน น จินฺเตสิ โพธิยา เยว การณา

เราสละชาลีผู้โอรส กัณหาผู้ธิดา ตลอดจนมัทรีเทวีผู้เคารพสวามี

โดยที่เราไม่คิดอย่างหนึ่งอย่างใดเพราะเหตุจักสำเร็จพระโพธิญาณเท่านั้น

น เม เทสฺสา อุโภ ปุตฺตา มทฺที น อปฺปิยา

สพฺพญฺญุตํ ปิยํ มยฺหํ ตสฺมา ปิเย อทาสหํ ฯ

โอรสธิดาทั้งสองของเรา เราจักเกลียดชังก็หาไม่

มัทรีเทวีไม่เป็นที่รักของเราก็หาไม่

แต่พระสัพพัญญุตญาณเป็นที่รักของเรายิ่งกว่า

ฉะนั้น เราจึงสละโอรสธิดาและมัทรีเทวีเสีย.

อภิธัมมัตถสังคหะ

ในบาลีประโยค ๙ อันเป็นประโยคอุดมสูงสุดของปริยัติธรรมในประเทศไทย นักศึกษาจะต้องศึกษาคัมภีร์อภิธัมมัตถวิภาวินี อันเป็นหลักสูตรสำคัญ หนังสือ อภิธัมมัตถวิภาวินีนี้มีอรรถอันลึกซึ้ง ยากทั้งทางความหมายและทางไวยากรณ์เช่นไร ท่านที่เคยเรียนผ่านมาแล้วคงรู้ชัดแก่ใจดี คัมภีร์นี้เป็นฎีกาแก้ความในคัมภีร์ อภิธัมมัตถสังคหะให้กระจ่าง ความยากของการศึกษาพระอภิธรรมปิฎกซึ่งมีอยู่ทั้งหมด ๗ คัมภีร์ด้วยกันนั้นอยู่ที่ศัพท์เฉพาะของพระอภิธรรม และการแจกซอยสภาวธรรมอันหนึ่งๆ ให้ละเอียดถี่ยิบนับด้วยร้อย ด้วยพัน และด้วยหมื่น วิชาเลขคณิตโดยเฉพาะการคิดเลขในใจจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องนำมาใช้บ่อยๆ ในการศึกษาพระอภิธรรมปิฎก

อุปกรณ์สำคัญอีกอันหนึ่ง ก็คือผู้เรียนจะต้องมีความจำเก่งด้วย พระอภิธรรม ๗ คัมภีร์ หรือเรียกอีกนัยหนึ่งว่า สัตตัปปกรณ์ นั้นประกอบด้วยคัมภีร์ ธัมมสังคณี, วิภังคะ, ธาตุกถา, ปุคคลบัญญัติ, กถาวัตถุ, ยมก, และปัฏฐานะ คัมภีร์ทั้ง ๗ นี้มีอยู่สักสองคัมภีร์ที่กล่าวได้ว่าง่ายหน่อย คือคัมภีร์ปุคคลบัญญัติ กับวิภังคะ แต่ก็ได้เกิดมีผู้แต่งคัมภีร์ชื่อ “อภิธัมมัตถสังคหะ” ซึ่งแปลว่า “รวบรวมอรรถแห่งพระอภิธรรม” ขึ้นเล่มหนึ่ง ทำให้การศึกษาเล่าเรียนพระอภิธรรมเกิดความสะดวกสบายขึ้นเป็นอันมาก ท่านผู้แต่งคัมภีร์นี้ชื่อ พระอนุรุทธาจารย์ เป็นพระเถระรูปหนึ่ง สมัยของท่านตกอยู่ในราวพุทธศกล่วงแล้ว ๙๐๐ ปีเศษ ภายหลังสมัยพระพุทธโฆษาจารย์

พระอนุรุทธาจารย์เป็นชาวเมืองกาวิลนคร ในอินเดียใต้ (แถบมัทราส) เดินทางข้ามมาที่เกาะสีหล กล่าวกันว่าท่านเป็นศิษย์ร่วมสำนักกับพระพุทธทัตตะ ในสำนักของพระมหาปิยทัตตะ ผู้เป็นพระอนาคามี บุคคลทั้งสองได้แต่งคัมภีร์ต่างๆ ที่มีชื่อเสียง เช่น พระพุทธทัตตะแต่งอภิธัมมาวตาร ซึ่งนำเอาอรรถที่สำคัญในอภิธรรมทั้ง ๗ คัมภีร์มาร้อยกรองเพื่อให้สำเหนียกความได้ง่าย ส่วนพระอนุรุทธาจารย์แต่งอภิธัมมัตถสังคหะ กล่าวกันอีกว่าเมื่อท่านทั้งสองได้แต่งคัมภีร์ต่างๆ เสร็จแล้วได้นำไปถวายพระมหาปิยทัตตะตรวจดู พระมหาปิยทัตตะได้สรรเสริญความสามารถ

ของท่านทั้งสอง และให้คำวิจารณ์ว่าคัมภีร์ของท่านพุทธทัตตะนั้นเปรียบด้วยเพชรพลอยของมีค่าที่เก็บไว้ในหีบเป็นสมบัติส่วนตัว เพราะยากแลลึกซึ้ง ผู้อื่นไม่อาจนำไปใช้ได้ทั่วไป ส่วนคัมภีร์ของท่านพระอนุรุทธาจารย์นั้น ถึงละเอียดลึกซึ้งยังเข้าใจง่ายกว่า และท่านมหาปิยะทัตตะก็ให้เปิดการประชุมสงฆ์ขึ้นนำคัมภีร์ของท่านอนุรุทธาจารย์เข้าไปเสนอต่อสงฆ์ ที่ประชุมสงฆ์ได้ตรวจดูแล้วต่างก็อนุโมทนาสาธุการเห็นชอบด้วย อวยพรให้คัมภีร์นั้นยืนยงคู่กับพระพุทธศาสนา อนึ่ง เมื่อเวลาแต่งคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะนั้น ท่านอนุรุทธาจารย์พำนักอยู่ที่วัดมูลโสมาราม ในเกาะลังกา

วัดมูลโสมารามนี้ อุบาสกผู้หนึ่งชื่อนัมพะ เป็นผู้สร้างและเพราะอาศัยนัมพอุบาสกผู้นี้เอง คัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะจึงสำเร็จรูปขึ้น นัมพอุบาสกรู้สึกถึงความยากลำบากของผู้ศึกษาพระอภิธรรม จึงได้อาราธนาให้ท่านอนุรุทธาจารย์รวบรวมอรรถสำคัญของอภิธรรมให้ได้ระเบียบ และให้ง่ายขึ้นเพื่อเป็นอุปกรณ์ช่วยให้เข้าใจในพระอภิธรรม ความข้อนี้ปรากฏมาในอวสานคาถาของคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะว่า

จาริตฺต โสภิตวิสาลกุโลทเยน
สทฺธาภิวุฑฺฒปริสุทฺธคุโณทเยน
นมฺพวฺหเยน ปณิธาย ปรานุกมฺปํ
ยํ ปฏฺฐิตํ ปกรณํ ปรินิฏฺฐิตนฺตํ

แปลว่า “ปกรณ์ซึ่งอุบาสกชื่อนัมพะ ผู้เกิดในตระกูลอันไพศาล งามด้วยมารยาท มีความบังเกิดขึ้นแห่งคุณอันเจริญยิ่ง และบริสุทธิ์แล้วศรัทธา หวังความเอ็นดูแก่ผู้อื่น อาราธนาให้แต่งแล้วนั้น จบบริบูรณ์แล้ว”

น่าสรรเสริญวิริยอุตสาหะของท่านอนุรุทธาจารย์ ที่สามารถรวบรวมเอาอรรถสำคัญในพระอภิธรรมมารวมไว้ในหนังสือเล่มเล็กๆ เล่มเดียว ผู้ศึกษาพระอภิธรรมย่อมรู้สึกเป็นหนี้บุญคุณท่านผู้แต่ง และนัมพอุบาสกเสมอ

คัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ แบ่งเป็น ๙ ปริเฉท คือ

๑. จิตตสังคหวิภาค มีปณามคาถา แล้วอธิบายถึงลักษณะของจิตในภูมิต่างๆ จัดจิตแบ่งเป็น ๔ ภูมิ คือกามาวจรจิต จิตที่ท่องเที่ยวไปในกามภพ, รูปาวจรจิต จิตที่

ท่องเที่ยวไปในรูปภพ, อรูปาวจรจิต จิตที่ท่องเที่ยวไปในอรูปภพ และโลกุตตรจิต หรือจิตของอริยบุคคล รวมจิตมี ๘๙ ประเภท โดยพิสดาร ๑๒๑ ประเภท

๒. เจตสิกสังคหวิภาพ แสดงเจตสิกธรรมที่เกิดกับจิตดับไปพร้อมกับจิต ซึ่งมีอยู่ ๕๒ อย่าง

๓. ปกิณณกสังคหวิภาค แสดงถึงสังคหะ ๖ ประการคือ เวทนาสังคหะ, เหตุสังคหะ, กิจจสังคหะ, ทวารสังคหะ, อารัมมณสังคหะ, วัตถุสังคหะ

๔. วิถีสังคหวิภาค แสดงถึงวิถีของจิตที่เกิดดับสืบเนื่องกันตามลำดับ แบ่งออกตามระยะกาลที่ยาวและสั้นเป็น ๖ อารมณ์

๕. ปวัตติสังคหะ แสดงภูมิต่างๆ และสัตว์ในไตรภูมิ กรรมที่ยังสัตว์ให้ไปเกิดเป็นประการต่างๆ, วิถีจิตใจมรณสมัย การจุติและปฏิสนธิ เป็นต้น

๖. รูปสังคหะ แสดงถึงรูปธรรม แบ่งรูปออกเป็นมหาภูตรูป ๔ อุปาทายรูป หรือ รูปอาศัยอีก ๒๔ รวม ๒๘ เรียกว่าสมุทเทสนัย แสดงการจัดระเบียบของรูป ๒๘ นั้นว่ารูปอย่างนี้กับอย่างนั้นรวมกันเรียกว่าอะไร? เรียกว่าวิภาคนัย แสดงถึงมูลเหตุให้เกิดรูปอันมีกรรม, จิต, อุตุและอาหาร เรียกว่าสมุฏฐานนัย แล้วแสดงกลาปนัย, ปวัตติกมนัย ตอนจบของปริเฉทนี้แสดงนิพพานสรูป

๗. สมุจจัยสังคหะ แสดงถึงข้อธรรมสำคัญ เช่น โพธิปักขิยธรรม ๓๗, อาสวะ, อุปาทาน, สัญโญชน์, ขันธ์ ๕, อายตนะ ๑๒, ธาตุ ๑๘, และอริยสัจ ๔ เป็นต้น มีความสำคัญอยู่ตอนหนึ่งที่เป็นหลักพิจารณาว่าธรรมารมณ์ได้แก่อะไร ท่านสรุปลงจำง่ายๆ ว่า “เอตฺถ ปน เจตสิกสุขุมรูปนิพฺพานวเสน เอกูนสตฺตติ ธมฺมา ธมฺมายตนํ ธมฺมาธาตูติ จ สงฺขยํ คจฺฉนฺติ” แปลว่า “ก็ในธรรมเหล่านี้ ธรรม ๖๙ ประการ ด้วยความสามารถแห่งเจตสิก, สุขุมรูป และพระนิพพาน ย่อมถึงซึ่งการนับว่าเป็นธรรมายตนะ หรือธรรมธาตุได้”

๘. ปัจจัยสังคหะ แสดงถึงปฏิจจสมุปบาท ๑๒ โดยแบ่งเป็นอัทธา ๓, องค์ ๑๒, อาการ ๒๐, สันธิกาสังเขป ๔, วัฏฏะ ๓ และมูล ๒ ตัวอย่างเช่น อัทธา ๓ จัดอวิชชา, ตัณหาเป็นอดีตอัทธา, ชาติ ชรา มรณะ เป็นอนาคตอัทธา สำหรับที่เหลือเป็นปัจจุบันอัทธา แล้วแสดงปัจจัย ๒๔ รวบรวมข้อธรรมในคัมภีร์มหาปัฏฐานมาไว้หมด เริ่ม

ด้วยเหตุปัจจัย, อารัมมณปัจจัยจนถึงอวิคตปัจจัย เป็นธรรมที่ลึกซึ้งสุขุม ต้องใช้วิริยภาพในการศึกษามาก ตอนท้ายกล่าวถึงบัญญัติธรรม

๙. กัมมัฏฐานสังคหวิภาค เป็นปริเฉทสุดท้าย แสดงถึงวิธีปฏิบัติสมถกัมมัฏฐานและวิปัสสนากัมมัฏฐาน ตลอดถึงการอธิบายลักษณะของกัมมัฏฐานทั้ง ๒ นี้ด้วย ปริเฉทก่อนๆ เหมือนการเรียนรู้ปริยัติ เมื่อเรียนรู้แล้วตอนสุดท้ายท่านก็สั่งสอนให้ทำปฏิบัติเพื่อให้เกิดปฏิเวธผลขึ้น

คัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะจึงอาจกล่าวได้อีกว่า เป็นคัมภีร์ย่อความในวิสุทธิมรรคของท่านพุทธโฆษะก็ได้ เพราะบริบูรณ์ด้วยอรรถแห่งศีล, สมาธิ, และปัญญาเหมือนกัน ผิดกันแต่ว่าในคัมภีร์อภิธรรมมัตถสังคหะ ท่านหนักไปทางปัญญาเสีย ๙ ปริเฉท ไปมีพูดถึงศีลสมาธิเอาตอนปริเฉทท้าย เมื่อท่านแสดงวิทยานิพนธ์นี้แล้วปรากฏว่า มีภิกษุสามเณรพุทธบริษัทนิยมร่ำเรียนกันแพร่หลาย ตลอดไปในนานาประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนาแบบเถรวาท จึงปรากฏมีผู้แต่งฎีกา อนุฎีกา และโยชนาอธิบายความในหนังสือของท่านให้พิสดารหรือสะดวกง่ายขึ้น ทั้งทางธรรมะและไวยากรณ์ เท่าที่ปรากฏมาในหนังสือชื่อศัพท์สงเคราะห์มีอยู่หลายเล่มด้วยกัน แต่บางเล่มไม่ปรากฏชื่อผู้แต่งในหนังสือนั้น ดังยกมาให้ดูต่อไปนี้

๑. อภิธัมมัตถวิภาวินี ฎีกาอภิธัมมัตถสังคหะ พระสุมังคละแต่งที่ลังกาทวีป เป็นคัมภีร์ที่สำคัญมากคัมภีร์หนึ่ง พระสุมังคละสรรเสริญคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะไว้ว่า “ท่านอาจารย์นี้ (พระอนุรุทธาจารย์) ผู้ปรารภปกรณ์นี้ (อภิธัมมัตถสังคหะ) ซึ่งประกอบด้วยนัยวิจิตรยิ่ง สามารถในอันสะสางซึ่งชัฏ คือลัทธิของตน และลัทธิอื่นอันยังความเป็นธรรมชาติ สละสลวยแห่งปัญญา ซึ่งมีมลทินปราศไปด้วยดีแล้ว ทั้งไพบูลให้เกิด” แต่มีอภิธรรมาจารย์บางท่านในประเทศพม่า เช่นท่านเลดีสยาด่อ, ท่านอู ญาณิกะ ถือว่าในคัมภีร์ฎีกานี้มีที่กล่าวผิดๆ เหมือนกัน จะใช้เป็นหลักนักไม่ได้

๒. อเผคคุสารัตถทีปนี จูฬีฎีกาอภิธัมมัตถสังคหะ พระมหาสุวรรณประทีปแต่งที่เมือง หงสาวดี ประเทศพม่า

๓. นิสสยอภิธัมมัตถสังคหะ แก้คัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ เรียงประโยคให้แปลง่าย

๔. ปรมัตถมัญชุสา อนุฎีกาอภิธัมมัตถสังคหะ เป็นฎีการุ่นหลัง แก้อภิธัมมัตถสังคหะ และฎีกาอภิธัมมัตถสังคหะ

๕. มณีสารมัญชุสา นวฎีกาอภิธัมมัตถสังคหะ เป็นฎีการุ่นใหม่แก้อภิธัมมัตถสังคหะ โดยพิสดารกว่าฎีกาเดิม

๖. โยชนาฎีกาอภิธัมมัตถสังคหะ แก้อภิธัมมัตถสังคหะ พร้อมทั้งฎีกาโดยพิสดาร แสดงทางสัมพันธ์, ประโยคและไวยากรณ์ เรียงประโยคให้แปลง่าย พระญาณกิตติเถระแต่งที่เมืองเชียงใหม่ ในประเทศไทย (มีพิมพ์จำหน่ายที่มหามกุฏราชวิทยาลัย)

๗. โยชนาบาลีอภิธัมมัตถสังคหะ แก้ทางสัมพันธ์ไวยากรณ์ เรียงประโยคให้แปลง่าย

๘. ลีนัตถอภิธัมมัตถสังคหะ แก้คัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ ขยายแต่อรรถอันลี้ลับ

๙. สังเขปวัณณา ฎีกาอภิธัมมัตถสังคหะ แก้อภิธัมมัตถสังคหะโดยย่อ พระโชติปาลเถระเป็นผู้แต่ง

นอกจากงานชิ้นสำคัญของท่านชิ้นนี้แล้ว พระอนุรุทธาจารย์ยังได้แต่งวิทยานิพนธ์อีกหลายเล่ม เท่าที่ทราบ คือ

๑. นามรูปปริจเฉท เป็นหนังสือไม่มากนัก กล่าวถึงนามรูปและสมถวิปัสสนา

๒. ปรมัตถวินิจฉัย เก็บเอาอรรถอันลึกซึ้งในอภิธรรมออกมาวินิจฉัย

๓. สรูปอภิธัมมัตถสังคหะ รวบรวมข้อความในอภิธัมมัตถสังคหะ

นอกจานี้ ยังมีคัมภีร์อธิบายพระอภิธรรมปิฎกที่โบราณบัณฑิตแต่งไว้อีกเป็นอันมาก อาทิเช่น อภิธัมมาวตาร, คุยหทีปนี แก้คัมภีร์ธัมมสังคณี แสดงข้อลี้ลับต่างๆ พระสารทัสสีแต่งที่เมืองรัตนปุระ เขมปกรณ์ พระเขมาจารย์แต่ง, นามาจารทีปกะ พระโชติปาละแต่งที่เมืองอริมัททนะ, ปัจจัยทีปนีปัฏฐาน พระธรรมโพธิสิริแต่งที่เกาะสีหล, มธุสารัตถทีปนี ฎีกาพระอภิธรรม ๗ คัมภีร์ พระพุทธจุฬีภาติกเถระแต่งที่เมืองหงสาวดี ประเทศพม่า, โยชนาอัฏฐสาลินี, โยชนากถาวัตถุ, โยชนาธาตุกถา, โยชนาปัฏฐาน, โยชนาปุคคลบัญญัติ, โยชนายมกปกรณ์, โยชนาสัมโมหวิโนทนี,

ทั้งหมดนี้พระญาณกิตติเถระแต่งที่เมืองเชียงใหม่ นับว่าท่านญาณกิตติเป็นผู้แตกฉานเปรื่องปราดในพระอภิธรรม ยากที่ผู้ใดจะเทียมเท่าในประเทศไทย

ข้อคิดเห็นเกี่ยวกับอภิธรรม ๔ สมัย

พระอภิธรรมปิฎก อันเป็นปิฎกสุขุมคัมภีรภาพที่สุดของพระพุทธศาสนา เราควรจะทราบถึงการพัฒนาแห่งพระอภิธรรมในประวัติศาสตร์ ตามมติของข้าพเจ้าขอแบ่งระยะกาลความเป็นมาแห่งพระอภิธรรมออกเป็น ๔ สมัย ดังต่อไปนี้

๑. สมัยพระอภิธรรมรวมอยู่ในฐานะพระสูตร

สมัยนี้เป็นสมัยที่พระอภิธรรมยังมิได้แยกตัวออกมาเป็นเอกเทศ ยังรวมตัวอยู่ในพระสูตร และยังมิได้ถูกเรียกว่าอภิธรรม ซึ่งพูดให้ถูกแล้วก็คือพระสูตรนี่เองแต่เป็นพระสูตรซึ่งมีเค้าโครงของพระอภิธรรม อาทิเช่น มหาสติปัฏฐานสูตร, สังคีติสูตร, ทสุตตรสูตร, มหาเวทัลลสูตร, จุลเวทัลลสูตร, สัมมาทิฏฐิสูตร ฯลฯ... ซึ่งปรากฏในบาลีทีฆนิกาย, มัชฌิมนิกาย และเนื้อธรรมบางหมวดในบาลีสังยุตตนิกาย และอังคุตตรนิกาย แน่นอนเหลือเกินที่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเป็นผู้ให้กำเนิดพระอภิธรรม เช่น ในกรณีที่ทรงแสดงอุทเทสแห่งพระธรรม ครั้นแล้วก็ทรงขยายความออกให้พิสดารเป็นนิเทส ทั้งนี้เพื่อให้เนื้อธรรมละเอียดกระจ่างชัดแก่พระสาวก ซึ่งเป็นเรื่องมีมากมายทั่วไปในพระบาลี และเป็นสาวกภาษิตก็มาก ในมหาสติปัฏฐานสูตรแห่งบาลีทีฆนิกาย มหาวรรค พระบรมศาสดาตรัสกระจายหมวดธรรมแต่ละหมวดของสติปัฏฐานทั้ง ๔ เช่น ในจิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน ทรงจำแนกลักษณะของจิตไว้ ๑๖ อย่างคือ สราคจิต, วีตราคจิต, สโทสจิต, วีตโทสจิต, สโมหจิต, วีตโมหจิต, สังขิตตจิต, วิกขิตตจิต, มหัคคตจิต, อมหัคคตจิต, สอุตตรจิต, อนุตตรจิต, สมาหิตจิต, อสมาหิตจิต, วิมุตตจิต, อวิมุตตจิต ซึ่งทำให้นึกถึงการจัดแบ่งประเภทจิตในพระอภิธรรมปิฎกว่าจะมีเค้ามาจากพระสูตรนี้ อนึ่ง ในสังคีติสูตรแห่งบาลีทีฆนิกาย ปาฏิกวรรค เป็นภาษิตของพระสารีบุตรธรรมเสนาบดี อธิบายลักษณะหมวดธรรมตั้งแต่หมวดหนึ่งถึงหมวดสิบ ในหมวดสามว่าด้วยรูปสังคหะ พระสารีบุตรแสดงว่า

“รูปสังคหะ ๓ ประการนั้นเป็นไฉน? คือ สนิทัสสนสัปปฏิฆรูป ได้แก่รูปที่เห็นได้กระทบได้, อนิทัสนสัปปฏิฆรูป ได้แก่รูปที่เห็นไม่ได้ แต่กระทบได้, อนิทัสสนอัปปฏิฆรูป ได้แก่รูปที่เห็นไม่ได้ กระทบไม่ได้” อย่างนี้มีเค้าเป็นพระอภิธรรมชัดๆ

๒. สมัยพระอภิธรรมเป็นนิเทสของพระสูตร

สมัยนี้อันที่จริงก็มีมาพร้อมด้วยสมัยแรกแต่เนื่องจากมีลักษณะต่างกันอยู่บ้าง จึงแยกเป็นหัวข้ออีกส่วนหนึ่ง ก่อนจะอธิบายจะต้องวินิจฉัยคำ ๒ คำว่าได้แก่อะไร คือคำว่า อภิธมฺเม อภิวินเย ๒ คำนี้มีปรากฏทั้งในพระสูตรและพระวินัยหลายแห่ง เช่น ในกินติสูตรแห่งพระบาลีมัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ มีคำว่า อภิธมฺเม คัมภีร์อรรถกถาแก้ว่าได้แก่โพธิปักขิยธรรม ๓๗ แต่ในที่บางแห่ง อภิธมฺเมไม่ได้หมายอย่างในกินติสูตรก็มี เพราะปรากฏว่าในพุทธกาลมีคณะภิกษุผู้เป็นอภิธรรมิกะ เช่นในมหาโคสิงคสาลสูตร แห่งบาลีมัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ พระสารีบุตรถามพระโมคคัลลานะ ว่า ธรรมชาติในป่าโคสิงคสาลวัน จะงามสมกับภิกษุผู้มีคุณรูปอย่างไร? พระโมคคัลลานะตอบว่า ถ้ามีพระภิกษุร่วมสนทนาอภิธรรมกถาแก่กันและกันจักพึงงามสมยิ่ง อนึ่ง ในวินัยปิฎกมหาวรรค ตอนมหาขันธกะ มีพระพุทธพจน์ว่าด้วยองค์กำหนดของผู้ไม่สมควรจะเป็นอุปัชฌายะ ๕ ข้อมีอยู่ข้อหนึ่งว่า “น ปฏิพโล ฯลฯ อภิธมฺเม วิเนตุํ... แปลว่า ไม่สามารถ...ที่จะแนะนำในอภิธรรม แนะนำในอภิวินัย ...” อรรถกถาแก้ความตอนนี้ว่า อภิธมฺเมติ นามรูปปริจฺเฉเท วิเนตุํ น ปฏิพโลติ อตฺโถ ฯ อภิวินเยติ สกเล วินยปิฏเก วิเนตุํ น ปฏิพโลติ อตฺโถ ฯ ความว่า ไม่สามารถที่จะแนะนำในนามรูปปริเฉท การกำหนดแยกนามรูป ไม่สามารถที่จะแนะนำในวินัยปิฎกทั้งสิ้น

เพราะฉะนั้น อภิธมฺเม ซึ่งเป็นคำเก่ามีมาในพุทธกาลและพระบรมศาสดาก็ตรัสถึง จักหมายเอาอะไร? ข้าพเจ้าใคร่สันนิษฐานว่า หมายเอาธรรมนิเทส ซึ่งพระบรมศาสดาไขอรรถด้วยพระองค์เอง และธรรมนิเทสซึ่งพระสาวกไขอรรถแห่งพระพุทธวจนะในรูปอภิปรายปุจฉา-วิสัชนากัน ในการอภิปรายไขอรรถพระพุทธวจนะเพื่อความช่ำชองในอรรถธรรมของพระสาวกนั้น จะต้องมีการตั้งหลักเกณฑ์บางอย่างขึ้นใหม่เพื่อประกอบการอธิบาย หรือมีการวางแนวอธิบายในหัวข้อ

ประเด็นเดียวกัน แต่มีวิธีการที่จะอธิบายต่างกัน ซึ่งปรากฏชัดในสมัยที่พระอภิธรรมได้ถูกรวบรวมขึ้นอีกปิฎกหนึ่ง อาจมีปัญหาขึ้นว่าคณะภิกษุสุตตันตธรกับคณะอภิธรรมิกะต่างกันอย่างไร? ขอตอบว่า คณะภิกษุสุตตันตธรย่อมดำรงอรรถแห่งพระสูตรทั้งหมด รวมทั้งเรื่องราวของเหตุการณ์ บุคคลที่เกี่ยวข้อง ส่วนภิกษุคณะอภิธรรมิกะนั้นจำทรงแต่เฉพาะที่เป็นแก่นธรรมล้วนๆ ในพระสูตรซึ่งพระสาวกนำมาปุจฉาวิสัชนาแล้วรวบรวมขึ้นไว้ พูดง่ายๆ คือพระสูตรเป็นเรื่องราวของบุคคลาธิษฐานเจือธรรมาธิษฐาน ส่วนพระอภิธรรมนั้นเป็นธรรมาธิษฐานล้วน อภิธมฺเม ในสมัยนี้มีตัวอย่างให้เห็นได้ คือ คัมภีร์มหานิทเทส จุลนิเทส และปฏิสัมภิทามัคค์ ทั้ง ๓ คัมภีร์ได้แยกตัวออกจากพระสูตร สงเคราะห์เข้าในขุททกนิกาย คัมภีร์มหานิทเทส จุลนิเทส แต่งอธิบายธรรมะในสุตตนิบาต ตอนอัฏฐวัคคิกะกับตอนปรายนวรรค ส่วนคัมภีร์ปฏิสัมภิทามัคค์อธิบายปรมัตถธรรมที่สุขุมมาก ในฝ่ายสันสกฤตนิกายสรวาสติวาท ก็มี อภิธมฺเม รูปเค้าเดียวกัน คือคัมภีร์อธิธรรมสังคีติบรรยายปาทศาสตร์ ของพระสารีบุตร และคัมภีร์อภิธรรมสกันธปาทศาสตร์ ของพระโมคคัลลานะ ที่ว่าเหมือนกันก็คือคัมภีร์ทั้งสองมีลีลาแก้พระสูตรอีกทีหนึ่ง

ส่วน อภิวินเย หรืออภิวินัย ก็ได้แก่การปุจฉาวิสัชนาอธิบายอรรถะแห่งพระวินัย ถ้าจะชี้ก็ขอชี้คัมภีร์มหาวิภังค์ ภิกขุนีวิภังค์ และคัมภีร์บริวาร มหาวิภังค์และคัมภีร์วิภังค์ ยังเจือพระพุทธพจน์ กับถ้อยคำของพระสาวกสาวิกาอธิบายพระพุทธพจน์อีกต่อหนึ่ง ส่วนคัมภีร์บริวารเป็นประชุมอธิบายข้อความสำหรับวินิจฉัยพระวินัย ตั้งเป็นรูปกระทู้แล้วอธิบายมีลักษณะเป็นอภิวินัยอย่างสมบูรณ์

๓. สมัยแยกจากพระสูตรเป็นอีกปิฎกหนึ่ง

แม้ อภิธมฺเม อภิวินเย จะมีมาสมัยเดียวกันก็จริง แต่เนื่องด้วยเรื่องของวินัยเป็นระเบียบแบบแผนกำหนดไว้ ไม่สู้จะมีปัญหาที่ต้องขบให้พิสดาร ผิดกับความคิดและทัศนะทางธรรมะซึ่งมีอาณาบริเวณแห่งจินตนาการกว้างขวางมากตามความรู้ความเข้าใจของบุคคล ฉะนั้นเรื่อง อภิธมฺเม จึงพัฒนาไปไกลกว่าเรื่อง อภิวินเน ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑-๓ พระสาวกได้รวบรวมข้ออภิปรายธรรมนิเทสต่างๆ จัดขึ้นเป็นปิฎกที่สาม คืออภิธรรมปิฎก ต่างคณะต่างรวบรวม ฉะนั้นพระอภิธรรมปิฎกของ

นิกายต่างๆ จึงหาเหมือนกันไม่ แต่ปัจจุบันนี้อภิธรรมปิฎกยังคงมีเหลืออยู่ ๓ นิกาย ที่เรียกได้ว่าพอแก่การศึกษา คืออภิธรรมปิฎกฝ่ายบาลีของนิกายเถรวาทหนึ่ง อภิธรรมปิฎกฝ่ายสันสกฤตของนิกายสรวาสติวาทหนึ่ง และพระอภิธรรมปิฎกของลัทธิมหายานหนึ่ง สำหรับฝ่ายเถรวาทมีสมบูรณ์กว่าเพื่อน คือมีพร้อมทั้งอรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา และโยชนาฝ่ายสันสกฤตอันดับสองมีแปลสู่จีนพากย์เป็นส่วนมาก ฝ่ายสันสกฤตอันดับสามก็แปลรักษาไว้ในจีนพากย์ไว้ได้มาก แต่พระอภิธรรมของลัทธิมหายานเป็นของกำเนิดขึ้นเมื่อพุทธศตวรรษที่ ๕ ล่วงแล้วและไม่จัดเป็นปิฎก เพิ่งมาจัดขึ้นต่อภายหลังอีกนาน เรียกกันว่า “ศาสตร์” (หลุง) เป็นรจนาของคณาจารย์ต่างๆ แห่งมหายาน มีพระนาคารชุน, พระอสังคะ, พระวสุพันธุ เป็นอาทิ ฉะนั้นถ้าจะว่าไปแล้วก็เหลือพระอภิธรรมปิฎก ๒ นิกายเท่านั้น คือนิกายเถรวาทกับนิกายสรวาสติวาท ที่จัดได้ว่าเป็นของเก่าสืบมาแต่สมัยที่สอง

๔. สมัยรวมรวมสารัตถะแห่งพระอภิธรรม

จำเดิมนับแต่มีพระอภิธรรมขึ้นเป็นเอกเทศ รวมเป็นพระไตรปิฎกโดยสมบูรณ์แล้ว พัฒนาการแห่งความคิดในหลักธรรมก็ยิ่งเจริญไปไกล คณาจารย์ฝ่ายอภิธรรมิกะได้ขยายแนวอธิบายสภาวธรรมตามทัศนะของท่านให้พิสดารกว้างขวาง และมีการโต้แย้งมติในระหว่างคณาจารย์ด้วยกัน ละเอียดซับซ้อนออกไปเรื่อยๆ จึงเป็นการยากแก่นักศึกษาที่มีเวลาจำกัดในการซึมซาบพระอภิธรรมได้ ฉะนั้น จึงมีคณาจารย์ที่เล็งเห็นความลำบากในเรื่องนี้ ได้เก็บเอาสารัตถะสำคัญแห่งพระอภิธรรมปิฎกออกมาเรียบเรียงใหม่ให้ย่นย่อ เพื่อเป็นอุปกรณ์พาให้นักศึกษาเข้าถึงปิฎกนี้ได้ง่าย คัมภีร์ประเภทนี้มักแต่งเป็นคาถาอันไพเราะ สะดวกแก่การท่องจำ และมีคำอธิบายคาถากำกับด้วยเป็นร้อยแก้ว บางทีก็รจนาเป็นความเรียง แก้พระพุทธพจน์บทใดบทหนึ่งในนิกายเถรวาท คัมภีร์ประเภทนี้มีชื่อโด่งดังมาก เห็นจะเป็น “วิสุทธิมัคค์ปกรณ์พิเศษ” ของพระพุทธโฆษะ “อภิธัมมาวตาร” ของพระพุทธทัตตะ และ “อภิธัมมัตถสังคหะ” ของพระอนุรุทธาจารย์ ในฝ่ายนิกายสรวาสติวาทก็มี “สังยุกตาภิธรรมหฤทัย” ของพระธรรมตฺร “อภิธรรมโกศะ” ของพระ วสุพันธุ เป็นต้น

ต่อมานักศึกษาปกรณ์เหล่านี้ ยังเห็นว่าบางตอนท่านกล่าวไว้รวบรัด ยากที่จะเข้าใจ จึงเกิดมีคันธรจนาจารย์อีกพวกหนึ่งแต่งขยายอรรถที่ลี้ลับในปกรณ์ดังกล่าวออกมาอีก

พระอภิธรรมมีลักษณะพิเศษ ประกอบด้วยทฤษฎีและกฎเกณฑ์ทางสภาวธรรมอย่างพิสดาร เป็นวิทยาศาสตร์ทั้งด้านนามและด้านรูป และเป็นอภิปรัชญา ซึ่งไม่มีในคัมภีร์ของศาสนาอื่นใด พระอภิธรรมจึงต้องศึกษาด้วยการถ่ายทอดทำความเข้าใจเป็นพิเศษจากอาจารย์ ก็ผู้ที่จำทรงในพระอภิธรรมได้ ข้าพเจ้ารับรองได้ว่าผู้นั้นจะไม่เป็นมิจฉาทิฏฐิ จักทวีศรัทธาปสาทะในพระพุทธศาสนายิ่งขึ้น บัดนี้ วงการปริยัติศึกษาของเรา ได้สนใจเล่าเรียนพระอภิธรรมแพร่หลาย จึงนับเป็นลาภอันประเสริฐแห่งพุทธบริษัทผู้ใคร่ในการศึกษาทั้งหลายโดยแท้.

วิสุทธิมรรค วิมุตติมรรค

เมื่อราวๆ สิบปีเศษล่วงมา มีข่าวเกรียวกราวในวงการพระพุทธศาสนาลังกาว่า พระภิกษุนารทเถระผู้เดินทางดูการพระศาสนาในนานาประเทศ ได้ไปพบคัมภีร์ปกรณ์วิเศษชื่อ "วิมุตติมรรค" ในประเทศจีน ท่านนารทเถระและพุทธศาสนิกลังกามีความยินดีตื่นเต้นมากที่ได้ค้นพบคัมภีร์วิเศษเล่มนี้ เพราะคัมภีร์วิมุตติมรรคเป็นคัมภีร์สำคัญของวงการศึกษาพระพุทธศาสนาฝ่ายใต้ แต่ปรากฏว่าต้นฉบับได้สูญหายไปจากคลังปริยัติภาษาบาลีมานานแล้ว ปรากฏแต่นามของคัมภีร์ที่ในปกรณ์อื่นๆ กล่าวอ้างถึงท่านนารทเถระพยายามสืบหามาหลายปี เพิ่งจะได้พบต้นฉบับที่แปลเป็นจีนในประเทศจีนนี้ ท่านจะร่วมมือกับอุบาสกจีนแปลถ่ายจากภาษาจีนกลับเป็นภาษาบาลี อันเป็นที่มาของเดิม ทั้งนี้เพื่อให้วงการภาษาบาลีได้สมบูรณ์ในการศึกษาค้นคว้า นี่เป็นข่าวในหน้ากระดาษหนังสือพิมพ์พระพุทธศาสนารายเดือนชื่อ"เสียงแห่งคลื่นทะเล" ออกในเมืองวู่ชาง ฉบับเก่าๆ ที่ข้าพเจ้าอ่านพบทำให้เกิดความอยากรู้อยากเห็นหน้าตาของคัมภีร์นี้ขึ้นในใจ ภายหลังเมื่อค้นได้จากหลักฐานฝ่ายจีนแล้ว จึงลองเล่าสู่กันฟังพอได้ความ

คัมภีร์นี้จีนเรียกว่า "เกยทุกเต้าหลุง" ในภาษาแต้จิ๋ว หรือ "เจี่ยโทเต้าหลุ้น" ในภาษากลาง แปลตรงกับวิมุตติมรรคเลยทีเดียว คำสุดท้ายคือคำว่าหลุง แปลว่าศาสตร์ รวมแปลว่า "วิมุตติมรรคศาสตร์" หรือ "เรื่องแห่งทางหลุดพ้น" เป็นคัมภีร์แก้ศีล สมาธิ ปัญญา อย่างเดียวกับวิสุทธิมรรค วิธีจัดระเบียบเรื่องราวก็ดูคล้ายคลึงกันเป็นส่วนใหญ่ ตามความสันนิษฐานของข้าพเจ้า ผู้แต่งคัมภีร์ทั้งสองคงจะมีการเลียนแบบ ไม่ใครก็ใครคนหนึ่งมา แต่คัมภีร์วิมุตติมรรคเป็นหนังสือน้อยกว่าวิสุทธิมรรค ไม่พิสดารอย่างวิสุทธิมรรค ชวนให้เข้าใจว่าบางทีจะเป็นหนังสือที่ย่อความ วิสุทธิมรรค หรือมิเช่นนั้นวิสุทธิมรรคเอาวิมุตติมรรคมาเป็นแบบ แล้วกระจายความให้พิสดารออกไป ซึ่งฝ่ายใดเอาอย่างฝ่ายใดแน่ ข้าพเจ้าขอตัวไม่ตัดสิน

ท่านผู้นิพนธ์วิมุตติมรรคปรากฏนามว่า อุปติสสะ เป็นพระอรหันต์ ประวัติของท่านยังไม่ได้พบที่มา จะเป็นองค์เดียวกับพระอุปติสสะ (ซึ่งมีชีวิตอยู่ใน พ.ศ. ๙๑๑ – ๙๕๓ หรือไม่ข้าพเจ้ายังไม่แน่ใจนัก ถ้าเป็นองค์เดียวกันก็ไม่มีปัญหาควร

สงสัยอันใดเลย) ที่ว่าวิมุตติมรรคมีกำเนิดก่อนวิสุทธิมรรค และวิสุทธิมรรคได้อาศัยวิมุตติมรรคเป็นแบบฉบับในการเขียน เพราะรัชสมัยพระเจ้ามหานาม ซึ่งเป็นเวลาที่พระพุทธโฆษาจารย์ ข้ามทะเลจากอินเดียมาแปลคัมภีร์ในลังกานั้น ตกอยู่ราว พ.ศ. ๙๕๓ – ๙๗๕ ผู้แปลเป็นภาษาจีนคือท่านสังฆปาละ (เจงแคพอล้อ) เป็นภิกษุที่มีชื่อเสียงแห่งประเทศฟูนัน (เขมรและญวนใต้บางส่วนในปัจจุบัน) พระสังฆปาละมีชีวิตอยู่ในแผ่นดินพระเจ้าโกณฑัญญะชัยวรมัน (พ.ศ.๑๐๑๓ – ๑๐๕๗) อาณาจักรฟูนันในยุคนั้นมีการติดต่อกับราชสำนักจีนมาก และยอมรับรองความยิ่งใหญ่อำนาจของจีนด้วย พระสังฆปาละตามประวัติเล่าว่าเป็นผู้เชี่ยวชาญแตกฉานในพระไตรปิฎก โดยเฉพาะอภิธรรม ได้เดินทางไปประเทศจีนสมัยราชวงศ์เหลียง พระเจ้าเหลียงวูเต้รับเป็นผู้อุปัฏฐาก และโปรดรับสั่งให้เป็นกรรมการแปลพระไตรปิฎกในพระอารามหลวง ท่านได้แปลคัมภีร์อยู่นานหลายปี รวมงานที่สำคัญเป็นคัมภีร์ ๔๘ ผูก มีวิมุตติมรรคและอโศกสุตตะ เป็นต้น ท่านมรณภาพในวัดเจียกวงยี่ สิริชนมายุ ๖๕ ปี มีพระเถระฟูนันที่มีชื่อเสียงองค์หนึ่งชื่อ มันทรเสน ได้ไปแปลหนังสือในเมืองจีน ยุคเดียวกับท่าน

วิมุตติมรรคเป็นหนังสือสิบสองผูก แบ่งออกเป็นสิบแปดวรรค คือจัดเป็นนิทานวรรคหนึ่งวรรค, ศีลนิทเทสหนึ่งวรรค, ธุดงคนิทเทสหนึ่งวรรค, สมาธินิทเทสเก้าวรรค, อิทธิวิธีนิทเทสหนึ่งวรรค, ปัญญานิทเทสห้าวรรค ตัวอย่างคำแปลที่ข้าพเจ้าแปลตัดย่อออกมาจากฉบับจีน เพื่อให้ท่านเทียบเคียงกับวิสุทธิมรรคดังต่อไปนี้

๑. นิทานวรรค ประเดิมด้วยคาถานมัสการว่า นโม ตสฺส ภควโต ฯ แล้วตั้งปัญหาพยากรณ์ว่า “ศีล สมาธิ ปัญญา เป็นอนุตตรวิมุตติธรรม อันพระผู้ทรงพระนามว่าพระโคตมรู้แจ้งแล้ว ฯลฯ (วิสุทธิมรรคตั้งเป็นปัญหาพยากรณ์ว่า คนมีปัญญาตั้งมั่นในศีลแล้วยังจิตแลปัญญาให้เกิดขึ้นอยู่ เป็นภิกษุมีความเพียรรู้จักรักษา เธอจะพึงถางซึ่งรกชัฏอันนี้เสีย)

“ข้าพเจ้า (พระอุปติสสะ) จักพรรณนาทางพ้นต่อไปนี้ พึงมนสิการสดับจงดี

ปุจฉาว่า อะไรที่ชื่อว่าศีล? ชื่อว่าศีลเพราะสมาจารมารยาท, ชื่อว่าสมาธิเพราะ (จิต) ไม่กลับกลอกสับสน, ชื่อว่าอนุตตระเพราะไม่มีอาสวะ ฯลฯ ก็ศีล สมาธิ ปัญญา

นั้นแหละชื่อว่าวิมุตติมรรค อันข้าพเจ้าจักกล่าวปุจฉาว่าเหตุดังฤา? จึงกล่าวซึ่งวิมุตติมรรค ตอบว่า มีสาธุชนผู้ใฝ่ในความหลุดพ้น เมื่อไม่ได้สดับธรรมที่กล่าวถึงความพ้น... ก็อุปมาดั่งบุรุษตาบอดผู้ไร้ซึ่งคนนำเที่ยวไปในประเทศไกล ย่อมได้เสวยแต่ความทุกข์ ไม่อาจจะหลุดพ้นไปได้....สมดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสแล้วว่าสัตว์ที่มีกิเลสแม้น้อย แต่หากไม่ได้สดับธรรมก็ย่อมเสื่อมถอยไปในที่สุด (ไม่เจริญก้าวหน้าในความหลุดพ้น) และตรัสว่า "ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! เหตุปัจจัยทั้งสองอย่างนี้เป็นธรรมเกื้อกูลกัน ยังสัมมาทิฏฐิให้เกิด สองอย่างนั้นเป็นไฉน คือพหูสูตและโยนิโสมนสิการ ฯลฯ"

ขันธ์ทั้งสามเป็นไฉน? ศีลขันธ์ สมาธิขันธ์ ปัญญาขันธ์.

ศีลขันธ์เป็นไฉน? สัมมาวาจา, สัมมากัมมันตะ, สัมมาอาชีวะ ธรรมที่สงเคราะห์ลงต่างๆ และศีลที่เป็นกุศลต่างๆ

สมาธิขันธ์เป็นไฉน? สัมมาวายาโม, สัมมาสติ, สัมมาสมาธิ ...

ปัญญาขันธ์เป็นไฉน? สัมมาทิฏฐิ, สัมมาสังกัปโป ... อนึ่ง พึงศึกษาในสิกขาสาม คือ อธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา อธิปัญญาสิกขา

มีศีลสิกขา มีอธิศีลสิกขา. มีจิตตสิกขา มีอธิจิตตสิกขา มีปัญญาสิกขา มีอธิปัญญาสิกขา.

อะไรชื่อว่าศีลสิกขา? ศีลที่มีลักษณะชื่อว่าศีลสิกขา. ศีลที่ถึงที่สุดรอบชื่อว่าอธิศีลสิกขา อนึ่ง ศีลของปุถุชนชื่อว่าศีลสิกขา ศีลของพระอริยะชื่อว่าอธิศีลสิกขา

อะไรชื่อว่าจิตตสิกขา? สมาธิเป็นไปในกามาวจรชื่อว่าจิตตสิกขา. อะไรชื่อว่าอธิจิตตสิกขา? สมาธิที่เป็นไปในรูปาวจร อรูปาวจรชื่อว่าอธิจิตตสิกขา อนึ่ง สมาธิที่มีลักษณะ สมาธิที่ถึงที่สุดรอบและมรรคสมาธิชื่อว่าอธิจิตตสิกขา

อะไรชื่อว่าปัญญาสิกขา? โลกียปัญญาชื่อว่าปัญญาสิกขา. ปัญญาในอริยสัจจ์ ๔ และมรรคปัญญาชื่อว่าอธิปัญญาสิกขา พระผู้มีพระภาคตรัสสอนอธิศีลสิกขาแก่ผู้มีอินทรีย์อ่อน แสดงอธิจิตตสิกขาแก่ผู้มีอินทรีย์ปานกลาง และท่านผู้มีอินทรีย์แก่กล้าทรงแสดงอธิปัญญาสิกขา... ฯลฯ...

ศีลนั้นแหละคือปรกติ (กาย วาจา) บริสุทธิ์

สมาธินั้นแหละคือจิต (ที่ตั้งมั่น) บริสุทธิ์

ปัญญานั้นแหละคือทิฏฐิ (กล่าวคือความเห็น) บริสุทธิ์

ปัญญานั้นแหละคือทิฏฐิ (กล่าวคือความเห็น) บริสุทธิ์ ชื่อว่าศีลเพราะชำระล้างซึ่งสังกิเลสแห่งปรกติภาพ สมาธิชำระล้างซึ่งสังกิเลสกล่าวคือโยคะ (เครื่องผูก) ยังจิตให้บริสุทธิ์ ปัญญาชำระล้างซึ่งสังกิเลสกล่าวคือโมหะ ยังทิฏฐิให้บริสุทธิ์

อนึ่ง ศีลย่อมกำจัดซึ่งสังกิเลสกล่าวคือกรรม (อันชั่ว) สมาธิย่อมกำจัดสังกิเลสกล่าวคือโยคะ ปัญญาย่อมกำจัดสังกิเลสกล่าวคืออนุสัย... ฯลฯ...

...ความสุขสามอย่าง (คือ) ความสุขที่ (เกิดจากการ) ไม่มีโทษ ความสุขที่ (เกิดจากความ) สงบ ความสุขที่ (เกิดจากการ) เป็นผู้มีความรู้แจ้งอันตรง อาศัยศีลได้ความสุขที่ (เกิดจากการ) ไม่มีโทษ อาศัยสมาธิได้ความสุขที่สงบ อาศัยปัญญาได้ความสุข คือ ความรู้แจ้งอันตรง

การเว้นส่วนสุดสองข้าง ได้บรรลุทางสายกลางอันสมบูรณ์ อาศัยศีลกำจัดกามสุขัลลิกานุโยค... อาศัยสมาธิกำจัดอัตตกิลมถานุโยค... อาศัยปัญญา... พ้นจากส่วนสุดทั้งสอง บรรลุซึ่งมัชฌิมาปฏิปทา

อนึ่ง ศีลนั้นย่อมกำจัดซึ่งอบายภูมิ สมาธินั้นย่อมกำจัดซึ่งกามธาตุ ปัญญานั้นย่อมกำจัดซึ่งภพทั้งปวง

ความอบรมมากในศีล อบรมน้อยในสมาธิและปัญญา ย่อมบรรลุพระโสดาบัน สกทาคามี ความอบรมมากในศีลและสมาธิแต่อบรมน้อยในปัญญา ย่อมบรรลุพระอนาคามี ความอบรมเต็มในสิกขาทั้งสามนั้นย่อมบรรลุเป็นพระอรหันต์ อันเป็นการหลุดพ้นอย่างเยี่ยมยอด

๒. ศีลวิภาควรรค เริ่มต้นด้วยคำถามว่า

ศีลคืออะไร? มีลักษณะ, รส, การปรากฏ, ปทัฏฐานอย่างไร? มีอานิสงส์และอรรถว่ากระไร? การปฏิบัติในศีลนั้นอย่างไร? ความแตกต่าง (กันในศีล) อย่างไร? ชนิดของศีลเท่าไร? เกิดปรากฏขึ้นอย่างไร? ศีลที่เป็นส่วนเบื้องต้น ท่ามกลางและที่สุดอย่างไร? อะไรเป็นเครื่องขัดข้องของศีล? เหตุแห่งศีลและชนิดของศีลเท่าไร? การรักษาศีลให้บริสุทธิ์นั้นอย่างไร? เหตุเท่าไรจึงทำให้ศีลนั้นดำรงอยู่? (วิสุทธิมรรค

ว่า กึ สีลํ เกนฏฺเฐนะ กานิสฺส ลกฺขณ รส ปจฺจุปฏฐาน ปทฏฺฐานานิ กิมานิสํสํ กติ วิธญฺ เจตํ โกจสฺส สงฺกิเลโส กึ โวทานนฺติ)

ตัวอย่างเท่าที่ยกแปลมาให้เห็นโดยย่อนี้ เมื่อนำไปเทียบเคียงกับวิสุทธิมรรคแล้ว จะเห็นว่ามีส่วนคล้ายคลึงกันมาก ทั้งในวิธีเรียงลำดับถ้อยคำและการอรรถาธิบาย น่าเสียดายที่ต้นฉบับบาลีไม่มี มิฉะนั้น เราคงได้ความรู้เพิ่มเติมกว้างขวางขึ้น เคราะห์ดีที่สังฆปาละท่านแปลรักษาไว้ให้ แม้จะเป็นภาษาจีนก็ยังพอศึกษาเทียบเคียงรู้เรื่องได้ดีกว่าสูญหายไม่มีเลย ข้าพเจ้าไม่ทราบว่าท่านนารทเถระจะได้แปลถ่ายจากภาษาจีนเป็นภาษาบาลีสำเร็จแล้วหรือยัง แต่ข้าพเจ้าทราบว่าในต่างประเทศมีผู้ทำคำแปลทั้งสองคัมภีร์เทียบเคียงไว้เป็นภาษาอังกฤษ ซึ่งนับว่าเป็นบุญของวงการปริยัติบาลีมาก และหนังสือเล่มนั้นผู้ทำจะเป็นท่านนารทเถระหรือไม่ข้าพเจ้าไม่รู้ เพราะยังไม่เคยเห็นหน้าตาของหนังสือเลย ผู้ใคร่ต่อการศึกษาคงจะได้ค้นคว้าต่อไป.

สวรรค์อยู่ที่ไหน?

ท่านสาธุชนทั้งหลาย

ปัญหาเรื่องนรกสวรรค์ ออกจะเป็นปัญหาที่คนทั่วไปไม่ว่าในอดีต ปัจจุบัน หรือแม้แต่ในอนาคตพากันสนใจ เพราะว่ามนุษย์เรามีชีวิตอยู่ด้วยความหวัง ถ้าหากว่าขาดความหวังเสียอย่างเดียวแล้วรสชาติของความเป็นมนุษย์ก็หมดไปด้วย

แต่ทว่ามนุษย์เราก็มีอายุขัยจำกัด เพราะฉะนั้นความสุขความทุกข์ที่ได้รับอยู่ในชีวิตชั่วอายุขัยหนึ่งนั้นจึงไม่เพียงพอกับความหวังของมนุษย์เรา เรื่องปรโลกจึงเป็นปัญหาสำคัญที่มนุษย์ถูกใจ เพราะเท่ากับเป็นการต่ออายุของความหวังของมนุษย์เราให้ไพบูลย์ยิ่งขึ้น ถ้าสมมติว่าในชาตินี้เราหวังสิ่งใดไม่สมปรารถนา เรายังหวังไว้ว่าในชาติหน้าเราจะได้สิ่งนั้นดังนึก เรื่องของปรโลกซึ่งเกี่ยวโยงมาถึงเรื่องนรกสวรรค์ก็กลายเป็นปัญหาที่ทุกผู้ทุกนามสนใจ ศาสนาและลัทธิปรัชญาต่างๆ เกิดขึ้นก็เพื่อที่จะแก้ข้อข้องใจของมนุษย์ในปัญหาเหล่านี้ด้วยประการหนึ่ง

แต่ว่าเฉพาะในทัศนะในพระพุทธศาสนาเรา สวรรค์นรกคืออะไร? อยู่ที่ไหน? พระพุทธองค์ได้ตรัสแสดงนัยยะไว้อย่างไร ข้อนี้เราน่าจะมาพิจารณากันดู ในสมัยพระพุทธกาลได้มีลัทธิปรัชญาบางสำนัก ซึ่งเรียกกันว่าเป็นลัทธิ "โลกายตะ" แปลว่าลัทธิที่ดำเนินไปตามโลกลัทธิหนึ่ง กับลัทธิ "อุจเฉทวาทะ" คือลัทธิที่ว่าด้วยการขาดสูญอีกลัทธิหนึ่ง สองลัทธินี้ไม่ยอมรับรองเรื่องปรโลกว่าเป็นของมีอยู่จริง ลัทธิแรกรับรองว่าความสุขที่แท้จริงนั้นอยู่ที่เนื้อหนังมังสัง การที่เราตามใจกิเลสได้เป็นดีที่สุด หาทางป้อนกิเลสมากเท่าไรเป็นสบายมากเท่านั้น เพราะฉะนั้นลัทธินี้จึงมีชื่อว่า "โลกายตะ" แปลว่าดำเนินไปตามโลก ลัทธินี้ไม่คำนึงถึงเรื่องปรโลกว่าสำคัญ สำคัญอยู่ที่ว่าปัจจุบันทำอย่างไรเราถึงจะได้หาเนื้อหนังมังสังของเราให้สมบูรณ์ ส่วนอีกลัทธิหนึ่งก็คือ "อุจเฉทวาทะ" ลัทธินี้ก็ไม่คำนึงถึงปรโลกอีกเหมือนกัน เพราะไม่ยอมรับรองคุณค่าของศีลธรรมจริยธรรมใดๆ ทั้งสิ้น เพราะฉะนั้นสองลัทธินี้พระพุทธองค์จึงทรงประณามไว้แล้วว่าเป็นมิจฉาทิฏฐิ ผู้ใดที่เกิดมีทัศนะพ้องกับสองลัทธินี้ผู้นั้นห้ามมรรค ห้ามผล ห้ามสวรรค์ ห้ามนิพพานหมด แต่ว่าอีกลัทธิหนึ่งชื่อว่า "สัสสตทิฏฐิ" ลัทธินี้ถือว่าวิญญาณเที่ยง ถ้าเกิดเป็นคนต้องเกิดเป็นคนกันตะพึด ไม่ว่ากี่

หมื่นกี่โกฏิชาติ เกิดเป็นสัตว์ก็ต้องเป็นสัตว์กันตะพืด ไม่ว่ากี่หมื่นโกฏิชาติ หรือถือว่าอัตตาเที่ยง แม้จะเปลี่ยนแปลงทางรูปกายเป็นคนบ้าง เป็นสัตว์บ้าง เป็นเทวดาบ้าง เป็นอินทร์บ้าง พรหมบ้าง แต่ว่าคนๆ นั้นแหละ อัตตาตัวนั้นแหละเป็นผู้ไปเกิดเป็นอย่างโน้นอย่างนี้ ลัทธิอย่างนี้เรียกว่า "สัสสตทิฏฐิ" ลัทธินี้พระพุทธองค์เพียงตรัสว่าห้ามมรรค ห้ามผล ห้ามนิพพาน ไม่ห้ามสวรรค์ เพราะว่าอย่างน้อยเมื่อเราถือว่ามีอัตตา มีตัวตน เราก็รักนวลสงวนตัว อยากจะให้ตัวเองมีความสุข ไม่กล้าไปประกอบกรรมทำชั่ว มีความหวังว่าชาติหน้าจะได้รับผลความสุขในการทำความดีของตนให้ยิ่งๆ ขึ้นไป พวกนี้ยังมีความหวงแหนตัว ยังเห็นคุณค่าของจริยธรรม มีความรักตัวสงวนตัว เพราะฉะนั้นพวกนี้จึงเพียงแต่ว่าห้ามมรรค ห้ามผล ห้ามนิพพาน แต่ไม่ห้ามสวรรค์ ยังไปสวรรค์ได้ เฉพาะพวก "โลกายตะ" กับพวก "อุจเฉททิฏฐิ" แล้วเป็นอันห้ามทั้งสวรรค์ มรรค ผล นิพพาน ไปหมดเลย มีทางเดียวที่จะบ่ายหน้าไปก็คือโลกันตนรก ไปสู่อบายทางเดียว เมื่อแสดงมติเช่นนี้ก็เป็นอันแสดงได้แล้วว่าพระพุทธศาสนาเราถือว่านรกสวรรค์มีจริง ถ้านรกสวรรค์มีจริงจะพิสูจน์ให้คนปัจจุบันเรารู้เห็นเชื่อได้อย่างไรว่ามีจริง ข้อนี้แหละเป็นข้อสำคัญอย่างยิ่ง

การพิสูจน์ว่านรกสวรรค์ในปัจจุบันนี้มีจริงนั้น ก่อนอื่นเราจะต้องรู้ว่าอายตนะรับสัมผัสของมนุษย์เรานี่มีขอบเขตและความสามารถจำกัด ยกตัวอย่างเช่นว่า ถ้าจะเปรียบกับดวงตาของคนกับดวงตาของแมว ดวงตาคนก็สู้ตาแมวในเวลากลางคืนไม่ได้ ตาแมวเอาไปปล่อยไว้ในห้องมืดมันก็เห็นสารพัด ถ้าเอาคนไปปล่อยไว้ในห้องมืดไม่มีแสงสว่างเลย เราก็เหมือนคนตาบอด เพราะฉะนั้นเอาคุณสมบัติของตาคนกับตาแมวมาวัดกันแล้วในที่มืด ตาคนสู้ตาแมวไม่ได้ เอาคุณสมบัติของตาคนตาแมวมาวัดกันในที่สว่าง ตาแมวสู้ตาคนไม่ได้เพราะว่าตาคนนั้นน่ะเห็นได้ชัดเจนกว่าตาแมว เห็นได้ไกลกว่าตาแมว นี่แปลว่าคุณสมบัติทางอายตนะมีการจำกัดไม่เหมือนกัน หรือแม้แต่ทางด้านฆานประสาท เช่นว่าจมูก การดมกลิ่น จมูกมนุษย์นี่สู้จมูกของสุนัขไม่ได้ ไม่มีทางได้สู้เลย สุนัขสามารถที่จำติดตามกลิ่นได้ในระยะทางตั้งหลายๆ กิโลโดยที่มันจดจำของมันไว้ มันทำสัญญาอะไรของมันไว้ มันสามารถจะกลับไปสู่จุดต้นตอเดิมของมันได้โดยไม่หลงทาง นี่แปลว่าจมูกสุนัขรับสัมผัสกลิ่นทางฆานประสาทของมันนั้น มีวิสัยคุณภาพสูงกว่า

จมูกของคน คราวนี้มองในแง่แห่งกายสัมผัส กายสัมผัสของมนุษย์เรานี้สู้กายสัมผัสของมดไม่ได้ กายสัมผัสของมดมีประสิทธิภาพสูงกว่ากายสัมผัสของมนุษย์เรา เพราะฉะนั้นเพียงแต่มนุษย์กับสัตว์เดรัจฉานที่อยู่ร่วมโลกเดียวกัน ยังมีคุณความสามารถจำกัดทางอายตนะสัมผัสไม่เหมือนกัน เพราะฉะนั้นเราจึงไม่พึงที่จะด่วนตัดสินง่ายๆ ว่าถ้าสวรรค์นรกมีแล้วฉันต้องเห็น ถ้าไม่เห็นแล้วก็แสดงว่าสวรรค์นรกไม่มี ก็สิ่งที่เราไม่เห็นไม่รู้มันมีเยอะแยะ เช่นว่า แมวมองเห็นของบางอย่างในที่มืด เรามองไม่เห็น แล้วเราจะกล่าวบอกว่าของสิ่งนั้นในที่มืดไม่มี ซึ่งผิดหลักแห่งตรรกฉันใด วิสัยของจักษุสัมผัสของมนุษย์ปุถุชนเรานี้ไม่มีฤทธิ์มีอำนาจก็เหมือนกัน เราไม่สามารถจะรับคลื่นสัมผัสจากพวกเทวดา อินทร์พรหม ภูตผีปีศาจได้โดยวิสัยธรรมดา เพราะว่าสิ่งที่จะมาให้เราเห็นนั้นน่ะ ภาษาธรรมะเรียกว่าเป็นรูปายตนะ รูปายตนะนี่แปลว่า สี, รูป, วัตถุ ที่จะมากระทบจักษุประสาทเรา ทำให้เกิดจักษุวิญญาณขึ้นมาได้นั้น มาในลักษณะของสี ภาษาธรรมะจึงบัญญัติว่าตาเราเห็นได้คือสี ถ้าไม่มีสีเสียอย่างเดียว ตาเราเห็นไม่ได้ ทั้งๆ ที่วัตถุสิ่งนั้นวางอยู่ต่อหน้าเราก็มองไม่เห็น ทีนี้สีอันนั้นภาษาธรรมะ เรียกว่าวรรณรูป รูปายตนะอันเป็นวิสัยแห่งจักษุที่จะเข้าไปรับรู้นี้เป็นวรรณรูป แล้วธรรมดาสีนี้ทางวิทยาศาสตร์เขาว่ายังไง? วิทยาศาสตร์บอกว่าสีที่แท้จริงไม่มีในโลกหรอก ที่เราเห็นว่ากุหลาบสีแดง มะลิสีขาว ที่เราเห็นสีต่างๆ แม้กระทั่งถึงสีสันต่างๆ ของเสื้อผ้า สีต่างๆ ในโลกถ้าว่าโดยตามสัจจ์ตามจริงสีไม่มี มันมีแต่คลื่น วิทยาศาสตร์ว่าเป็นคลื่นแสงแล่นมากระทบแล้วแต่ช่วงของมัน คลื่นบางอย่างช่วยระยะยาวทำให้เห็นเป็นสีแดง คลื่นบางอย่างมากระทบช่วงระยะสั้นเห็นเป็นสีเหลือง คลื่นบางอย่างมาในระยะเท่านั้นเท่านี้เห็นเป็นสีน้ำเงิน สีเขียว สีแสด เพราะฉะนั้นคลื่นนี่แหละมากระทบแล้วที่พุทธศาสนาเราเรียกว่ารูป คำว่ารูปนี้รูปธาตุในพุทธศาสนาไม่ใช่ความหมายเป็นเพียงแต่วัตถุธรรมอย่างเดียว แม้พลังงาน แม้พลังคลื่นก็เป็นรูป รูปธาตุหรือรูปายตนะด้วย

อันนี้เราจะเห็นว่า ความก้าวหน้าของธรรมะในพุทธศาสนาเราล้ำยุคกว่าวิทยาศาสตร์ เพราะว่าเป็นผลงานของสัพพัญญุตญาณ ที่พระพุทธองค์ได้ตรัสรู้ค้นคว้ามาก่อนหน้าวิทยาศาสตร์จะรู้ข้อเท็จจริงในเรื่องนี้ถึง ๒๕๐๐ กว่าปี อันเป็นพุทธคุณที่น่าอัศจรรย์ยิ่ง ก็เมื่อทุกสิ่งทุกอย่างที่จะมากระทบเราทางตานั้น มันมาใน

รูปของคลื่นสั้นบ้าง คลื่นยาวบ้าง คลื่นช้าบ้าง คลื่นเร็วบ้าง อย่างนี้แล้ว คลื่นบางชนิดที่มันมีอยู่รอบตัวเรากระทบตาเราวันยังค่ำคืนยังรุ่ง แต่เราไม่เห็นก็มี คลื่นชนิดนั้นเรียกว่าอะไร คือ อุลตราไวโอเลต แสงอุลตราไวโอเลตภาษาวิทยาศาสตร์ว่ามีอยู่ในโลก เวลานี้ก็มีคลื่นชนิดนี้ สีชนิดนี้ แต่เรามองไม่เห็นทั้งๆ ที่ตาเราไม่บอด มองจ้องมันก็ไม่เจอ แล้วเราจะปฏิเสธว่าคลื่นอุลตราไวโอเลตไม่มีได้ไหม? ไม่ได้ ไม่ใช่ว่าเมื่อเราไม่เห็นแล้วปฏิเสธสิ่งนั้นว่าไม่มี ถ้าหากว่าเราอยากจะเห็นคลื่นอุลตราไวโอเลตหรือ เราต้องมีเครื่องอุปกรณ์ช่วยทางจักษุสัมผัสของเราให้มีประสิทธิภาพสูงเราจึงสามารถจับแสงของคลื่นอุลตราไวโอเลตได้ฉันใด เราจะเห็นนรกสวรรค์ภูตผีปีศาจเทวดาได้ ก็ต้องสร้างประสาทพิเศษ สร้างอุปกรณ์พิเศษที่จะเป็นสื่อนำจักษุสัมผัสของเราไปประจบกับรูปายตนะของเทวดา อินทร์ พรหม ยมยักษ์เหล่านี้ได้ฉันนั้นเหมือนกัน เพราะฉะนั้นในประเด็นนี้เราก็หักได้ข้อหนึ่งว่า ข้อสมมติฐานของพวกที่ไม่เชื่อนรกสวรรค์ บอกว่านรกสวรรค์ถ้ามีฉันต้องเห็น เทวดาผีสางมี ทำไมฉันมองไม่เห็นล่ะ ข้อนี้ก็เป็นอันว่าพับผ่านไปได้แล้ว เถียงไม่ขึ้น เพราะว่าสิ่งที่มองไม่เห็นน่ะเยอะแยะทั้งที่เราตาไม่บอด แต่เราก็มองไม่เห็น นักวิทยาศาสตร์ที่เขามีความรู้ดีเขาจึงไม่กล้าค้านว่าสวรรค์ไม่มีนรกไม่มี เขาไม่กล้าค้านหรอกอย่างมากเขาก็เพียงแต่บอกว่าสวรรค์กับนรกน่ะเป็นสิ่งซึ่งความรู้ทางวิทยาศาสตร์ยังพิสูจน์ค้นคว้าไปไม่ถึง ตอบอย่างนี้เป็นการตอบอย่างไม่เสียภูมินักปราชญ์ พวกที่เป็นนักวิทยาศาสตร์ปลอมหรือวิทยาศาสตร์เทียมพวกนี้ต่างหากล่ะที่รีบตอบว่าไม่มี เพราะฉันไม่เห็นพิสูจน์ไม่ได้ อย่างนี้เป็นต้น นี่เป็นประเด็นแรก

ประเด็นที่สอง และถ้าอย่างนั้น ถ้าหากว่ายอมรับว่านรกสวรรค์มีล่ะ มันตั้งอยู่ที่ไหน? นรกสวรรค์มีมันจะไปตั้งอยู่ที่ไหน? ความจริงภูมิของนรกสวรรค์นี้ทางพุทธศาสนาเราแยกเป็น ๓ ประเด็นด้วยกันนะครับ ข้อต้น เมื่อมีคนมาถามพระพุทธองค์ว่านรกสวรรค์มีจริงไหม? พระพุทธเจ้าจะพิจารณาว่าคนตั้งปัญหานี้ เขาถามด้วยความสงสัยอยากรู้จริงๆ หรือถามเพื่อที่จะชวนวิวาท ถ้าหากเป็นคำถามที่ตั้งขึ้นจะชวนวิวาทอย่างนี้แล้วพระศาสดาไม่ทรงตอบ เพราะว่าพระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสแล้วว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พรหมจรรย์ที่เราประพฤตินี้ ไม่ใช่ประพฤติเพื่อจะหลอกลวงคน ไม่ใช่เพื่อจะตั้งตัวเป็นเจ้าลัทธิสำหรับแก้วาทะอย่างโน้น แก้วาทะอย่างนี้ โต้แย้ง

กัน เราประพฤติพรหมจรรย์อันนี้มิใช่เพื่อลาภ สักการะ ชื่อเสียง ไม่ใช่ทั้งนั้น แต่ที่แท้พรหมจรรย์นี้ตถาคตบัญญัติและสั่งสอนพวกเธอก็ด้วยมีวิราคะเป็นแก่นสาร มีวิมุตติเป็นแก่นสาร มีนิโรธะ มีนิพพานเป็นแก่นสาร พระพุทธเจ้าพระองค์ประกาศเจตจำนงของพระศาสนาออกมาอย่างนี้ เพราะฉะนั้นใครก็ตาม ถ้าหากว่าตั้งปัญหาประเด็นแบบชวนวิวาทแล้ว เป็นอันยกเลิกไม่ตอบหมดเลย แต่ถ้าตั้งปัญหาประเด็นที่เรียกว่าอยากรู้จริงด้วยความสงสัยจริงๆ อย่างนี้แล้วจะทรงตอบ แล้วก็ตอบออกเป็น ๓ นัยยะ วิธีการตอบปัญหาแบ่งเป็น ๓ นัยยะนี่แหละ พระองค์ได้ตรัสบอกว่า ภิกษุทั้งหลาย ตถาคตเป็นวิภัชวาที หาใช่เป็นเอกังสวาทีไม่ ภิกษุทั้งหลายตถาคตเป็นกรรมวาที เป็นวิริยวาที คือว่าเป็นผู้ที่กล่าวว่ากรรมมี ความพากเพียรเพื่อความหลุดพ้นทุกข์มี แล้วก็เป็นผู้กล่าวจำแนกตามเหตุการณ์ อย่างประเด็นที่ถามว่านรกสวรรค์มีไหมอย่างนี้ พระพุทธเจ้าทรงใช้วิภัชพยากรณ์ คือว่า ๑ ต้องแบ่งว่านรกสวรรค์น่ะมีทั้งที่เป็นปัจจุบันและที่เป็นสัมปรายภพ เฉพาะประเภทที่เป็นปัจจุบันน่ะยังแบ่งอีกเป็น ๒ คือ

๑. ได้แก่สวรรค์ในอก นรกในใจ ประเภทนี้พระองค์ทรงชี้นรกสวรรค์อยู่ที่อารมณ์ทางทวารทั้ง ๖ คือทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ถ้าไปเสพอารมณ์ชนิดใดอันเป็นที่ตั้งแห่งความสุขความโสมนัสปรีดานั่นแหละเป็นสวรรค์ ตรงกันข้าม ถ้าหากว่าอารมณ์ที่มาให้เราเสพเป็นที่ตั้งแห่งทุกขเวทนาหรือโทมนัสเวทนาแล้ว อันนั้นเป็นนรก เพราะสวรรค์ก็ตาม นรกก็ตาม คุณสมบัติอยู่ที่ว่าความเพลิดเพลินหรือความทุกข์เข็ญของอารมณ์ทางทวาร ๖ ใช่หรือไม่ เราตัดสินความสุขกับความทุกข์น่ะไม่ใช่ตัดสินที่วัตถุว่าต้องตึกหลังใหญ่ๆ ถึงจะเป็นความสุข มหาเศรษฐีที่อยู่ตึกหลังใหญ่ๆ นอนก่ายหน้าผาก ลืมตาโพลงมีเยอะแยะไป เพราะฉะนั้นตึกใหญ่ๆ นี่ก็ไม่ใช่สุขจริงๆ มันเป็นอุปกรณ์ของความสุข แต่ก็ไม่ใช่ตัวความสุข เรากล่าวบอกว่าคุกตะรางเป็นความทุกข์มหันต์ แต่นักโทษที่เห็นคุกเป็นวิมานก็มี ถึงกำหนดเขาปล่อยออกมาวันนี้แล้วอ้อนวอนบอกว่าออกไปทำมาหากินลำบาก เดี๋ยวจะต้องไปแก่งแย่งเขากินสมัครงานก็หายาก ยิ่งเขารู้ว่าเป็นคนขี้คุกขี้ตะรางอย่างนี้แล้วใครเขาอยากจะรับกันไม่อยากรับ ลูกเต้าก็ไม่มีแล้ว เมียก็ไปมีผัวใหม่แล้ว พ่อแม่ก็ตายหมดแล้วเพราะฉะนั้น อย่าเลย จะขอสมัครอยู่ในคุก กินข้าวหลวงฟรีเถอะ อยู่บ้านฟรี กินข้าว

หลวงฟรี ใช้น้ำประปา ไฟฟ้าฟรี เสื้อผ้าก็หลวงแจกฟรี ขออยู่ที่นี่ต่อไปดีกว่า หลวงก็ไม่ยอม บอกไม่ได้ แกพ้นโทษแล้ว แทงบัญชีขาดแล้ว ออกไป อ้ายหมอนั่นพอออกจากคุกก็รีบหาไม้ไปตีกะบาลหัวคนเข้า เพื่อที่จะหาเหตุให้ตำรวจจับมาเข้าคุกใหม่ ตำรวจบอกว่าทำไมเจ้าเพิ่งปล่อยเมื่อเช้านี้ บ่ายนี้เห็นหน้าบนโรงพักอีกแล้ว มันเรื่องอะไร นักโทษก็บอกว่าเรื่องมันมีอย่างนี้แหละหมู่ เพราะเหตุที่ว่าการครองชีพก็ลำบาก เมียก็ไปมีครอบครัวใหม่แล้ว ไม่มีญาติโกญาติเกที่ไหนแล้ว เพราะฉะนั้นขอกลับคืนมาที่นี่ เมื่อไม่ให้อยู่กันดีๆ ก็ต้องหาเหตุเป็นอาชญากรรมอยู่คุกต่อไปน่ะซี เพราะฉะนั้นความสุข ความทุกข์จึงไม่ใช่อยู่ที่ตัวอุปกรณ์แวดล้อม แต่หากว่าอยู่ที่อารมณ์ของจิตใช่หรือไม่? การตัดสินสวรรค์นรกก็เหมือนกัน อยู่ที่อารมณ์ ถ้าอารมณ์นั้นเป็นที่ตั้งแห่งความโสมนัสเราตัดสินได้ว่าผู้นั้นเสวยสวรรค์ ถ้าอารมณ์นั้นเป็นที่ตั้งแห่งโทมนัสเราตัดสินได้ว่าผู้นั้นตกนรก แม้จะอยู่ในเวียงวังปราสาทราชฐาน แต่ถ้ามีจิตรุ่มร้อนเหมือนอยู่ในไฟแล้วคนนั้นก็ตกนรกเหมือนกัน นี่เป็นประเภทที่ ๑ นะครับ ที่พระพุทธเจ้าทรงชี้ว่าได้แก่สวรรค์ในอกนรกในใจ คือบัญญัตินรกสวรรค์ที่อายตนะ ๖ รับอารมณ์ ๖ อันเป็นที่ตั้งแห่งโสมนัสบ้าง โทมนัสบ้าง เป็นนรกสวรรค์

ประการที่ ๒ นรกสวรรค์ที่เป็นทิฏฐธรรมเวทนียะ อีกอย่างหนึ่งก็ทรงชี้ไปที่ชีวิตความเป็นอยู่ภายนอกของบุคคลต่างๆ ในสังคม เช่นว่า พระยามหากษัตริย์ เราก็เรียกว่าเป็นเทวดา เป็นสมมติเทพ พระมหากษัตริย์เจ้านายในราชวงศ์เราก็ถือว่าเป็นสมมติเทพ เพราะมีความสุขความเป็นอยู่อุปกรณ์ภายนอกประณีตกว่าชาวบ้านธรรมดาสามัญชน คนที่เป็นทุกขตะเข็ญใจ เป็นง่อยเปลี้ยเสียขา พิกลพิการ วิปริตต่างๆ ลำบากลำบนทรมานอยู่เราก็เรียกกันว่าเป็นนรก เป็นสัตว์นรก เสวยทุกข์อยู่ในนรก อย่างนี้เป็นการชี้สวรรค์นรกในทางวัตถุธรรมภายข้างนอก ชีวิตในสังคมที่เราประสบกันอยู่ทุกเมื่อเชื่อวัน เพราะฉะนั้นนรกสวรรค์ ๒ ประเด็นนี้ก็ได้แก่ นรกสวรรค์ที่เราอาจจะเห็นได้ด้วยตาเนื้อในปัจจุบันทิฏฐธรรมเวทนียะนี้แหละ

คราวนี้มาถึงนรกสวรรค์อันเป็นปรโลกที่เราจะมองด้วยตาเนื้อไม่เห็น แปลว่าจะต้องเป็นเรื่องเกี่ยวกับชาติหน้าจริงๆ แล้ว สวรรค์นรกประเภทนี้เป็นประเภทที่สำคัญมาก เพราะจะต้องอาศัยกรณีแวดล้อมพิสูจน์ต่างๆ ว่ามันตั้งอยู่ที่ไหนนะ ทุก

วันนี้ความรู้ทางอวกาศเจริญมากแล้ว บางคนก็บอกว่า เอ...ขี่จรวดขี่เครื่องบินไม่เห็นเจอ ไม่เห็นชนวิมานเทวดาเสียที ก็เคยดูในภาพเขียนตามศาลาตามโบสถ์ตามวิหารเขียนว่าวิมานเทวดาอยู่บนก้อนเมฆ คราวนี้เครื่องบินที่เร็วกว่าเสียง บินเหนือก้อนเมฆ มิหน้ำซ้ำยังมีจรวดบินพ้นโลกตั้งระยะเป็นร้อยๆ ไมล์ด้วย ก็ไม่เห็นวิมานเทวดาไปอยู่ที่ไหน คนโบราณหลอกเอาเสียละมั้งว่าสวรรค์นรกมีจริงนะ ถ้าเราจะไปหาวิมานเทวดาในก้อนเมฆรับรองผิดหวังร้อยเปอร์เซ็นต์ เพราะไอ้เรื่องวิมานเทวดาบนก้อนเมฆน่ะเป็นเรื่องของจิตรกรเขา เขาเขียนด้วยมโนภาพ ความจริงสวรรค์นรกไม่ได้ตั้งอยู่บนก้อนเมฆหรอกครับ สวรรค์เป็นโลกธาตุโลกหนึ่ง เป็นดาวดวงหนึ่งคล้ายๆ โลกเรานี่ โลกเราก็เป็นดาวดวงหนึ่งนะครับ เรียกว่าเป็นท่อนหนึ่งของพระราหู

วิชาโหราศาสตร์เขาแบ่งดาวใหญ่ๆ เป็นนพเคราะห์ ๙ โลกเรานี่เป็นดาวราหู ราหูถูกตัดเป็นสองท่อน โลกเรานี่เป็นหางราหูนะ ท่อนตัวท่อนหัวราหูออกไปเป็นอีกโลกหนึ่ง ท่อนหางคือโลกเราที่เราอยู่นี้ เพราะฉะนั้นดาวราหูนี้วิชาโหราศาสตร์เขาทายบอกว่า ถ้าจะทายมัวเมาให้ดูราหู ราหูเสวยอายุเป็นกาลี คนนั้นแปลว่าอยู่ในความหลง จิตใจมัวเมาขุ่นข้อง ไม่มีความสว่างแจ่มใสเลย ถ้าใครราหูเป็นอายุกุมลัคนาอีก คนนั้นก็แย่ มือเมามัว มีโมหคติมาก อย่างนี้เป็นต้น เพราะถ้าเผอิญใครว่าราหูเล็งอายุเล็งลัคนา เล็งจันทร์ อย่างนี้ต้องให้ทายบอกว่าคนนั้นสายตาไม่ดี อาจจะเป็นโรคในจักษุหรืออะไรต่างๆ ก็ว่ากันตามตำราโหราศาสตร์ แต่เอาความว่าโลกเรานี้เป็นท่อนหางราหู เพราะฉะนั้นสัตว์โลกที่เกิดมาในโลกนี้จึงหลงมัวเมาด้วยโลภมากโหราศาสตร์เขาว่าอย่างนั้น แต่มันก็ปรับความจริงกับดาราศาสตร์ว่าโลกเรานี้เป็นสะเก็ดของดาวพระเคราะห์ดางมหึมาแตกแยกออกมา และนอกจากโลกเราแล้ว ยังมีดาวพระเคราะห์อื่นๆ ที่คล้ายคลึงกับโลกเรา ใหญ่บ้าง เล็กบ้าง นับไม่ถ้วนดวง ไม่เชื่อตอนกลางคืนเราก็แหงนคอมองบนท้องฟ้าดูสิจริงไหม? ใครสามารถนับดวงดาวบนท้องฟ้าได้ว่ามีกี่ดวง? รับรองไม่มีใครนับได้ ความจริงมันมีมากกว่าที่เราเห็นเสียอีก ที่เราเห็นแสงดาวน่ะก็ดวงดาวดวงหนึ่ง กว่าจะส่งรัศมีมาให้เราเห็นน่ะต้องเดินทางเป็นล้านๆๆ ปีแสง ล้านๆ ปีแสง หนึ่งวินาทีความเร็วของแสงเดินนะ เดินหนึ่งวินาทีต่อสองแสนไมล์ แสงมันเดินเร็วอย่างนี้ ไม่มีอะไรจะเดินเร็วกว่าแสง แสง

เดินเร็วยิ่งกว่าเสียงอีก เสียงยังเดินช้ากว่าแสงตามวิชาวิทยาศาสตร์ ฉะนั้น หนึ่งวินาทีน่ะแสงเดินถึงสองแสนไมล์ต่อหนึ่งวินาที เราเห็นดวงดาวดวงหนึ่งเห็นว่ามันระยิบระยับ ท่านทั้งหลายทราบหรือไม่ว่าการที่แสงของดวงดาวนั้นมาสัมผัสกับจักษุประสาทของเรานี้ มันเดินทางตั้งล้านๆๆโกฏิปีของแสงถึงจะมาถึง แต่ถึงกระนั้นเราเองก็แหงนคอทีไรก็เห็นมันระยิบระยับทุกทีในเวลากลางคืนทุกทีเลย หารู้ไม่ว่า นั่นแหละกว่าจะมาเข้าสัมผัสกับจักษุน่ะเป็นโกฏิๆ ล้านปีแสงแล้ว เพราะฉะนั้นอันนั้นก็จักรวาลในสุริยะระบบต่างๆ นี้จึงรูปมือเนกอนันตัง ซึ่งทางวิชาอวกาศและดาราศาสตร์ได้พิสูจน์ไว้แล้ว

ในข้อนี้ หากจะปรับสมมติเข้าเทียบเคียงพระพุทธศาสนาเรา พุทธศาสนาเราก็ก้าวไปลิบลับ พระพุทธเจ้าได้ทรงมีความรู้ในห้วงอวกาศก่อนหน้านักวิทยาศาสตร์ถึงสองพันกว่าปี ตรัสว่ามีจุลสหัสสีโลกธาตุ มหาสหัสสีติสหัสสีโลกธาตุ โลกธาตุน้อยหนึ่งพัน โลกธาตุใหญ่โลกธาตุน้อยอีกสามพัน แล้วก็ยังมีอีก ใช้คำว่าแสนโกฏิจักรวาลอีก คำว่าแสนโกฏิจักรวาลนี่แปลว่าพระพุทธเจ้าทรงรู้แล้วว่ามีดวงดาวต่างๆ เป็นโลกธาตุมากมายในอวกาศนี้นับไม่ถ้วน ก็เมื่อโลกเรายังมีมนุษย์มีชีวิตอยู่ได้ ทำไมโลกอื่นซึ่งเขามีสิ่งแวดล้อมบางอย่างอาจจะคล้ายคลึงกับโลกเรา จะมีสิ่งมีชีวิตบ้างไม่ได้เล่า เพราะฉะนั้นในข้อนี้ ความเจริญของอวกาศกลับมาพิสูจน์ถึงเรื่องนรกสวรรค์ว่า นรกสวรรค์ที่เป็นภูมิเป็นโลกสัณฐานต่างจากโลกเรานี้มีจริงไม่ใช่เรื่องโกหกมดเท็จ แต่ว่าไม่ใช่ตั้งอยู่บนก้อนเมฆ เพราะก้อนเมฆเป็นเรื่องใกล้ๆ ไม่ใช่เรื่องไกลอะไร ก้อนเมฆที่เราเห็นทุกชั้นนี้ลอยละล่องอยู่บนท้องฟ้านี่นะ เป็นเรื่องใกล้ๆ ระยะทางเหนือจากโลกเราไม่กี่สิบกิโลเมตรก็ถึงก้อนเมฆแล้ว ขี่เครื่องบินยังเหนือเมฆเสียกว่าอีก บางทีเราขึ้นไปบนยอดเขาสูงๆ ก้อนเมฆยังลอยต่ำกว่ายอดเขาเสียอีก ไม่เชื่อลองขึ้นไปบนภูพานหรือภูกระดึงดูสิ ก้อนเมฆลอยต่ำกว่ายอดเขาเวลามีพยับพโยมเมฆฝนตกนี้ ไอ้ก้อนเมฆพยับพโยมน่ะลอยต่ำกว่าที่เราเหยียบ เพราะฉะนั้นเราจะไปหาวิมานบนก้อนเมฆน่ะไม่เจอแน่ อยากจะเจอวิมานเทวดาต้องไปหาบนดวงดาวอีกโลกหนึ่ง แต่จะไปอย่างไรล่ะ? เวลานี้ไม่ใช่ว่าจรวดยังไปไม่ถึง แค่ดวงพระจันทร์คนก็ยังไปไม่ถึงเลยนี่ แล้วก็อะไรที่จะรับประกันได้ว่าในดาวพระจันทร์จะมีวิมาน เพราะว่าโลกสวรรค์นั้นไกลกว่าดาวพระจันทร์ตั้งกี่โกฏิล้านไมล์ก็ไม่รู้ ไกล

กว่ากันมาก สมมติว่าอเมริกาสามารถผลิตจรวดเอาคนออกนอกโลกไปลงดวงจันทร์ได้ในอีกห้าปีข้างหน้า ตามที่นักวิทยาศาสตร์อเมริกันคาดพยากรณ์ไว้ สมมติว่าอย่างนั้น คราวนี้ถ้าเราจะขี่จรวดจากดวงจันทร์ เอาดวงจันทร์เป็นสถานีกลาง จะไปเที่ยวเมืองสวรรค์ละ ไปค้นคว้าว่าเมืองสวรรค์น่ะมีอยู่ในดวงนพเคราะห์ดวงไหน ขี่ไป เราตายเปล่า จรวดไปไม่ถึง เราตายในกลางจรวดแล้ว เพราะอายุขัยมนุษย์มีจำกัด คนอย่างมากอายุ ๑๒๐ ตาย เป็นอายุกัปปะในสัตว์ ในภัทรกัปนี้ อายุสัตว์ในศาสนาพระพุทธเจ้าของเราองค์ปัจจุบันนี้ ๑๒๐ ปี เรียกว่าอายุยืนที่สุดแล้วเป็นกำหนด เป็นอายุขัยของกัลป์ ของมนุษย์ในกัลป์นี้ เรียกว่าอายุขัยของมนุษย์

คราวนี้ โลกสวรรค์ต่างจากโลกมนุษย์ เราเปรียบว่าห่างกันล้านล้านไมล์ เปรียบว่าห่างกันล้านล้านไมล์เถอะนะ เราขี่จรวดวิ่งไป เหาะไป จรวดสมมติว่าวินาทีหนึ่งมีความเร็วประมาณร้อยไมล์ เราไปตายกลางทางแล้ว แก่หง่อมตายไปเลย ถ้าจะไปถึงก็จะมีแต่จรวดเปล่า เราไม่ได้ตามจรวดไปด้วย มีแต่ศพติดไป อาจจะเหลือแต่โครงกระดูกกองหนึ่งอยู่ในจรวดก็ได้ ไปถึงเมืองสวรรค์แล้ว เพราะฉะนั้นการจะไปเมืองสวรรค์ด้วยการขี่จรวดน่ะรับรองว่าไม่มีทางสำเร็จ เพราะว่าเมืองสวรรค์อยู่ห่างจากโลกมนุษย์นี้หลายล้านหลายโกฏิพันล้านไมล์ อย่างที่ว่ามานี้แหละ วินาทีหนึ่งนะแสงเดินตั้งสองแสนไมล์ นี่เป็นอย่างนี้ ถ้าอย่างนั้นเราจะไปสวรรค์ทางไหนล่ะ? ถ้าไปทางกายไม่ได้อย่างนี้น่ะ ไปได้ทางเดียวคือทางใจ ทางใจนี่แหละ เพราะว่าใจนั้นไม่ได้ถูกอำนาจของเทสะจำกัด เทสะจำกัดใจเราไม่ได้ แต่ว่าใจเองก็ถูกอำนาจกาละจำกัด ถ้าใจไม่ถูกอำนาจกาละจำกัดแล้ว ใจก็เป็นอมตะเป็นนิพพานน่ะสิ ใจยังเกิดแก่เจ็บตายได้ มีอุปปาทะ ฐิติ ภังคะ เพราะฉะนั้นใจจึงเป็นทาสของกาละ แต่ไม่เป็นทาสของเทสะ สมมติว่าเรานั่งที่นี่ เราจะคิดถึงจังหวัดนครสวรรค์ จังหวัดเชียงใหม่ เมืองนอกเมืองนาที่เราเคยไป เราไม่ต้องเอาใจไปขี่จรวดขี่เครื่องบิน นั่งที่นี่คิดปั๊บก็ถึงปุ๊บ นี่แสดงว่าใจเราน่ะไม่ถูกเทสะจำกัดเลย ไปคล่อง ไปรวดเร็วมาเร็วทีเดียว พระพุทธองค์จึงตรัสว่า ลหุปริวตฺตํ จิตฺตํ จิตนี้น่ะเป็นไปอย่างรวดเร็วเชียว ชั่วลัดนิ้วมือเดียวก็ถึง นี่แสดงว่ามันไม่ถูกจำกัดด้วยเทสะ

คราวนี้ถ้าหากว่ากาย กายเราจำกัดด้วยเทสะสิ เรานั่งเก้าอี้ตัวนี้ ใครจะมานั่งซ้อนเราไม่ได้ จะมานั่งตรงที่เรานั่งไม่ได้ นอกจากนั่งซ้อนบนตักเราน่ะสิ นั่งได้ แต่จะ

มานั่งตรงที่เรานั่งสัมผัสอยู่แล้วไม่ได้ นี่แปลว่า กายน่ะมันเทอะทะ มันจำกัดมันเกะกะ รุงรัง เป็นของหนัก แต่ไอ้ใจนี่น่ะ คนร้อยคนพันคนพุ่งใจไปในจุดเดียวกันไม่เกะกะ ไม่เชื่อท่านทั้งหลายลองส่งกระแสจิตไปที่พระพุทธรูปองค์นี้สิ จะเห็นว่าไม่มีเนื้อที่ เกะกะใจเราเลย ไม่ว่ากี่ร้อนกี่พันกี่แสนโกฏิดวง ส่งกระแสจิตพุ่งมาที่พระพุทธรูป พระพุทธรูปท่านรับกระแสจิตทุกคนไว้หมด ถ้าหากว่าคนตั้งแต่สองคนขึ้นไปจะไป นั่งเก้าอี้ตัวเดียวกัน นั่งกันไม่ได้แล้ว เกะกะแล้ว ต้องนั่งซ้อนบนตักแล้ว จะมานั่งบนที่ เขานั่งก่อนไม่ได้แล้วนี่แหละจึงแสดงให้เห็นว่า ใจนี้ไม่มีอำนาจเทสะจำกัด แต่ว่าถูก จำกัดด้วยกาละ เพราะฉะนั้นเมื่อเราอยากจะไปสวรรค์ทางกาย ไม่มีทาง เพราะ จะต้องไปตายกลางทาง ไปไม่ถึงหรอก มันไกลก็ไปได้ทางเดียวคือทางใจ ทางใจจะ ไปอย่างไรล่ะ? ก็ต้องใช้เครื่องอุปกรณ์ เหมือนหนึ่งเราจะขึ้นเครื่องบินก็ต้องอาศัย เครื่องบินเป็นอุปกรณ์ เครื่องบินก็ต้องอาศัยนักบิน อาศัยน้ำมันเป็นอุปกรณ์มันถึง บินได้ ไม่ใช่ว่ามีเครื่องบินเปล่าๆ แล้วเราจะบินได้เมื่อไรเล่า เราขับเครื่องบินก็ไม่เป็น ขับเครื่องบินเป็นก็ไม่มีน้ำมัน เครื่องบินมันก็ไม่บินให้ เพราะฉะนั้นการไปเที่ยวโลก สวรรค์ก็เหมือนกันต้องมีอุปกรณ์ นอกจากมีใจแล้วต้องมีอุปกรณ์ของใจ สำหรับพา เราไปเที่ยว อุปกรณ์ในที่นี้ก็คือว่าการฝึกจิตตามวิธีของฌาน การฝึกจิตตามวิธีของ ฌานจนกระทั่งเกิดอภิญญา เพราะฉะนั้นท่านจึงกล่าวว่าเรื่องของฌานเป็นเรื่องของ จิตกรีฑา คือเป็นกีฬาเครื่องเล่นของจิต เหมือนกับเรามองดูเขาเล่นกรีฑาของโลก บางคนก็กระโดดสูงตั้งสองสามเมตร เรากระโดดได้ไหม? ให้เรากระโดดสูงตั้งสอง สามเมตร เรากระโดดได้ไหม? เรากระโดดไม่ได้ เพราะเราไม่ได้ฝึกใช่ไหม? บางคน ว่ายน้ำว่ายเร็วเพียง ๕ นาทีนี่มีความเร็วเป็นระยะตั้ง ๕ เส้น ๖ เส้น นี่ถ้าเรามาว่าย บ้าง เราไปไม่ไหว เพราะเราไม่ใช่นักกีฬาว่ายน้ำนี่ บางคนขว้างจานได้ไปที่ตั้งไกลๆ ขว้างตั้งห่างกันตั้ง ๒ เส้น ๓ เส้น เราขว้างเองไม่ถึง แค่เส้นหนึ่งก็ไม่ถึงแล้วสุดกำลัง ของเรา เพราะอะไร เราไม่ใช่นักขว้างจาน เราไม่ได้ฝึกในทางขว้างจาน บางคนวิ่ง วิ่ง ทน วิ่งมาราธอน วิ่งทน เขาอาจจะวิ่งรอบสนามหลวงตั้งสามรอบ ของเราล่ะ แค่ครึ่ง รอบก็แย่แล้ว อย่าว่าแต่สามรอบเลย ไปไม่ไหว บางคนไต่เส้นลวดเท่านิ้วหัวแม่มือ เขาเดินสองขาไต่สบาย ข้ามตึกหลังหนึ่งไปยังตึกอีกหลังหนึ่ง ตึกสูงลิ่ว ๑๐ ชั้น ๒๐ ชั้น เอาเส้นลวดขึงจากตึกฟากนี้ไปตึกฟากโน้น แล้วก็เดินไต่ไป มิหน้ำซ้ำก็ยังปล่อย

มืออีก ไม่มีเครื่องอุปกรณ์ ทำไมเขาไม่พลัดตกลงมา เราเองเดินท้องร่องสวน ต้นหมากต้นหนึ่งยังตกโครมลงไปในท้องร่อง ทำไมเป็นอย่างนั้น นี่แสดงว่ากำลังใจการฝึกนี่ คนฝึกกับคนไม่ฝึกมันมีความสามารถต่างกันฉันใด ผู้ที่ฝึกจิตเล่นจิตกรีฑาบ่อยๆ จนกระทั่งมีวสีความเชี่ยวชาญในฌานมากๆ แล้ว ผู้นั้นก็อาจจะทำสิ่งซึ่งคนธรรมดาทำไม่ได้ มองเห็นเป็นเรื่องเหลือวิสัยไป คือว่ามีทิพยจักษุ มีทิพยโสต อาจจะติดต่อโลกทิพย์กายทิพย์ได้ ฉันใดก็ฉันนั้นเหมือนกัน

เพราะฉะนั้น เราจงมีความไว้วางใจเกิดว่าสวรรค์มีจริงแน่ ยิ่งวิทยาศาสตร์เจริญมากเท่าไรก็ยิ่งพิสูจน์ความจริงว่าสวรรค์มี ไม่ใช่ว่าไม่มี ก็เมื่อสวรรค์มีจริงแล้ว สิ่งที่ตรงกันข้ามกับสวรรค์คือนรกทำไมจักมีไม่ได้ นรกก็คืออีกโลกหนึ่งเหมือนกัน อีกดาวพระเคราะห์อีกดวงหนึ่งเหมือนกัน แต่ว่าเป็นดาวพระเคราะห์ที่มีอุตุนิยมไม่ดี อุณหภูมิก็ไม่ดี อาหารก็ไม่ดี ดินฟ้าอากาศก็ไม่ดี ใครไปเกิดที่นั่นก็ทรมาทรกรรมด้วยดินฟ้าอากาศ ด้วยอุตุ ด้วยการหาอาหารบริโภค หาฝืดเคืองลำบากอดแห้งอดแล้ง อดๆอยากๆ กินกรวด กินดิน กินทราย กินอิฐ กินปูน กินของร้อน กินของสกปรก กินพวกนี้ ไม่เหมือนกับพวกที่ไปเกิดในโลกสวรรค์ กินอาหารที่เป็นของประณีตเป็นของทิพย์ เพราะฉะนั้นนรกก็ได้แก่โลกทรมานที่ไปเกิดขึ้นแล้วก็เริ่มทรมานด้วยชีวิต ความเป็นอยู่ลำบากลำบนวิกลวิการต่างๆ นานา เพราะอำนาจดินฟ้าอากาศที่โหดร้ายทารุณ อำนาจแห่งสังคมที่โหดร้ายทารุณ อำนาจความเป็นอยู่ที่โหดร้ายทารุณ ท่านจึงเรียกว่าโลกนั้นเป็นนรกอย่างกับคำว่าตายแล้วตกใต้เถรอเวจีให้ไฟลุกเผาไหม้ตลอดกัปตลอดกัลป์ พูดอย่างนี้เป็นคำอุปมา ความจริงใต้เถรอเวจีนรกก็คือว่าเป็นโลกๆ หนึ่งที่อากาศแสนจะร้อนเหลือหลาย ใครไปเกิดที่นั่นแล้วต้องถูกดินฟ้าอากาศเผาผลาญกายเผาผลาญใจ ไม่มีความสุขชั่วมื้อชั่วยาม ไม่มีเลย นี่แหละอเวจีนรกล่ะ สมมติว่าไปเกิดในโลกที่มีภูเขาไฟเยอะๆ ดีไม่ดีก็ตกนรก เขาเรียกว่าตกนรกกระทะทองแดง ตกหลุมถ่านเพลิง นรกหลุมถ่านเพลิงหมายความว่าไปเกิดในโลกดาวเคราะห์ที่มีแผ่นดินไหวบ่อยๆ และมีภูเขาไฟระเบิดบ่อยๆ มองไปสารทิศมีแต่ภูเขาไฟลูกนั้นก็กำลังคุ ลูกนี้ก็กำลังคุ ลูกโน้นก็กำลังคุ ดีไม่ดีเดินไปสองก้าวก็แผ่นดินแยก ตกหลุมไป ไฟกรดในใต้โลกมันพุ่งขึ้นมาเผาผลาญไหม้มอดไปหมดนี่แหละเรียกว่านรกหลุมถ่านเพลิง

นรกป่างิ้วต้นงิ้วนะ ทำผิดศีลข้อกาเม ไปตกนรกป่างิ้ว ก็หมายความว่าไปเกิดในดาวพระเคราะห์ที่อุดมไปด้วยป่า ป่าไม้ ป่าไม้โบราณ ป่าไม้โบราณสมัยหลายล้านปี แต่ละต้นแหงนคอตั้งบ่ามองไม่เห็นยอด เวลานี้ไม้โบราณไม่ต้องไปหานรกงิ้วดูหรอก โลกมนุษย์เราก็มี ต้นไม้โบราณอย่างที่ว่า ในแคนาดา ประเทศแคนาดากับสหรัฐอเมริกา มีต้นไม้ยักษ์ชนิดหนึ่งเรียกว่าต้นซีคอยยา เฉพาะลำต้นของมันนะเจาะเป็นอุโมค์รถเก๋งสวนกันได้ ๓ คันสบายๆ ท่านทั้งหลายเชื่อไหมว่าต้นไม้ต้นหนึ่งในอเมริกาในแคนาดานี่ โพรงของมันเขาตัดถนนทะลุโพรงไม้ต้นนี้ รถเก๋ง ๓ คันสวนกันไปสวนกันมา เข้าๆออกๆ สบายๆ แล้วยอดของมันหรือแหงนคอตั้งบ่า มองไม่เห็น หายไปในทิวเมฆ ต้นซีคอยยามีในอเมริกากับแคนาดา รัฐบาลของแคนาดากับอเมริกาเขารักษาเป็นป่าสงวนเอาไว้ เพราะว่าต้นไม้ชนิดนี้เป็นพืชพันธุ์ของต้นไม้ยักษ์สมัยโลกล้านปีสืบทอดมา ตานี้ไอ้ต้นงิ้วอย่างนรกฉิมพลี ที่ว่าป่าไม้งิ้วนี้ก็ได้แก่ไปเกิดในโลกยุคดึกดำบรรพ์ ดาวพระเคราะห์ที่มีความเจริญยุคดึกดำบรรพ์วิวัฒนาการยังไม่ถึงขั้นความเจริญอย่างโลกมนุษย์เรา แล้วก็เป็นป่าไปหมด เป็นป่าไม้หนาม หนามแต่ละอันนี้ยาวตั้ง ๒ ศอก ๓ ศอก ธรรมดาต้นงิ้วในบ้านเราไม่มีหนามยาว ๒ ศอก ๓ ศอกหรอก แต่ว่าไอ้ต้นไม้ยักษ์ในโลกที่ว่านี้หนามมันยาวตั้ง ๒ ศอก ๓ ศอก สัตวโลกที่ไปเกิดในแดนนั้นจะหากินก็แสนจะลำบาก ต้องปีนป่ายต้นไม้ประเภทนี้ขึ้นไปหากิน ก็ถูกหนามงิ้วนั่นแหละมันทิ่มตำเอาตาย เรียกว่าตกนรกป่าไม้ฉิมพลี ตกนรกต้นงิ้ว ปีนต้นงิ้ว ฉะนั้นเรื่องนรกสวรรค์เป็นเรื่องจริง เพียงแต่ว่าเราต้องรู้จักอ่าน รู้จักถอด โดยเอาหลักความรู้ของดาราศาสตร์ วิทยาศาสตร์มาปรับแล้ว เราจะเชื่อมั่นว่าเรื่องของปรโลกนั้นไม่ใช่เป็นเรื่องนิยายเลย เป็นเรื่องจริง แล้วความรู้พวกนี้ใครรู้ ผู้ที่รู้คือผู้ที่มีทิพยจักษุญาณ ตั้งแต่พระพุทธองค์ลงมา แม้กระทั่งฤษีชีไพรนอกศาสนาที่เขาทำอภิญญาได้โลกียอภิญญา เขาก็รู้เห็นแล้ว ไม่ต้องโลกุตตรหรอก เอาแค่โลกียอภิญญานี่แหละเขารู้เห็น เมื่อเขารู้เห็น เขาก็มาถ่ายทอดให้เราฟังว่ามีนะ นรกอย่างนั้นน่ะ นรกทุกข์ สวรรค์สบาย ถ่ายทอดให้เราฟัง

อย่างว่าเทวดากินอาหารทิพย์ ไม่ต้องหุงหาอาหาร นั่งเฉยๆ ก็อิ่ม อยากจะกินอาหารก็ลอยมา อิ่มทิพย์ ฟังดูคล้ายๆ เป็นเรื่องนิยาย แต่ปัจจุบันนักวิทยาศาสตร์กำลังจะทำให้เราอิ่มทิพย์แล้ว ท่านทั้งหลายทราบไหม? นักวิทยาศาสตร์ในเยอรมัน

เขาค้นพบ บอกว่าในอากาศที่เราหายใจนี่มีวิตามินเยอะแยะ เขาว่าเขากำลังสกัดวิตามินในอากาศให้เรากิน ต่อไปนี้เราไม่ต้องไปปลูกผักปลูกหญ้า ทำไร่ทำนาให้ลำบากแล้ว โลกของเราในอนาคตความเจริญของวิทยาศาสตร์ซึ่งเขากำลังค้นคว้าอยู่ เขาจะสกัดเอาวิตามินในอากาศนี่มาเป็นอาหารเราแล้ว ใครอยากกินก็อ้าปากขึ้นมองในอากาศ แล้วใช้เครื่องสกัดนี้สกัดแผล็บเดียวแค่ไม่ถึงวินาที แล้วหุบปาก หุบเอาแต่ลมเข้าไป พอหุบลงกลืนไปในท้องเรา อิ่มขึ้นมาทันที สบายกันมื้อหนึ่ง อิ่มไปได้ๆ วัน กิริยาอย่างนี้คล้ายๆ กับแม่หนุมาน-นางสวาหะ ยืนขาเดียวกินวาตา กินลมอิ่ม เรื่องนิยายกลายเป็นเรื่องจริงแล้ว ท่านทั้งหลายทราบไหม วิทยาศาสตร์เขาพิสูจน์แล้วว่า ในอากาศมีวิตามินเยอะแยะเลย เพราะฉะนั้นเทวดาอิ่มทิพย์คืออิ่มอย่างนี้ ท่านอิ่มด้วยวิธีนี้ คือวิตามินมันมี ไม่ต้องไปกินอะไร ไม่ต้องไปทำไร่ไถนาปลูกผักให้ลำบาก เพียงอ้าปากกินก็อิ่มแล้ว อาหารทิพย์สำเร็จรูปปรุงมาเลยในอากาศ หมายความว่า โลกสวรรค์วิทยาศาสตร์เขาล้ำยุคยิ่งกว่าโลกเราตั้งกี่โกฏิเท่าก็ไม่รู้ในโลกสวรรค์ ส่วนโลกนรกน่ะเป็นที่ด้อยพัฒนา ไม่มีความเจริญด้านวิทยาวิทยาศาสตร์ มิหนำซ้ำยังถูกดินฟ้าอากาศสิ่งแวดล้อมลงโทษ ต้องให้มีความเป็นอยู่อย่างทรมาทรกรรม เราจึงเรียกว่าโลกนรกมนุษย์เราเป็นก้ำกึ่งของสวรรค์และนรกคือว่ามีทั้งสุขอนันต์และทุกข์มหันต์ในโลกเรา

เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าทุกพระองค์จึงต้องมาตรัสรู้ในโลกมนุษย์ ถ้าไปตรัสรู้ในโลกสวรรค์ ไปสอนให้เทวดาฟัง ให้เห็นทุกข์ ให้อนิจจัง เทวดายากที่จะเห็นได้ เพราะแต่ละองค์แต่ละองค์อายุยืนกันเหลือเกิน เทวดาชั้นจตุมหาราชิกาชั้นต่ำสุด วันหนึ่งคืนหนึ่งของเทวดาชั้นจตุมหาราชิกาซึ่งเป็นชั้นต่ำของสวรรค์นะ เท่ากับ ๔๐๐ ปีในเมืองมนุษย์ เรา ๔๐๐ ปีตายแล้วเกิดไม่รู้กี่ชาติ เทวดาในชั้นจตุมหาราชิกาเพิ่ง ๒๔ ชั่วโมง เพราะฉะนั้นจะไปเทศนาสั่งสอนพวกเทพพวกพรหมบอกว่า รูปํ อนิจฺจํ สงฺขารา อนิจฺจํ พวกนี้ยากที่จะหยั่งถึงธรรม นอกจากเทวดาที่มีสัมมาทิฏฐิได้สร้างบารมีมาแต่โลกมนุษย์ติดตัวขึ้นไปแล้ว อย่างนี้แหละก็เห็นธรรมได้ง่าย ถ้าหากว่าเป็นพวกที่ประมาทเป็นพวกที่ไม่ใช่สัมมาทิฏฐิมาก่อนแล้ว ไปเกิดเป็นพวกกายทิพย์แล้วละก็ยากนักที่จะเห็นในเรื่องอนิจจังได้ เพราะความที่อายุของโลกสวรรค์น่ะมันยืนมาก มูลเหตุที่ยืนมากน่ะไม่ใช่อะไรหรอก เกี่ยวกับการหมุนรอบตัวเองของ

ดาวพระเคราะห์ดวงนั้น บางดวงหมุนช้าไป บางดวงหมุนเร็ว โลกเรากำหนดวันเดือนปีด้วยอะไรล่ะ? ด้วยการหมุนใช่ไหม? หมุนรอบตัวเอง ๒๔ ชั่วโมงเป็นหนึ่งวัน หมุนรอบดวงอาทิตย์ ๓๖๕ วันเป็นหนึ่งปี ดาวพระเคราะห์บางดวงกว่าจะหมุนรอบพระอาทิตย์กินเวลาโลกเรา ๑๑ ปีเศษ ดวงพฤหัสฯ นี่น่ะใหญ่กว่าโลกเราตั้งพันเท่า ใหญ่มหึมากว่าโลกเราตั้งพันโลกเท่าดาวพฤหัสดวงหนึ่ง ดาวพฤหัสหมุนรอบดวงอาทิตย์ ๑๑ ปีเศษ ถ้าเราไปเกิดในดาวพฤหัสแล้ว ๑ ปีของดาวพฤหัสจะเท่ากับ ๑๑ ปีเศษของโลกเรา นี่ดาราศาสตร์เขาพิสูจน์มาอย่างนี้ จะป่วยกล่าวไปไยกับโลกสวรรค์ซึ่งห่างจากโลกเราแสนโกฏิ อายุก็ต้องยืนเป็นธรรมดาสิ เพราะมันเกี่ยวกับการหมุนเวียนรอบตัวกับดวงพระอาทิตย์เป็นเกณฑ์

เพราะฉะนั้น ดาราศาสตร์ยิ่งเจริญก็ทำให้เรายิ่งเชื่อว่านรกสวรรค์ที่เป็นปรโลกน่ะมีจริงๆ ใครเชื่อเรื่องนี้คนนั้นก็มีกัมมัสกตาญาณ เป็นโลกียสัมมาทิฏฐิ สัมมาทิฏฐิซึ่งเป็นองค์ของมรรคในมรรคมีองค์ ๘ นั้น ท่านจัดเป็นโลกียทิฏฐิอย่างหนึ่ง โลกุตตรสัมมาทิฏฐิอย่างหนึ่ง โลกียสัมมาทิฏฐินั้นคือกัมมัสกตาญาณหนึ่ง ตถาคตโพธิสัทธาหนึ่ง ความที่มีญาณทัสสนะแทงทะลุเห็นอริยะ ๔ เป็นโลกุตตระสัมมาทิฏฐิ เพราะฉะนั้นชาวพุทธทั่วไปจึงควรที่จะปลูกโลกียสัมมาทิฏฐิ คือความเชื่อว่าสัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตัว ใครทำดีได้ดี ใครทำชั่วได้ชั่ว

จังหวะของกรรมดีกรรมชั่วจะให้ผลนั้น อยู่ที่คิวของมัน เพราะว่าเราทำกรรมดีกรรมชั่วมามากมายอเนกอนันต์นับไม่ถ้วนชาติ มันก็มีคิว ต้องต่อคิวกันสิ จะมาให้ผลทันตาเราไม่ได้หรอก ไม่ใช่ว่าตักบาตรทอดกฐินวันนี้แล้วอธิษฐานว่าพรุ่งนี้แทงลอตเตอรี่ถูกที่หนึ่งเถอะ แล้วพอไม่ถูกก็มาโทษบอกว่าบุญไม่เห็นได้ผลบุญเลย ไม่ถูก มันอยู่ที่คิว ก่อนที่จะถูก เราต้องรอคิวเสียก่อนว่าบางทีกรรมชั่วเราทำมาก คิวของกรรมชั่วต้องเรียงมาตั้งเป็นชาติๆ รอเราอยู่ เราก็ต้องชดใช้หนี้มันก่อนสิ คิวดีก็ไปรอเราโน้นแน่ะอีกร้อยชาติข้างหน้าไปรอเราโน่น เราก็ต้องใจเย็นรอคิวไป ใครก่อนใครหลังสิ เหมือนเราทำกรรมชั่วเหมือนกันแหละ วันนี้ไปปล้นเขา ปิดบังหลักฐานได้ก็หัวเราะชอบใจว่าตำรวจไม่รู้ เราไม่ต้องเข้าคุก เพราะฉะนั้นใครทำชั่วก็ไม่ได้ผลชั่ว ไม่จริงหรอก ศาสนาสอนไม่จริง อย่างนี้แปลว่าคิวดีของเราน่ะยังให้ผลอยู่ คิวชั่วยังมาไม่ถึง ก็เหมือนเราตีตั๋วนี่แหละ เราไปช้าก็ต้องไปยืนหลังเขา ใครไป

ก่อนก็ไปยืนหน้าเขา แล้วเราจะไปต่อว่า โอ๊ย! ไม่ได้หรอก ไม่ถูกไม่ต้องไม่ได้ กรรมดีกรรมชั่วมันมีจังหวะจะให้ผล เราปลูกกล้วยปลูกมะละกอ ปลูกพริก ปีหนึ่งก็ได้กินผล ปลูกทุเรียนปีหนึ่งได้กินผลไหม? ไม่ได้ ห้าปี หกปี เจ็ดปี กว่าจะได้กินผลทุเรียน ปลูกมะม่วงสามปี สี่ปี ก็ได้กินผลแล้ว เมื่อปลูกพริกปีหนึ่งห้าหกเดือนก็ได้กินแล้ว สามเดือนได้กินแล้ว ปลูกพริกฉันใด กรรมดีกรรมชั่วก็เหมือนกัน มันมีจังหวะเร็วจังหวะช้า เพราะฉะนั้นเราจึงควรเชื่อกัมมัสกตาญาณว่านรกสวรรค์มีจริงดีกว่า เป็นเครื่องอุ่นใจให้เรามีความหวัง มีความพากเพียรวิริยะที่จะประกอบกรรมดีต่อไป แล้วก็ได้ดีทั้งในชาตินี้และชาติหน้าด้วย. ขอจบธรรมกถาเพียงเท่านี้ครับ.

สู่ธิเบตพุทธนคร

"บทความเรื่องนี้ ไม่ใช่แปลอย่างประโยคต่อประโยค เพราะต้นฉบับมีเรื่องราวเกี่ยวกับความเคลื่อนไหวของส่วนตัวบุคคล และสภาพของพระพุทธศาสนาในเมืองจีนสมัย ๓๐ ปีเศษ ซึ่งถ้าแปลประโยคต่อประโยคแล้ว คนที่มิได้ทราบประวัติความเป็นไปของพระพุทธศาสนามหายานดี จะอ่านไม่ค่อยเข้าใจ จับต้นชนปลายไม่ใคร่จะถูก ฉะนั้นข้าพเจ้าจึงใช้วิธีแปลเอาแต่ใจความ แล้วเรียบเรียงขึ้นไม่ให้เสียรส ท่านผู้บันทึกคือท่านธรรมาจารย์ฮวบจุง เป็นพระภิกษุจีน เดินทางเข้าไปบวชเป็นพระลามะ เพื่อศึกษาพระธรรมวินัยในธิเบต เมื่อ ๒๐ ปีเศษมาแล้ว ท่านเป็นผู้ใคร่ต่อการศึกษา และมีอุดมคติเผยแผ่จรรโลงพระพุทธศาสนาอย่างไร ย่อมปรากฏอยู่ในบทความนี้แล้ว บันทึกของท่านเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาสภาพการณ์ของพระพุทธศาสนาในธิเบต ที่โลกรู้จักในนามของคำว่าลัทธิลามะ แม้จะเป็นเรื่องราวที่ล่วงเลยมาแล้วกว่า ๓๐ ปีก็จริง แต่ก็เป็นประโยชน์แก่เราชาวพุทธบริษัทฝ่ายเถรวาทที่มักจะเข้าใจผิดว่าลัทธิลามะเป็นสัทธรรมปฏิรูป ถึงขนาดเอาลัทธิบูชากามารมณ์มาอ้างว่าเป็นพระพุทธศาสนา แต่จากบทความนี้ท่านผู้อ่านจะเข้าใจถูกต้องว่าพระพุทธศาสนาที่บริสุทธิ์หมดจดยังมีสั่งสอนแพร่หลายในธิเบต พระลามะที่เคร่งในศีลาจารวัตร และมีความแตกฉานในพระไตรปิฎกยังมีอยู่ไม่น้อย ส่วนที่ว่ามีลัทธิบูชากามารมณ์นั้น เป็นเพียงกาฝากซึ่งเกิดกับต้นไม้ใหญ่เท่านั้น คือเป็นเรื่องของลามะบางคณะที่มีวัตรปฏิบัติทางพระวินัยเสื่อมโทรม การที่เราดูลามะบางคณะประพฤติเสียหาย แล้วตราหน้าพระสงฆ์ธิเบตเหมือนกันหมดนั้น เป็นการอยุติธรรมอย่างยิ่ง"

ท่านธรรมาจารย์ ฮวบจุง ได้เริ่มเรื่องของท่านว่าธิเบตเป็นดินแดนแห่งความลี้ลับมหัศจรรย์ ซึ่งเป็นที่ทราบกันดีทั่วไป ไม่มีผู้ใดสามารถเข้าใจแทงทะลุปรุโปร่งถึงสภาวการณ์ของธิเบตได้เจนจบ ยกเว้นเสียแต่รัฐบาลธิเบตเอง อาณาจักรนี้ปิดประตูบ้าน ไม่ยอมสัมพันธ์ติดต่อกับโลกภายนอก ฉะนั้น จึงยังคงรักษาสิ่งต่างๆ ซึ่งเป็น

ของดั้งเดิมของตนไว้ได้มากที่สุด เมื่อหลายร้อยปีมาแล้วเป็นอย่างไร บัดนี้ก็ยังคงเป็นอย่างนั้นไม่เปลี่ยนแปลง คนต่างชาติมีคนจีน คนอินเดีย คนเนปาล คนมงโกลเท่านั้นที่จะเข้านอกออกในธิเบตได้ในสภาพของพ่อค้า หรือผู้จาริกแสวงบุญ ส่วนพวกนักท่องเที่ยวนักผจญโชค นักค้นคว้าที่เป็นชาวตะวันตก หรือชาวตะวันออกชาติอื่นๆ ถูกห้ามเข้าอย่างเด็ดขาด มีบางคนปลอมแปลงตัวแอบเล็ดลอดเข้าไป เมื่อถูกจับได้เขาก็โดนขับไล่ออกมาทันที พวกบุคคลที่กระหายจะเข้าไปถึงพุทธนครแห่งนี้ ต่างต้องประสบความล้มเหลวกลับไป และมีบางคนต้องทิ้งชีวิตในระหว่างการเดินทางอันแสนทุรกันดาร บุคคลบางคนมาเพียงแค่ มณฑลซีคัง กับมณฑลซิงไฮ่ ซึ่งเป็นเหมือนธิเบตน้อยเท่านั้น ก็รู้สึกว่าสมใจของเขาแล้ว แม้จะไปไม่ถึง ลัสสะ นครหลวงอันศักดิ์สิทธิ์ของธิเบต ฉัน (คือท่านฮวบจุง) เคยอ่านหนังสือประเภทผจญภัยในธิเบตของชาวตะวันตกผู้หนึ่ง ซึ่งคุยว่าได้บุกเข้าไปถึงนครลัสสะ แต่เมื่อตรวจรายงานของเขาอย่างถี่ถ้วน จึงทราบความจริงว่า เมื่อเขามาถึงนครศักดิ์สิทธิ์ เขาได้แอบซ่อนตัวอยู่ในบ้านของมิตรชาวธิเบตคนหนึ่ง เขาไม่กล้าออกไปเที่ยวเตร็ดเตร่ตามถนนหนทางในลัสสะ เขาพักอยู่ระยะเวลาสั้นก็ต้องรีบเดินทางกลับออกไป เราจะไปเอาข้อเท็จจริงอะไรนักหนาในหนังสือที่เขาเขียนย่อมไม่ได้ แม้สมัยที่สัมพันธภาพระหว่างจีนกับธิเบตขาดสะบั้น เมื่อราวปลายราชวงศ์แมนจู ต้นสาธารณชนรัฐศักราช (คือศักราชของจีนนับเอาปีที่ ๑ แห่งการเปลี่ยนการปกครองเป็นรีปับลิคราว พ.ศ.๒๔๕๔-๒๔๕๕ เพื่อความสะดวกต่อไป จึงใช้ พ.ศ. แทน) ทหารจีนถูกรัฐบาลธิเบตขับไล่ออกไป อิทธิพลของอังกฤษก็เข้ามาครอบงำ นักการทูต นักการทหารอังกฤษ เดินทางสู่ลัสสะบ่อยๆ แน่นอนบุคคลเหล่านี้จะต้องเป็นอาคันตุกะของธิเบต มีข้าราชการธิเบตนำเที่ยว แต่รัฐบาลธิเบตก็ทำอย่างเอาใจดีสู้เสือ ความลี้ลับต่างๆ ธิเบตยังคงสงวนไว้ ไม่ยอมแพร่งพรายใดๆ สำหรับตัวฉันมีโอกาสอยู่ในธิเบต ๙ ปี นับว่านานพอสมควร ที่มองดูธิเบตจากทัศนะอันเป็นความจริง บัดนี้ฉันได้จาริกกลับมาสู่ประเทศมาตุภูมิแล้ว จึงขอนำทัศนะดังกล่าวมาเสนอแก่เพื่อนร่วมชาติพอสังเขป

มูลเหตุของการเดินทาง

เมื่อฉันยังเป็นสามเณรอยู่ ในฤดูร้อนแห่งปี พ.ศ.๒๔๖๓ ฉันมีโอกาสเป็นหนแรกที่ได้สดับพระธรรมเทศนาของท่านธรรมาจารย์ฮวบย่ง เวลานั้นฉันเริ่มรู้สึกตัวว่าเมื่อเราสละเรือนออกบวชก็จำต้องบำเพ็ญหน้าที่ของสมณะให้สมบูรณ์ โดยเฉพาะคืองานเผยแผ่พระศาสนา เป็นหน้าที่สำคัญที่สุด ฉันได้ฟังท่านไต้ย่งเล่าถึงชีวประวัติของพระเถระ บรรดาที่เป็นธรรมเสนาในเก่าก่อน ทำให้ฉันมีความตื่นเต้น ปรารถนาจะเดินตามรอยบาทของท่านบูรพาจารย์เหล่านั้นอย่างยิ่ง ในฤดูหนาวปี พ.ศ.๒๔๖๔ ฉันเข้าพิธีอุปสมบทเป็นภิกษุ ณ พระอารามฮวบง่วนยี่ ที่กรุงปักกิ่ง มีพระคุณท่านเตาไคเป็นพระอุปัชฌายะ ส่วนท่านไต้ย่ง ได้จาริกข้ามสมุทรไปศึกษาพระพุทธศาสนา นิกายมนตรยานในญี่ปุ่น เมื่อฉันอุปสมบทแล้วพระอุปัชฌายะส่งฉันไปรับการอบรมพระวินัยที่พระอารามปอฮั่วสัน ซึ่งเป็นสำนักเคร่งครัดในพระวินัยที่สุด ตั้งอยู่ที่มณฑลเกียงซู ระหว่างที่รับการอบรมพระวินัยนั้นฉันได้ศึกษาคติธรรมของพระพุทธศาสนานิกายเทียนไท้อีกด้วย ฉันรู้สึกว่าการค้นคว้าเล่าเรียนพระปริยัติธรรมช่างมีรสชาติเพลิดเพลินเสียนี่กระไร ในสมัยนั้นกิตติศัพท์พระคุณท่านธรรมาจารย์ ไท้สู ตั้งสำนักพุทธวิทยาลัยแห่งวูชาง ได้ระบือมาถึงฉัน มีเพื่อนคนหนึ่งเขียนจดหมายมาเล่าว่า ที่นั่นมีการเรียนพระปริยัติธรรมวันละ ๖ ชั่วโมง อีก ๓ ชั่วโมงให้เข้าห้องสมุดค้นคว้าเอาเอง ฉันดีใจต่อข่าวนี้อย่างยิ่ง จึงเดินทางมาสมัครเป็นนักศึกษาอยู่ที่พุทธวิทยาลัยวูชาง ๒ ปี ประจวบกับท่านธรรมาจารย์ไต้ย่งเรียนจบหลักสูตร นิกายมนตรยาน กลับมาจากญี่ปุ่น เที่ยวเผยแผ่นิกายนี้ตามจังหวัดใกล้ๆ ในจีนเหนือ มีพุทธบริษัทศรัทธาในตัวท่านมาก ตกปี พ.ศ.๒๔๖๖ ท่านไต้ย่งได้บำเพ็ญกัมมัฏฐานร่วมกับลามะรูปหนึ่งชื่อ เปโผยินลามะ มีการแลกเปลี่ยนความรู้กันในระหว่างนิกายมนตรยานแบบญี่ปุ่นกับแบบธิเบต ท่านจึงรู้สึกว่านิกายมนตรยานแบบธิเบตนั้น ละเอียดสมบูรณ์ยิ่งกว่าของญี่ปุ่นมาก จึงตั้งจุดหมายมุ่งจะจาริกไปศึกษาความรู้เพิ่มเติมในธิเบตให้ได้ เมื่อออกจากกัมมัฏฐานแล้วท่านไต้ย่งจึงตั้งคณะธิเบตจาริกขึ้นที่กรุงปักกิ่ง ยินดีให้ผู้ที่มีอุดมคติร่วมกันเข้าเป็นสมาชิก ท่านมีจดหมายมาตามฉันให้ไปร่วมคณะด้วย เมื่อฉันรับหนังสือของท่านแล้ว ฉันจึงกราบ

ลาพระคุณท่านไท้สู รีบเดินทางขึ้นไปปักกิ่งทันที คณะของเราต้องเรียนภาษาธิเบตอยู่ที่ปักกิ่งปีหนึ่ง ในระหว่างนั้นมีเพื่อนบางคนมาทัดทานห้ามไม่ให้ฉันไปธิเบต อ้างว่าหนทางทุรกันดาร จะไปลำบากลำบนต่างๆ แต่ฉันก็ยิ้มตอบเขาโดยไม่พูดอะไร เพราะเขาไม่ทราบถึงอุดมคติของฉัน ที่พร้อมเสมอแม้แต่การสละชีพเพื่อธรรมพลี

ฉันนึกอยู่เสมอว่า ธิเบตจะทุรกันดารอย่างใด ก็คงไม่เกินความทุรกันดารบนเส้นทางเดินระหว่างเตอรกีสถานกับอินเดีย ในสมัยที่ท่านบูรพาจารย์ของเราแต่ก่อนมีท่าน ฟาเหียน ท่านเฮี่ยงจัง ท่านอี้จิง เป็นต้น ผจญมาแล้วเมื่อสมัยปีเศษเป็นแน่ทีเดียว ท่านเหล่านั้นได้บากบั่นไปถึงอินเดียโดยไม่หวั่นพรั่นพรึงต่อภัยใดๆ ก็เพราะประสงค์จะศึกษาค้นคว้าพระปริยัติธรรม แล้วนำกลับมาเผยแผ่แก่พี่น้องร่วมชาติ ก็การที่เรามีพระไตรปิฎกปกรณ์พิเศษต่างๆ ให้ศึกษาอยู่ ณ บัดนี้ ไม่ใช่สำเร็จเพราะเลือดเนื้อหยาดเหงื่อของท่านบูรพาจารย์ ที่ท่านอุตสาหะไปศึกษามาแล้วแปลเอาไว้ให้หรอกหรือ? ท่านอีจิงมีโคลงบทหนึ่งว่า *"ขือนั๊งเซ่งแปะ-กุยบ่จั๊บ, อ๋าวเจี่ยอังไจโจ๊ยเจีย ลั๊ง"* แปลว่า "ผู้จาริกไปนั้นนับจำนวนร้อยๆ ครั้นในยามกลับซิเหลือไม่ถึงสิบ ความลำบากนี้ ไหนเลยปัจฉิมชนในภายหลังจะรู้ถึงได้" ฉันอ่านโคลงบทนี้ทีใดน้ำตาเจ้ากรรมมันต้องไหลออกมาเสมอ ฉันอธิษฐานจิตก่อนออกจาริกว่า จะพยายามศึกษาลัทธิพระพุทธศาสนาแบบธิเบตให้เจนจบ คัมภีร์ใดที่ยังไม่มีแปลไว้ในพากย์จีน ฉันจะต้องแปลออกมาให้หมด แต่นั่นแหละ ชีวิตของมนุษย์มีขอบเขตจำกัด ฉันจะทำงานได้ดังสมบูรณ์ดังมโนคติหรือไม่ เป็นเรื่องอนาคต ซึ่งยากแก่การพยากรณ์ถูก.

"ปรากฏว่าเมื่อเรียนสำเร็จกลับมาแล้ว ท่านฮวบจุงได้แปลปกรณ์สำคัญๆ ทางพุทธปรัชญาจากภาษาธิเบตเป็นภาษาจนหลายสิบปกรณ์ และได้แปลปกรณ์จากภาษาจีนไปเป็นภาษาธิเบตอีกด้วย จำนวนหลายเล่ม"

(ส. โพธินันทะ)

อุปสรรคในระหว่างทาง

คณะของเราเริ่มออกเดินทาง ในปี พ.ศ.๒๔๖๘ โดยถือเส้นทางจากมณฑลซีคัง เข้าสู่ธิเบต เส้นทางเหล่านี้เต็มไปด้วยโจรก๊กต่างๆ มีหลักแหล่งตามหุบเขาคอยปล้นสดมพ่อค้าโคต่างตามชายแดน คณะของเราได้มีหนังสือขอความพิทักษ์จากผู้บัญชาการทหารแห่งยาอัง ท่านแม่ทัพส่งทหารกองหนึ่งมาคุ้มครองเรา ซึ่งเราทราบภายหลังว่าทหารกองนี้ ที่แท้คือโจรก๊กหนึ่ง ซึ่งทางราชการได้เกลี้ยกล่อมให้ยอมสวามิภักดิ์ ต้องการบำเพ็ญคุณงามความดีให้ปรากฏแก่ราชการ จึงอาสามาคุ้มกันให้เรา เป็นอันว่าเราลุถึงยาอังโดยสวัสดิภาพ แต่จากยาอังสู่เมืองตาเจลู ก็ไม่มีช่องโจรชุกชุม ฉันจำได้ว่าเช้าวันหนึ่งเมื่อคณะของเราเดินทางจากยองกิง เห็นทหารกองหนึ่งเพิ่งเสร็จจากการรบกับพวกโจรมาสดๆ ร้อนๆ สวนทางกับเรา มีศีรษะโจรหลายศีรษะ ถูกตัดแขวนมากับม้าที่นั่งด้วย แลดูน่าสะพรึงกลัวนัก ต่อมาในเช้าวันที่คณะของเรากำลังผ่านเทือกเขาตะซางลิง เราเผชิญหน้ากับพวกโจรอย่างจัง พวกมันเก็บกวาดเอาสินค้าของพ่อค้าซึ่งขอเดินทางร่วมกับคณะของเราไปจนเกลี้ยง แต่มิได้รังควานคณะของเราแต่อย่างใด ได้รู้ภายหลังอีกเหมือนกันว่าเป็นเพราะทางราชการได้ขอร้องไป มิให้แตะต้องพวกเรา คณะของเราเดินทางอยู่ตามเส้นทางอันตรายนี้ ๑๐ วันเศษก็ถึงเมืองตาเจลู เมืองสำคัญเมืองหนึ่งแห่งมณฑลซีคัง เราพักอยู่ที่วัด อันเคียกยี่ ได้ว่าจ้างครูเลือดจีนผสมธิเบตคนหนึ่ง มาสอนหนังสือธิเบตเพิ่มเติมให้แก่เรา ความรู้ของครูคนนี้พูดตามจริงแล้ว แกพูดภาษาธิเบตได้คล่องแคล่วดีกว่าฉันแน่ แต่ความรู้ในทางหนังสือแล้วมิได้เก่งไปกว่าฉันเลย ฉันทนเรียนไปอย่างแกนๆ พอถึงปีใหม่ พ.ศ.๒๔๖๙ ฉันมีความร้อนใจ ปรารถนาเข้าศึกษาพระปริยัติธรรมโดยเร็ว จึงจำต้องขอปลีกตัวจากคณะ ไปอาศัยอยู่ในวัดลามะแห่งเภามาสัน ณ ที่นี้ฉันเป็นศิษย์ของพระคุณท่านฉือยวนลามะอยู่ ๑ ปี ศึกษาคัมภีร์ภิกขุปาติโมกข์อรรถกถา คัมภีร์โพธิสัตว์สิกขาบทอรรถกถา คัมภีร์โพธิมรรคอนุปุพพไพบูลยศาสตร์ทั้ง ๓ คัมภีร์ เป็นรจนาของท่าน ตซองขะปะมหาคุรุ แห่งธิเบต โดยเฉพาะปกรณ์เล่มสุดท้าย ฉันได้รับความซาบซึ้งในรสธรรมาธิษฐาธิบาย ชนิดที่ไม่เคยคาดฝันมาก่อน ว่าพระพุทธธรรมแบบธิเบตจะมีความสุขุมคัมภีรภาพเห็น

ปานนี้ ในระหว่างนี้หากจะเป็นเหตุใดเหตุหนึ่งทำให้ฉันเสียชีวิต ณ มณฑลซีคังนี้ ฉันก็ไม่เสียใจอะไรอีกแล้ว ในระยะปีหนึ่งผ่านไปฉันเริ่มคุ้นกับการครองชีพแบบธิเบต ฉันเลิกรับประทานข้าวสาลี ข้าวจ้าว หันมารับประทานขนมแป้งบาร์เลย์ คลุกกับเนยจามรี ซึ่งเป็นอาหารประจำวันของชาวธิเบต เรียกว่า “ทัมปา” แทน

ครั้นถึงฤดูใบไม้ผลิ ปี พ.ศ.๒๔๗๐ ฉันขออาศัยกองคาราวานพ่อค้าเมืองกัมมู้เดินทางสู่ธิเบต ส่วนคณะของท่านไต้ย่ง ก็ได้เริ่มออกเดินทางในระยะเวลาไล่เลี่ยกัน เนื่องด้วยคณะของท่านได้รับการรับรองจากราชการท้องถิ่น เมื่อเดินทางผ่านตามอำเภอต่างๆ ก็มีนายอำเภอ ข้าราชการ มาต้อนรับกันเป็นพิธีเอิกเกริก เลยเป็นสาเหตุสร้างความเข้าใจผิดแก่รัฐบาลธิเบตที่ลัสสะ นึกว่าท่านไต้ย่งเป็นผู้แทนของรัฐบาลจีนส่งเข้ามา รัฐบาลลัสสะมีคำสั่งห้ามมิให้คณะเข้าธิเบตอย่างเด็ดขาด และการเดินทางของฉันก็เลยพลอยฟ้าพลอยฝนไปด้วย พวกพ่อค้าไม่ยอมให้ฉันร่วมทางไปด้วย เพราะเกรงความผิด เราทั้งหมดจึงตกค้างอยู่ที่เมืองกัมมู้ แต่ที่นี่ก็มีวัดลามะใหญ่ๆ หลายวัด และมีชาวธิเบตอยู่มาก มีลามะผู้คงแก่เรียนหลายรูปอยู่ที่วัดจังกา ฉันได้ศึกษาอยู่ที่วัดนี้ คือศึกษาคัมภีร์โพธิมรรคอนุปุพพไพบูลยศาสตร์เพิ่มเติมกับท่าน งาลังปาลามะ ศึกษาคัมภีร์เหตุวิทยาศาสตร์ คัมภีร์อภิสมยาลังการศาสตร์กับท่าน กโถจูกูลามะ ท่านอาจารย์รูปหลังนี้มีอายุมากกว่าฉันเพียงปีเดียว แต่มีความเจนจบพระไตรปิฎกอย่างยิ่ง ฉันได้รับความรู้มากมายจากท่านผู้นี้ ภาพใบหน้าอันเปี่ยมด้วยความเอิบอิ่มของท่าน แววตาที่ส่อความเมตตา และเสียงอธิบายที่ชัดถ้อยชัดคำ ยังคงตรึงตราอยู่ในความทรงจำของฉัน อีกนานเท่านานทีเดียว ท่านกโถจูกูเคยบอกฉันว่า มีลามะอีกรูปหนึ่งอยู่ไกลเข้าไปในแดนธิเบต ชื่ออัมตุงลามะ มีความรู้ยิ่งกว่าท่านมากมาย เป็นที่ยกย่องทั่วประเทศธิเบต ฉันเลยเกิดความปรารถนาจะต้องหาโอกาสใกล้ชิดพระเถระรูปนี้ให้ได้ ครั้งแล้วโชคก็อำนวยท่านอัมตุงลามะ จาริกไปบำเพ็ญศาสนกิจที่เมืองชางตู ทางผ่านเมืองกัมมู้ และมาพักอยู่ที่วัดจังกา ท่านกโถจูกูได้นำฉันเข้าไปถวายตัวกับท่าน ฉันจึงมีโอกาสเรียนถามถึงบรรดาข้อกังขาบางประการ ในคัมภีร์ที่ยังไม่เข้าใจ ท่านอัมตุงกรุณาให้จำอรรถาธิบายแก้ข้อข้องใจของฉันจนหมดสิ้น ฉันจึงขอติดตามเป็นศิษย์ศึกษาพระปริยัติธรรมกับท่าน ท่านก็ยินดีต้อนรับ ในฤดูใบไม้ร่วง พ.ศ.๒๔๗๒ ท่านไต้ย่ง

หัวหน้าคณะอาพาธ มรณะลง ทั้งที่อุดมคติแห่งการศึกษาของท่านยังไม่สมบูรณ์ หลังจากพิธีฌาปนกิจสรีระของท่านแล้ว สมาชิกในคณะของเราต่างก็แตกกระจายไปคนละทิศละทาง แล้วแต่ความสมัครใจ เป็นอันว่าคณะจาริกได้ล้มเลิกไปแล้วโดยพฤตินัย เพราะขาดผู้ที่เข้มแข็งอย่างท่านไต้ย่ง ส่วนฉันกลับไปเล่าเรียนอยู่กับท่านอัมตุงลามะ ที่เมืองชางตู

สู่พุทธนคร

ในปี พ.ศ.๒๔๗๔ ฉันติดตามท่านอาจารย์อัมตุงลามะ เดินทางเข้าสู่ธิเบต ใช้เวลากว่า ๒ เดือน ในการเดินทางอันแสนทุรกันดาร ข้ามที่ราบสูงที่เปล่าเปลี่ยววิเวก บางแห่งเราเดินกันอยู่ตั้งสัปดาห์ ก็ยังไม่พบผู้คน ครั้นแล้วในที่สุดก็ลุถึง ลัสสะพุทธนครอันศักดิ์สิทธิ์ ท่านอาจารย์มอบตัวฉันให้อยู่ในพระอารามเดรปุง ซึ่งเป็นมหาวิหารใหญ่นอกนครลัสสะ แต่ฉันก็สักแต่ไปขึ้นบัญชีเป็นลูกวัดที่นั่น ส่วนใหญ่ของเวลาคงอยู่เล่าเรียนกับท่านอาจารย์ในเมืองหลวง ที่ลัสสะอุดมไปด้วยบรรดาลามะ ผู้คงแก่เรียนจำนวนมาก ฉันได้ไปเรียนคัมภีร์อภิธรรมโกศศาสตร์การิกา กับท่านอุตตมบัณฑิตกะเติงซีชา อีกด้วย วันหนึ่งๆ หมดเวลาไปด้วยการศึกษา และสวดมนต์ แม้แต่จะฉันอาหารก็ยังต้องเจียนเวลามาฉัน แต่ฉันก็รู้สึกมีความสุขอย่างยิ่ง ในปี พ.ศ.๒๔๗๖ ท่านธรรมาจารย์ไท้สู มีจดหมายจากประเทศจีนมาถึงฉันว่า ให้รีบเดินทางกลับไป เพราะท่านได้จัดตั้งพุทธวิทยาลัยจีนธิเบต ขึ้นที่มณฑลเสฉวน ขอให้ฉันไปเป็นผู้อำนวยการสอน ฉันคิดว่าการศึกษาของฉันก็ยังไม่จบบริบูรณ์ ต้องละทิ้งกลางคันไป และการจากไปครั้งนี้อาจจะไม่มีโอกาสมาอีกก็ได้ ทางที่ดีถ้าอาราธนาท่านอาจารย์อัมตุง ให้เดินทางไปเป็นอาจารย์ประจำที่พุทธวิทยาลัย ก็จะเป็นประโยชน์อย่างยิ่งแก่นักศึกษาทั้งปวง ฉันนำความคิดนี้ไปกราบเรียนท่าน ท่านก็เห็นด้วย รับปากว่าจะไป แต่ขอให้ได้รับพระอนุมัติจากองค์ทะไลลามะก่อน เพราะพระองค์ท่านเป็นองค์พระประมุขของชาติและศาสนา ฉันจึงมีหนังสือกราบทูลเสนอขอพระอนุมัติขึ้นไป องค์ทะไลลามะมีรับสั่งตอบลงมาว่า ให้ฉันกลับไปจัดการกิจการทางเมืองจีนให้เรียบร้อยก่อน แล้วค่อยมารับท่านอาจารย์ไปในเที่ยวหลัง

ฉะนั้น ฉันจึงเดินทางกลับ โดยไม่ผ่านเส้นทางด้านมณฑลซีคัง แต่ไปตามเส้นทางธิเบต-อินเดีย เพราะสะดวกกว่าและเร็วกว่ากัน ได้แวะไปนมัสการสังเวชนียสถานในอินเดีย แล้วข้ามมาพม่า นมัสการพระมหาเจดีย์ชเวดะกอง เมืองย่างกุ้ง แล้วจึงลงเรือเดินทางกลับมาตุภูมิ และในปลายปีนั้นฉันก็มาเป็นผู้อำนวยการพุทธวิทยาลัยจีน-ธิเบต ที่เสฉวน อยู่ได้ ๒ เทอมเต็มๆ ได้แปลปกรณ์ธิเบตออกเป็นภาษาจีนหลายเล่ม ฉันตระเตรียมการไปธิเบตอีกครั้งหนึ่ง เพื่อนิมนต์ท่านอาจารย์อัมตุง ตามที่ได้นัดตกลงกันไว้ การนิมนต์ท่านมาอยู่ประจำ ณ พุทธวิทยาลัยที่เสฉวน เป็นการลัดเวลาศึกษาของฉันมาก เพราะในการแปลถ่ายทอดพระคัมภีร์จากภาษาธิเบตเป็นภาษาจีน ถ้ามีที่ใดที่ฉันไม่เข้าใจก็มีท่านเป็นที่ปรึกษาให้อรรถาธิบายได้ ฉันรู้สึกว่าหน้าที่แปลถ่ายทอดวรรณกรรมทางศาสนาที่ลึกซึ้งอย่างนี้ ผู้แปลจะต้องมีความเชี่ยวชาญในอักษรศาสตร์ กับทั้งความเข้าใจที่เจนจัดใน ๒ ภาษาเป็นอย่างน้อย คือภาษาธิเบตกับภาษาจีน และจะต้องมีความซาบซึ้งในอรรถรสของธรรมะที่จะแปลอีกด้วย ฉันเองถ้าจะเอาดีในทางเป็นบัณฑิตของธิเบต เชื่อว่าก็สามารถจะบากบั่นให้สำเร็จได้ แต่เวลาของฉันมีจำกัด ไม่เปิดโอกาสให้เรียนถึงชั้นสูงสุดได้ เพราะยังมีศาสนกิจทางมาตุภูมิรอให้ฉันทำอยู่มาก การนิมนต์ท่านอาจารย์มาอยู่เสียที่พุทธวิทยาลัยจึงเป็นการช่วยร่นเวลาเรียนของฉันได้เป็นอย่างดีที่สุด คือไม่ต้องเรียนกันถึงชั้นสูงสุด ก็สามารถจะแปลคัมภีร์ต่างๆ ได้ เพราะมีท่านอาจารย์เป็นดวงประทีปอยู่ใกล้ๆ ตัว

ฉันเดินทางไปธิเบตในเที่ยวหลังนี้ โดยผ่านเส้นทางอินเดีย ในขบวนเดินทางของฉัน นอกจากตัวฉันแล้วก็มีเพื่อนชาวจีนเป็นอุบาสกชื่อนายเจ็งล้ง พร้อมกับลา ๔ ตัวเท่านั้น เราเดินทางผ่านช่องเขาหิมาลัยแล้ว ขึ้นไปตามที่ราบสูงแห่งธิเบต กินเวลา ๙ วันก็ถึงลัสสะ พักอยู่ ๓-๔ วัน ก็ได้ข่าวว่าท่านอาจารย์เพิ่งจะถึงมรณภาพเมื่อ ๑๒ วันมาแล้ว ที่นูซี อนิจจา! ความหวังของฉันพังทลายสิ้นเชิง ฉันรีบเดินทางไปนูซีเพื่อจัดการกับพิธีปลงศพของท่าน ใช้เวลาเดินทางอยู่ ๑๕ วัน ผ่านที่ราบสูงอันแสนจะทุรกันดารหนาวเหน็บไปด้วยหิมะจนถึงนูซี เมื่อเสร็จงานปลงศพแล้วขากลับก็ต้องผจญกับพายุหิมะอีก สุขภาพของฉันทรุดโทรมลง ประกอบทั้งจิตใจซึ่งอยู่ในความระทมทุกข์ เลยเป็นเหตุให้ถึงล้มหมอนนอนเสื่อ ต้องพักรักษาตัวถึง ๕ เดือนที่

ลัสสะ เมื่อแข็งแรงแล้วได้พยายามวิ่งเต้นนิมนต์ลามะผู้คงแก่เรียนรูปอื่นไปแทนท่านอาจารย์ ก็ไม่มีผู้ใดคิดจะไป เพราะทุกท่านก็มีหน้าที่ทำอยู่แล้วในธิเบต ฉันนึกถึงท่านกโถจูกู ท่านก็มรณะไปหลายปีก่อนหน้าแล้ว ส่วนผู้ที่ปรารถนาจะไปเล่า ฉันมาพิจารณาแล้วก็เห็นว่า ความรู้ท่านยังไม่ถึงขนาดท่านอาจารย์ ในที่สุดเลยไม่ต้องนิมนต์ใครทั้งนั้น ฉันรวบรวมซื้อตำรับตำราต่างๆ ที่สำคัญลงใส่หีบห่อ แล้วรีบเดินทางออกจากธิเบตกลับประเทศจีน โดยผ่านอินเดีย ต่อไปนี้จะต้องพึ่งวิจารณญาณของตนเองตลอดไป ในการแปลพระคัมภีร์

โภคทรัพย์และคมนาคม

แผ่นดินธิเบตอยู่บนที่ราบสูงของโลก ห้อมล้อมด้วยทิวขุนเขาที่สูงเลยเมฆ สูงขนาดกว่า ๑ หมื่นฟุตขึ้นไปถึง ๒ หมื่น ๕ พันฟุต อากาศโดยทั่วไปตามที่ราบสูงๆ หนาวเย็นจัดด้วยหิมะ พืชพันธุ์จึงมีน้อย เป็นแดนที่อ้างว้างโดดเดี่ยว มีแต่สีขาวโพลนของหิมะ และสายลมที่กรรโชกจากภูเขา แต่ในบริเวณที่ราบต่ำลงมาอากาศอบอุ่นในฤดูหนาว และร้อนในฤดูร้อน วันหนึ่งๆ มักมีอากาศเปลี่ยนแปลงอย่างกะทันหันชนิดตั้งตัวไม่ใคร่จะทัน เช่น กลางวันร้อนจัด พอตกค่ำกลับเย็นทันที

ในเขตที่ราบต่ำและตามหุบเขา มีพฤกษชาติขึ้นเป็นป่าดาดาษทั่วไป อุดมด้วยทรัพยากรธรรมชาติต่างๆ อย่างนครหลวงลัสสะตั้งอยู่บนที่ราบสูงกว่าระดับน้ำทะเล ๑๑,๘๐๐ ฟุต ซึ่งนับว่าต่ำมากในประเทศธิเบต เมืองนี้แวดวงด้วยทิวเขา ระหว่างภูเขากับตัวเมืองมีไร่ข้าวสาลี ข้าวบาร์เลย์ และมีไร่ผัก เผือกมันต่างๆ ผักที่นิยมปลูกกันมีหัวผักกาด หัวหอม และยังมีสวนผลไม้ เช่น สวนองุ่น แอปเปิ้ล สตรอเบอร์รี่ และลูกโถ พืชผลเหล่านี้ใช้บริโภคกันเฉพาะในประเทศ ไม่มีปริมาณมากพอที่จะส่งไปจำหน่ายยังแหล่งอื่นได้ สินค้าที่มีมากพอส่งไปจำหน่ายต่างแดน มีหนังสัตว์ หางจามรี ขนสัตว์ เนย เกลือ เพราะมีทะเลสสาบจำนวนมากในธิเบตซึ่งผลิตเกลือได้ ยาสมุนไพร ธูปหอม จิตรกรรมทางพระพุทธศาสนา ลูกประคำ สินค้าเหล่านี้ส่งไปขายในจีน มองโกเลีย เนปาล ภูฐาน สิขิมและอินเดีย ทรัพยากรประเภทแร่ธาตุตามภูเขา มีแร่เหล็ก ตะกั่ว ทองแดง ทองคำ และเพชรพลอย แต่ส่วนใหญ่ยังมิได้ถูกขุด

เลย เพราะภูเขาเหล่านี้ในสายตาของชาวธิเบตนับถือกันว่าเป็นภูเขาศักดิ์สิทธิ์ มีเทพารักษ์สถิตอยู่ ไม่ควรที่ใครจะไปล่วงล้ำ

สินค้านำเข้าจากอินเดีย มีประเภทผ้า น้ำตาล เครื่องกระป๋อง เครื่องประดับ เครื่องใช้เบ็ดเตล็ด ส่วนที่มาจากจีนก็มีผ้าแพรยกดอก ใบชา

การคมนาคมในธิเบตไม่มียวดยานใดๆ ทั้งสิ้น แม้กระทั่งเกวียน ถ้าเป็นการเดินทางระยะใกล้ใช้เท้าย่ำไป หากเป็นทางไกลก็ขี่ม้า ล่อ หรือลา หรือจามรี ในลำน้ำมีเรือซึ่งทำด้วยหนังจามรี ผูกเข้ากับโครงไม้ มีลักษณะเป็นกะละมังลูกใหญ่ ลำหนึ่งบรรทุกคนได้ ๕-๖ คน แต่เรืออย่างนี้ไม่สามารถไปทวนน้ำได้ ฉะนั้นเมื่อส่งผู้โดยสารเสร็จแล้วขากลับเจ้าของเรือต้องเดินแบกเรือเลาะริมฝั่ง ย้อนมาหาจุดตั้งต้นใหม่

การปกครอง

ในสมัยโบราณ ธิเบตเป็นประเทศเอกราชที่มีแสนยานุภาพอันเลื่องลือเอเชียกลาง และเป็นศัตรูคู่ขับเคี่ยวของจีนมาอย่างฉกาจฉกรรจ์ กษัตริย์ธิเบตเช่นพระเจ้าสรองตะสันคมโป รบเก่ง จนกษัตริย์จีนต้องขอทำไมตรี โดยยกเจ้าหญิงในราชวงศ์ให้เป็นรางวัล ครั้นมาเมื่อ ๓๐๐ ปีเศษล่วงมานี้ การปกครองของธิเบตเปลี่ยนเป็นถวายอำนาจให้แก่คณะสงฆ์ มีองค์ทะไลลามะ ซึ่งดำรงตำแหน่งเป็นทั้งสมเด็จพระมหาสมณะ สกลมหาสังฆปริณายก และเป็นทั้งพระมหากษัตริยาธิราช สืบสันตติวงศ์โดยวิธีสิ้นพระชนม์แล้วเสด็จมาปฏิสนธิใหม่ในครรภ์ของหญิงผู้มีบุญ โดยทางคณะเสนาบดีของธิเบตจะต้องมีพิธีสำรวจตรวจค้นหากุมารศักดิ์สิทธิ์ดังกล่าว มาอภิเษกขึ้นเป็นองค์ทะไลลามะ ปกครองศาสนจักร และอาณาจักรต่อไป เพราะฉะนั้นทะไลลามะทุกรัชกาลจึงเป็นทะไลลามะองค์เดียวเท่านั้น แต่ไปเกิดใหม่เปลี่ยนพระรูปกายใหม่ในชาติต่อๆมา ชาวธิเบตเชื่อว่าพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ ซึ่งเป็นพระโพธิสัตว์อันทรงไว้ซึ่งพระมหากรุณา เสด็จมาอวตารแบ่งภาคเป็นองค์ทะไลลามะ ซึ่งสืบตำแหน่งมาถึงองค์ปัจจุบันเป็นรัชกาลที่ ๑๓ (“ปัจจุบัน” ในสมัยของท่านฮวบจุง ไม่ใช่ปัจจุบันสมัยนี้ ซึ่งเป็นทะไลลามะรัชกาลที่ ๑๔) พระมหาสังฆราชที่ทรงไว้ซึ่ง

ความศักดิ์สิทธิ์อย่างยิ่งยวด รองจากองค์ทะไลลามะ คือปันเชนลามะ ซึ่งมีที่ประทับ ณ มหาวิหารตะชิลุมโป ห่างจากลัสสะของทะไลลามะไปทางตะวันตกราว ๒๐๐ ไมล์

มหาลามะทั้งสอง เป็นภิกษุที่ประพฤติพรหมจรรย์อย่างเคร่งครัด และจะต้องศึกษาเล่าเรียนอย่างแตกฉานในพระธรรมวินัย แต่อำนาจของโพธิสัตว์ทะไลลามะมีสูงกว่าปันเชนลามะ พระองค์เป็นพระประมุขทั้งในฝ่ายศาสนจักรและอาณาจักร ส่วนปันเชนลามะทรงเป็นใหญ่เฉพาะฝ่ายศาสนจักรเท่านั้น และถ้าในกรณีที่เป็นเรื่องต้องวินิจฉัยเด็ดขาด ก็ยังต้องฟังพระบัญชาของทะไลลามะเป็นสำคัญกว่า เพราะฉะนั้นทะไลลามะจึงทรงเป็นทั้งพระสังฆราชและพระมหากษัตริย์ทั้ง ๒ อย่างในพระองค์เดียว รัฐบาลของพระองค์ประกอบด้วยอภิรัฐมนตรี ๔ คน ในจำนวนนั้นเป็นภิกษุเสียหนึ่ง ถ้าหากทะไลลามะยังทรงพระเยาว์ก็มีผู้สำเร็จราชการบริหารกิจแทน นอกจากนั้นก็มีสภาแห่งชาติ ซึ่งประกอบด้วยสมาชิกที่เป็นพระมหาเถระและขุนนางสืบสกุลทั้งหลาย มีสิทธิอำนาจในการพิจารณากรณีสำคัญที่เกี่ยวกับชาติ

พระราชวังโปตะละ

พระราชวังโปตะละ ซึ่งที่ถูกต้องเรียกว่ามหาวิหารโปตะละ เป็นศูนย์กลางแห่งอำนาจบริหาร และเป็นศูนย์รวมจิตใจของประชากรธิเบต รวมทั้งพุทธบริษัทในเอเชียกลางด้วย เพราะ ณ วิหารแห่งนี้เป็นที่ประทับขององค์ทะไลลามะ ซึ่งชาวธิเบตถือกันว่าเป็นพุทธเกษตรนครอันศักดิ์สิทธิ์ที่สุดของธิเบต โปตะละเป็นตึกสูง ๑๓ ชั้น สร้างครอบภูเขาทั้งลูกจนไม่แลเห็นภูเขา เห็นแต่ภาพตึกสูงตระหง่านพุ่งขึ้นไปในอากาศ สร้างสลับซับซ้อนเป็นหลังๆ เสียดแซงกันขึ้นไป หลังคามหาวิหารซึ่งมุงด้วยกระเบื้องทองคำและพระสถูปหุ้มทองคำ ยามเมื่อแสงสูรย์ส่องกระทบ บังเกิดรัศมีเป็นประกายพร่างพราวจนเคืองตา บรรดาพุทธบริษัทที่สัญจรมาแต่แดนไกลพอเข้าเขตนครลัสสะก็จะแลเห็นหลังคาทองคำแห่งโปตะละ เป็นสัญลักษณ์เด่นที่สุด บุคคลเหล่านั้นจะต้องคุกเข่าสวดมนต์ และบ้างก็ประกอบพิธีนมัสการด้วยอัษฎางคประดิษฐ์ ด้วยอาการอันเลื่อมใสปิติอย่างสุดซึ้ง ทุกเพศทุกวัยที่แลเห็นสัญลักษณ์แห่งพุทธนครในวินาทีแรกเท่านั้น จะมีอาการดุจคนที่เดินทางในทะเลทรายมาพบ

สระน้ำบริสุทธิ์เข้า นี่แหละเป็นความศรัทธาปสาทะต่อพระโพธิสัตว์ ผู้ทรงอวตารลงมาเป็นทะไลลามะ ทุกๆวันมีพวกนักจาริกแสวงบุญจากต่างจังหวัดและจากประเทศใกล้เคียง มาเดินปทักษิณสวดมนต์ กระทำการบูชาที่โปตะละไม่มีขาดเลย

ในมหาวิหารโปตะละนี้ อุดมด้วยพระพุทธปฏิมาทองทั้งองค์ใหญ่ องค์น้อยหลายหมื่นองค์ มีห้องนับจำนวนพันและมีโบสถ์วิหารอีกนับจำนวนน้อยๆ แต่ละวิหารล้วนมีจิตรกรรม ศิลปะที่งดงาม บันไดขึ้นลงวกวนเวียน เดี๋ยวเลี้ยวเข้าห้องโน้นทะลุออกมาห้องนี้ ถ้าปราศจากผู้นำทางแล้วเป็นต้องหลงทางอย่างแน่นอน

ฉันเคยไปไหว้พระที่โปตะละหลายสิบครั้งแล้ว แต่ละครั้งได้ผ่านสถานที่ที่ไม่ซ้ำกันเลย เพียงเท่านี้ท่านผู้อ่านก็พอนึกเอาเองได้ว่าโปตะละใหญ่โตสักเพียงไหนลึกลับเพียงไร และทั้งๆ ที่ไปมามากหนมาแล้วก็ยังบูชาพระวิหารไม่ทั่วถึง วิหารที่ศักดิ์สิทธิ์ที่สุดของโปตะละคือวิหารพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ พระปฏิมาองค์นี้ซึ่งทำด้วยไม้จันทน์ ตามประวัติเล่าว่า เชิญมาจากอินเดียในสมัยโบราณ ในรัชกาลพระเจ้าสรองตะสันคัมโป กษัตริย์ผู้นับถือพระพุทธศาสนาพระองค์แรกในประวัติศาสตร์ของธิเบต เมื่อต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๑

องค์ พระปฏิมายังทรงมีปาฏิหาริย์สัมพันธ์เนื่องกับองค์ทะไลลามะอีกด้วย เช่น ถ้าทะไลลามะประชวรเป็นอะไร พระปฏิมาก็มีสัญลักษณ์ปรากฏอย่างเดียวกันออกมาให้เห็น ครั้งหนึ่งทะไลลามะองค์ที่ ๑๓ ประชวรพระบาทบวม ปรากฏว่าพระบาทที่องค์ปฏิมาก็บวมขึ้นอย่างประหลาด พออาการประชวรของทะไลลามะหายอาการบวมที่พระบาทองค์ปฏิมาก็อันตรธานไป ปาฏิหาริย์นี้ทวีความเชื่อมั่นของชาวธิเบตว่า ทะไลลามะเป็นองค์อวตารภาคหนึ่งของพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์อย่างไม่น่ามีปัญหาข้องใจอะไรอีก

นอกจากนี้ ถ้าขุนนางข้าราชการคนใดกระทำความผิด ทราบไปถึงองค์ทะไลลามะทรงไม่พอพระทัยจะเอาโทษ ขุนนางคนนั้นถ้ามาสักการบูชาขอขมาพระปฏิมา และตั้งใจจะเลิกความชั่วอย่างเด็ดขาด ปฏิญาณตนตั้งอยู่ในสุจริตธรรมแล้วเป็นต้องได้รับความกรุณาผ่อนปรนให้แก้ตัวใหม่จากองค์ทะไลลามะเสมอ วิหารนี้จึงมีผู้คนมาบูชาเนืองแน่นถึงต้องเบียดเสียดยัดเยียดกันทุกวัน

พระสถูปที่โปตะละมีมาก แต่ที่สำคัญสุดคือพระสถูปซึ่งบรรจุพระศพของทะไลลามะองค์ที่ ๕ สูงราวตึกห้าชั้นเห็นจะได้ หุ้มด้วยแผ่นทองคำหนาขนาดหนังช้าง ประดับด้วยเพชรนิลจินดามณีรัตน์อันมีค่า กล่าวกันว่าภายในองค์สถูปนอกจากมีพระศพแล้ว สิ่งที่สำคัญที่สุดคือยังมีพระบรมสารีริกธาตุของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่แท้จริงด้วย ชาวธิเบตนับถือว่าถ้าได้มาบูชาพระสถูปองค์นี้ จะมีอานิสงส์มากยิ่งกว่าบูชาพระสถูปอื่นๆ ทั่วชมพูทวีป ส่วนพระสถูปของทะไลลามะที่ ๑๓ นั้นสูงใหญ่กว่าองค์ที่ ๕ เล็กน้อย ประดับประดาด้วยเพชรพลอยมีค่าอย่างเดียวกัน นอกจากนี้ก็มีพระสถูปทองของทะไลลามะองค์อื่นๆ และมีเครื่องสักการบูชาพระรัตนตรัย ซึ่งแล้วด้วยทองคำและของมีราคาอื่นๆ ทั้งๆที่เป็นโบราณวัตถุเก่าแก่สมัยหลายร้อยปีล่วงมา จนถึงสมัยปัจจุบันมากมายเหลือจะคณานับประมาณค่าได้

ภูมิประเทศ

ภูมิประเทศของธิเบตพอจะแบ่งออกได้เป็น ๓ ภาคใหญ่ เรียกว่าภาคคาม, ภาคจ้าน, และภาคอุย

ภาคคาม เริ่มนับจากภูมิประเทศทางตะวันออกของเมืองตาเจียนลู ไปจนถึงบริเวณเทือกเขาทันตักลาสาน ใกล้นครลัสสะ

ภาคจ้าน นับตั้งแต่ทิศตะวันตกของเทือกเขากานปาลาไปจดประเทศเนปาล

ภาคอุย นับตั้งแต่เทือกเขาทันตักลาสาน จดเทือกเขากานปาลา

ภาคคาม ซึ่งเป็นภาคที่มีเขตติดต่อกับประเทศจีน พื้นที่อุดมไปด้วยทิวเขาสูงใหญ่สลับซับซ้อน อากาศหนาวจัด มีทุ่งหญ้าสำหรับเลี้ยงสัตว์ขึ้นอยู่ประปราย ตามหุบเขาบางแห่งมีป่าดงใหญ่อุดมด้วยสัตว์ร้าย และไม้ยืนมีอายุนับร้อยๆ ปีขึ้นไป เพราะป่าเหล่านี้มิได้รับการรบกวนจากมนุษย์เลยก็มี

ภาคอุย มีที่ราบเหมาะแก่การเพาะปลูก อากาศก็อบอุ่นและมีแม่น้ำยาลูจางโป (แม่น้ำพรหมบุตร) ไหลผ่านหล่อเลี้ยงที่ให้ชุ่มชื่น เป็นภาคที่อุดมสมบูรณ์ด้วยพืชพันธุ์ธัญญาหารของธิเบต

ภาคจ้าน มีทั้งที่เป็นที่ราบสูงอันวิเวกวังเวง หนาวจัด อนึ่ง ที่ราบต่ำที่เหมาะแก่การเพาะปลูกเป็นส่วนที่ใกล้ชิดกับอินเดีย เนปาล มีทิวขุนเขาหิมาลัยเป็นพรมแดนคั่น ตามบริเวณเชิงเขามีป่าดงดิบและป่าไม้เบญจพรรณขึ้นปกคลุม อุดมด้วยห้วยน้ำลำธารมากมาย อากาศอบอุ่น

พลเมือง

ธิเบตพลเมืองประมาณ ๓ ล้านคน อัชฌาสัยคนโดยทั่วไป กล้าหาญ เด็ดเดี่ยว ซื่อสัตย์ อดทน เคร่งศาสนา อาชีพแบ่งออกได้ ๓ พวกใหญ่คือ พวกเร่ร่อนเลี้ยงสัตว์ตามทุ่งหญ้า พวกนี้อยู่ไม่เป็นที่ พักที่ใดก็กางกระโจมอยู่ พวกเกษตรกรปลูกพืชพันธุ์ต่างๆ และพวกพ่อค้าก็แบ่งออกเป็น ๒ พวกคือ พ่อค้าที่มีร้านรวงอยู่กับที่แน่นอนพวกหนึ่ง และพ่อค้าที่เที่ยวเร่ร่อนแลกเปลี่ยนสินค้าตามเมืองต่างๆ พวกหนึ่ง อาชีพพวกสุดท้ายคือทำราชการซึ่งมีอยู่จำนวนไม่มากนัก ชาวธิเบตที่มีอาชีพเลี้ยงสัตว์เป็นพวกที่มีความอดทนอย่างยิ่ง พวกนี้ส่วนมากแข็งแรงบึกบึน ในฤดูร้อนก็ต้อนสัตว์เลี้ยงขึ้นไปหากินตามทุ่งหญ้าบนที่ราบสูง พอถึงฤดูหนาวก็ย้ายลงมาที่ราบต่ำ กระโจมที่พักของคนพวกนี้ทำด้วยหนังและขนจามรี ตกค่ำสมาชิกของครอบครัวจะมารวมเบียดกันอยู่ในกระโจม พวกเร่ร่อนนิยมธรรมเนียมหญิงมีสามีในเวลาเดียวหลายคนได้ ความจริงธรรมเนียมเช่นนี้ใช่จะถือกันในหมู่ชาวธิเบตเร่ร่อนเท่านั้นไม่ แม้ชาวธิเบตในเมืองก็พอใจนิยมดุจกัน โดยมากพี่น้องชาวสกุลเดียวแต่งภรรยาร่วมกันคนเดียว ส่วนพวกเกษตรกรส่วนมากไม่มีที่ดิน และจะต้องมีเวลาไปทำงานให้เจ้าของที่ดินเป็นครั้งคราว หรืออาจจะถูกเกณฑ์แรงจากทางราชการอีกด้วย ในเมื่อทางราชการต้องการ

ส่วนมากพ่อค้านั้น โดยมากมีครอบครัวแต่ละครอบครัวใหญ่ๆ มีบริเวณชนมาก แต่ทั้งนี้ก็ต้องสุดแต่ภาวะของเศรษฐกิจอีกด้วย สำหรับพวกข้าราชการนั้น ถ้าเป็นข้าราชการคือการที่มีตำแหน่งโตหน่อย ก็มีอภิสิทธิ์ดุจพระราชาทีเดียว มีอำนาจที่จะเกณฑ์แรงงานราษฎรได้ และจะลงโทษก็ได้ ทั้งนี้เราอย่าลืมว่าในธิเบตนั้นระบบสังคมยังเป็นระบบเจ้าขุนมูลนาย ซึ่งในดินแดนส่วนอื่นของโลกเขาเลิกกันหมดแล้ว

แต่ธิเบตเป็นประเทศที่ยังรักษาจารีตสมัยหลายร้อยปีอยู่อย่างครบถ้วน เป็นประเทศที่ไม่ยอมรับรู้กับความเปลี่ยนแปลงของโลก โดยมีธรรมชาติช่วยโอบล้อมธิเบตให้พ้นไปจากความเปลี่ยนแปลงนั้นๆ

จะขอเล่าถึงความเป็นอยู่ของครอบครัวเกษตรกร ที่ค่อนข้างจะมั่งคั่งของครอบครัวหนึ่ง เป็นตัวอย่างถึงกิจชีวิตประจำวันของชาวธิเบต ครอบครัวนี้มีมารดาชรา มีบุตรชาย ๓ คน บุตรคนโตเป็นหัวหน้าครอบครัว แต่มีภริยาเพียงคนเดียวร่วมกันทั้ง ๓ พี่น้อง นอกจากบุตรชายแล้วก็มีน้องสาวอีก ๓ คน มีเด็กๆ ซึ่งเป็นหลานอยู่อีก ๓ คน คนใช้ ๗ คน ที่อยู่ของเขาเหล่านี้เป็นตึกใหญ่ ๒ ชั้นมีกำแพงล้อมบริเวณโดยรอบ มีลักษณะดูคล้ายป้อมมากกว่า เป็นธรรมเนียมของชาวธิเบตที่มีฐานะดีมักนิมนต์พระสงฆ์ให้มาเจริญพระพุทธมนต์เป็นประจำ ในบ้านของตนทุกวัน ครั้งหนึ่งเขามานิมนต์ฉันไปสวดมนต์ติดเนื่องกันหลายเดือน ฉันจึงได้ใช้ความสังเกตดูความเป็นอยู่ของเขา ทุกคนในครอบครัวมีงานทำดังนี้

บุตรชายคนโตเป็นพ่อบ้าน บุตรชายที่สองที่สามออกไปค้าขาย ภริยาของเขาทั้งสามคนเป็นผู้ควบคุมการเงิน ส่วนน้องสาวคนโตควบคุมพวกคนใช้ไถนา รีดนมโค ตำข้าว อัชฌาสัยค่อนข้างโทสจริต ชอบบ่นด่าคนใช้ บางครั้งถึงกับตบตี น้องสาวคนที่สองเข้าครัวช่วยคนครัวปรุงอาหาร น้องสาวคนเล็กอยู่ว่างๆ นั่งกินนอนกิน ส่วนแม่เฒ่าเข้าห้องพระสวดมนต์ภาวนาบ้าง ออกมาเล่นกับหลานๆ บ้าง ทุกๆ วัน ราว ๕-๖ โมงเช้าเป็นตื่นกันหมดทุกคน ลุกขึ้นทำหน้าที่ของตน อาหารเช้ามีน้ำชาเคี่ยวกับเนยจามรีร้อนๆ ดื่มคนละหลายถ้วย และกิน “ทัมปา” ขนมข้าวบาร์เลย์ อาหารกลางวันเพิ่มเนื้อจามรีและผักกับผลไม้ หน้าที่ประจำของพวกเขาเริ่มต้นตั้งแต่ย่ำรุ่ง พวกบ่าวไพร่ลุกขึ้นมาเข้าครัวเคี่ยวชาซุปจามรี และนำไปเทกรอกในกาน้ำร้อน ซึ่งมีจำนวนหลายใบเท่าจำนวนคนในครอบครัว เพราะต่างไม่ปนเปกัน คนต่างก็มีกาใส่น้ำชาเนยจามรีของตน ต่างมีกาชนิดนี้วางไว้ในห้องของตน กาเหล่านี้ตั้งอุ่นอยู่บนเตาไฟเล็กๆ เพื่อรักษาอุณหภูมิ พอเสร็จธุระนี้แล้วประเดี๋ยวก็ได้ยินเสียงแผดร้องของแม่ธิดาคนใหญ่ ร้องเร่งให้พวกคนใช้รีบดื่มน้ำชาเนยของตน

พวกเหล่านี้เสร็จธุระเรื่องปากท้องแล้ว แบ่งออกทำงานเป็นแผนก แผนกรีดนมจามรี แผนกพาจามรีออกไปหากินที่ทุ่งหญ้า และแผนกปัดกวาดทำความสะอาด

ในบ้าน ส่วนพวกเจ้าบ้านก็เริ่มจัดการกับปากท้องของตนบ้างแล้ว แบ่งงานไปทำตามที่พรรณนามาแล้วเหมือนกัน พอตกบ่ายต่างคนก็ว่างมีโอกาสพัก บ้างก็จับกลุ่มสนทนา บ้างก็นั่งหมุนล้อธรรมจักรสวดมนต์ภาวนา เมื่อดวงตะวันตกดินไปแล้วพวกเลี้ยงจามรีก็พาสัตว์เลี้ยงกลับ ถึงตอนนี้พวกบ่าวไพร่ก็ยุ่งกันอยู่อีกพักหนึ่งช่วยกันรีดนมใส่ไว้ในถังเคี่ยวให้ข้น สำหรับทำเป็นเนยต้มปนกับชาต่อไป เสร็จจากงานตอนนี้แล้วก็เป็นอันว่าง

ถึงเวลาราวสามทุ่ม สี่ทุ่ม ก็พากันเข้านอน แต่ในฤดูไถหว่านกับฤดูเก็บเกี่ยวมักไม่มีโอกาสว่างได้อย่างนี้ แล้วในฤดูดังกล่าวพวกชาวนาที่เช่านาเขาทำต้องแบ่งแรงงานไปช่วยเจ้าของไถหว่าน เก็บเกี่ยวในนาของเจ้าของ แต่ก็ได้รับการต้อนรับเลี้ยงดูและฉลองกันครึกครื้นเมื่อเสร็จงานแล้วจากเจ้าของนา นี้เป็นชีวิตประจำวันโดยสังเขปของชาวธิเบตเกษตรกรครอบครัวหนึ่ง

ส่วนชีวิตของชาวธิเบตที่เร่ร่อนพเนจรเลี้ยงสัตว์นั้น ฉันก็มีโอกาสรับนิมนต์ไปอยู่สวดมนต์ประจำในกระโจมของคนเหล่านี้อยู่ระยะหนึ่ง ดังจะยกครอบครัวชาวเร่ร่อนเป็นตัวอย่างมาเล่าสักครอบครัวหนึ่ง ครอบครัวนี้ประกอบด้วยหญิงชรา ๒ คน ชายหนุ่มพี่น้อง ๓ คน คนหนึ่งออกบวชเป็นลามะ อีก ๒ คนอยู่ดำเนินอาชีพมีภริยาร่วมกัน ๑ คน มีน้องสาว ๒ คน คนหนึ่งแต่งงานไปแล้ว มีเด็กๆ อีก ๔ คน นอกนั้นเป็นบ่าวไพร่สิบกว่าคน ปศุสัตว์มีทั้งจามรี แพะ รวม ๒ หมื่นตัวเศษ นับว่าเป็นส่วนคอกปศุสัตว์ซึ่งใหญ่มาก มีม้าสำหรับใช้เป็นพาหนะขับต้อนปศุสัตว์ ๑๔ ตัว และสุนัขพันธุ์ธิเบตที่ดุร้ายอีก ๕ ตัว กระโจมที่พักมี ๓ กระโจมใหญ่ กระโจมเหล่านี้นอกจากประตูเข้าแล้ว มีหน้าต่างเล็กๆ บนยอดกระโจมเพียงแห่งเดียวสำหรับให้แสงสว่างลอดเข้ามา ภายในกระโจมหลังหนึ่งเต็มไปด้วยหีบห่อสัมภาระที่บรรจุอาหารแห้ง แต่ตกแต่งส่วนหนึ่งได้เรียบร้อยงดงาม ปูลาดด้วยพรมอย่างดี มีอาสนะเล็กๆ วางไว้ มีโต๊ะประดิษฐานพระพุทธรูปบูชาหลายองค์ เครื่องบูชามีหม้อเผากำยาน ถ้วยน้ำ ถ้วยใส่เนย ตะเกียง ระฆังเล็กๆ กลองเล็ก ฯลฯ กระโจมหลังนี้มีฉากกั้นเป็นห้องนอน

กระโจมหลังที่สอง กั้นด้วยฉากที่เป็นที่อยู่อาศัย มีภาวะคล้ายกระโจมแรก ส่วนหลังที่สามนั้นจัดสะอาดสะอ้านเป็นพิเศษ ปูลาดด้วยพรมเต็มไปหมด มีโต๊ะ

ประดิษฐานพระพุทธรูปหุ้มทองคำหลายองค์ มีเครื่องบูชาเหมือนกระโจมแรก แต่วิจิตรพิสดารด้วยของมีค่ามากกว่า กระโจมหลังนี้จัดเป็นที่พักสวดมนต์ภาวนาของพระลามะหลายรูป ซึ่งเจ้าของปศุสัตว์นิมนต์มาอยู่ประจำ เป็นเวลาแรมเดือน เพื่อพวกพ้องของตนจะได้มีโอกาสแสวงบุญ เพราะชีวิตเร่ร่อนของเขาทำให้ห่างไกลวัดวา เลยนิมนต์พระสงฆ์ท่านให้มาอยู่ในครอบครัว เพื่อตนจะได้ทำบุญให้สมกับศรัทธาจนจุใจไปเลยทีเดียว

เมื่อเขาส่งคนมานิมนต์ให้ฉันไปสวดมนต์ คณะลามะของเราเดินทางถึงบริเวณกระโจมของเขา ราวเวลาเช้า ๗.๐๐ น. พวกเขาทั้งครอบครัวได้ออกมายืนต้อนรับ เวลานั้นเป็นฤดูร้อน บริเวณรอบๆ กระโจมไปไกลจนสุดขอบฟ้าล้วนเขียวชอุ่มด้วยติณชาติ ท่ามกลางแซมด้วยดอกไม้ป่า ดูสะพรั่งละลานตาไปไหมด เหมือนพรมผืนมหึมาปูทาบไว้ หยาดน้ำค้างที่ยังตกค้างอยู่ตามใบหญ้าต้องแสงแดดอ่อนบังเกิดเป็นรัศมีแวววาวสวยงามยิ่งนัก ฉันยืมชมธรรมชาติเพลิน เสียงเห่าดุขรมของสุนัขพันธุ์ธิเบตดังลั่นจากเสาผูกใกล้ๆ กระโจม ซึ่งมีเชือกหนังเหนียวเส้นใหญ่ผูกมัดมันไว้ มันพยายามจะดึงตัวออกจากเสาเมื่อมองเห็นพวกเราเป็นอาคันตุกะแปลกหน้าเดินเข้ามาใกล้สมาชิกของครอบครัว ทุกคนออกมายืนแสดงความเคารพพวกเรา แล้วนิมนต์ให้เข้าไปในกระโจมที่จัดไว้ เมื่อเรานั่งเรียบร้อยแล้ว ก็มีผู้จัดที่บูชาพระและนำอาหารเช้ามาถวายเรา ฉันปฏิสันถารกับหัวหน้าครอบครัว ถามถึงจำนวนปศุสัตว์ ถามถึงความอุดมสมบูรณ์ของอาหาร แล้วจึงเริ่มสาธยายพระพุทธมนต์ ซึ่งมีพวกเขานั่งฟังอยู่รอบๆ และเมื่อเสร็จธุระกับอาหารเช้าแล้วหน้าที่ของเราก็คือสวดมนต์ต่อไป ส่วนพวกเขาต่างแยกย้ายไปทำหน้าที่ของแต่ละคน

ถึงเวลาเพล เขานำอาหารมาถวายอีก มื้อนี้อุดมสมบูรณ์กว่ามื้อเช้า มีกับข้าวหลายสิ่ง ฉันรับประทานแล้วลุกออกมาเดินเล่นนอกกระโจม เด็กๆ เข้ามาล้อมตัวฉัน ฉันเลยคุยสนุกกับเด็กเหล่านั้น ฉันถามเขาว่าโตขึ้นแล้วเขาจะบวชไหม? ได้รับคำตอบว่าอยากจะบวชกันทั้งนั้น ฉันซักว่าบวชไปเพื่อประโยชน์อะไร? เด็กเหล่านั้นได้แต่ยิ้ม ตอบไม่ถูก มีผู้ใหญ่ ๒-๓ คนอยู่ข้างๆ สอนให้ตอบว่าบวชเพื่อสืบอายุพระศาสนา เพื่อความดีงามของชีวิต และเพื่อบรรลุโพธิญาณ แต่เด็กก็ยังไม่เข้าใจต่อคำตอบอันลึกซึ้งนี้ เลยต่างพากันหัวเราะ

ตอนบ่ายเราได้สวดมนต์อีกพักหนึ่ง พอถึงสายัณห์เมื่อฝูงปศุสัตว์ถูกต้อนกลับมาจากหากินเข้าคอกเรียบร้อยแล้ว พวกคนใช้ก็สาละวนกับการรีดนมแม่จามรีแม่แพะ แล้วนำไปเคี่ยวให้เป็นเนยต่อไป กล่าวกันว่าเนยแพะนั้นมีรสชาติอร่อยกว่าเนยจามรี ตัวฉันเองเคยมีความรู้สึกอย่างนั้นด้วยเหมือนกัน เรารับประทานอาหารมื้อที่ ๓ เรียบร้อยแล้ว (ลัทธิลามะเป็นสาขาหนึ่งในพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานต่างจากพระพุทธศาสนาเถรวาท การปฏิบัติสิกขาบทที่เป็นฝ่ายลหุกาบัติมีลดหย่อนไปบ้าง แต่ฝ่ายครุกาบัติที่สำคัญคงรักษาเคร่งครัด. ส.โพธินันทะ)

พอค่ำลง เราเริ่มเจริญพระพุทธมนต์อีก มาเสร็จเอาเวลา ๒ ทุ่มเศษ ตอนนี้พวกหัวหน้าครอบครัวพาเด็กๆ มานั่งล้อมพวกเราเพื่อสนทนา พวกเขาทราบว่าฉันเป็นลามะจีน จึงชอบถามถึงภูมิประเทศ ขนบธรรมเนียมประเพณีในเมืองจีน ฉันเองลองใครมาถามเกาถูกที่สำคัญแล้วก็เป็นโรคพูดไม่อั้น เลยเล่าอะไรต่ออะไรมากมายให้พวกเขาฟังจนถึง ๕ ทุ่ม ๒ ยาม พวกเขาก็ตั้งอกตั้งใจฟังอย่างไม่รู้สึกง่วง บางครั้งได้เรียกเสียงหัวเราะออกมาอย่างสนุกสนาน และบ่อยครั้งที่เสียงหัวเราะในกระโจมเงียบลง แต่เสียงหัวเราะดังคิกคิกยังดังอยู่นอกกระโจม ฉันจึงทราบว่ามีสุภาพสตรีนั่งแอบฟังเราคุยกันนอกกระโจมอยู่หลายคน

วันหนึ่งเกิดพายุฝนอากาศหนาวเย็น จนปศุสัตว์บางตัวสั่น เราต้องเพิ่มผ้าห่มขนสัตว์ขึ้นอีก และทั้งๆ ที่ฝนตกกระหน่ำอย่างนั้น คนใช้หลายคนก็ไม่ย่นย่อ ต่างสวมหมวกกันฝนใบใหญ่ และเสื้อคลุมหนังออกไปต้อนสัตว์เลี้ยงขึ้นไปกินหญ้าบนเนินเขาอย่างปกติที่เคยทำ แต่เมื่อฝนหยุด แสงแดดอ่อนก็เริ่มทอสาดไปทั่วบริเวณหุบเขานั้น แมลงชนิดต่างๆ ที่ชอบหากินกับเกสรดอกไม้บินว่อนไปหมด โดยเฉพาะผีเสื้อมีสีสันแปลกๆ หลายสิบชนิด ที่นี่เนื่องจากเป็นที่ราบสูงเราจึงไม่ได้ยินเสียงอึ่งอ่าง แม้แต่นกก็ยังมีน้อยมาก ธรรมชาติต่างสงบเงียบ น่าผาสุกใจเสียนี่กระไร เวลานี้เริ่มมีชายบางคนจัดการเย็บปะรอยรั่วของกระโจมที่น้ำฝนรั่วลงไปได้ พวกผู้ชายพอถึงฤดูใบไม้ร่วงต่างก็รวบรวมน้ำมันเนยบ้าง เนยบ้าง บรรทุกไปขายตามถิ่นไกลๆ ขนาดรอนแรมกันเป็นสิบๆ วัน สิ่งที่ประสงค์แลกเปลี่ยนมาก็คือใบชา ถั่ว อาหารแห้ง เครื่องโภคภัณฑ์ ฯลฯ เมื่อพ้นกำหนดที่นิมนต์แล้วเราก็บอกลาเจ้าของ

กระโจม และอำนวยพรให้พวกเขาทุกคน รู้สึกทุกคนต่างมีการอาลัยอาวรณ์มาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งเด็กๆ ถึงกับหน้าม่อย ทำท่าจะร้องไห้

สำหรับชีวิตประจำวันของพ่อค้า ประเภทอยู่กับที่ มีร้านรวงของตนเอง พอได้อรุณ พ่อบ้านจะต้องลุกขึ้นสวดมนต์ไหว้พระเป็นประจำวัน แม่บ้านก็เข้าครัวหุงต้มล้างภาชนะ ส่วนเด็กๆ คงหลับต่อไป ถ้าบ้านใดมีคนใช้ เรื่องในครัวก็เป็นอันคนใช้รับไป แม่บ้านเปลี่ยนมาจัดที่บูชาพระในบ้าน หรือไม่ก็เที่ยวตามประทีปเป็นพุทธบูชาตามพระวิหารในวัดใกล้เคียง สายร่วม ๑๐ โมงเช้าก็รับประทานอาหาร โดยมากคงเป็นน้ำชาเนยจามรีกับ “ทัมปา” แล้วจึงเริ่มต้นกิจการค้าขายของตนต่อไป

อาหารกลางวัน ส่วนมากไปกินรวมกับอาหารเย็นเลยทีเดียว พอตะวันโพล้เพล้จึงปิดร้านแล้วก็พักผ่อน บ้างก็จับกลุ่มสนทนา บ้างก็เข้าห้องพระสวดมนต์จนถึงเวลา ๔ ทุ่ม ๕ ทุ่มจึงเข้านอน

ส่วนชีวิตประจำวันของพวกพ่อค้าเร่ร่อนนั้น คงละม้ายกัน ผิดกันแต่พวกนี้มีที่อยู่ไม่เป็นที่ เพราะต้องเดินทางไปแลกเปลี่ยนสินค้ามาจากเมืองไกล เช่นไปซื้อสินค้าใบชามาจากมณฑลซีคัง หรือมณฑลเสฉวน มณฑลยูนนานของจีน แล้วเอาขึ้นพาหนะรอนแรมตามที่ราบสูงอันเปลี่ยวเปล่า ทุกๆ เช้าก่อนย่ำรุ่งพวกนี้จะตื่นขึ้นมาต้มน้ำชารับประทานกับทัมปา ผูกหีบห่อสินค้ากับตัวจามรี หรือลา ม้า แล้วจึงออกเดินทางไปจนถึงบ่ายสองโมง จึงพักปลดสินค้า ลงปล่อยให้สัตว์พาหนะไปหากินตามลำพังในทุ่งหญ้า เมื่อผ่านอาหารมื้อกลางวันไปแล้วก็พากันนอนงีบเอาแรง บ้างก็ทำความสะอาดสิ่งของ ตรวจดูเครื่องอาน ถ้ามีหมู่บ้านใกล้เคียงก็มักไปเตร็ดเตร่ในหมู่บ้าน ถึงตอนค่ำต้อนสัตว์พาหนะมาหมดแล้วจึงรับประทานอาหารมื้อค่ำกัน มื้อนี้ค่อยมีกับข้าวสมบูรณ์หน่อย ไม่ใช่กินแต่ทัมปาตะพืดตะพือไป อิ่มแล้วพักสักครู่หนึ่ง แล้วประชุมสวดมนต์ระลึกถึงคุณพระรัตนตรัย เสร็จแล้วจึงล้มตัวลงนอนกับผ้าที่ปูไว้บนพื้น แต่คงจัดยามเฝ้าผลัดเปลี่ยนกันตลอดคืนจนรุ่งสว่าง

สินค้าใบชา เป็นสินค้าเข้าที่สำคัญที่สุดของธิเบต เพราะชาวธิเบตขาดน้ำชาเนยจามรีไม่ได้เลย และชาที่นิยมกันมาก คือชาเสฉวนกับยูนนาน เขาบอกว่าถ้าเอาชา ๒ ชนิดนี้มาต้มเคี่ยวด้วยกันแล้ว รสชาติของมันวิเศษนัก

ชีวิตประจำวันของพวกขุนนาง ฉันก็เคยเห็นอย่างใกล้ชิด เช่นในบ้านของเสนาบดีผู้หนึ่ง ฉันเคยถูกนิมนต์ไปอยู่ถึง ๗ เดือน เพื่อสวดมนต์ชนิดอยู่ประจำกับบ้านทุกๆ วัน พอย่ำรุ่งท่านเสนาบดีจะต้องลุกขึ้นนั่งสวดมนต์พึมพำอยู่บนเตียงนอนทีเดียว ท่านไปทำราชการที่กระทรวงเอา ๙ โมงเช้า และกลับบ้านในตอนเย็น ๖ โมง ตอนหัวค่ำยังนิมนต์พระลามะที่เป็นนักเทศน์มาแสดงธรรม ๑ กัณฑ์เป็นประจำ ท่านเสนาบดีมีบุตรชายหลายคน คนโตทำราชการเจริญรอยตามท่าน แต่บุตรคนรองๆ หลายคนบวชเป็นพระ

ชาวธิเบตเป็นพุทธบริษัทเคร่งครัดเอามากๆ ในบ้านไม่ว่าผู้ดีมีจน จะต้องมีโต๊ะบูชาพระพุทธปฏิมาใหญ่น้อยแต่กำลังฐานะ แม้ในกระโจมของพวกธิเบตเร่ร่อนก็ขาดไม่ได้ ในบ้านของชาวธิเบตที่เป็นคหบดีหรือขุนนางมักจะมีห้องพระ ๔-๕ ห้อง และมีตู้บรรจุพระไตรปิฎกอย่างน้อย ๑ จบเสมอ ห้องพระมักจะประกวดประชันกันในทางตกแต่งให้วิจิตรสวยงาม ชาวธิเบตทุกคนจะมีพระเครื่องรางห้อยประจำอยู่เสมอ พระเครื่องรางนี้ทำเป็นพระพุทธปฏิมาบ้าง ทำเป็นรูปพระโพธิสัตว์บ้าง บางทีเป็นรูปพระลามะที่ท่านเป็นหลวงพ่อขลังๆ ถึงวันอุโบสถก็ชวนกันไปวัดทำบุญ มีการฟังธรรมและเติมน้ำมันตะเกียง ซึ่งจุดเป็นพุทธบูชาตามโบสถ์ต่างๆ คติธรรมในพระพุทธศาสนาเช่นหลักพระไตรลักษณะ อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตา ชาวธิเบตซึมซาบได้ดีทีเดียว เด็กธิเบตพอมีอายุ ๒ ขวบก็สวดมนต์ได้จ้อ และมนต์ที่สวดกันแพร่หลายทั้งผู้ใหญ่และเด็กคือมนต์ "โอมมณีปัทหะเมหัง" อันเป็นหัวใจคาถาของพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ ผู้ทรงไว้ซึ่งพระมหากรุณาภาพ ทุกครอบครัวถ้ามีบุตรชายตั้งแต่ ๒ คนขึ้นไป จะต้องส่งคนหนึ่งออกไปบวชเป็นลามะ ถือกันว่าเป็นการต่ออายุพระพุทธศาสนา บิดามารดารญาติโยมจะได้ผลานิสงส์มหาศาลนักหนา

การศึกษาและการพระศาสนา

พระพุทธศาสนา เป็นศาสนาประจำชาติของธิเบต พุทธบริษัทธิเบตส่วนใหญ่ยังเข้าใจว่า เมื่อพระพุทธศาสนาเสื่อมสูญจากอินเดียแล้ว ได้เข้ามาตั้งมั่นรุ่งเรืองในธิเบตเท่านั้น เขาเหล่านั้นไม่ทราบถึงประเทศพระพุทธศาสนาอื่นๆ ว่ายังมีอยู่อีก

หลายประเทศ ทั้งนี้เพราะขาดการคมนาคมติดต่อกันนั่นเอง ผู้ที่ทราบดีมีอยู่ในวงจำกัดของชนชั้นสูงเท่านั้น คนเป็นอันมากที่ซึมซาบธิเบตไม่ซึ้งพอ มักจะดูหมิ่นพระสงฆ์ลามะธิเบตว่า ได้เป่าแตรเคาะกะโหลกตีกลองตีฉาบในเวลาสวดมนต์เท่านั้น แต่ความจริงแล้ว การศึกษาพระไตรปิฎกอรรถกถาฎีกาของลามะธิเบตนี้ศึกษากันอย่างละเอียดถี่ถ้วนจริงๆ ซึ่งก็เป็นการแน่นอนละว่า พระสงฆ์ชั้นบัณฑิตดังกล่าวมามิได้มีอยู่ทั่วไป บัณฑิตเหล่านี้เป็นผู้นำในการศึกษาทั่วประเทศ นักเรียนธิเบตเมื่อเรียนจบหลักสูตรอ่านออกเขียนได้แล้ว หากปรารถนาจะศึกษาวรรณคดีชั้นสูงต่อไปต้องไปเรียนที่วัด ท่านอาจารย์ของฉัน อัมตุงลามะ เมื่อยังมีชีวิตอยู่ ถ้าหากจาริกมาพักที่ลัสสะ วันหนึ่งๆ จะมีขุนนางคหบดีและนักศึกษาที่สนใจในวรรณคดีมาขอศึกษาความรู้เพิ่มเติมจากท่านทุกวันๆ ละ ๒ เวลา เช้าเย็น

ศิลปะของธิเบตก็เป็นพุทธศิลป์ทั้งนั้น ในด้านสถาปัตยกรรมก็คือวัดต่างๆ ซึ่งมีพระอุโบสถวิหารอันตระหง่านสวยงาม ด้านปฏิมากรรมก็เป็นพระพุทธรูป และรูปพระโพธิสัตว์ ซึ่งธิเบตหล่อได้อย่างวิจิตร มีทุกขนาด ด้านจิตรกรรมก็เป็นภาพพระบฏ คือภาพเขียนพระพุทธประวัติผืนผ้าระบายสีสด สำหรับติดแขวนบูชา การเขียนพระบฏของจิตรกรธิเบตอย่างพิเศษเขียนบนผืนผ้าใหญ่มหึมา ขนาดคลี่ออกมาใช้แขวนบนภูเขาลูกขนาดย่อมจากยอดเขา คลุมลงมาถึงเชิงเขา พระบฏอย่างว่านี้ใช้แขวนในงานพิธีศาสนาใหญ่ๆ ประจำปี เมื่อม้วนขึ้นแล้วจะต้องใช้คนแบกนับร้อยๆ คนทีเดียว

ธิเบตมีวัดใหญ่น้อยประมาณ ๓,๐๐๐ วัด พระสงฆ์สามเณร ๒ แสนเศษ วัดที่ใหญ่ที่สุดชั้นมหาวิหาร มีวัดขนาดกลางและขนาดเล็กขึ้นอยู่ในปกครองหลายวัดในวดหนึ่งๆ มีมหาอุโบสถาคารเป็นศูนย์กลางสำหรับประชุมทำสังฆกรรม และมีคณะกุฏิแบ่งเป็นคณะๆ สุดแต่วัดใหญ่หรือเล็ก ถ้าเป็นวัดใหญ่ก็มากคณะ ในแต่ละคณะมีวิหารสำหรับประชุมสวดมนต์ และมีศาลาการเปรียญสำหรับบอกพระธรรมวินัยด้วย วัดใหญ่ที่สุดในธิเบตชื่อวัดเดรปุง มีพระสงฆ์สามเณร ๑ หมื่นรูป นับเป็นวัดที่ใหญ่ที่สุด ในบรรดาวัดของศาสนาต่างๆ ทั่วโลกก็ว่าได้ วัดนี้มีมหาอุโบสถจุพระได้ ๑ หมื่นรูป ในอาคารอันมโหฬารนี้มีเสายักษ์ค้ำอยู่กว่าร้อยต้น นอกจากนี้พระวิหารศาลาการเปรียญ ตามคณะกุฏิขนาดจุคนได้พันคนขึ้นไป ยังมีอยู่ ๗๐ กว่าหลัง

พระวิหารขนาดจุคนได้ ๔-๕ พันขึ้นไป มีต่างหากอีก ๔ วิหาร รองจากวัดเดรปุง ก็คือวัดสีระ มีพระสงฆ์ ๗ พันเศษ และวัดกันเด็น มีพระสงฆ์ ๕ พันรูป

ลามะเหล่านี้ มีการครองชีพผิดกับพระภิกษุสงฆ์ทางประเทศแถบเอเชียอาคเนย์ มีสงฆ์ไทย พม่า ลังกา เป็นต้น ทั้งนี้เพราะขนบธรรมเนียมและดินฟ้าอากาศที่แตกต่างกัน เป็นเหตุให้พระธิเบตต้องผ่อนผันการปฏิบัติพระวินัยลง กิจวัตรของธิเบตเริ่มตั้งแต่ในเวลาเช้ามืด ๔ นาฬิกา ลงประชุมสวดมนต์ทำวัตรเช้าในวิหาร ในระหว่างที่สวดมนต์ มี "ทัมปา" และน้ำชาเนยจามรีรูปละ ๓ ชาม ฉันเป็นอาหารเช้าสำหรับทัมปานั้นจะต้องเตรียมจัดของตนมาเอง ส่วนน้ำชาเป็นของทางวัดถวาย แต่ทุกรูปก็ต้องมีถ้วยติดมาด้วยสำหรับใส่ พอสาย ๙ นาฬิกาประชุมสวดมนต์ตามวิหารศาลาของแต่ละคณะมีโอกาสได้ฉันทัมปาและน้ำชา ถึงเวลา ๓ โมงเย็น ๔ โมงเย็นประชุมสวดมนต์รับประทานกันอีก เวลานอกนี้ก็เป็นเวลาศึกษาอบรมพระธรรมวินัยในศาลาการเปรียญ ผู้ใดสามารถซื้อข้าวจ้าวหุงต้มรับประทานจะต้องลือกระฉ่อนไปทั่ววัดทีเดียวว่าท่านรูปนั้นร่ำรวย เครื่องนุ่งห่มมีหมวก จีวร สังฆาฏิ อังสะ และอันตรวาสก อันตรวาสกนั้นมีลักษณะคล้ายกระโปรงเพราะทำเป็นจีบ ห้ามมิให้นุ่งกางเกงเป็นอันขาด เครื่องนุ่มห่มทั้งหมดเป็นผ้าหนาๆ และขนสัตว์ พิธีอุปสมบทสำเร็จด้วยญัตติจตุตถกรรมวาจา ดังพุทธบัญญัติทุกประการ และมีการประชุมฟังพระปาฏิโมกข์ทุกกึ่งเดือน การอธิษฐานพรรษาตามพระวินัย แต่มีข้อบกพร่องอันหนึ่งคือเครื่องนุ่งห่มของพระไม่มีการเข้มงวดกวดขัน แม้คฤหัสถ์ที่ยังมิได้บวชทุกคนต้องโกนหัวตอนตระเตรียมตัวจะบวช เมื่อมาพักอยู่ในวัดแล้วก็จะต้องนุ่งห่มไตรจีวร มีอัฏฐบริขารอย่างพระได้ ซึ่งบางทีเมื่ออยู่ในหมู่แล้วเลยไม่รู้ว่าใครเป็นพระแท้พระเทียม ยังมีอีกข้อหนึ่งคือพระที่ไม่มีโยมอุปัฏฐากส่งบำรุงมักชอบวิ่งเต้นค้าขายอย่างคฤหัสถ์ ไม่ค่อยจะอยู่ติดวัด

หลักสูตรปริยัติศึกษา

หลักสูตรปริยัติธรรมของธิเบต ชั้นมูลมีกำหนด ๒ ปี เรียนคัมภีร์เหตุวิทยาศาสตร์ว่าด้วยหลักการอภิปราย ตามแนวตรรกสำหรับใช้ในการเป็นนักเทศน์

ชั้นประถม มีกำหนด ๕-๖ ปี เรียนคัมภีร์อภิสมยาลังการ ซึ่งเป็นปกรณ์ที่อธิบายสาระสำคัญแห่งพระปรมัตถธรรม ว่าด้วยหลัก อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตา ชั้นมัธยมมีกำหนด ๓ ปี เรียนคัมภีร์มัธยมกาวตารศาสตร์ของพระจันทรกีรติ แต่อธิบายแก้ทศบารมีตามแนวนิกายสุญญวาท ชั้นอุดมมีกำหนด ๓ ปี เรียนพระวินัยปิฎกและคัมภีร์อธิธรรมโกศศาสตร์โดยพิสดาร สรุปแล้วต้องใช้เวลาศึกษาราว ๑๔ ปีจึงจบหลักสูตรปริยัติธรรม การสอบไล่ปริยัติธรรมใครสอบไล่ได้ดีก็เรียกว่า "กะซิ" แบ่งประเภทเป็น "กะซิ" แบบสอบไล่ได้สนามวัด คือสอบกันภายในวัดที่ตนอยู่ และประเภทสอบสนามหลวง ประเภทหลังนี้ชั้นสูงสุด ต้องไปสอบต่อหน้าพระพักตร์ขององค์ทะไลลามะในพระราชวัง วิธีการสอบใช้วิธีปุจฉาวิสัชนา สมมุติเป็นพระสกวาทาจารย์ โต้แย้งอภิปรายกันในท่ามกลางคณะรัฐมนตรี ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ และพระกรรมการสงฆ์ชั้นมหาเถระเป็นสักขีพยาน ผู้สอบไล่ได้ถือกันว่าเป็นเกียรติยศสูงสุด

ประวัติพระพุทธศาสนาของธิเบต

พระพุทธศาสนาเริ่มเข้าสู่ธิเบต ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๑ จากอินเดียและจีน แต่ส่วนใหญ่ได้รับจากอินเดีย ชาวธิเบตได้จาริกไปศึกษาพระธรรมในอินเดียเนืองๆ ได้รับอักษรศาสตร์ อินเดียมาดัดแปลงเป็นอักขระธิเบต ต่อมามีคณาจารย์ชาวอินเดียจาริกเข้าไปสั่งสอนพระศาสนาให้ชาวธิเบต คณาจารย์ที่มีชื่อเสียงเช่น คุรุปัทมสัมภวะ, ศานตรักษิต, กมลศีล, อตีศทีปังกร ท่านเหล่านี้ได้แปลถ่ายทอดพระไตรปิฎกออกมาเป็นภาษาธิเบต และมีบัณฑิตธิเบตที่แตกฉานในภาษาสันสกฤต มีนิกายพระพุทธศาสนาหลายนิกาย แต่นิกายใหญ่ที่สำคัญคือนิกายหมวกแดง ซึ่งมีสีแดงที่หมวกเป็นสัญลักษณ์ นิกายนี้เป็นนิกายเก่า การปฏิบัติธรรมวินัยหย่อน นิกายอีกนิกายหนึ่งใช้หมวกสีเหลืองเรียกว่า "เคลุกปา" เป็นนิกายตั้งขึ้นใหม่ในพุทธศตวรรษที่ ๑๙ เพื่อฟื้นฟูการปฏิบัติธรรมวินัยให้เคร่งครัด มีการรักษาพรหมจรรย์เป็นสำคัญ นิกายนี้มีอิทธิพลเพราะเป็นรัฐบาลของธิเบต องค์ทะไลลามะเป็นพระภิกษุในนิกายนี้.

พระพุทธรูปยืนใหญ่ ในเมืองไทย

พระพุทธรูปเป็นอุดมวัตถุอันประเสริฐ ซึ่งชาวพุทธบริษัทสร้างขึ้น สมมติเป็นพระบรมสาทิสลักษณ์ของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เพื่อประสงค์ให้เป็นจุดศูนย์กลางที่จะน้อมรำลึกถึงพระคุณทั้งหลายของพระองค์ท่าน ด้วยความเคารพศรัทธาอันสูงสุด

ในตำนานพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน ได้กล่าวถึงการสร้างพระพุทธรูปว่ามีขึ้นแล้วในสมัยพุทธกาล แม้ในตำนานฝ่ายเถรวาทของเราก็มีดุจกัน ดังประวัติของพระแก่นจันทน์ทางเมืองเหนือ เป็นต้น เข้าใจว่าจะได้รับอิทธิพลจากฝ่ายมหายานนั่นเอง ในจดหมายเหตุบันทึกเรื่องประเทศทางภาคตะวันตกของพระสมณะเฮี่ยงจังเล่าว่าพระเจ้าอุทยัน หรือท้าวอุเทน ราชาแห่งนครโกสัมพี ทรงสร้างพระพุทธรูปด้วยไม้จันทน์ขึ้นองค์หนึ่ง ประดิษฐานบูชาอยู่ในพระราชฐาน ด้วยสมัยนั้นพระบรมศาสดาเสด็จขึ้นไปจำพรรษา ณ ดาวดึงสเทวโลก เพื่อแสดงพระสัทธรรมโปรดพระพุทธมารดา และทวยเทพ พระเจ้าอุทยันมีความอนุสรณ์ถึงพระพุทธองค์นัก จึงตรัสขอให้พระโมคคัลลานะพานายช่างหลวง ขึ้นไปจำลองพระบรมสาทิสลักษณ์ของพระบรมครู มาสร้างเป็นพระพุทธรูปขึ้น เมื่อออกพรรษาแล้วพระพุทธองค์เสด็จกลับลงมายังมนุษยโลก พระพุทธรูปองค์นี้มีปาฏิหาริย์ลุกขึ้นยืนต้อนรับ พระบรมศาสดาจึงตรัสปฏิสันถารด้วย ต่อมาพระเจ้าปเสนชิต หรือปัสเสนทิ ราชาแห่งโกศล ได้ทราบข่าว ก็โปรดให้สร้างพระพุทธรูปขึ้นบ้าง พระพุทธรูปสององค์นี้ปัจจุบันอยู่ ณ แห่งหนใด หรือสาบสูญไปด้วยประการใดก็ไม่มีหลักฐานจะทราบได้ รู้แต่ว่าในทางโบราณคดีย่อมเป็นที่ทราบกันทั่วไปว่า พระพุทธรูปเป็นของเกิดหลังพระพุทธปรินิพพานแล้วกว่า ๔๐๐ ปีเศษ ในสมัยที่อารยธรรมของกรีกและอินเดียมาสัมพันธ์กันขึ้น ต่อมาจึงได้แพร่หลายออกไปกว้างขวางทั่วนานาประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนา พระพุทธรูปย่อมมีทั้งที่สร้างด้วยศิลา, ดินเผา, ไม้, โลหะ, ปูนปั้น, แกะสลัก มีทั้งประเภทใหญ่มหึมา และประเภทเล็กๆ คือพระพิมพ์ ประเทศไทยเป็นประเทศใหญ่ ซึ่งสมบูรณ์ด้วยพระพุทธรูปนานาประเภท บทความเรื่องนี้จะเล่าแต่

พระพุทธรูปยืนใหญ่ๆ ที่สำคัญโดยสังเขป ก็พระพุทธรูปซึ่งสร้างขึ้นนั้นมักนิยมสร้างกันมากในปาง ๔ อิริยาบถ คือยืน, เดิน, นั่ง, นอน แต่พระพุทธรูปขนาดใหญ่เท่าที่ปรากฏ ณ บัดนี้เป็นพระยืน, พระนั่ง, และพระนอน ขาดพระเดิน หรือที่เรียกกันว่าปางลีลาไป พระพุทธรูปลีลาแม้จะมีอยู่ก็เป็นขนาดกลางและขนาดเล็ก ขอเล่าแต่เรื่องพระพุทธรูปยืน ต่อไปนี้

พระพุทธรูปยืน

พระยืนในสมัยโบราณ เช่น สมัยสุโขทัย เรียกว่าพระอัฏฐารส เป็นพระยืนซึ่งมีส่วนสูงขนาด ๑๘ ศอกหรือสูงยิ่งกว่านั้น ก็สงเคราะห์เข้าด้วยได้ มักสร้างเป็นปางประทานอภัย นิยมสร้างกันในยุคสุโขทัย, ยุคเชียงใหม่ และยุคกรุงศรีอยุธยาตอนต้น แต่ในสมัยอยุธยาไม่เรียกว่าพระอัฏฐารสแล้ว เพราะผู้สร้างได้ถวายพระนามเฉพาะองค์ ในจารึกสุโขทัยหลัก ๑ พรรณนาถึงสภาพความรุ่งเรืองของพระพุทธศาสนาในกรุงสุโขทัย “....กลางเมืองสุโขทัยนี้มีพิหาร มีพระพุทธรูปทอง มีพระอัฏฐารส ..ฯลฯ.. เบื้องตะวันตก เมืองสุโขทัยนี้มีอรัญญิก ฯลฯ... ในกลางอรัญญิกมีพิหารอันหนึ่ง มนใหญ่สูงงามแก่กม มีพระอัฏฐารสอันหนึ่งลุกยืน....” พระอัฏฐารสของพ่อขุนรามคำแหงที่ระบุในจารึกนี้ ปัจจุบันยังมีปรากฏอยู่ คืออยู่ในวัดมหาธาตุ กลางเมืองสุโขทัยเก่า เป็นพระรูปปั้นทรุดโทรมมากแห่งหนึ่ง และพระอัฏฐารสบนเขาสะพานหินอีกแห่งหนึ่ง อยู่นอกเมืองสุโขทัยเก่า ทางทิศตะวันตก ซึ่งในยุคสุโขทัยเป็นอรัญญิกาวาสของคณะสงฆ์ลังกาวงศ์ พระอัฏฐารสองค์นี้ประดิษฐานอยู่ในวิหารโปร่ง ก่อด้วยอิฐและแลงสูงใหญ่มาก ปัจจุบันยังมีซากเสาแลงวิหารเหลืออยู่ให้เห็นองค์พระสูงราว ๖ วา หรือ ๒๔ ศอก เบื้องหลังมีพระกำแพงก่อเป็นผนังค้ำองค์พระมิให้ล้ม เป็นของสมเด็จเจ้าฟ้ากรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ โปรดให้สร้างขึ้นไว้เมื่อคราวเสด็จไปตรวจราชการทางหัวเมืองฝ่ายเหนือ ลองนึกดูว่า สมัยที่องค์พระและวิหารยังบริบูรณ์อยู่ จะแลดูสูงตระหง่านน่าตื่นใจเพียงใด เพราะสถานที่ตั้งก็อยู่บนเขาซึ่งไม่สูงนัก ความรู้สึกของผู้ที่มาบูชาคล้ายกับว่าค่อยๆ ยกระดับของตนสูงขึ้นจากโลกียธรรมสู่โลกุตตรวิสัยเมื่อถึงองค์พระปฏิมาแล้วฉะนั้น จึงเป็นข้อไม่

น่าประหลาดใจอันใดว่า เหตุใดพ่อขุนรามคำแหงจึงโปรดเสด็จไปถวายสักการะพระอัฏฐารสองค์นี้ ในวันขึ้นแรม ๑๕ ค่ำ เป็นพระราชกิจวัตร ดังข้อความในจารึกว่า "...วันเดือนดับเดือนเต็ม ท่านแต่งช้างเผือกกระพัดลยาง (คือช้างทรง ซึ่งพร้อมพรั่งด้วยสายรัดกูบ และเครื่องประดับหัวช้าง) เทียรย่อมทอง งา...ขวาชื่อ รูจาศรี (ชื่อช้าง) พ่อขุนรามคำแหงขึ้นขี่ไปบนพระ...(อัฏฐารส) (ใน) อรัญญิกแล้วเข้ามา..."

ส่วนทางเหมืองเหนือ ปรากฏว่า ในสมัยพระเจ้าเม็งราย ซึ่งเป็นกษัตริย์องค์แรกแห่งวงศ์เม็งราย และเป็นผู้สร้างนครเชียงใหม่ขึ้นเป็นราชธานี พระองค์ได้สร้างพระพุทธรูปยืนองค์หนึ่งสูง ๙ ศอก เป็นพระหล่อ เดี๋ยวนี้ประดิษฐานอยู่ ณ วัดคานคอด เมื่อสร้างพระยืนองค์นี้ทรงสร้างพระนั่งอีก ๔ องค์ ครั้นมาในปี พ.ศ.๑๙๕๕ ในแผ่นดินพระเจ้าสามฝั่งแกน ครั้งนั้นเจ้าแม่ติโลกจุฑา พระราชมารดาพันปีหลวงโปรดให้หล่อพระอัฏฐารส สูง ๑๘ ศอก กล่าวกันว่าในเวลาที่ทำการหล่อนั้นมีพระเถระรูปหนึ่ง ชื่อนราจานิยะเถระ ได้ทำการอธิษฐาน อ้างพระบารมีของพระองค์สามารถอุ้มเอาเบ้าทอง ซึ่งกำลังเดือดพล่านด้วยมือเปล่า แล้วยกขึ้นทูนศีรษะ เดินไปเทลงในเบ้าหล่อได้ พระอัฏฐารสองค์นี้ ปัจจุบันยังอยู่ในพระวิหารเจดีย์หลวง

ครั้นมาในสมัยอยุธยาตอนต้น ได้มีการสร้างพระยืนใหญ่ ๓ องค์คือ พระอัฏฐารส วัดวิหารทองพิษณุโลก ซึ่งเป็นวัดตั้งอยู่ฝั่งตะวันตกของแม่น้ำ พระพุทธรูปองค์นี้สูง ๕ วาเศษ เป็นพระหล่อ ไม่ปรากฏว่าเป็นของท่านผู้ใดสร้าง มีผู้รู้สันนิษฐานว่าจะเป็นแบบอย่างพระสุโขทัยยุคต้น แต่ผู้เขียนยังไม่เห็นด้วย และขอสันนิษฐานว่าบางทีจะสร้างขึ้นในแผ่นดินพระมหาธรรมราชาที่ ๔ กษัตริย์สุดท้ายของราชวงศ์พระร่วง ซึ่งเสด็จประทับครองเมืองพิษณุโลกช้านาน แต่ยังมิได้เสวยราชย์ และเนื่องด้วยเป็นสมัยที่อาณาจักรสุโขทัย ตกเป็นประเทศราชของกรุงศรีอยุธยา มาตั้งแต่ครั้งพระมหาธรรมราชาที่ ๒ จึงจัดเข้าเป็นสมัยอยุธยาได้ อีกอย่างหนึ่ง อาจจะสร้างขึ้นในแผ่นดินพระเจ้าบรมไตรโลกนาถ กษัตริย์อยุธยา ซึ่งเสด็จขึ้นไปเสวยราชย์อยู่ ณ เมืองพิษณุโลก ตั้งแต่ พ.ศ.๒๐๐๖ พ.ศ.๒๐๓๑ ทรงบูรณปฏิสังขรณ์ วัดวาอารามไว้มากในเมืองนั้น มีวัดจุฬามณี เป็นต้น อาจจะทรงสร้างพระอัฏฐารสองค์นี้ก็ได้ วัดวิหารทองเข้าใจว่าจะถูกทิ้งร้างตั้งแต่สมัยศึกอะแซหวุ่นกี้ เมื่อแผ่นดินธนบุรี ต่อมาถูกไฟป่าเผาผลาญอีก น่าแปลกอยู่ที่ว่า เมื่อสมัยรัชกาลที่ ๑ กรุงรัตนโกสินทร์นี้

โปรดให้ข้าหลวงไปเที่ยวอัญเชิญพระพุทธรูปโบราณตามวัดในหัวเมืองเหนือ เข้ามารวบรวมรักษาไว้ในกรุงเทพฯ พวกข้าหลวงมิได้อัญเชิญพระอัฏฐารสองค์นี้ลงมาด้วย ลุถึงรัชกาลที่ ๓ สมเด็จนั่งเกล้าฯ มีพระราชดำริว่าพระอัฏฐารสเป็นพระสำคัญไม่ควรปล่อยให้ทรุดโทรมในกลางป่า จึงโปรดให้อัญเชิญลงมาสร้างวิหารประดิษฐานไว้ ณ วัดสระเกศ เมื่อ พ.ศ.๒๓๗๒ ต่อมาสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงถวายพระนามเพิ่มสร้อยอีกว่า “พระอัฏฐารสศรีสุคตทศพลญาณบพิตร” วิหารพระอัฏฐารสนี้เปิดให้ประชาชนนมัสการทุกวัน ฉะนั้นท่านอาจจะไปนมัสการและชมพระพุทธรูปองค์นี้ได้ตามโอกาส

ลุถึงแผ่นดินพระรามาธิบดีที่ ๒ เมื่อ พ.ศ.๒๐๔๓ โปรดให้หล่อพระพุทธรูปยืนด้วยทองสัมฤทธิ์ หนัก ๕๓,๐๐๐ ชั่ง เริ่มพระราชพิธีเททองหล่อเมื่อวันอาทิตย์ ขึ้น ๘ ค่ำ เดือน ๖ แล้วโปรดให้แผ่ทองคำหุ้มองค์พระหนัก ๒๘๖ ชั่ง กินเวลาหล่อและตกแต่งองค์พระอยู่ ๓ ปี มาแล้วบริบูรณ์เมื่อ พ.ศ.๒๐๔๖ โปรดให้มีพระราชพิธีฉลองเมื่อวันศุกร์ ขึ้น ๑๑ ค่ำ เดือน ๘ ส่วนของพระพุทธรูปตั้งแต่พระบาทถึงพระรัศมี ๘ วา พระพักตร์ยาว ๔ ศอก กว้าง ๓ ศอก พระอุระกว้าง ๑๑ ศอก ถวายพระนามว่าพระศรีสรรเพ็ชญ์ ประดิษฐานไว้ ณ พระวิหารหลวง วัดพระศรีสรรเพ็ชญ์ ในพระบรมมหาราชวัง พระพุทธรูปองค์นี้นับว่าเป็นพระหล่อยืนที่ใหญ่ที่สุดในโลกก็ว่าได้ และเป็นสัญลักษณ์แห่งศรัทธาที่มีต่อพระพุทธศาสนาของพระมหากษัตริย์ไทยอย่างยอดยิ่ง ด้วยทรงอุทิศทองคำหนัก ๒๘๖ ชั่ง ออกแผ่หุ้มองค์พระ คิดเป็นราคาทองในปัจจุบันนี้ตกราว ๑๐ ล้านกว่าบาท วัดพระศรีสรรเพ็ชญ์ที่ประดิษฐานเล่า ก็เป็นวัดสำคัญอย่างวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เดิมเป็นที่ตั้งพระราชวังหลวงตั้งแต่พระเจ้าอู่ทองรามาธิบดีที่ ๑ ถึงรัชสมัยพระบรมไตรโลกนาถทรงอุทิศที่วังเดิมนี้สร้างขึ้นเป็นวัด ทรงย้ายพระราชวังไปทางริมน้ำ ในครั้งนั้นคงมีการก่อสร้างถาวรวัตถุขึ้นแล้ว อย่างน้อยก็ต้องมีพระวิหารประดิษฐานรูปหล่อพระโพธิสัตว์ ๕๐๐ ชาติ ซึ่งพระบรมไตรโลกนาถโปรดให้หล่อขึ้นไว้เมื่อ พ.ศ.๒๐๐๑ ต่อมาในรัชกาลพระรามาธิบดีที่ ๒ ในปี พ.ศ.๒๐๓๕ โปรดให้สร้างพระสถูปใหญ่ ๒ องค์ บรรจุพระอัฐิธาตุของพระเจ้าบรมไตรโลกนาถ พระบิดา และอัฐิธาตุของพระบรมราชาธิราชที่ ๓ พระเชษฐา คือพระสถูปองค์ตะวันออกและองค์กลาง ต่อมาอีก ๖ ปี คือในปี พ.ศ.

๒๐๔๒ โปรดให้สร้างพระวิหารใหญ่สำหรับประดิษฐานพระศรีสรรเพ็ชญ์ ครั้นล่วงมาถึงแผ่นดินพระบรมราชาหน่อพุทธางกูร โปรดให้สร้างพระสถูปอีกองค์หนึ่งทางทิศตะวันตก บรรจุอัฐิของพระรามาธิบดีที่ ๒ พระบิดา และผู้เขียนขอสันนิษฐานว่าพระบรมราชาหน่อพุทธางกูร น่าจะทรงสร้างพระพุทธรูปใหญ่ขึ้นอีกองค์หนึ่งหลังจากสร้างพระสถูปแล้ว คือพระโลกนาถ เป็นการเอาอย่างพระราชบิดาซึ่งทรงสร้างพระศรีสรรเพ็ชญ์ฉะนั้น พระพุทธรูปองค์นี้สูง ๕ วา ปัจจุบันประดิษฐานอยู่ ณ วัดพระเชตุพน ผู้เขียนเข้าใจว่าถ้ารัชสมัยของพระบรมราชาหน่อพุทธางกูร ไม่สั้นเกินไป (พ.ศ.๒๐๖๒-๒๐๗๖) บางทีพระโลกนาถจะได้หุ้มทองคำอย่างพระศรีสรรเพ็ชญ์เป็นแน่ และเมื่อถึงขนาดนั้นแล้วคงจะมีจดไว้ในจดหมายเหตุพงศาวดารว่าพระโลกนาถเป็นของผู้ใดสร้าง

วัดพระศรีสรรเพ็ชญ์ ปรากฏในพงศาวดารว่า มีการซ่อมใหญ่ ๒ ครั้ง คือในปี พ.ศ.๒๑๗๔ แผ่นดินพระเจ้าปราสาททอง หนหนึ่ง และในปี พ.ศ.๒๒๘๕ แผ่นดินพระเจ้าบรมโกษ โปรดให้กรมพระราชวังบวร เจ้าฟ้ากรมขุนเสนาพิทักษ์ เป็นแม่กองอำนวยการปฏิสังขรณ์อีกหนหนึ่ง พระวิหารหลวงที่ประดิษฐานพระศรีสรรเพ็ชญ์คงเป็นวิหารโถงใหญ่ที่สูงตระหง่าน ในจดหมายเหตุบาทหลวงเดอชัวสี ซึ่งเข้ามากับราชทูตฝรั่งเศส ในแผ่นดินพระนารายณ์มหาราช เมื่อ พ.ศ.๒๒๒๙ มีพรรณนาถึงพระวิหารหลวงนี้หน่อยหนึ่งว่าเสาวิหารปิดทองทุกต้น และในวิหารแม้จะมีชวาลาจุดเป็นประทีปถึง ๕๐ ดวงก็ยังดูมืดทึบ ที่บาทหลวงว่าน่าจะจริง เพราะวิหารสูงใหญ่อย่างนั้นย่อมมีเสาต้นโตๆ รับขื่อเพดานหลายต้น ชวาลาที่ว่าคงจะเป็นตะเกียงโคมจุดแขวนไว้ให้ห้อยย้อยลงมาจากเพดานวิหาร หรือแขวนไว้ตามเสานั่นเอง และคงจุดติดเนื่องกันตลอดวันและคืนเป็นพุทธบูชา แสงสว่างจึงไปทั่วถึงเหตุเพราะแขวนไว้สูงหนึ่ง หรือแขวนไว้ต่ำ แสงสว่างไม่พอจะส่องสะท้อนขึ้นไปบนเพดานวิหาร และกีดด้วยเงาเสาบังกันหนึ่ง บาทหลวงเดอชัวสีกล่าวต่อไปว่า รู้สึกตื่นเต้นที่เห็นองค์พระศรีสรรเพ็ชญ์ หุ้มทองคำหนาถึง ๓ นิ้วฟุต ดูอร่าม เมื่อคราวศึกพม่า พ.ศ.๒๑๐๖ รัชสมัยพระมหาจักรพรรดิ มีทหารคนหนึ่งลอบเข้ามาตัดพระหัตถ์ของพระศรีสรรเพ็ชญ์ไปข้างหนึ่ง ต่อมาไทยจึงได้ซ่อมให้สมบูรณ์ ยังปรากฏมีรอยต่อให้เห็นอยู่ ความข้อนี้ไม่ปรากฏในพงศาวดาร แต่ที่บาทหลวงว่าไว้ก็ชอบกล จะปฏิเสธว่าไม่จริง

ก็ไม่ถนัด เพราะบาทหลวงเห็นรอยต่อกับจักษุของตัวเอง ผู้เขียนสันนิษฐานว่าเมื่อศึกพม่า พ.ศ.๒๑๐๖ ซึ่งเรียกกันอีกอย่างหนึ่งว่าศึกช้างเผือก ทั้งนี้เพราะพระเจ้าชนะสิบทิศ หงษาวดีบุเรงนอง หาเหตุจะมาตีไทยด้วยการขอช้างเผือก ๔ เชือก จากพระมหาจักรพรรดิ ไทยไม่ยอมให้ ด้วยเป็นการเสียเกียรติยศ พม่าจึงยกกองทัพเข้ามาประชิดกรุงศรีอยุธยา ไทยสู้ไม่ได้ ยอมจำนนต่อพม่า ในตอนนี้เองคงจะมีทหารพม่าลอบเข้ามาทำร้ายพระศรีสรรเพ็ชญ์ แต่จะตัดพระกรท่านได้อย่างไรและจะนำพระกรที่ใหญ่โตออกไปโดยไม่ให้ไทยรู้อย่างไร พิจารณาแล้วไม่น่าจะเป็นไปได้ ผู้เขียนเข้าใจว่าทหารพม่าคนนั้นจะปลอมแปลงตนเข้ามา ขูดลอกทองที่บริเวณพระกรตอนใดตอนหนึ่งเอาไปเท่านั้น ไม่ถึงตัดเอาไปทั้งข้าง ส่วนการซ่อมคงซ่อมในแผ่นดินพระมหาจักรพรรดินั้นเอง อย่างไรก็ตามในสมัยที่วัดพระศรีสรรเพ็ชญ์ยังปรกติดีอยู่ คงจะเป็นภาพประทับใจ ชวนให้เกิดความศักดิ์สิทธิ์ ด้วยบรรยากาศของพระวิหารหลวงนั้นมีแสงสว่างสลัวๆ ในท่ามกลางก็ปรากฏมีภาพอันยิ่งใหญ่สุกปลั่งอร่ามรุ่งของทองคำคือพระศรีสรรเพ็ชญ์ ซึ่งถ้าจะมองดูพระพักตร์ก็ต้องแหงนคอดู แต่น่าเสียดายนักหนาพระพุทธรูปองค์นี้ต้องมาผจญอันตรายเมื่อเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งหลัง พ.ศ.๒๓๑๐ ข้าศึกเอาไฟสุมองค์พระลอกเอาทองคำไปหมด มิหนำยังปล่อยไฟเผาวัดด้วย เมื่อกำแพงวิหารพังทับลงมาพระศรีสรรเพ็ชญ์ซึ่งยังยับเยินอยู่ก็ยิ่งโทรมทลายลง ส่วนพระโลกนาถแม้จะถูกไฟเผาก็ยังไม่ถึงยับเยิน เคยมีผู้ออกความเห็นว่าทองคำที่พม่าลอกไปคงจะเอาไปหุ้มพระมหาเจดีย์ชเวดะกอง เมืองย่างกุ้ง แต่ผู้เขียนคิดว่าคนที่ลอกทองพระพุทธรูปได้ จะต้องไม่มีจิตเป็นกุศลถึงกับคิดหุ้มทองพระเจดีย์หรอก และในประการเดียวกันคนที่มีใจศรัทธาคิดหุ้มทองพระเจดีย์ ก็จะต้องไม่กล้าทำลายพระพุทธรูปเป็นแน่

พระศรีสรรเพ็ชญ์ และพระโลกนาถ ยืนอยู่ท่ามกลางความปรักหักพังของซากกรุงศรีอยุธยากว่า ๒๐ ปี เมื่อลุ พ.ศ.๒๓๓๑ สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ รัชกาลที่ ๑ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ มีพระราชศรัทธาให้บูรณะปฏิสังขรณ์วัดโพธารามขึ้นเป็นวัดเชตุพน มีรับสั่งให้ข้าหลวงขึ้นไปอัญเชิญพระพุทธรูปโบราณตามเมืองต่างๆ เช่น อยุธยา, ลพบุรี, พิษณุโลก, สุโขทัย, สวรรคโลก ลงมาบูรณะซ่อมแซม ประดิษฐานไว้ ณ วัดพระเชตุพน และพระราชทานให้เจ้านาย ข้าราชการ ไปซ่อมแซมประดิษฐานไว้

ณ วัดอื่นๆ บ้าง พระศรีสรรเพ็ชญ์ และพระโลกนาถได้ถูกอัญเชิญลงมาครั้งนี้ด้วย ครั้งนั้นทรงทอดพระเนตเห็นพระศรีสรรเพ็ชญ์ ทรุดโทรมมากเหลือกำลังจะซ่อม จึงมีพระราชดำริจะยุบหุ่นที่เหลืออยู่แล้วหล่อใหม่ถวาย มีพระราชปุจฉาเผดียงถามสมเด็จพระสังฆราชและพระราชาคณะว่าจะเป็นการสมควรประการใด สมเด็จพระสังฆราชถวายพระพรว่าไม่เป็นการสมควร เพราะพระศรีสรรเพ็ชญ์สำเร็จเป็นองค์พระพุทธรูปแล้ว หาควรเอาเข้าไฟอีกไม่ จึงมีพระโองการให้สถาปนาพระมหาเจดีย์ บรรจุพระศรีสรรเพ็ชญ์ ณ วัดพระเชตุพน ดังมีรายละเอียดในแผ่นจารึกซึ่งติดอยู่ ณ มุขหลังวิหารตะวันออกของวัดนั้น มีความว่า “ครั้ง ณ วันพฤหัสบดี เดือน ๑๒ แรม ๑๑ ค่ำ ปีฉลู นักษัตรเบญจศก ให้จัดการปฏิสังขรณ์สร้างพระอุโบสถ...ฯลฯ... ตรงพระวิหารทิศตะวันออก ไปให้ขุดรากพระเจดีย์ใหญ่ กว้าง ๑๐ วา ลึก ๕ ศอก ตอกเข็มเอาอิฐหักกระทุ้งให้แน่น แล้วเอาไม้ตะเคียนยาว ๙ วา หน้าศอกจัตุรัสเรียงระดับประกบกันเป็นตาราง ๒ ชั้น แล้วจึงเอาเหล็กดอกเห็ดใหญ่ยาว ๒ ศอก ตรึงตลอดไม้แกงแนงทั้ง ๒ ชั้นหว่างแกงแนงนั้น เอาอิฐหักทรายถมกระทุ้งให้แน่นดีแล้ว

รุ่งขึ้น ณ วันศุกร์ เดือน ๓ ขึ้น ๑๑ ค่ำ ปีขาล เพลาเช้า สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนิน พร้อมด้วยพระราชวงศ์เสนาพฤฒามาตย์ ราชปุโรหิตโหราจารย์ มายังที่ลานพระมหาเจดีย์ จึงให้ชักชะลอพระพุทธรูปปฏิมากรศรีสรรเพ็ชญ์อันชำรุดรับมาแต่กรุงเก่า เข้าวางบนราก ได้ศุภฤกษ์ประโคมฆ้องกลองแตรสังข์ดุริยางค์ ดนตรีปี่พาทย์ เสด็จทรงวางอิฐทอง อิฐนาก อิฐเงิน ก่อราก ข้าทูลละอองธุลีพระบาททั้งปวงระดมกันก่อฐานกว้าง ๘ วา ถึงที่บรรจุจึงเชิญพระบรมธาตุแลฉลองพระเขี้ยวแก้ว ๑ พระเขี้ยวทององค์ ๑ พระเขี้ยวนากองค์ ๑ บรรจุในห้องพระมหาเจดีย์ แล้วก่อสืบต่อไปจนเสร็จ ยกยอดสูง ๘๓ ศอก กระทำเป็นพระระเบียงล้อม ๓ ด้าน ผนังเขียนนิยามรามเกียรติ์ จึงถวายพระนามพระมหาเจดีย์ศรีสรรเพ็ชญ์ดาญาณ...ฯลฯ...” พระมหาเจดีย์นี้ล่วงมาถึงรัชกาลที่ ๓ สมเด็จพระนั่งเกล้าฯ โปรดให้บูรณปฏิสังขรณ์ใหม่หมด ได้ประดับกระเบื้องเคลือบสีเขียว ทำเป็นดอกดวงลายแย่งอย่างที่เห็นอยู่ทุกวันนี้ และทรงสร้างพระมหาเจดีย์ขึ้นอีก ๒ องค์ ทางเหนือองค์หนึ่ง ทางใต้องค์หนึ่ง ประดับกระเบื้องเคลือบสีเหลือง พระมหาเจดีย์ศรีสรรเพ็ชญ์จึงอยู่กลาง ในรัชกาลที่ ๔ โปรดให้สร้างพระมหาเจดีย์อีกองค์หนึ่งใน

บริเวณเดียวกันประดับกระเบื้องสีม่วง ส่วนพระโลกนาถ รัชกาลที่ ๑ โปรดให้ซ่อมแล้วก่อปูนหุ้มลงรักปิดทอง ทรงบรรจุพระบรมธาตุประดิษฐานอยู่ ณ มุขหลังวิหารตะวันออก

ครั้นลุถึงแผ่นดินสมเด็จพระจอมเกล้าฯ รัชกาลที่ ๔ ได้มีผู้สร้างพระยืนใหญ่ขึ้นอีก ๒ องค์ ท่านผู้สร้างคือสมเด็จพุฒาจารย์ (โต) วัดระฆัง นอกจากจะสร้างพระยืนแล้ว ท่านยังสร้างพระนอน พระนั่ง ขึ้นอีกหลายองค์ ฉะนั้นจึงควรทราบประวัติสังเขปของท่านบ้าง สมเด็จฯเกิดเมื่อ พ.ศ.๒๓๓๑ ในรัชกาลที่ ๑ ที่จังหวัดอยุธยา บรรพชาเป็นสามเณร ณ วัดอินทรวิหาร เมื่อยังชื่อว่าวัดบางขุนพรหมนอก มีเจ้าคณะพระบวรวิริยเถระ (อยู่) วัดบางลำพูบน (วัดสังเวชวิศราราม) เป็นอุปัชฌาย์ แล้วย้ายมาศึกษาพระปริยัติธรรมที่วัดระฆัง ในสำนักสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (นาค) ปรากฏว่าสามเณรโตมีความปราดเปรื่องแตกฉานในพระปริยัติธรรมมาก และเป็นธรรมกถึกแต่สมัยนั้น สมเด็จเจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร (ภายหลังเสวยราชย์เป็นรัชกาลที่ ๒) ทรงรับเป็นอุปฐาก ในปี พ.ศ.๒๓๕๐ สามเณรโตเจริญวัสสาครบปีอุปสมบท สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ ทรงพระเมตตารับเป็นนาคหลวง โปรดให้อุปสมบท ณ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม มีสมเด็จพระสังฆราช (สุก) เป็นอุปัชฌาย์ แต่พระภิกษุโตไม่เข้าสอบพระปริยัติธรรมเป็นทางการ ทั้งที่ท่านมีความเจนจบในพระไตรปิฎก และทรงไว้ซึ่งสัลเลขธรรมอันยวดยิ่ง ท่านมีพระเมตตาวิหารเป็นปกติธรรมในอัชฌาสัย เป็นที่เคารพสักการะของพระมหากษัตริย์ เจ้านาย ขุนนาง และประชาชน จึงยกย่องขึ้นเป็นเปรียญยก (คือเปรียญที่ไม่ได้ผ่านการสอบ) ในรัชกาลที่ ๔ ; พ.ศ.๒๓๙๕ โปรดให้แต่งตั้งพระมหาโตเปรียญยกขึ้นเป็นพระราชาคณะที่ พระธรรมกิติ ครองวัดระฆัง ; พ.ศ.๒๓๙๗ โปรดให้เลื่อนสมณศักดิ์ขึ้นเป็นพระเทพกวี ; พ.ศ.๒๔๐๗ โปรดให้สถาปนาขึ้นเป็นสมเด็จพระพุฒาจารย์ ประธานสงฆ์ฝ่ายอรัญวาสี ; ดับขันธ์เมื่อ พ.ศ.๒๔๑๕ ในแผ่นดินรัชกาลที่ ๕ สิริอายุกาลได้ ๘๕ ปี

สมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต) ท่านได้สร้างพระพุทธรูปองค์โตสมกับชื่อของท่านที่เป็นพระยืนปรากฏอยู่ ๒ องค์คือ ได้สร้างพระพุทธรูปยืนปางอุ้มบาตรสูง ๖ วามีเศษ ที่วัดกลาง ตำบลคลองข่อย จังหวัดราชบุรีแห่งหนึ่ง และที่วัดอินทรวิหาร ตำบลบางขุนพรหม พระนครแห่งหนึ่ง แต่แห่งหลังนี้ท่านสร้างยังไม่ทันแล้วก็ดับขันธ์ไป

เสียก่อน ท่านเจ้าคณะพระอินทรสมาจารย์ (เงิน) เจ้าอาวาสวัดอินทรวิหาร กรุณาเล่าให้ผู้เขียนฟังว่า สมเด็จฯท่านสร้างได้แต่เพียงครึ่งองค์ สูงราว ๙ วาเศษ และรูปลักษณะที่จะสร้างเป็นพระที่นั่งห้อยบาทอย่างพระป่าเลไลยก์ ต่อมาในสมัยหลังจึงได้ดัดแปลงขึ้นเป็นพระยืน ปางอุ้มบาตร การสร้างเสริมสมบูรณะเริ่มแต่ในสมัยพระครูธรรมานุกูล (หลวงปู่ภู) ในสมัยพระครูสังฆบริบาล (แดง) รับปฏิสังขรณ์ต่อมาจนถึงในสมัยของท่านเจ้าคุณเมื่อยังเป็นพระครูสังฆรักษ์ ได้บอกบุญทายกทายิกาสร้างปฏิสังขรณ์ต่อจนสำเร็จ ดังที่ปรากฏอยู่ทุกวันนี้ คณนาแต่พระบาทถึงพระรัศมีสูง ๑๖ วาเศษ พระอุระกว้าง ๔ วา ทางวัดได้ให้มีพิธีเฉลิมฉลองเมื่อปี พ.ศ.๒๔๗๑ พระพุทธรูปยืนวัดอินทรวิหาร จึงนับเป็นพระยืนที่สูงใหญ่ที่สุดในประเทศไทย.

ปาฐกถาเรื่อง ลัทธิมหายาน

ของ เสถียร โพธินันทะ

แสดงแก่นักศึกษาคณะศิลปศาสตร์

ณ หอประชุมมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

วันที่ ๖ ธันวาคม พ.ศ.๒๕๐๕

ท่านผู้เจริญทั้งหลาย

กำหนดหัวข้อเรื่องที่จะพูดในวันนี้ เป็นเรื่องใหญ่และละเอียดสุขุม เวลาที่กำหนดให้พูดเพียงชั่วโมงเดียว ย่อมไม่เพียงพอที่จะบรรยายให้รู้ชัดทุกแง่ทุกมุมได้ หรือแม้จะเพิ่มออกไปอีกสัก ๒-๓ ชั่วโมง ก็เชื่อว่าพูดให้ถี่ถ้วนไม่ได้ เป็นเรื่องเหลือวิสัยจริงๆ ทั้งนี้เพราะธรรมะในพระพุทธศาสนานั้นกว้างขวางสุขุมคัมภีรภาพมาก พระพุทธองค์ตรัสเทศนาอยู่ถึง ๔๕ พรรษา นับว่าเป็นพระศาสดาองค์เดียวในโลกที่มีระยะกาลแสดงหลักพระศาสนาอย่างมากมายยืดยาว ฉะนั้น แม้ลำพังจะศึกษาหรือจะพูดถึงพระพุทธวจนะล้วนๆ ก็ต้องใช้เวลาเป็นแรมปี ยิ่งถ้าจะศึกษาคำอธิบายพระพุทธวจนะซึ่งเรียกว่าอรรถกถา หรือคำอธิบายอรรถกถาซึ่งเรียกว่าฎีกา ตลอดจนศึกษาคัมภีร์ต่างๆ ของพระโบราณจารย์รจนาขึ้น เพื่อประกาศพระพุทธมติให้ทั่วถึงทุกปกรณ์แล้ว เชื่อว่าชีวิตของมนุษย์เรานี้สั้นเกินไปที่จะศึกษาจบ นี่ว่าเฉพาะเรื่องของพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทเราเท่านั้น ถ้าจะศึกษาให้ทะลุปรุโปร่งในคัมภีร์ฝ่ายมหายานด้วยแล้ว เห็นจะต้องเกิดมาเพื่อศึกษาโดยเฉพาะ หลายๆ ชาติทีเดียว

ข้อนี้ทำให้เกิดข้อคิดขึ้นว่า พระพุทธศาสนาของเราเป็นศาสนาที่ยิ่งใหญ่ อุดมด้วยสรรพตำราของศาสนา ซึ่งอธิบายสัจธรรมและวิถีพ้นทุกข์อย่างละเอียดพิสดาร เป็นศาสนาของปัญญาชนโดยแท้ เพราะตำราเหล่านี้ล้วนผลิตออกมาจากสติปัญญาความคิดอ่านของบัณฑิต

แต่ถึงแม้พระพุทธศาสนาจะมีตำรามากมายอย่างที่พรรณนามาท่านทั้งหลายก็ไม่ต้องท้อใจว่าจะศึกษาอย่างไรไหว เพราะยิ่งในสมัยปัจจุบันนี้การครองชีพที่รัดตัวทำให้ทุกคนต้องการเรียนต้องการรู้ชนิดทันอกทันใจ พระพุทธศาสนามีสาระสำคัญซึ่งพอจะสรุปลงในข้อว่า เป็นวิธีปฏิบัติเพื่อความดับทุกข์ ซึ่งได้แก่ศีล สมาธิ ปัญญานั่นเอง ในวันนี้จะพูดเรื่องลัทธิมหายาน เอาแต่ที่เป็นสาระสำคัญที่สุดเท่านั้น จึงขอตัดประเด็น นำเข้าสู่จุดหมายสักที

ท่านทั้งหลายจะเห็นได้ว่า ศาสนาทุกศาสนาในโลก จะต้องมีคณะนิกายแบ่งแยกออกมาภายหลังที่พระศาสดาของศาสนานั้นล่วงลับไปแล้ว ทั้งนี้เพราะเมื่อศาสนานั้นแผ่ขยายออกไปตามท้องถิ่นต่างๆ ซึ่งมีขนบธรรมเนียมประเพณีความเชื่อไม่เหมือนกัน ก็มีการผสมผสานกับลัทธิธรรมเนียมเหล่านั้น อีกทั้งทัศนะการตีความในคำสอนของศาสดาของแต่ละบุคคลแต่ละคณะไม่ตรงกัน จึงเป็นเหตุให้เกิดแบ่งแยกเป็นนิกายขึ้น ศาสนาที่มีนิกายจึงเป็นสัญลักษณ์ของความเจริญแห่งศาสนานั้นในแง่หนึ่งเหมือนกัน ว่ากันเฉพาะในพระพุทธศาสนานั้น ได้เริ่มแบ่งแยกนิกายขึ้นครั้งแรกในสมัยพระพุทธศตวรรษที่๔ ปรากฏว่ามีนิกายในพระพุทธศาสนาที่เป็นนิกายใหญ่ๆ อยู่ ๑๘ นิกาย นิกายที่สำคัญคือนิกายมหาสังฆิกะ กับนิกายเถรวาท มูลเหตุของการแตกแยกมีสมุฏฐานจากความขัดแย้งในทางปฏิบัติพระวินัยและคำอธิบายในพุทธวจนะไม่ตรงกัน สงฆ์ฝ่ายหนึ่งเห็นว่าควรแก้ไขผ่อนปรนในการปฏิบัติวินัยบางข้อ โดยอ้างพระพุทธานุญาตที่มีไว้กับพระอานนท์ ในสมัยจวนดับขันธ์ปรินิพพานว่า “ดูก่อนอานนท์ ถ้าสงฆ์ต้องการ ก็ให้ถอนสิกขาบทเล็กน้อยได้” สงฆ์อีกฝ่ายหนึ่งไม่เห็นพ้องด้วย โดยอ้างเหตุผลว่า คำว่าสิกขาบทเล็กน้อย ไม่อาจทราบพระพุทธประสงค์ได้ว่าหมายความถึงสิกขาบทข้อไหน พระอานนท์เองก็มิได้ทูลถามให้ชัดเจนว่าได้แก่สิกขาบทหมวดไหน ฉะนั้นอย่าเพิกถอนสิกขาบททั้งหมดเลยแหละดี เพราะจะรักษาเอาไว้ทุกข้ออย่างเคร่งครัด

อีกประการหนึ่ง การศึกษาเล่าเรียนพระพุทธวจนะนั้น ย่อมอาศัยอาจารย์เป็นผู้สั่งสอนอธิบาย อาจารย์กับอาจารย์ด้วยกันเกิดมีทัศนะอรรถาธิบายพระพุทธมติไม่ตรงกัน ก็เป็นสาเหตุอีกข้อหนึ่งที่ทำให้เกิดแบ่งแยกกันออกไป สงฆ์ฝ่ายนิกายมหาสังฆิกะเป็นพวกที่ต้องการแก้ไขผ่อนปรนในการปฏิบัติพระวินัย และถือ

อรรถาธิบายพระพุทธวจนะของพระอาจารย์ใหญ่ สงฆ์ฝ่ายเถรวาทถือเคร่งครัดในการรักษาจารีตแบบแผนดั้งเดิม ไม่ยอมเปลี่ยนแปลงเป็นหลักใหญ่ สรุปแล้วคือ

๑. เพราะการปฏิบัติพระวินัยไม่สม่ำเสมอเหมือนกัน เรียกว่าความวิบัติแห่งสีลสามัญญตา

๒. เพราะทัศนะในหลักธรรมอธิบายไม่ตรงกัน เรียกว่าความวิบัติแห่งทิฏฐิสามัญญตา

ทั้งสองประการนี้เป็นสมุฏฐานให้แบ่งเป็นนิกายขึ้น

ลัทธิมหายานคืออะไร?

จำเดิมแต่พระพุทธศาสนาในอินเดีย ได้แบ่งออกเป็นนิกายถึง ๑๘ นิกายใหญ่ จำเนียรกาลล่วงมา ในราวต้นพุทธศตวรรษที่ ๕ จึงได้เกิดมีขบวนใหม่ขึ้นอีกขบวนการหนึ่งในพระพุทธศาสนา ขบวนการนี้เรียกตนเองว่า ลัทธิมหายาน ลัทธินี้ค่อยๆ ฟักตัวเองขึ้นมาจากนิกายมหาสังฆิกะ ผสมผสานกับปรัชญาของนิกายพุทธศาสนาอื่นๆ ทั้ง ๑๘ นิกาย รวมทั้งนิกายเถรวาทด้วย ก่อกำเนิดขึ้นเป็นลัทธิมหายาน

คำว่ามหายาน มาจากธาตุศัพท์ มหา+ยาน แปลว่า พาหนะที่กว้างขวางใหญ่โต ซึ่งสามารถขนสัตว์ให้ข้ามวัฏฏสงสารได้มาก หลักธรรมของนิกายนี้โดยส่วนใหญ่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับนิกายเถรวาท คือสอนเรื่องอริยสัจจ์ ๔ และมีข้อปฏิบัติคือ ศีล สมาธิ ปัญญา มีจุดมุ่งหมายอย่างเดียวกันคือความหลุดพ้นทุกข์ แต่ส่วนที่แตกต่างกันนั้นอยู่ตรงที่นโยบายการเผยแผ่กับทั้งวิธีการเผยแผ่เท่านั้น

พระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท ถือคุณภาพของศาสนิกชนเป็นจุดสำคัญ แต่พระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานถือปริมาณเป็นจุดสำคัญ คือเขาถือว่าเมื่อมีปริมาณมากแล้วคุณภาพก็จะค่อยๆ ตามมาด้วยการอบรมบ่มนิสัยได้ ฉะนั้นฝ่ายมหายานจึงบัญญัติพิธีกรรมและจารีตแบบแผนต่างๆ ขึ้น ชนิดที่ฝ่ายเถรวาทไม่มี เพื่อให้เป็นอุบายโกศลชักจูงประชาชนให้มาเลื่อมใส และมีการลดหย่อนพระวินัยได้ตามกาลเทศะ

อุดมคติของฝ่ายมหายาน สอนให้ทุกคนบำเพ็ญตนเป็นพระโพธิสัตว์ เพื่อที่จะได้ช่วยปลดเปลื้องทุกข์ของสัตว์โลกได้กว้างขวาง พระโพธิสัตว์หมายถึงผู้ที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ซึ่งในฝ่ายเถรวาทก็รับรอง แต่ฝ่ายมหายานหยิบยกเอาเรื่องพระโพธิสัตว์ขึ้นมาเน้นเป็นพิเศษ ฝ่ายเถรวาทประกาศเรื่องหลักอริยสัจจ์ ๔ เป็นสำคัญ แต่ฝ่ายมหายานประกาศทศบารมีเป็นสำคัญ ทั้งนี้มิได้หมายความว่าฝ่ายเถรวาทจะไม่มีเรื่องทศบารมี หรือฝ่ายมหายานจะไม่มีหลักอริยสัจจ์ก็หาไม่ เป็นเพียงแต่ว่าต่างฝ่ายต่างหยิบเอาหลักธรรมทั้งสองมายกขึ้นเป็นจุดเด่นสำคัญ เหนือหลักธรรมข้ออื่นๆ ที่มีอยู่เท่านั้น

อนึ่ง หลักทศบารมีฝ่ายมหายานได้ย่อลงมาเหลือบารมี ๖ คือ ทาน ศีล ขันติ วิริยะ ฌาน ปัญญา ทานกับศีลเป็นคู่ปรับทำลายกิเลสคือโลภะ, ขันติกับวิริยะเป็นคู่ปรับทำลายกิเลสคือโทสะ, ฌานกับปัญญาเป็นคู่ปรับทำลายกิเลสคือโมหะ พระโพธิสัตว์จะต้องบำเพ็ญบารมี ๖ ให้สมบูรณ์ คุณสมบัติของพระโพธิสัตว์มีอยู่ ๓ ข้อใหญ่ คือ

๑. มหาปรัชญา หรือปัญญาอันยิ่งใหญ่ หมายความว่าจะต้องเป็นผู้มีปัญญาเห็นแจ้งในสัจธรรม ไม่ตกเป็นทาสของกิเลส

๒. มหากรุณา หมายความว่าจะต้องเป็นผู้มีจิตกรุณาต่อสัตว์ทั้งหลายอย่างปราศจากขอบเขต พร้อมที่จะสละตนเองเพื่อช่วยสัตว์ให้พ้นทุกข์

๓. มหาอุปาย หมายความว่าพระโพธิสัตว์จะต้องมีวิธีการชาญฉลาดในการแนะนำสั่งสอนผู้อื่น ให้เข้าถึงสัจธรรม

คุณสมบัติทั้งสามข้อนี้ เป็นหัวใจของพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน ข้อแรกเป็นการบำเพ็ญประโยชน์ตนให้ถึงพร้อม ส่วนข้อหลัง ๒ ข้อเป็นการบำเพ็ญประโยชน์เพื่อผู้อื่น เพราะเหตุนี้ฝ่ายมหายานจึงประกาศเป็นคำขวัญประจำลัทธิว่า

“มหายานสำหรับมหาชน”

อุดมคติของชาวพุทธบริษัทฝ่ายมหายาน มี ๔ ประการดังนี้

๑. เราจะสละกิเลสให้หมด

๒. เราจะศึกษาสัจธรรมให้จบ

๓. เราจะช่วยโปรดสัตว์ทั้งหลายให้สิ้น

๔. เราจะบรรลุพระพุทธภูมิอันประเสริฐสุด

คณาจารย์ผู้ทรงเกียรติคุณของลัทธิมหายานในอินเดีย มีอาทิเช่น ท่านคุรุนาคารชุน ผู้มีชีวิตอยู่ในพุทธศตวรรษที่ ๗ ร่วมสมัยพระเจ้ายัชญศรเคาตมีบุตร คณาจารย์องค์นี้เป็นผู้สร้างปรัชญามหายาน นิกายสุญญวาท โดยใช้ระบบวิภาษวิธี (Dialectic Method) ในการอรรถาธิบายทฤษฎีความสำคัญ หรือกฎปฏิจจสมุปบาท (Relativity theory) ระบบวิภาษวิธีของนิกายสุญญวาท จึงเป็นศิลปะในการอภิปรายที่อุดมด้วยหลักตรรกวิทยาทุกกระเบียดทีเดียว ต่อมาในพระพุทธศตวรรษที่ ๙ คณาจารย์มหายานที่สำคัญมีอีก ๒ ท่าน เป็นพี่น้องร่วมกันคือ ท่านคุรุอสังคะ และคุรุวสุพันธุ ผู้ให้กำเนิดปรัชญามหายาน นิกายวิชญาณวาท ซึ่งว่าสรรพสิ่งล้วนเป็นภาพมายา ซึ่งสะท้อนเงาออกไปจากจิตใจภายใน นับเป็นปรัชญามหายานฝ่ายมโนภาพนิยม (Idealism) มหายานอีกนิกายหนึ่งซึ่งสอนลัทธิสมบูรณ์นิยม สอนว่ามีภาวะสมบูรณ์จริงแท้เป็นรากฐานสากลจักรวาล ภาวะนี้เรียกว่าภูตตถตา ซึ่งตรงกับจิตสากล (Universal Mind) นั่นเอง

ดังนั้น เราจึงสรุปได้ว่า ปรัชญาของลัทธิมหายานมี ๓ สาขาใหญ่คือ

๑. ปรัชญานิกายสุญญวาท

๒. ปรัชญานิกายวิชญาณวาท

๓. ปรัชญานิกายภูตตถตาวาท หรือจิตสากล

นี่เป็นเรื่องของลัทธิปรัชญา ส่วนในเรื่องการปฏิบัติคงปฏิบัติเหมือนกัน คือการบำเพ็ญบารมี ๖ มีคุณสมบัติ ๓ และมุ่งในอุดมคติ ๔ ประการดังที่ได้กล่าวมาแล้ว

ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๙ เป็นต้นมาถึงพุทธศตวรรษที่ ๑๖ ลัทธิมหายานคงรุ่งเรืองอยู่ในอินเดีย พร้อมทั้งแผ่ขยายออกไปประเทศข้างเคียง ส่วนนิกายเถรวาทได้ถอยร่นออกจากอินเดียไปรุ่งโรจน์อยู่ที่เกาะลังกา ในแคว้นพิหาร ซึ่งเป็น

ศูนย์กลางความเจริญของอินเดีย มีมหาวิทยาลัยพระพุทธศาสนาแบบมหายานขึ้นหลายแห่ง แต่ที่มีชื่อเสียงโด่งดังยิ่งคือ มหาวิทยาลัยนาลันทา มหาวิทยาลัยวิกรมศิลา มหาวิทยาลัยอุทันตบุรี สถาบันการศึกษาของสงฆ์ที่กล่าวมานี้ได้สอนปัญจวิทยาสถานความรู้ ๕ สาขาคือ

๑. อัธยาตมวิทยา ได้แก่ความรู้ในพระพุทธศาสนาทุกนิกาย ทั้งมหายานและเถรวาท ตลอดจนถึงลัทธิศาสนาปรัชญาอื่นๆ เท่าที่มีอยู่ครั้งนั้น

๒. จิกิตสาวิทยา ได้แก่ความรู้ทางแพทย์

๓. เหตุวิทยา ได้แก่วิธีหาเหตุผล คือตรรกวิทยานั่นเอง

๔. ศิลปวิทยา ได้แก่ความรู้รอบตัวที่เป็นประโยชน์ประเภทต่างๆ

ฉะนั้น พระภิกษุสงฆ์ผู้จบการศึกษามาจากมหาวิทยาลัยแล้ว จึงมีความรู้ความสามารถที่จะบำเพ็ญคุณประโยชน์แก่พระศาสนาและสังคมได้อย่างดียิ่ง หลักการศึกษาในปัญจวิทยาสถานนี้จึงปรับเข้ากันได้กับหลักคุณสมบัติ ๓ ของพระโพธิสัตว์ มีมหาปรัชญา มหากรุณา และมหาอุบายได้ดี เพราะผู้ที่มีความรอบรู้ในปัญจวิทยาสถานเท่านั้น ที่จะสามารถบำเพ็ญคุณสมบัติ ๓ ดังกล่าวให้บริบูรณ์ได้ แต่น่าเสียดายว่า เมื่อโฉมหน้าทางการเมืองของอินเดียในปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๗ เปลี่ยนแปลงไปด้วยอริราชศัตรูต่างด้าวเข้ามารุกราน พระพุทธศาสนาได้ถูกทำลายไปจนหมดสิ้น ความรุ่งโรจน์ที่มีอยู่ทั้งหมดก็เป็นอันปิดฉากไปด้วย

ลัทธิมหายาน แม้จะหมดไปจากอินเดีย แต่ก็ไปสถาพรไพโรจน์ในประเทศใกล้เคียง ซึ่งในที่นี้จะขอกล่าวแต่เหตุการณ์ในประวัติศาสตร์โดยย่นย่อเท่านั้น คือ

๑. ในประเทศจีน พระพุทธศาสนาแบบมหายาน ได้แพร่หลายเข้าไปตั้งแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ ๕ ในสมัยราชวงศ์ฮั่น ต่อมาอีกราวร้อยปีเศษๆ พระพุทธศาสนาแบบมหายานก็กลายเป็นศาสนาประจำชาติของจีนไป โดยกลมกลืนผสมกับลัทธิขงจื้อและลัทธิเต๋า ซึ่งจีนนับถืออยู่ก่อนด้วย อิทธิพลของพระพุทธศาสนาทำให้เกิดโฉมหน้าใหม่ในทางศิลปะและวรรณคดีของจีน ตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณีบางอย่างด้วย แม้จีนจะมีลัทธิขงจื้อและลัทธิเต๋าอยู่แล้ว แต่ลัทธิขงจื้อมีหลักจริยศาสตร์สังคมสู้ของพระพุทธศาสนามิได้ ส่วนลัทธิเต๋านั้นแม้จะ

เป็นปรัชญาแต่เมื่อมาเทียบความลึกซึ้งกับหลักปรัชญาของพระพุทธศาสนาแบบมหายานแล้ว ก็ไม่ลึกซึ้งเท่าของพระพุทธศาสนา ปัญญาชนจีนจึงหันมานับถือพระพุทธศาสนาแบบมหายาน และบุคคลเหล่านี้ได้เป็นสำคัญแผ่พระพุทธศาสนาออกไปยังประเทศข้างเคียงอีกด้วย

๒. เกาหลี ได้รับพระพุทธศาสนามหายานจากจีน ในพุทธศตวรรษที่ ๑๐

๓. ญี่ปุ่น ได้รับพระพุทธศาสนามหายานจากเกาหลี ในพุทธศตวรรษที่ ๑๑ ต่อมานักศึกษาญี่ปุ่นได้เดินทางมาเรียนพระพุทธศาสนาในเมืองจีน แล้วนำความรู้กลับไปสั่งสอนเพื่อนร่วมชาติ

๔. ธิเบต ได้รับพระพุทธศาสนามหายานอินเดีย ในพุทธศตวรรษที่ ๑๑ ในสมัยพระเจ้าสรองสัมคัมโป

๕. ญวน ได้รับพระพุทธศาสนามหายานจากจีน ในพุทธศตวรรษที่ ๗-๙

๖. มงโกเลีย ได้รับพระพุทธศาสนามหายานจากธิเบต ในพุทธศตวรรษที่ ๑๗

ส่วนเนปาลและรัฐเล็กๆ คือ ภูตาล สิขิม รับพระพุทธศาสนามหายานจากอินเดียและธิเบต

ท่านผู้เจริญทั้งหลาย นี่ก็ได้เวลาที่กำหนดไว้แล้ว เท่าที่บรรยายมานี้ โปรดถือเสียว่าเป็นเพียงหยาดน้ำหยาดหนึ่งเท่านั้นในมหาสมุทร กล่าวคือลัทธิธรรมของพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน แต่การที่จะรู้รสเค็มของมหาสมุทรนั้นเพียงแต่ลิ้มรสหยาดน้ำทะเลเพียงหยาดเดียวก็พอจะหยั่งทราบได้ว่า น้ำในมหาสมุทรก็ย่อมมีรสอย่างเดียวกันฉันใด ท่านทั้งหลายแม้เพียงได้ศึกษาเรื่องราวของลัทธิมหายานอย่างสังเขปที่สุด ก็พอจะเข้าใจสาระลัทธิมหายานได้บ้างตามสมควร ฉะนั้น จึงขอจบการบรรยายแต่เพียงเท่านี้ ขอความสุขความเจริญและความสำเร็จในธรรม จงมีแด่ท่านผู้เจริญทั้งหลาย เทอญ.

พระพุทธศาสนาในจีนเสรี

สภาพทั่วไป

ดินแดนอันเป็นที่ตั้งของประชาชาติจีนเสรี ได้แก่เกาะไต้หวัน และเกาะเล็กๆ อีกราว ๖๐ กว่าเกาะ เกาะเหล่านี้ตั้งอยู่ในมหาสมุทรแปซิฟิก นอกฝั่งทะเลจีน ตรงข้ามมณฑลฟูเจี้ยนบนแผ่นดินใหญ่จีน เกาะไต้หวันเป็นเกาะใหญ่ที่สุด มีเนื้อที่ทั้งเกาะ ๓๕,๙๑๖ ตารางกิโลเมตร ยาวจากเหนือมาใต้ ๔๐๐ กิโลเมตร กว้างจากตะวันออกมาตะวันตก ๑๒๐ กิโลเมตร ประมาณความยาวของเกาะราวกรุงเทพฯ-พิษณุโลก ความกว้างของเกาะราว กรุงเทพฯ-ราชบุรี นับว่าเป็นเกาะใหญ่พอดี ภูมิประเทศเป็นภูเขาราว ๒ ใน ๓ ของพื้นที่ มีเทือกขุนเขา จงยาง แล่นจากเหนือมาใต้ ประกอบด้วยยอดเขาสูงๆ เช่น ยอดเขาซิงเกาซัน สูงถึง ๓,๙๕๐ ฟุต เป็นยอดเขาสูงที่สุดของเกาะ มีหิมะปกคลุมทางตะวันออก มีเทือกขุนเขาอาลีซันตามบริเวณเทือกเขาอุดมด้วยป่าไม้เบญจพรรณและป่าไม้เมืองหนาว ที่ราบต่ำเป็นส่วนใหญ่อยู่ด้านตะวันตก แม่น้ำมีแต่สายสั้นๆ ลมฟ้าอากาศอบอุ่นไม่สู้ร้อน ฤดูมรสุมมักเกิดลมใต้ฝุ่นและฝนชุก การเพาะปลูกนอกจากข้าวแล้วมีไร่ถั่วลิสง ไร่ชา ไร่อ้อย ไร่กล้วย การอุตสาหกรรมมีโรงงานผลิตน้ำตาล โรงงานทำกระดาษ และเครื่องอาหารกระป๋อง กล้วยส่งไปขายญี่ปุ่น พลเมืองมีราว ๑๐ ล้านคน เป็นชาวจีนส่วนใหญ่ มีทั้งที่มาตั้งภูมิลำเนาอยู่แต่โบราณ และที่อพยพมาอยู่ใหม่หลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ นอกจากนี้มีชาวพื้นเมืองเดิม ซึ่งมิใช่จีนอีกราว ๒ แสนคน ชาวพื้นเมืองนี้นับวันถูกกลืนกลายเป็นจีนไปเรื่อยๆ การปกครองส่วนกลางรัฐบาลคณะชาติได้ตั้งเมืองหลวงที่เมืองไทเป อยู่สุดด้านเหนือของเกาะ นครไทเปมีพลเมือง ๕ แสนเศษ ส่วนภูมิภาคแบ่งออก ๑๖ อำเภอ เมืองใหญ่ๆ เช่นเมืองกีลุง ไทจง ไทนาน และเกาสง

ประวัติของเกาะไต้หวัน

เกาะนี้แม้จะเป็นเกาะใหญ่ที่สุดในประเทศจีน แต่จีนก็ไม่ได้ให้ความสนใจมากมายนัก ในสมัยโบราณเกาะนี้อยู่นอกเขตราชอาณาจักรจีนเสียด้วยซ้ำ ปรากฏว่าเมื่อหลายพันปีมาแล้วมีมนุษย์ในตระกูลไทย-แม้ว ซึ่งมีรกรากอยู่ในจีนได้อพยพเข้ามาอยู่ คือชาวพื้นเมืองของไต้หวันบัดนี้ เกาะนี้เริ่มปรากฏอยู่ในความสนใจของจีนในฐานะเป็นเกาะเทพนิยาย เช่น เมื่อพุทธศตวรรษที่ ๓ จักรพรรดิฉิงซื่อหวางปรารถนาจะแสวงหายาอายุวัฒนะ จึงส่งทูตออกไปแสวงหายังเกาะในมหาสมุทร ซึ่งเชื่อกันในครั้งนั้นว่าเป็นเกาะวิเศษ ปรากฏว่าเกาะวิเศษที่ว่าที่นี้ มีเกาะญี่ปุ่น เกาะริวกิว และเกาะไต้หวันนี่เอง ต่อมาเกาะไต้หวันก็มิได้ถูกสนใจจากจีนอีกเลย จนสมัยพวกฝรั่งออกมาแสวงโชคทางตะวันออก เกาะนี้จึงเป็นจุดพิสมัยของพวกแสวงโชคเหล่านี้ ผลัดกันเข้ายึดครองเป็นเจ้าเกาะ ฝรั่งพวกสุดท้ายเข้ามาใน พ.ศ.๒๑๘๕ คือฮอลันดา เข้ามาแย่งเป็นเจ้าของ ในสมัยนี้เองชาวจีนจึงได้เริ่มตระหนักถึงคุณค่าของเกาะนี้ และมีนักแสวงโชคจีนอพยพเข้ามาตั้งรกราก เวลานั้นตรงกับปลายราชวงศ์เหม็งของจีนในปี พ.ศ.๒๒๐๔ แม่ทัพจีนชื่อ เจิ้งเฉิงกง ยกกองทัพเรือมายึดเกาะคืนจากฮอลันดา มีพลเมืองจีนอพยพตามกองทัพเข้ามาอยู่จำนวนมาก เนื่องด้วยสมัยนั้นแผ่นดินใหญ่ตกอยู่ในอำนาจของพวกแมนจู ซึ่งตั้งราชวงศ์เช็งขึ้นแทนราชวงศ์เหม็ง อยู่ ณ กรุงปักกิ่ง เชื้อพระวงศ์เหม็งหนีภัยไปอยู่พม่า พวกข้าราชการทหารพลเมืองจีนที่ยังจงรักภักดีต่อราชวงศ์เหม็งไม่ยอมขึ้นต่อกษัตริย์แมนจู ก็พากันข้ามทะเลมาไต้หวัน คนเหล่านี้มีจอมพลเจิ้งเฉงกงเป็นหัวหน้า เขาตั้งหน้าซ่องสุมรี้พลต่อสู้กับพวกแมนจู แต่ปรากฏว่าไม่สำเร็จ ในที่สุดพวกแมนจูก็ครอบครองเกาะนี้ได้ และได้มีพลเมืองจีนตามมณฑลชายทะเลอพยพเข้ามาตั้งหลักแหล่งภูมิลำเนาเพิ่มมากขึ้น เกิดมีบ้านเมืองแพร่หลายไปทั่วเกาะ มีฐานะเป็นมณฑลหนึ่งของจีน ลุปี พ.ศ.๒๓๓๘ จีนแพ้สงครามญี่ปุ่น ต้องยกเกาะไต้หวันและหมู่เกาะใกล้เคียงให้ญี่ปุ่น แต่พลเมืองจีนไต้หวันไม่ยอม ชวนกันยกสมุหเทศาภิบาลจีน ชื่อถังจิงสง ขึ้นเป็นประธานาธิบดี ประกาศตั้งสาธารณรัฐไต้หวันขึ้นต่อสู้กับญี่ปุ่น ก็สู้ไม่ได้ ญี่ปุ่นจึงเป็นเจ้าเกาะนี้ตลอดมาตราบถึงสมัยที่ตนแพ้สงครามที่แล้วนี้ จีนจึงได้ไต้หวันกลับคืนไป

พระพุทธศาสนาสู่ไต้หวัน

ก่อนหน้าที่จีนจะเข้ามาอยู่ไต้หวัน ศาสนาของชาวพื้นเมืองก็คือลัทธิบูชาผีสางวิญญาณและป่าเขาธรรมชาติอย่างชาวป่าทั่วๆ ไป เมื่อพวกฝรั่งเข้ามาพาเอาคริสต์ศาสนามาสอนก็ไม่สู้จะแพร่หลายนัก เพราะชาวพื้นเมืองตามป่าดงอีกจำนวนมากยังไม่ยอมรับรู้กับศาสนานี้ มิหนำซ้ำยังตั้งตนเป็นปฏิปักษ์อีกด้วย ครั้นเมื่อจีนขับไล่ฝรั่งออกไป อิทธิพลคริสต์ศาสนาก็เป็นอันอวสาน พระพุทธศาสนาได้แพร่หลายตามมา พร้อมกับประชาชนจีนที่อพยพเข้ามาด้วย เป็นพระพุทธศาสนาลัทธิมหายานแบบจีน ทั้งนี้เพราะประชาชนส่วนใหญ่เป็นพุทธบริษัท วัดพระพุทธศาสนาวัดแรกที่สร้างขึ้นในไต้หวัน ชื่อวัดมีท่อซื่อ (วัดอมิตาภาราม) สร้างโดยจอมพลเจิ้งเฉิงกง พร้อมกับนายทัพนายกองร่วมกัน เมื่อสร้างเสร็จแล้วให้ไปนิมนต์พระสงฆ์จากแผ่นดินใหญ่จีนเข้ามาจำพรรษา ฉะนั้นวัดนี้จึงเป็นปฐมสังฆารามแห่งแรกในไต้หวัน ในปี พ.ศ.๒๒๐๘ มีคณาจารย์นิกายเซ็น ซึ่งเป็นนิกายหนึ่งของลัทธิมหายานชื่อสมณะเซิ้งจือ นำคณะศิษย์มาตั้งสำนักสอนวิปัสสนากัมมัฏฐานในไต้หวัน จำเดิมแต่นั้นมาพระพุทธศาสนาก็เจริญแพร่หลายทั่วไต้หวัน มีการสร้างจัดขึ้นมาตามเมืองต่างๆ ลุสมัยราชวงศ์เช็งปกครอง (พ.ศ.๒๒๒๖-๒๔๓๘) พระพุทธศาสนายิ่งรุ่งเรืองขึ้น จำนวนวัดทวีมากขึ้นเพราะมีผู้ศรัทธาสร้างขึ้นเรื่อยๆ วัดสำคัญที่สร้างในสมัยนี้ เช่นวัดฟาฮัวซื่อ (วัดสัทธรรมปุณฑริการาม) สร้างโดยเจียงลิวอิง เจ้าเมืองไทนาน พร้อมด้วยข้าราชการประชาชนร่วมกัน ครั้งเมื่อตกไปเป็นของญี่ปุ่นซึ่งเป็นพุทธบริษัทเช่นเดียวกัน ทางราชการญี่ปุ่นได้สนับสนุนกิจการพระศาสนาให้ไพศาลขึ้น สมัยนี้นิกายพุทธศาสนาแบบญี่ปุ่นนิกายเซ็น นิกายโยโดนิกายชิน ได้แพร่หลายเข้ามา นิกายเหล่านี้มาตั้งสาขาขึ้นที่ไต้หวัน และมีวัดของสงฆ์จีนหลายวัดขอขึ้นกับนิกายญี่ปุ่น จึงเกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างสำคัญ เกี่ยวกับการครองชีพของบรรพชิต เพราะแต่เดิมบรรพชิตในพุทธศาสนาแบบจีนต้องถือเพศพรหมจรรย์ มาบัดนี้ได้มีบรรพชิตส่วนหนึ่งเปลี่ยนไปถือแบบญี่ปุ่น คือมีครอบครัวได้ และตำแหน่งเจ้าอาวาสก็สืบสกุลกันได้ การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวนี้มีเพียงส่วนหนึ่งเท่านั้นที่ยังคงรักษาจารีตเดิมก็ยังมีอยู่ทั่วไปในปี พ.ศ.๒๔๖๕ ภายใต้การ

สนับสนุนของทางราชการญี่ปุ่น พุทธศาสนสมาคมแห่งไต้หวันก็ได้อุบัติขึ้น เรียกชื่อว่า "พุทธศาสนสมาคมแห่งนานจวง" ประกอบด้วยภาคีที่เป็นทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์ มีนิตยสารเผยแพร่พุทธธรรมออกประจำเดือน และมีการปาฐกถาอบรมความรู้ทางพระพุทธศาสนาเป็นครั้งคราว สมาคมนี้ตั้งอยู่ได้ร่วม ๓๐ ปี จนถึงสมัยไต้หวันคืนไปเป็นของจีน จึงยุติ

พระพุทธศาสนาในปัจจุบัน

ปัจจุบันกาลนี้ กล่าวได้ว่าพระพุทธศาสนาได้เปล่งรัศมีกำจายไปทั่วเกาะไต้หวัน อย่างไม่มีสมัยใดทัดเทียม เพราะมีคณาจารย์และอุบาสกที่คงแก่เรียนจำนวนหนึ่งจากแผ่นดินใหญ่จีน ติดตามรัฐบาลคณะชาติเข้ามาสู่ไต้หวัน พุทธบริษัทที่คงแก่เรียนเหล่านี้ ได้เป็นกำลังสำคัญในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา สำหรับในด้านบรรพชิตมีอาทิเช่น ธรรมาจารย์อินสุน ธรรมาจารย์ไป่เซิง ธรรมาจารย์อินปวย ธรรมาจารย์นานทิง ธรรมาจารย์เตายวน ธรรมาจารย์มอยู้ ธรรมาจารย์ตุงชู ธรรมาจารย์ซูหมิง ธรรมาจารย์เตาอัง ฯลฯ ฝ่ายอุบาสกมีนายหลีปิงนาน นายซือจี๋ เป็นอาทิ สภาพพระพุทธศาสนาในไต้หวันมีดังนี้

๑. พุทธศาสนาสมาคมแห่งประชาชาติจีน เป็นองค์การสำคัญที่สุด ทำหน้าที่สัมพันธ์กับทางรัฐบาล และเป็นผู้แทนของพุทธบริษัททั้งหมด ปัจจุบันมีสมาชิกทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์ ๑ แสนเศษ จำนวนพุทธมามกะทั้งไต้หวันมีอยู่ ๗ ล้าน ๕ แสนคน วัดมี ๗๕๐ วัด เฉพาะที่กรุงไทเปมีวัดอยู่ราว ๙๐ กว่าวัด จำนวนบรรพชิตเป็นภิกษุณีมากกว่าภิกษุ (ฝ่ายมหายานภิกษุณีวงศ์ยังไม่สูญ) สำหรับภิกษุนั้นแบ่งออกเป็น ๒ คณะคือ คณะที่รักษาจารีตแบบจีน มีการรักษาพรหมจรรย์และมังสวิรัติอย่างเคร่งครัด พระภิกษุสามเณรที่มาจากแผ่นดินใหญ่ทั้งหมดก็อยู่ในคณะนี้ คณะที่ ๒ ได้แก่คณะที่เปลี่ยนไปถือแบบญี่ปุ่น ดังกล่าวมาแล้ว

๒. การศึกษาพระปริยัติธรรม ในกรุงไทเป มีสำนักซานเจ้าพุทธวิทยาลัยตั้งอยู่ในวัดสือพู่ซื่อ คำว่าซานจ้านแปลว่าไตรปิฎก สำนักเรียนแห่งนี้ ถ้าจะเรียกอย่างไทยก็ว่าสำนักติปิฎกพุทธวิทยาลัย อาจารย์ใหญ่ผู้ตั้งสำนักคือธรรมาจารย์ไป

เซิ่ง นักศึกษามีทั้งภิกษุภิกษุณี ทางวัดให้อุปการะทั้งกุฏิและอาหาร มีนักศึกษาทั้งหมด ๖๐ กว่ารูป สำนักยังมีแผนกบำบัดโรคแก่ประชาชนเป็นสาธารณกุศล มีทั้งแพทย์แผนปัจจุบัน และแผนโบราณประจำอีกด้วย นอกจากนี้ก็มีวัดเชนตาซื่อ ซึ่งเป็นวัดขนาดใหญ่ จัดให้มีการเทศนาอบรมความรู้ในพระพุทธศาสนา ในอภิลักขิตสมัยเป็นประจำ นอกเมืองไทเป ณ อำเภอซินจู้ มีสำนักฟูเยนพุทธวิทยาลัย เป็นสำนักปริยัติธรรมชั้นสูงสุดของไต้หวัน ตั้งโดยธรรมาจารย์อินสุน ผู้รอบรู้แตกฉานในพระไตรปิฎกและนักเทศน์ที่มีเกียรติคุณโด่งดัง หนังสืออธิบายพุทธธรรมที่ท่านเป็นผู้เขียนมักจะต้องถูกพิมพ์ซ้ำแล้วซ้ำอีกหลายครั้ง เพราะประชาชนพอใจในคำอธิบายที่ง่ายๆ ชวนให้ซาบซึ้งในพระพุทธธรรมได้สะดวก สำนักฟูเยนพุทธวิทยาลัยเป็นอาคารชั้นเดียว สร้างติดต่อกันหลายหลังบนเนินเขาเล็กๆ ซึ่งมีไม้ดอกพฤกษชาติปลูกไว้ร่มรื่น นักศึกษาที่นี่เป็นพระภิกษุที่มีวิทยาคุณจากแหล่งต่างๆ เพื่อมาศึกษาพุทธปรัชญากับท่านธรรมาจารย์อินสุน ผู้ปราดเปรื่องในพุทธปรัชญาทุกๆ สาขา โดยเฉพาะปรัชญาของนิกายศุนยตวาทิน ตามปกติมีพระภิกษุนักศึกษาอยู่ประจำไม่เกิน ๒๐ รูป ท่านเหล่านี้ล้วนแล้วแต่เป็นนักเขียนนักปาฐกถของพระพุทธศาสนา และสำนักฟูเยนพุทธวิทยาลัยยังได้เปิดสอนวิชาการประถมศึกษามัธยมศึกษาในเวลากลางคืน แก่เด็กนักเรียนที่ยากจนทั่วไป โดยไม่เก็บค่าเล่าเรียนในอาณาบริเวณไม่ไกลจากสำนักยังมีสำนักศึกษาพุทธธรรมฝ่ายสตรี ซึ่งมีท่านธรรมาจารย์อินสุนเป็นอาจารย์ใหญ่เหมือนกัน สำนักเรียนแห่งนี้มีหลักสูตรการศึกษา ๓ ปี รับแต่ภิกษุณีและอุบาสิกา ศึกษาความรู้พระพุทธศาสนาเบื้องต้น และในตำบลเดียวกันนี้ที่วัดหลิงอิงซื่อ มีสำนักปริยัติธรรมฝ่ายภิกษุอีกแห่งหนึ่ง หลักสูตร ๒ ปี เช่นเดียวกัน และอยู่ภายใต้การอำนวยการของธรรมาจารย์อินสุนด้วย นอกจากนี้ยังมีพุทธวิทยาลัยตามหัวเมืองอื่นๆ อีก ๗ แห่ง

๓. การเผยแผ่ในไต้หวันปัจจุบัน มีนิตยสารพระพุทธศาสนารายเดือนถึง ๑๐ ฉบับ รวมทั้งสิบฉบับ มีปริมาณการพิมพ์ตกเดือนละ ๔ หมื่นเล่ม นิตยสารที่มีชื่อเสียงอยู่ในความนิยมของผู้อ่านมากมีอยู่ ๓ ฉบับคือ

ก. นิตยสาร “ไฮเฉายิน” (แปลว่าเสียงแห่งคลื่นทะเล) นิตยสารฉบับนี้มีอายุเก่าแก่ที่สุดของวงการพุทธศาสนาจีน คือมีอายุถึงปี พ.ศ.๒๕๐๔ นี้ได้ ๔๒ ปี

ผู้ให้กำเนิดคือท่านธรรมาจารย์ไท้สู ซึ่งล่วงลับไปแล้ว เดิมออกมาอยู่ที่เมืองวูชาง เมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองขึ้นบนแผ่นดินใหญ่ จึงย้ายมาอยู่ที่ไต้หวัน ปัจจุบันอยู่ภายใต้การอำนวยการของคณะอาจารย์ นักศึกษา แห่งสำนักฟูเยนพุทธวิทยาลัย ไฮเฉายินเป็นนิตยสารที่หนักไปในทางวิจัยพุทธปรัชญาประวัติศาสตร์ และวัฒนธรรมของพระพุทธศาสนา คือ เป็นเรื่องหลักวิชาล้วนๆ จึงแพร่หลายในหมู่พุทธบริษัทที่มีภูมิทางศาสนาดีแล้ว ถ้าจะเทียบก็คงเหมือนกับหนังสือธรรมจักษุ วารสารพุทธศาสนาของไทย ซึ่งพิมพ์โดยมหามกุฏราชวิทยาลัย

ข. นิตยสาร “พู่ทีซู่” (แปลว่าต้นโพธิ์) เป็นนิตยสารที่แพร่หลายไปกว้างขวางมาก แม้ในหมู่พุทธบริษัทจีนโพ้นทะเล เช่นในฟิลิปปินส์ สิงคโปร์ มลายู และไทย นิตยสารฉบับนี้มีเข็มไปในทางสอนพุทธธรรมอย่างง่ายๆ แก่ประชาชน ภายในเล่มมีสารคดี ปาฐกถา บทวิจารณ์ นิทานชาดก นวนิยาย ทายปริศนาธรรม ชิงรางวัลถามตอบ สอนพระพุทธศาสนาเบื้องต้น และข่าวพุทธศาสนสาทั่วโลก กับมีบทความภาษาอังกฤษเป็นประจำทุกเล่ม ถ้าจะเทียบกับของไทยก็น่าจะเป็นอย่างหนังสือศุภมิตรนี่แหละ เจ้าของผู้พิมพ์นิตยสารต้นโพธิ์นี้เป็นอุบาสกหนุ่มวัย ๓๐ เศษ คือนายจูเฟย ได้อุทิศพลังงานทั้งหมดเพื่อกิจการนี้ เขามิได้มีการงานอย่างอื่นใดอีกเลย รายได้ที่เลี้ยงครอบครัวเขาก็ได้จากค่าสมาชิกนิตยสารเท่านั้น แต่ก็สามารถดำรงชีพของเขาเองและลูกเมียได้พอสบาย บ้านเช่าเลขที่ ๓๙ ของเขาในเมืองไทยจึงเป็นสำนักงานกองบรรณาธิการ เขากับลูกเมียช่วยกันดำเนินกิจการนิตยสารฉบับนี้ นักเขียนประจำของต้นโพธิ์ล้วนแต่เป็นอุบาสกที่มีความรู้สูง และนักศึกษาแห่งมหาวิทยาลัยไทเป อิทธิพลของต้นโพธิ์ได้ก่อให้เกิดศรัทธาปสาทะในพระพุทธศาสนาแก่เยาวชนเป็นอย่างมาก กล่าวได้ว่ามีเยาวชนหญิงชายจำนวนมากที่หันมาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา เพราะอ่านต้นโพธิ์ปีหนึ่งๆ ไม่ใช่น้อยเลย เยาวชนคนหนึ่งเขียนความรู้สึกไปว่า “หนังสือต้นโพธิ์ได้ก่อให้เกิดความสว่างแก่ฉันอย่างมากมาย มันไม่เพียงแต่ได้ช่วยบรรจุสาระในหัวใจอันว่างเปล่าของฉันเท่านั้น แต่ยังได้ช่วยให้ดวงความคิดอันกระเจิดกระเจิงของฉันได้ยุติความวุ่นวาย ลงสู่ความสงบ ทั้งยังเป็นดุจหนึ่งสายสัมพันธ์ที่เหนียวแน่น เชื่อมฉันไว้กับพระพุทธศาสนา ฉันเพิ่งรู้จักสัจธรรมจากหนังสือต้นโพธิ์นี้เอง” ท่านผู้อ่านที่รัก ถ้านิตยสารเผยแผ่พุทธ

ศาสนาในเมืองไทยเรา สามารถสร้างอิทธิพลในความรู้สึกของเยาวชนอย่างหนังสือต้นโพธิ์ บางทีเราอาจไม่ต้องมานั่งขบคิดแก้ความเสื่อมของศีลธรรมในหมู่เยาวชนดังทุกวันนี้ก็ได้

ค. นิตยสาร “จงกว๋อฟูเจี้ยว” (แปลว่าพระพุทธศาสนาจีน) ออกโดยสำนักซานจ้านพุทธวิทยาลัย กรุงไทเป

ง. นิตยสาร “จินยื้อฟูเจี้ยว” (แปลว่าพระพุทธศาสนาในปัจจุบัน) ออกโดยวัดเชนเตาซื่อ กรุงไทเป

สำหรับกิจการพิมพ์หนังสือตำรับตำราทางพระพุทธศาสนานั้น มีสำนักวัฒนธรรมพุทธศาสนาแห่งประชาชาติจีน ซึ่งตั้งโดยธรรมาจารย์ตุงชู กับคณะกรรมการที่เมืองเปทู้ สำนักนี้ได้พิมพ์พระไตรปิฎกชุดนี้ ปรากฏว่าจำหน่ายได้ในไต้หวันถึง ๖๐๐ จบ ส่วนอีก ๒๐๐ จบมีพุทธบริษัทจีนโพ้นทะเลซื้อไป กับจัดเป็นธรรมบรรณาการแก่องค์การพระพุทธศาสนาในต่างประเทศ นอกจากนี้มีคณะกรรมการจัดพิมพ์ ประชุมวรรณกรรมของธรรมาจารย์ไท้สู ซึ่งล่วงลับไปแล้ว พิมพ์ ๑,๐๐๐ จบๆ ละ ๖๔ เล่ม วรรณกรรมเหล่านี้มีทั้งพระธรรมเทศนา บทเรียงความ บทวิจารณ์ บทค้นคว้าและโคลง ซึ่งล้วนเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาทั้งสิ้น นับว่าธรรมาจารยไท้สูเป็นผู้ผลิตงานด้านวรรณกรรมมากที่สุดของพระพุทธศาสนาในยุคปัจจุบันนี้ ที่วัดเชนเตาซื่อ แผนกเผยแผ่พุทธคัมภีร์ได้พิมพ์พระสูตรพระอภิธรรม ปกรณ์วิเศษอื่นๆ จำหน่ายในราคาย่อมเยา และแจกเป็นธรรมทาน ในระยะ ๔-๕ ปีมานี้ได้พิมพ์ไปแล้ว ๒ แสน ๓ หมื่นเล่ม

นักศึกษาตามมหาวิทยาลัย เช่น มหาวิทยาลัยไทเป ได้ตั้งกลุ่มศึกษาพุทธศาสตร์กันขึ้นเอง คณะบุคคลอันประกอบด้วยภิกษุและคฤหัสถ์ ได้มีกุศลจิตตั้งทุนการศึกษาแก่นักศึกษาที่ยากจน แต่มีความประพฤติดี ขยันเรียน และสนใจในพระพุทธศาสนายิ่งขึ้น การเผยแผ่ภายนอกประเทศ มีธรรมาจารย์หลายท่าน เช่น ท่านอินสุน ไปเผยแผ่ที่ฟิลิปปินส์ ท่านอิวปวยมาประเทศไทย และกัมพูชา เวียดนาม ท่านมอยู้ ไปมลายู สิงคโปร์ ท่านธรรมาจารย์เหล่านี้ได้ไปแสดงธรรมแก่ชาวจีนโพ้นทะเลที่พำนักในดินแดนต่างๆ แห่งหนึ่งก็เป็นเวลาหลายเดือน เมื่อจบรายการเผยแผ่

แล้วจึงกลับไต้หวัน นี่แหละสภาพของพระพุทธศาสนาในจีนไต้หวัน ที่เรียกอย่างหนังสือพิมพ์ว่าจีนเสรี ทั้งๆ ที่ข้าราชการผู้ใหญ่ของจีน ส่วนมากเป็นคริสต์ศาสนิก (ความจริงบุคคลเหล่านี้ก็มิได้เป็นพุทธบริษัทมาก่อน) แต่พระพุทธศาสนายังคงเป็นปึกแผ่นแผ่ไพศาลในประชาชน นับวันจะยิ่งรุ่งเรืองขึ้น.

เรื่อง พระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์

ในบรรดาพระโพธิสัตว์องค์สำคัญๆ ของพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน ปรากฏว่าพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์มีผู้เคารพเลื่อมใสมากที่สุด พระปฏิมาของพระองค์ย่อมประดิษฐานแพร่หลายทั่วทุกบ้านเรือนของพุทธศาสนิกชน จีน ธิเบต มองโกเลีย ญวน ญี่ปุ่น เกาหลี

พระนามว่าอวโลกิเตศวร หมายความว่า ผู้เป็นใหญ่ในการทัศนาโลก คือพระองค์ทรงไว้ซึ่งความกรุณาอันไพศาล ไม่มีขอบเขต ทรงคอยสอดส่องดูแลปลดเปลื้องทุกข์ของสรรพสัตว์เสมอ จีนเรียกพระองค์ว่า “กวงซีอิมพู่สัก” ญวนเรียกว่า “กวางตือต่ายโบ่ต๊าก” และชาวญี่ปุ่นเรียกว่า “กวันนอนโบสัตสุ”

ในกรุณาปุณฑริกสูตร (ปุยฮั่วเก็ง) กล่าวว่าพระอวโลกิเตศวรเป็นพระธรรมกายโพธิสัตว์ สูงกว่าพระโพธิสัตว์ชั้นสามัญอื่นๆ เป็นผู้เอกชาติ ปฏิพัทธะเกี่ยวข้องกับความเกิดอีกเพียงชาติเดียว และจะเป็นผู้ตรัสรู้สัมโพธิญาณหลังจากกาลแห่งปรินิพพานของพระอมิตาภะพุทธเจ้า รับสืบสนองเป็นองค์พระพุทธเจ้า ณ สุขาวดี พุทธเกษตร ต่อจากพระอมิตาภะ พระองค์เป็นผู้มีพระคุณธรรมเกือบเต็มบริบูรณ์เท่าพระพุทธเจ้าทั้งหลายทั่วทุกทิศ ในพระสูตรอื่นบางแห่งกล่าวว่า พระอวโลกิเตศวรแท้จริงคือพระสัมมาธรรมวิทยาพุทธะ (เจียหวบเม้งยู่ไล้) แบ่งภาคมาเพื่อโปรดสัตว์ หมายความว่าทรงบรรลุโพธิญาณแล้วแต่อดีตกาล ก่อนพระศากยมุนีพุทธเจ้าของเรานานไกล แต่หากด้วยพระกรุณาจึงทรงอวตาร แบ่งภาคเป็นพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์มาโปรด สูตรอื่นบางแห่งกล่าวว่าแท้จริงพระองค์เป็นภาคหนึ่งของพระอมิตาภะต่างหาก ถ้าจะมีปัญหาถามว่า ที่ประทับของพระองค์อยู่ ณ หนใด? ก็ตอบได้ว่า ทรงปรากฏพระกายได้ทั่วทุกหนทุกแห่งที่มีสัตว์ตกอยู่ในห้วงทุกข์ แต่ในอมิตายุรธยานสูตร (กวงบ้อเลียงสิ่วเก็ง) แสดงว่าพระองค์ประทับอยู่ ณ สุขาวดีโลกธาตุ ดำรงตำแหน่งดุจปลัดขวาของพระอมิตาภะพุทธะ คอยเชื่อเหลือพระอมิตาภะพุทธะในการโปรดสัตว์ ในพุทธาวตํสกมหาไวปุลยสูตรเล่าว่า ที่ประทับของพระองค์อยู่ ณ เกาะกลางทะเล ทางทิศใต้ของอินเดีย เรียกว่าภูเขาโลตละ เมื่อราว

พุทธศตวรรษที่ ๑๑ มีสงฆ์ชาวญี่ปุ่นรูปหนึ่งจาริกมาประเทศจีนเพื่อศึกษาธรรม ครั้นขากลับได้อัญเชิญปฏิมาพระอวโลกิเตศวรไปด้วย ระหว่างทางประสบคลื่นอย่างรุนแรง จนต้องขึ้นไปพักอยู่ ณ เกาะหนึ่งชื่อเกาะบ้วนงิ๊ม อันเป็นเกาะหนึ่งในหมู่เกาะจิวซัวคุ่งเต้า ของจีน สร้างอาศรมประดิษฐานปฏิมาโพธิสัตว์บูชา จำเนียรกาลล่วงมา ผู้คนพากันแตกตื่นมาสักการะมากขึ้น โดยลำดับ จนในที่สุดเกาะเล็กๆ นี้ถูกเปลี่ยนชื่อว่าโปตละ กลายเป็นปูชนียสถานสำคัญของพุทธศาสนิกชนจีน เชื่อกันว่าเกาะนี้ได้เคยเป็นที่ประทับของพระอวโลกิเตศวรจริงๆ ชาวจีนเรียกว่าโพท้อซัว บนเกาะอันศักดิ์สิทธิ์นี้มีเขาเล็กๆ ซึ่งมีถ้ำอันงดงาม และมีวิหารเจดีย์ ดงไผ่ กับธรรมชาติอื่นๆ อีก สวยงามมาก ปูชนียสถานสำคัญเหล่านี้จัดเป็นหนึ่งในสี่จตุรอัครปูชนียสถานของพระพุทธศาสนา ในประเทศจีน จตุรอัครปูชะนีสถานทั้ง ๔ จีนเรียกว่า “สี้ไต๋เมี่ยซัว” แปลว่าภูเขาอันทรงเกียรติ นามใหญ่ๆ ๔ แห่งได้แก่

๑. ภูเขาโหงวไท้ ในมณฑลซันซี สถานศักดิ์สิทธิ์ของพระมัญชุศรีโพธิสัตว์

๒. ภูเขาง่อไบ๊ ในมณฑลเสฉวน สถานศักดิ์สิทธิ์ของพระสมันตภัทรโพธิสัตว์

๓. ภูเขาโพวท้อ ในมณฑลจิกกัง สถานศักดิ์สิทธิ์ของพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์

๔. ภูเขากิมเล้ง ในมณฑลอันฮุย สถานศักดิ์สิทธิ์ของพระกษิติครรภโพธิสัตว์

ปัญหาอีกข้อหนึ่ง มักจะเป็นที่สงสัยกันคือว่า พระอวโลกิเตศวรนี้เป็นชายหรือหญิง? ทั้งนี้ถ้าท่านผู้อ่านผู้สนใจในเรื่องลัทธิมหายานบ้างแล้ว คงจะอดคิดกังขาไม่ได้ พระชาวจีนทั่วไปบูชาปฏิมาของพระโพธิสัตว์องค์นี้ เป็นสตรีเกือบทั้งหมด และเรียกว่า “กวงซีอิมเนี้ยๆ” ซึ่งคำว่า “เนี้ย” ก็บ่งชัดว่าเป็นสตรีเพศ หาใช่บุรุษเพศไม่ อันที่จริงแล้วพระโพธิสัตว์ถึงขั้นอวโลกิเตศวรแล้วย่อมเป็นบุรุษเพศทั้งนั้น ปฏิมาของพระองค์ในประเทศจีนสมัยก่อนราชวงศ์ถัง คือก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๑ ขึ้นไปล้วนสร้างเป็นรูปมหาบุรุษ ประดับด้วยอลังการวิภูษิตาภรณ์อย่างกษัตริย์อินเดียโบราณทั้งสิ้น แม้รูปปฏิมาที่สร้างขึ้นในอินเดียเองก็เป็นรูปมหาบุรุษ แต่ภายหลังเกิดการนิยมสร้างเป็นรูปสตรีนั้น เข้าใจว่าเพราะปณิธานของพระอวโลกิเตศวรต้องการจะโปรดสัตว์ทุกภพทุกภูมิ และทรงเสด็จมาโปรดสัตว์เหล่านั้นตาม

สภาวรูปแห่งสัตว์นั้นๆ ด้วย เช่น ถ้ามีสตรีตกทุกข์ พระองค์ก็แบ่งภาคมาในรูปของสตรีมาโปรดนี้ ดังปรากฏในสัทธรรมปุณฑริกสูตร อีกประการหนึ่งเห็นจะเป็นด้วยสตรีเพศอันเป็นเพศมารดาเป็นสัญลักษณ์แห่งความเมตตาปรานี ซาบซึ้งยิ่งกว่าบุรุษเพศ เช่น ความรักของมารดาที่แสดงต่อบุตรธิดา ย่อมประณีตกว่า เห็นได้ชัดว่าความรักของบิดา ด้วยบิดาเป็นชาย ย่อมต้องธำรงไว้ซึ่งความเข้มแข็งองอาจ ข้อนี้จึงเป็นเหตุให้คนทั้งหลายนิยมสร้างปฏิมาพระอวโลกิเตศวรเป็นหญิง อีกประการหนึ่ง ด้วยพระองค์ก็ทรงมีพระกรุณาธิคุณอันเปี่ยมล้นในสรรพสัตว์ ดุจมารดาเมตตารักถนอมในบุตรธิดาของตนเช่นกัน อย่างไรก็ตาม ปฏิมาของพระอวโลกิเตศวรถ้าจะสร้างให้ถูกคุณลักษณะแล้ว ช่างผู้สร้างต้องสามารถสร้างจนกระทั่งสามารถดึงดูดบันดาลใจผู้บูชา ให้เห็นพระปัญญาคุณ พระสันติคุณ และพระกรุณาธิคุณ ทั้ง ๓ ประการนี้ ในพระเนตรและพระพักตร์ของรูปปฏิมา จึงจัดว่าถูกต้องด้วยคุณลักษณะของพระโพธิสัตว์โดยแท้

ในสัทธรรมปุณฑริกสูตร (เมี่ยวหวบเน่ยฮั่วเก็งสมันตมุขปริวรรต (โพมิ้งปิ้ง) เล่าเป็นทำนองพระพุทธบรรยายแก่พระอักษยมติ !โพธิสัตว์ ดังจะแปลเก็บเอาใจความมาพอสังเขป

“ก็โดยสมัยนั้นแล พระอักษยมติ !โพธิสัตว์ (บ้อจิ้งสัก) ได้ลุกขึ้นจากอาสนะ ทำจีวรเฉวียงบ่า คุกเข่าขวาอี่พุ่งลง แล้วประคองอัญชลีมายังพระผู้มีพระภาค ทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระอวโลกิเตศวรโพธสัตว์มีเหตุปัจจัยอย่างไรหนอพระเจ้าข้า จึงมีพระเนมิตกนามว่า อวโลกิเตศวร?” จึงพระผู้เป็นนาถะแห่งโลก ตรัสว่า “ดูก่อนกุลบุตร ถ้ามีสรรพสัตว์นับด้วยอสงไขยโกฏิ อันไม่มีประมาณ ได้รับความทรมานจากทุกข์ทั้งหลายอยู่ และได้สดับพระคุณนามแห่งพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์มีเอกจิตเปล่งนมัสการถึงพระนามของพระองค์ไซร้ พระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์จักทรงสดับดูแลซึ่งเสียงนั้นในทันที และสรรพทุกข์ของเขาก็จะปลดหลุดพ้นไป ถ้ามีผู้สวดภาวนาถึงพระนามแห่งพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์อยู่ เขาผู้นั้นจะเข้าไปในท่ามกลางมหาอัคคี อัคคีก็มิอาจจะเผาไหม้เขาผู้นั้น ด้วยเดชแห่งพระโพธิสัตว์พระองค์นั้น ถ้าแม้มีผู้ประสบอุทกภัย ตกไปในมหาสาครอันล้ำลึก หากสวดภาวนาถึงพระคุณนามนั้นแล้ว ก็จะบรรลุถึงสถานที่ตื้นในทันที ถ้ามีสรรพสัตว์ทั้งหลายนับ

ด้วยอสงไขยโกฏิ ด้วยความต้องการแสวงหา สุวรรณ หิรัญ ไพฑูรย์ บุศราคัม เพทาย เพชร นิล จินดามณีรัตน์ เป็นอาทิ ได้พากันออกแสวงหาเดินทางไปในมหาสมุทร แลมีมหากาฬีวายุภัยบังเกิดขึ้น จะพัดพาเรือให้ไปตกอยู่ยังประเทศของเหล่าอสูรปิศาจร้าย ในจำนวนคนทั้งหลายเหล่านั้น หากจักมีบุคคลแม้สักคนหนึ่ง สวดภาวนาถึงพระนามพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ไซร้ ผู้คนทั้งหลายเหล่านั้นก็จะพ้นจากอสูรภัยได้ ด้วยเหตุปัจจัยประการฉะนี้แล พระโพธิสัตว์พระองค์นั้นจึงทรงพระนามว่า อวโลกิเตศวร

อนึ่ง ถ้ามีบุคคลจะได้รับความประทุษร้าย หากเขาเปล่งเสียงภาวนาถึงพระนามของพระอวโลกิเตศวรไซร้ อาวุธที่ประทุษร้ายกระทำร้ายก็จักภินทนาการหักลงเป็นท่อนๆ และบุคคลผู้ถูกทำโทษก็หลุดพ้นไปได้ และหากมีเหล่าอสูรยักษ์ร้ายทั่วมหาตรีสหัสสโลกธาตุ จักประทุษร้ายมนุษย์ เพียงแต่ได้ยินเสียงสวดสรรเสริญถึงพระนามพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์เท่านั้น แม้ดวงจักษุอันดุร้ายของเหล่าอสูรยักษ์ก็ยังมิกล้าจะแลดูมายังมนุษย์ อย่าว่าแต่จักมาประทุษร้ายเลย

อนึ่ง หากมีบุคคลผู้มีโทษจริงแล้วก็ตาม มิมีโทษจริงก็ตาม มีกายอันถูกจองจำในเครื่องพันธนาการอยู่ มาตรว่าเขาเปล่งพระนามพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ไซร้ เครื่องจองจำพันธนาการเหล่านั้นจักภินทนาการลงแล เขาคนนั้นก็ได้รับความอิสระ

อนึ่ง หากปรากฏทั่วทั้งมหาตรีสหัสสโลกธาตุ อุดมด้วยเหล่าโจรภัย มีนายพาณิชผู้หนึ่ง พาขบวนวานิชนำสินค้ารัตนะอันมีราคา ต้องผ่านทางอันตราย ในหมู่พาณิชหากมีบุคคลสักผู้หนึ่งกล่าวว่า ดูก่อนกุลบุตร พวกท่านทั้งหลายอย่าได้กลัวเลย ท่านทั้งหลายจงมีเอกจิตภาวนาถึงพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์เถิด พระมหาสัตว์พระองค์นั้นทรงมีพระมหากรุณาแก่สรรพสัตว์ อาจปลดเปลื้องความหวาดกลัวต่างๆ ได้ มาตรว่าท่านทั้งหลายภาวนาถึงพระองค์ไซร้ จักรอดพ้นจากโจรภัยได้ เหล่าพาณิชเมื่อได้ฟังเช่นนั้นต่างก็เปล่งเสียงขึ้นพร้อมกันว่า “นโม อารยาวโลกิเตศวราย โพธิสตฺตวาย” เพราะเหตุที่เปล่งพระนามดั่งนี้จึงหลุดพ้นภัยไปได้ “ดูก่อนอักษยมติ ! พระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ มหาสัตว์มีพระเดชานุภาพอันพิลึกโอฬารอย่างนี้แล ดูก่อนอักษยมติ ! หากมีสรรพสัตว์ใดมักมากในกามราคะ ถ้าหมั่นรำลึกภาวนาบูชาในพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์เสมอ ก็สามารถห่างไกลจากกามราคะได้

หากมีสรรพสัตว์ใดมักมากด้วยโทสะ ถ้าหมั่นรำลึกภาวนาบูชาเคารพในพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์เสมอ ก็สามารถห่างไกลจากโทสะได้ หากมีสรรพสัตว์มักมากด้วยโมหะ ถ้าหมั่นรำลึกภาวนาบูชาเคารพในพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์เสมอ ก็สามารถห่างไกลจากโมหะได้ ดูก่อนอักษยมติ ! พระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ทรงไว้ซึ่งมหาเดชานุภาพอย่างนี้ ทรงประทานหิตานุหิตประโยชน์อันมากมาย ฉะนั้น สมควรแล้วที่สรรพสัตว์จักมีจิตรำลึกถึงพระองค์เสมอๆ หากมีสตรีใดปรารถนาจะได้บุตรชาย เธอพึงบูชานอบน้อมพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ ก็จักได้บุตรชายอันสมบูรณ์ด้วยบุญญาธิการและปัญญา หากปรารถนาจักได้บุตรหญิง ก็จักได้เกิดเป็นหญิงที่ทรงลักษณะสิริโสภาคย์ มีบุญอันกระทำไว้แล้ว เป็นที่รักบูชาของคนทั้งหลาย ดูก่อนอักษยมติ ! พระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ทรงอานุภาพด้วยประการฉะนี้

อนึ่ง หากมีสรรพสัตว์เคารพสักการบูชาพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ จักมีบุญญสมภารอันจะประมาณมิได้ ด้วยประการฉะนี้ สรรพสัตว์จึงควรสวดภาวนาถึงพระนามของพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ ดูก่อนอักษยมติ ! หากมีบุคคลสวดภาวนาพระนามของพระโพธิสัตว์เท่าเมล็ดทรายในจำนวน ๖๒ โกฏิคงคานที อนึ่ง ยังได้บูชาถวายสิ่งอุปโภคบริโภค มีภัตตาหาร เสนาสนะ เภสัช แด่พระโพธิสัตว์เหล่านั้น เธอมีความคิดเป็นไฉน? กุลบุตรหรือกุลธิดานั้นมีกุศลมากหรือหนอแล?” พระอักษยมติทูลสนองว่า “มากมายยิ่งนักพระเจ้าข้า” พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “หากมีบุคคลสวดภาวนาถึงพระนามของพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ แลได้บูชาสักการะแม้ชั่วระยะกาลหนึ่ง ในบุคคลทั้งสองนั้น ย่อมมีบุญญสมภารเท่าเทียมเสมอกัน ไม่ผิดแปลกกันตลอดอสงไขยโกฏิกัลป์ ไม่มีสิ้นสุด อักษยมติ ! การสวดภาวนาถึงพระนามแห่งพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ได้ประโยชน์คือ กุศลผลบุญอันนับมิได้ ประมาณมิได้ ด้วยประการฉะนี้แล” พระอักษยมติทูลว่า “ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า พระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ทรงท่องเที่ยวโปรดสัตว์ในมหาตรีสหัสสโลกธาตุนี้อย่างไร? ทรงมีอุปายพละด้วยประการไฉนหนอพระเจ้าข้า?” พระผู้มีพระภาคตรัสตอบพระอักษยมติว่า “ดูก่อนกุลบุตร ! หากมีสรรพสัตว์ในโลกธาตุ สมควรจะได้รับการโปรดด้วยพระพุทธกายแล้ว พระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ก็จะทรงอวตารปรากฏเป็นรูปพระพุทธกายมาแสดงธรรมโปรด หากมีสัตว์ผู้สมควรรับการโปรดด้วยรูปกายลักษณะพระสาวก....

รูปกายลักษณะอินทระ.... รูปกายลักษณะมเหศวร.... รูปกายลักษณะเทวเสนาบดี.... รูปกายลักษณะมหาราชา.... รูปกายลักษณะจุลราชา ฯลฯ รูปกายลักษณะพราหมณ์ .... รูปกายลักษณะภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา.... รูปกายลักษณะพราหมณี คหปตินี อำมาติยาณี รูปกายลักษณะกุมาร กุมารี รูปกายลักษณะนาค ยักษ์ คนธรรพ์ อสูร ครุฑ มโหรค (นาคหรืองูใหญ่) หากมีสัตว์ผู้สมควรรับการโปรดด้วยรูปกายลักษณะวัชรธรเทพ พระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ก็จักทรงอวตารปรากฏภาคเป็นรูปลักษณะดังกล่าวนั้นๆ และรูปกายวัชรธรเทพมาแสดงธรรมโปรด

ดูก่อนอักษยมติ ! พระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ทรงคุณธรรมให้สำเร็จสมบูรณ์ด้วยประการเช่นนี้ ทรงแบ่งภาคออกเป็นลักษณะต่างๆ ท่องเที่ยวโปรดสัตว์ทั่วไปในโลกธาตุทั้งหลาย ฉะนั้น จึงเป็นการสมควรที่พวกเธอทั้งหลายจักมีเอกจิตบูชาสักการะพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ ฯลฯ ....”

ท่านผู้อ่านคงจะนึกว่า พระอวโลกิเตศวรช่างทรงมหิทธานุภาพพิสดารอะไรอย่างนั้น ดูจะเป็นลัทธิศาสนาพราหมณ์ไม่ผิดเลย ขนาดคนมีโทษยังทรงช่วยให้หลุดพ้นอีก แต่ข้าพเจ้าขอชี้แจงว่า คติการสอนศาสนาของลัทธิมหายานนิยมการอธิบายธรรมะในรูปบุคคลาธิษฐาน การอธิบายคุณลักษณะของพระอวโลกิเตศวรอย่างนี้ เป็นเพียงอุบายโกศลวิธี ชักจูงคนให้เกิดความเลื่อมใสศรัทธามั่นคงในพระโพธิสัตว์ ไม่น้อยหน้าศาสนาพราหมณ์ชั้นหนึ่งก่อน ภายหลังจึงอธิบายธรรมาธิษฐานให้ฟังว่า แท้จริงคุณลักษณะของพระอวโลกิเตศวรคือพระปัญญาคุณ พระสันติคุณ และพระกรุณาคุณ ผู้ใดสามารถอัญเชิญพระอวโลกิเตศวรให้เข้ามาประทับอยู่ในดวงจิตได้ ด้วยการหมั่นนึกภาวนารำลึกถึงเสมอ ก็ต้องปรับปรุงกายวาจาใจของตนให้ประกอบด้วยปัญญาคุณ สันติคุณ กรุณาคุณ ดุจองค์พระโพธิสัตว์ เมื่อเป็นดังนี้ ภัยต่างๆ ดังพรรณนามาในพระสูตรที่กล่าวแล้ว จักบังเกิดแก่ผู้นั้นย่อมไม่มีทางจะเป็นไปได้ หรือแม้ว่าจักเกิดมีขึ้นก็หาทำให้ผู้นั้นต้องหวั่นไหวเดือดร้อนไม่ เพราะดวงจิตผู้นั้นได้เป็นหนึ่งอันเดียวกับพระอวโลกิเตศวรแล้วนั่นเอง ฉะนั้นผู้ที่เคารพบูชาพระโพธิสัตว์องค์นี้ ย่อมสุดแล้วแต่วุฒิปัญญาและฐานะของผู้นั้นจะบูชาพระองค์ในฐานะเป็นพระเจ้า คอยประทานอะไรต่อมิอะไรให้ตามคำอ้อนวอนขอร้องของเรา หรือจะบูชาด้วยการเข้าถึงแก่นแห่งธรรมะในพระองค์ ทำนอง

เดียวกับพุทธมามกะชนไทยบางคนไปบนบานพระพุทธรูป ขอหวยเลขท้ายบ้าง ขอให้มีบุตรชายบ้าง บุตรหญิงบ้าง ฯลฯ อะไรต่างๆ เหล่านี้

ในลัทธิมหายานนิกายพุทธตันตระ หรือมนตรยาน ซึ่งเป็นลัทธิมหายานรุ่นหลัง เอาคติทางลัทธิฮินดูตันตระมาแทรก จำแนกปางอวตารต่างๆ ของพระอวโลกิเตศวรออก ๓๓ ปาง ปางที่สำคัญที่สุดมีอยู่อีก ๖ ปางคือ

๑. สหัสสหัตถสหัสสเนตรอวโลกิเตศวร (โชยชิ้วโชยงั้งกวนอิม) ปางนี้พระโพธิสัตว์สำแดงอภินิหารให้ปรากฏเป็นพระหัตถ์ ๑,๐๐๐ หัตถ์ ในใจกลางพระหัตถ์ปรากฏมีดวงพระเนตรประดิษฐานอยู่หัตถ์ละดวง ซึ่งถอดเป็นธรรมาธิษฐานก็หมายความว่า ดวงเนตร ๑,๐๐๐ ดวง หมายเอาปัญญาคุณ ซึ่งสอดส่องทะลุปรุโปร่งไปทั่ว พระหัตถ์ ๑,๐๐๐ หัตถ์ หมายถึงความสามารถอันยิ่งใหญ่ที่จะฉุดช่วยสัตว์ให้พ้นห่วงแห่งทุกข์ ในคัมภีร์สหัสสหัตถกรสูตร แสดงว่าปางนี้พระอวโลกิเตศวรมีพระเศียร ๒๗ เศียร สีพระกายเป็นสีทองชมพูนุท ในปางนี้ทรงประทานมนต์ หรือเรียกกันในนิกายพุทธตันตระว่า “ธารณี” สำหรับสวดสาธยายเพื่อความสวัสดิมงคล และเพื่อขอความคุ้มครองจากพระองค์ บรรดาธารณีบทเหล่านี้มีอยู่บทหนึ่งมีข้อความไม่ยาวนัก จึงขอเชิญมาแสดงไว้ ณ ที่นี้ พอเป็นนิทัศนะอุทาหรณ์ ดังนี้

สหัสสหัตถสหัสสเนตรอวโลกิเตศวรมูธารณี
นโม รตฺนตฺรยาย นโม รยาวโลกิเตศฺวราย โพธิสตฺวาย มหาสตฺตฺวาย
มหากรุณิกาย มหาวรราย สหสฺรากฺษาย สหสฺรศิรฺษาย สหสฺรปาทาย
มหสฺรชิหฺวาย สหสฺรภุชาย เอหิ ภควาน อวโลกิเตศฺวร อุคฺรา ทฺยุคร
มหานาท กิลิ กิลิ กลิ กิลิ มิลิ มิลิ มิลิ มิลิ จิลิ จิลิ จิลิ จิลิ นฏฺ นฏฺ นฏฺ นฏฺ
กุรุ กุรุ กุรุ กุรุ เอหฺ เยหิ มหาวีร มลนทฺทท วีรฺยนฺทฺทท สฺรวกามํ เม
ปฺรยจฺฉา สีฆรฺ วศเม ราษฺฏํ สรชกํ กุรุ สหสฺร ภูชา สฺราวีรโลเกศฺวร
สาธย สทาสิทฺธึ เม ภว วรโท ภว อฆฺโร ภวมิ โอมฺ นโม สฺเต ภควํ
อารยาวโลกิเตศฺวรปรฺพุธฺย ปรสิทมํ วรโท มม ภวากิ สฺวาหา

๒. อารยวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ (เสี่ยกวนจือจ๋ายพู่สัก) มีรูปอย่างมนุษย์สามัญธรรมดา ทรงเครื่องอลังการวิภูษิต

๓. หัยครีวอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ (เบ๊เท้ากวนอิม) ในปางนี้ทรงอวตารแบ่งภาคมาเพื่อโปรดสัตว์ในภูมิดิรัจฉาน มีรูปลักษณะในปางโกรธจัด พระพักตร์ดุร้าย บนพระเศียรเทริดหัวม้า มีความว่าทรงกำลังดุจม้าแก้วของพระเจ้าจักรพรรดิ สามารถวิ่งไปทั่วจตุทิศเหยียบย่ำกำราบมาร และหมายถึงมหาวีรยภาพ มี ๖ กร อาจกำจัดอวิชชาให้หมดสิ้นไป

๔. เอกทศมุขีอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ (จับอิดมิ่งกวนอิม) ปางนี้ทรงมี ๑๑ พักตร์ พักตร์หน้า ๓ พักตร์ อยู่ในลักษณะสงบเย็น พักตร์ด้านขวา ๓ พักตร์ อยู่ในลักษณะโกรธ พักตร์ด้านซ้าย ๓ พักตร์ อยู่ในลักษณะดุจมีเขี้ยวงอกจากพระโอษฐ์ เบื้องหลัง ๓ พักตร์ อยู่ในลักษณะยิ้มอย่างดุส่อเตชพล เบื้องบนทั้ง ๑๐ มีอีกหนึ่งพักตร์เป็นพุทธพักตร์ ทั้ง ๑๑ พักตร์ประดับด้วยมาลัยมงกุฎเทริด รูปพระอมิตาภะพุทธะมี ๔ กร พระกรขวาบนทรงรูปประคำ พระกรขวาล่างอยู่ในท่าอภยมุทระ พระกรซ้ายบนทรงดอกอุบล พระกรซ้ายล่างทรงหม้อน้ำอมฤต

๕. จัณฑิอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ (จุนที้กวนอิม) ปางนี้มีลักษณะอย่างพระมหาบุรุษ มีเศียรเดียว ๑๘ กร เทพศัตราต่างๆ มีวชิระ สังข์ กระบี่ ธง กงจักร บ่วงบาศ ลูกประคำ ตรีศูล คนโท ฯลฯ เป็นอาทิ

๖. จินดามณีจักรอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ (ยู่อี่ป๋อลุ้งกวนอิม) ปางนี้ทรงอยู่ในลักษณะท้าวมหาพรหม สีพระกายเป็นสีทอง ประดับมงกุฎ มีเทริดรูปพระอมิตาภะพุทธะ ๖ กร พระกรขวาบนอยู่ในท่าวิตรรกมุทระ พระกรขวากลางทรงจินดามณี พระกรมขวาล่างทรงลูกประคำ พระกรซ้ายบนอยู่ในท่าประทับสุวรรณประภาคีรี พระกรซ้ายกลางทรงดอกบัว พระกรซ้ายล่างทรงกงจักร.

ศุภมสฺตุ

กระแสมนตรยานในนิกายเถรวาท

มนตรยาน คือลัทธินิกายหนึ่งในพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน ประมาณเวลาของกำเนิดมนตรยานเห็นจะไม่ก่อนพุทธศตวรรษที่ ๘ ลัทธินี้มาปรากฏมีอิทธิพลขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ ๑๐ ล่วงแล้ว ลักษณะพิเศษของมนตรยานที่แตกต่างจากลัทธิอื่นๆ คือ นับถือพิธีกรรมและการท่องบ่นสาธยายเวทมนตร์อาคมเป็นสำคัญ นอกจากนั้นก็มีหลักธรรมไม่สู้แปลกจากลัทธิมหายานเท่าใดนัก ชื่อเวทมนตร์แต่ละบทเรียกว่า "ธารณี" มีอานิสงส์ความขลังความศักดิ์สิทธิ์พรรณนาไว้วิจิตรลึกล้ำหนักหนา ธารณีมนต์เหล่านี้มีทั้งประเภทยาวหลายหน้าสมุด และประเภทสั้นเพียงคำสองคำ ซึ่งเรียกว่าหัวใจคาถาหรือหัวใจธารณี สามารถทำให้ผู้สาธยายพ้นจากทุกข์ภัยนานาชนิด และให้ได้รับความสุขสวัสดิมงคล โชคลาภตามปรารถนาด้วย ฉะนั้น เป็นธรรมดาอยู่เองที่ลัทธินี้จะได้รับการต้อนรับจากพุทธศาสนิกชนผู้ยังเป็นปุถุชนอยู่ ด้วยสามัญปุถุชนย่อมแสวงหาที่พึ่งไว้ป้องกันภัย ศาสนาพราหมณ์จึงอ้างเอาอานุภาพของพระเป็นเจ้าปกป้อง พระพุทธศาสนาลัทธิมนตรยานจึงแต่งมนต์อ้างอานุภาพพระรัตนตรัย และอ้างอานุภาพของพระโพธิสัตว์ ตลอดจนอานุภาพของเทพเจ้าซึ่งนับถือกันว่าเป็นธรรมบาล รวมเอาเทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์เข้าไว้ด้วยก็มี แล้วสั่งสอนแพร่หลายในหมู่พุทธศาสนิกชนได้เจริญสาธยาย นานมามนต์เหล่านี้เพิ่มยาว เป็นการยากแก่การจำของสามัญชน จึงได้ย่อเป็นหัวใจขึ้น เพื่อสะดวกในการจำและการระลึก ธรรมเนียมเช่นที่กล่าวนี้มิได้จำกัดเฉพาะลัทธิมนตรยานเท่านั้น แม้ในพระพุทธศาสนาฝ่ายสาวกยาน มีนิกายเถรวาทเป็นต้นก็มี คือ พระปริตต์ ซึ่งประกอบด้วยพุทธมนต์ ๗ ตำนานบ้าง ๑๒ ตำนานบ้าง บางทีจะเป็นการเอาอย่างลัทธิมนตรยานก็ได้ แต่มีข้อแตกต่างกันคือพระปริตต์ของเราแต่งเป็นภาษาบาลี และส่วนใหญ่เป็นพระพุทธภาษิตที่ปรากฏมีอยู่ในพระไตรปิฎก เป็นคติธรรมสอนใจ และการสาธยายอำนวยสวัสดิมงคล ก็ไม่มีพิธีรีตองอะไร และไม่พรรณนาคุณานิสงส์ล้นเหลือ ผิดกับลัทธิมนตรยานธารณีของเขา แต่งเป็นภาษาสํสฤตบ้าง ภาษาปรากฤตบ้าง และมีตำนานบอกกำกับไว้ด้วยว่าจะต้องจัดมณฑลพิธี

บูชาอย่างนั้น และจะต้องสวดเท่านั้นจบเท่านี้จบ รายละเอียดเกี่ยวกับลัทธิมนตรยานข้าพเจ้าได้กล่าวไว้ในหนังสือเรื่องปรัชญามหายาน ซึ่งพิมพ์จำหน่ายแล้ว

อิทธิพลลัทธิมนตรยาน ได้แพร่หลายข้ามสมุทรเข้ามาในเกาะลังกา ซึ่งเป็นป้อมปราการของพระพุทธศาสนาเถรวาท ครั้งแผ่นดินพระเจ้าศิลาเมฆเสน เมื่อปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๓ ก่อนหน้าขึ้นไปก็ปรากกว่ามีลัทธินิกายมหายานบ้าง ลัทธินิกายสาวกยานอื่นๆ ที่ไม่ใช่เถรวาทบ้าง แพร่หลายเข้ามาเหมือนกัน และสถาบันพระพุทธศาสนาชั้นสูงของลังกาในยุคนั้นแห่งหนึ่ง คือ "คณะคีรีวิหาร" ได้ต้อนรับลัทธินิกายเหล่านี้ ผิดกับสถาบันพระพุทธศาสนาชั้นสูงอีกแห่งหนึ่งคือ "คณะมหาวิหาร" ซึ่งไม่ยอมรับรองด้วยประการใดๆ เลย จนถึงรัชสมัยพระเจ้าศิลาเมฆเสนดังกล่าว มีคณาจารย์อินเดียในลัทธิมนตรยานรูปหนึ่งชื่อ พระนาคโพธิ หรือพระสมันตภัทราจารย์ เข้ามาสั่งสอนลัทธิในลังกา และสำแดงอภินิหารเป็นที่เคารพเลื่อมใสของกษัตริย์ยิ่งนัก เนื่องด้วยมีคัมภีร์สูตรสำคัญของมนตรยานอยู่สูตรหนึ่งชื่อ วัชรเสขรสูตร และผู้สำเร็จในลัทธิได้รับยกย่องเป็นวัชราจารย์ ชาวลังกา จึงเรียกพวกมนตรยานว่า นิกายวัชรบรรพตลังกา จึงกลายเป็นศูนย์กลางของลัทธิมนตรยาน ซึ่งชาวต่างประเทศต้องแวะเข้ามาศึกษา ดังปรากฏในจดหมายเหตุของจีนว่าเมื่อ พ.ศ.๑๒๘๔ พระอโมฆะวัชระ (ปุคคงกิมกัง) ภิกษุในมนตรยาน เดินทางไปเผยแผ่ลัทธิในประเทศจีน ปรารถนาจะศึกษาลัทธินิกายให้แตกฉานพิสดารยิ่งขึ้น พาลูกศิษย์จำนวน ๒๗ คน ลงเรือที่เมืองกวางตุ้ง ผ่านคาบสมุทรอินโดจีนมาเกาะลังกา ได้รับพระราชูปถัมภ์จากพระเจ้าศิลาเมฆเสน เข้าศึกษากับพระนาคโพธิจนสำเร็จวิทยาตามปรารถนาแล้วจึงกลับไป

ในสมัยเดียวกับลัทธิมนตรยานกำลังแพร่หลายอยู่ในลังกาทวีป ประเทศทางคาบสมุทรมลายู ซึ่งบัดนั้นมีจักรวรรดิศรีวิชัยได้เป็นใหญ่อยู่ ก็ได้รับเอาลัทธิมนตรยานโดยตรงจากมคธและเบงกอลเข้ามานับถือ แล้วส่งผลแพร่หลายเข้าไปในอาณาจักรทางลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา อาณาจักรขอมโบราณ และอาณาจักรจามปาด้วย ทางประเทศพม่าเล่า ลัทธิมนตรยานก็เข้าครอบครองอยู่หลายศตวรรษ แต่เนื่องด้วยต่อมาลัทธิมนตรยานแตกออกเป็นหลายสาขา มีสาขาหนึ่งย่อหย่อนในธรรมปฏิบัติเกินไป สาขานี้แพร่สู่พม่าเหนือช้านาน และที่สุดก็หมดสิ้นไปเมื่อรัชสมัย

พระเจ้าอโนรธา ฉะนั้น ประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทบัดนี้ล้วนปรากฏว่าในอดีตลัทธิมนตรยานเคยรุ่งเรืองอยู่ระยะหนึ่งทั้งนั้น แม้ภายหลังจะเสื่อมสูญไป แต่กระแสของมนตรยานก็มิได้หมดสิ้นไป เช่นในประเทศไทย ได้สำแดงออกในรูปของไสยเวทด้านพุทธาคม การปลุกเสกพระเครื่องราง ลงเลขยันต์อักขรพิธีพุทธาภิเษก พิธีอัญเชิญพระเข้าตัวบุคคล ซึ่งถือกันว่าเป็นสมถกัมมัฏฐานแบบหนึ่ง ฯลฯ ไสยเวทด้านพุทธาคมเหล่านี้ล้วนมีความขลังความศักดิ์สิทธิ์มาก ซึ่งเกิดจากอำนาจความยึดมั่นในคุณพระรัตนตรัย และตบะเดชะแห่งกระแสจิตของครูบาอาจารย์ ดังปรากฏเสมอในบุคคลผู้มีความอยู่ยงคงกระพัน เป็นต้น อุทาหรณ์แห่งกระแสมนตรยานในประเทศไทย ข้าพเจ้าจะยกมาให้เป็นนิทัศนะ นอกจากที่ได้กล่าวแล้ว ยังมีประเภทมนต์และสูตรอีก เช่น มีพระอาการวัตตาสูตร ๑ พระอุณหิสวิชัยสูตร ๑ เป็นสูตรโบราณ นับถือกันมาว่าศักดิ์สิทธิ์มาก แต่ไม่ปรากฏมีอยู่ในพระไตรปิฎกเลย เนื้อเรื่องก็เป็นทำนองพระพุทธภาษิต ตรัสแสดงแก่พระสารีบุตร ณ ภูเขาคิชฌกูฏ แขวงเมืองราชคฤห์ พระเถรเจ้าได้เล็งญาณเห็นสำสัตว์ผู้หนาด้วยกิเลส ได้ประกอบอกุศลกรรมต้องไปอบาย จึงมีความปริวิตก กรุณาในสำสัตว์ทั้งหลายยิ่งนัก เห็นอยู่แต่พระบารมี ๓๐ ทัศ ซึ่งพระบรมศาสดาบำเพ็ญมาเท่านั้นจะช่วยป้องกันสัตว์เหล่านั้นได้ จึงกราบทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้า พรรณนาความปริวิตกของท่านให้ทรงทราบ สมเด็จพระบรมศาสดาจึงทรงแสดงพระอาการวัตตาสูตร กำหนดด้วยวรรค ๑๗ วรรค คือ อรหาทิคุณ ๑, อภินิหารวรรค ๑, คัพภวุฏฐานวรรค ๑, อภิสัมโพธิวรรค ๑, มหาปัญญาวรรค ๑, ปารมิวรรค ๑, ทสปารมิวรรค ๑, วิชชาวรรค ๑, ปริญญาวรรค ๑, โพธิปักขิยวรรค ๑, ทสพลญาณวรรค ๑, กายพลวรรค ๑, ถามพลวรรค ๑, จริยาวรรค ๑, ลักขณวรรค ๑, คตัฏฐานวรรค ๑, ปเวณีวรรค ๑ รวม ๑๗ วรรค มีข้อความพิสารแต่ล้วนเป็นคำสรรเสริญพระพุทธคุณว่าพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ทรงบริบูรณ์ด้วยพระคุณอย่างนี้ๆ เช่น ในอรหาทิคุณวรรค มีข้อความดังนี้

"อิติปิ โส ภควา อรหํ อิติปิ โส ภควา สมฺมาสมฺพุทฺโธ อิติปิ โส ภควา วิชฺชาจรณสมฺปนฺโน อิติปิ โส ภควา สุคโต อิติปิ โส ภควา โลกวิทู อิติปิ โส ภควา อนุตฺตโร

ปุริสทมฺมสารถิ อิติปิ โส ภควา สตฺถา เทวมนุสฺสานํ อิติปิ โส ภควา พุทฺโธ อิติปิ โส ภควา ภควาติ”

ในอภิสัมโพธิวรรค มีข้อความดังนี้

“อิติปิ โส ภควา อภิสมฺโพธิปารมิสมฺปนฺโน สิลขนฺธปารมิสมฺปนฺโน สมาธิขนฺธปารมิสมฺปนฺโน ปญฺญขนฺธิปารมิสมฺปนฺโน ทฺวตฺตึสมหาปุริสลกฺขณปารมิสมฺปนฺโน อภิสฺโพธิวคฺโค จตฺตฺโถ”

พระบรมศาสดา ได้ตรัสพรรณนาคุณานิสงส์ของพระสูตรนี้ว่า “ดูก่อนสารีบุตร ครั้งเมื่ออาการวัตตาสูตรนี้ ชนทั้งหลายเหล่าใดเหล่าหนึ่งได้กล่าวอยู่เป็นอัตราแล้ว บาปกรรมทั้งหมดก็จะไม่ได้ช่องที่จะหยั่งลงไปในสันดาน แม้ถึงผู้นั้นกล่าวอยู่สักครั้งหนึ่งก็ดี ได้บอกกล่าวก็ดี หรือได้เขียนเองก็ดีและได้ให้ผู้อื่นเขียนก็ดี หรือได้ทรงจำไว้ได้ก็ดี หรือได้กระทำสักการบูชานับถือก็ดี หรือได้ระลึกเนืองๆ โดยเคารพพร้อมด้วยไตรประณามก็ดี จะปรารถนาสิ่งใดๆ ก็จะสำเร็จแก่บุคคลผู้นั้น ตามประสงค์พร้อมทุกสิ่งสรรพ์ ฯลฯ ก็ถ้าหากว่าบุคคลผู้ใดมีศรัทธาจะระลึกตามอาการวัตตาสูตรนี้เนืองๆ บุคคลผู้นั้นเมื่อละเสียซึ่งอัตภาพร่างกายในปัจจุบันชาตินี้ แล้วจะปฏิสนธิในภพเบื้องหน้าในภพใดภพหนึ่ง ก็จักไม่เกิดในเดรัจฉาน ในเปตวิสัย จักไม่เกิดในชีพนรก ในอุสุทะนรก ในสังฆาฏะนรก ในโรรุวะนรก ในมหาโรรุวะนรก ในดาบนรก ในมหาดาบนรก ในอเวจีนรก ฯลฯ และไม่ไปเกิดเป็นอสุรกาย กำหนดนับถึง ๙๐ แสนกัปเป็นประมาณ ฯลฯ จะได้ไปเกิดในสุคติภพ บริบูรณ์ด้วยสุขารมย์ต่ำๆ มีอินทรีย์ผ่องใสสมบูรณ์ มีปัญญาเป็นสัมมาทิฏฐิ ฯลฯ จะได้เกิดเป็นพระอินทร์กำหนดถึง ๓๖ กัปโดยประมาณ จะได้สมบัติจักรพรรดิราชเป็นใหญ่ในทวีปทั้ง ๔ มีทวีปน้อย ๒,๐๐๐ เป็นบริวารกำหนดนานถึง ๓๖ กัป ฯลฯ ในปัจจุบันภพก็จะเป็นผู้ปราศจากภัยเวรต่างๆ ปราศจากโรคาพยาธิเบียดเบียน มีอายุมั่นขวัญยืนอยู่เย็นเป็นสุข ฯลฯ เมื่อพระผู้พระภาค ตรัสประกาศคุณเดชานุภาพ และอานิสงส์ผลของพระสูตรนี้ จบลงธรรมาภิสมัยก็บังเกิดแก่หมู่ชนที่ได้สดับประมาณแปดหมื่นโกฏิ ด้วยประการฉะนี้

อุณหิสวิชัยสูตร

สูตรนี้เลือนแปรมาจาก “อุษณีวิชัยธารณี” ในภาษาสํสกฤต ของมนตรยานอย่างไม่ต้องสงสัย แต่ตัวคาถากลับแต่งเป็นบาลี และไม่มีเค้าเหมือนฝ่ายสํสกฤตเลย เข้าใจว่าจะเป็นด้วยท่านผู้แต่งคงไม่ได้ฉบับสํสกฤตมาเป็นแบบเป็นราก แต่คงจะได้ทราบความขลังความศักดิ์สิทธิ์ของอุษณีวิชัยธารณีมาเป็นอย่างดี จึงได้คิดแต่งเป็นสูตรในภาษาบาลีขึ้น ที่จะแต่งในลังกาหรือในเมืองไทยนี้เอง อุณหิสวิชัยสูตรฝ่ายบาลีดำเนินเรื่องว่า ในสมัยครั้งพระผู้มีพระภาคเสด็จขึ้นไปเทศนาพระอภิธรรมโปรดพระพุทธมารดาและเทวบริษัท ณ สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ยังเทวนิกายทั้งหลายให้ได้บรรลุธรรมเป็นจำนวนมาก ครั้งนั้นมีเทพบุตรองค์หนึ่งชื่อ สุปดิศ มีความประมาทมัวเมาในทิพยกามสมบัติ ไม่ได้สดับพระธรรมเทศนา จึงอากาศจารีเทพเจ้าผู้มีหน้าที่ฝ่ายประกาศชักชวนเทพบริษัทให้ไปสดับธรรม ได้มาพบเข้า ทั้งอากาศจารีเทพหยั่งทราบว่าสุปดิศเทพบุตรจะเสวยบุญอีก ๗ วันเท่านั้น ก็จักสิ้นบุญ แล้วจะไปถือกำเนิด ณ อเวจีมหานรก เพราะวิบากแห่งอกุศลกรรมเก่าก่อนๆ ตามมาให้ผล เมื่อพ้นจากนรกแล้วก็จะต้องไปเสวยทุกข์ในทุคติภูมิอื่นๆ อีก อากาศจารีเทพจึงแจ้งความเป็นไปนี้ใต้สุปดิศเทพทราบ สุปดิศเทพจึงเริ่มไม่สบายใจ ประกอบทั้งนิมิตแสดงว่าจะต้องจุติเคลื่อนจากสวรรค์ก็ปรากฏก่อน จึงเลยหวั่นวิตกกลัวภัยที่จะมาในเบื้องหน้า ในที่สุดพระอินทร์เทวราชแห่งดาวดึงส์จึงนำไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค ขอถึงพระองค์เป็นสรณะที่พึ่ง ยังความสวัสดีให้เกิดแก่สุปดิศเทพต่อไป พระพุทธองค์จึงตรัสอุณหิสวิชัยคือมงกุฎยอดแห่งธรรมอันมีคุณานุภาพ อาจต่อชีวิตให้ยืนยาวต่อไปด้วยบาทพระคาถาว่า

อตฺถิ อุณฺหิสวิชโย ธมฺโม โลเก อนุตฺตโร สพฺพสตฺตหิตตฺถาย ตํ ตวํ คณฺหาหิ เทวเต ปริวชฺเช ราชทณฺฑํ อมนุสฺเสหิ ปาวเก พยคฺฆ นาเค วิเส ภูเต อกาลมรเณน วา สพฺพสฺมา มรณา มุตฺโต ฐเปตฺวา กาลมาริตํ ตสฺเสว อานุภาเวน โหตุ เทโว สุขี สทา สุทฺธสีลํ สมาทาย ธมฺมํ สุจริตํ จเร ตสฺเสว อานุภาเวน โหตุ เทโว สุขี สทา
ลิกฺขิตํ จินฺติตํ ปูชํ ธารณํ วาจนํ คุรุํ ปเรสํ เทสนํ สุตฺวา ตสฺส อายุ ปวฑฺฒติ.

อนึ่ง พึงตั้งอยู่ในธรรม คือประพฤติตามราชบัญญัติ รักษาศีล ถึงพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่ง สักการบูชา เจริญภาวนาถึงคุณพระรัตนตรัย ให้ยาเป็นทาน ให้อาหารเป็นทาน เป็นต้น เมื่อปฏิบัติได้อย่างนี้ก็จักยืนยงด้วยชนมายุ ไม่วิบัติทำลายลงไปในท่ามกลางด้วยภัยเวรต่างๆ ยกเสียแต่ความตายเพราะสิ้นอายุเท่านั้น ฯลฯ บุคคลผู้ใดได้เขียนหรือได้อ่านหรือได้สักการบูชาจำทรงไว้ อนึ่ง ได้กล่าวสั่งสอนแก่ผู้อื่นและมาเคารพปฏิบัติตาม ก็จักมีอายุวัฒนายืนยาว ฯลฯ

สุปดิศเทพครั้นได้สดับพระพุทธบรรหารแล้ว จึงเจริญกุศลตามพระพุทธโอวาท ก็กลับเป็นชนมายุยั่งยืนอยู่สิ้น ๒ พุทธันดร ได้เสวยสุขสมบัติสืบสกนธ์ต่อไป

พิจารณาดู ๒ สูตร เป็นแบบแผนเหมือนกับพระสูตรของลัทธิมนตรยาน คือเริ่มด้วยการปรารภเหตุการณ์ แล้วพระพุทธองค์ทรงประทานธารณี ลงท้ายเป็นพรรณนาคุณานิสงส์ของธารณี แต่ที่มาแต่งเป็นภาษามคธเห็นจะเกิดขึ้นเมื่อลัทธิมนตรยานเสื่อมลง ภาษาสํสกฤตจึงพลอยสูญตามไปด้วย อาจารย์ชั้นหลังซึ่งนับถือลัทธิเถรวาทแล้วจึงดัดแปลงแต่งเป็นภาษามคธขึ้น ถ้าจะถามว่าหากสาธยายเจริญมนต์ ๒ บทนี้จะได้บุญไหม? ผู้เขียนขอตอบว่า ได้บุญแน่ๆ แต่ต้องทราบความหมายของคำสวดด้วย เช่น ในอาการวัตตาสูตรก็เป็นเรื่องสรรเสริญพระพุทธคุณว่าพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ทรงพระคุณอย่างนั้นๆ ผู้เจริญส่งใจไปตามคำสวดก็เกิดความเลื่อมใสในพระพุทธคุณขึ้น ชื่อว่าได้เจริญพุทธานุสสติ ก็ผู้ที่มีพุทธานุสสติเป็นประจำรับรองว่าปิดอบายภูมิได้ มีสุคติเป็นอันหวังได้แน่นอน ส่วนอุณหิสวิชัยสูตรถ้าแปลเนื้อความดูก็เป็นการสั่งสอนให้บำเพ็ญสุจริตธรรมและความดี อาศัยที่ได้บำเพ็ญก้าวหน้าในกุศลธรรมยิ่งๆ ขึ้น จนกระทั่งได้ผลานิสงส์ต่างๆ พิสดารตามที่พรรณนาได้ แต่จะเอาดีทางลัดสวดกัน ๒-๓ จบ แล้วปรารถนาคุณานิสงส์มากมายเห็นว่าเหลือเกินไป

ยังมีสูตรซึ่งแพร่หลายมาแต่โบราณสูตรหนึ่ง คือ มหาชมพูบดีสูตร เนื้อเรื่องเล่าว่า มีกษัตริย์องค์หนึ่งครองกรุงปัญจาละ มีฤทธิ์อำนาจพิเศษด้วยของคู่บุญหลายอย่าง เช่น ฉลองพระบาท ซึ่งสวมใส่แล้วสามารถเหาะเหินเดินอากาศได้ และศรวิเศษอาจบังคับไปทำร้ายศัตรูในที่ต่างๆ กษัตริย์องค์นี้มีพระนามว่าพระเจ้าชมพูบดี ราตรีหนึ่งเป็นวันเพ็ญอุโบสถ พระเจ้าชมพูบดีจึงสวมฉลองพระบาทเที่ยวเหาะ

ชมดูบ้านเมืองในชมพูทวีป จนกระทั่งลุถึงเมืองราชคฤห์ ทอดพระเนตรเห็นยอดปราสาทอันวิจิตรของพระเจ้าพิมพิสารผู้ครองนคร ก็บังเกิดความริษยา ยกพระบาทถีบยอดปราสาทหมายจะให้ล้มพินาศ แต่อานุภาพแห่งบุญของพระเจ้าพิมพิสารคุ้มครอง พระบาทและพระชานุของพระเจ้าชมพูบดีกลับแตกทำลายได้ทุกขเวทนา คราวนี้ทรงพิโรธจัดใช้พระขรรค์วิเศษฟันยอดปราสาทอีก ด้วยพุทธานุภาพซึ่งแผ่มาป้องกัน พระขรรค์นั้นกลับย่อยยับเป็นธุลีไป พระเจ้าชมพูบดีจึงเหาะกลับกรุงปัญจาละ แล้วปล่อยศรวิเศษลอยมาทำร้ายพระเจ้าพิมพิสาร พระเจ้าพิมพิสารจึงเสด็จไปทูลขอให้พระพุทธองค์ปกป้อง จึงได้บังเกิดการต่อฤทธิ์กันขึ้นระหว่างพระศาสดากับพระเจ้าชมพูบดี พระพุทธองค์ทรงจำแลงเป็นพระเจ้าจักรพรรดิราช มีพระอินทร์ พระพรหม เทพยดร นาค ครุฑ คนธรรพ์ เป็นบริวาร ทรงปราบทิฏฐิมานะของพระเจ้าชมพูบดีได้สำเร็จ พระเจ้ากรุงปัญจาละกลับผิดเป็นชอบได้เสด็จออกผนวช จนที่สุดได้บรรลุอรหัตตผล พระสูตรนี้เป็นพระสูตรในลัทธิมหายาน หรือมนตรยานอย่างแน่นอน พระพุทธเจ้าทรงเครื่องกษัตราธิราชในลัทธิมนตรยานมักเป็นพระอาทิพุทธะ พระไวโรจนะพุทธะและพระศากยมุนีพุทธะ ตามเรื่องราวในชมพูบดีสูตร

ว่ากันตามนัยแห่งลัทธิมนตรยานแล้ว พระพุทธเจ้าทั้งปวงย่อมเป็นภาคหนึ่งของพระอาทิพุทธ หรือพระไวโรจนะพุทธะนั่นเอง พระมหาชมพูบดีสูตรจะแต่งขึ้นในอินเดียแล้วแพร่มาลังกา หรือว่าจากอินเดียมาสู่แหลมอินโดจีนโดยตรงก็ได้ แต่คติของสูตรนี้แพร่หลายในประเทศไทยมาช้านานมาก ดังปรากฏปฏิมากรรมพระพุทธรูปทรงเครื่องมีมาครั้งขอมมีอำนาจ สมัยลพบุรีจำนวนมาก โดยเฉพาะที่เป็นประเภทพระพิมพ์ จนกระทั่งถึงสมัยอยุธยาก็ยังนิยมสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องและพระพิมพ์ทรงเครื่อง เมื่อรัชสมัยพระเจ้าบรมโกศ มีราชทูตลังกาเข้ามาขอพระราชทานสมณวงศ์ออกไปตั้งสมณวงศ์ในประเทศของตน พวกราชทูตได้ไปนมัสการพระพุทธปฏิมาทรงเครื่องที่วัดแห่งหนึ่งที่อยุธยา เกิดความสงสัยว่าทำไมจึงเหมือนเทวรูปนัก ทั้งนี้เพราะชาวลังกาไม่เคยเห็นพระทรงเครื่องอย่างนี้เลย ไทยต้องชี้แจงเรื่องราวในชมพูบดีสูตรให้ฟัง และเมื่อพวกทูตจะกลับคืนบ้านเมืองไทยยังได้เรื่องชมพูบดีสูตรส่งไปแพร่หลายให้ชาวลังกาทราบ แถมยังมีหนังสือ

กำกับให้เสนาบดีลังกากราบทูลพระเจ้ากรุงลังกา ให้ทรงสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องขึ้นบ้าง จักเจริญพระราชกุศลยิ่งๆ ขึ้น บางทีคติเรื่องชมพูบดีสูตรจักสูญจากความทรงจำของชาวลังกามานาน ทั้งที่ครั้งหนึ่งลัทธิมนตรยานรุ่งเรืองในลังกา อย่าว่าแต่จะหาลัทธิมนตรยานไม่ได้เพราะเสื่อมสูญมาช้านานเลย แม้สมณวงศ์ลัทธิฝ่ายเถรวาทในลังกาก็ยังขาดสูญ จนต้องมาขอสงฆ์ไทยออกไปตั้งวงศ์ใหม่ขึ้น

กระแสมนตรยานในลัทธิเถรวาท จึงคงสืบสายยั่งยืนมาในรูปไสยเวทพุทธาคมจวบจนกาลปัจจุบัน และข้าพเจ้าเชื่อเหลือเกินว่าตราบใดชาติไทยยังเคารพนับถือพระพุทธศาสนาดำรงอยู่ กระแสอันนี้ก็ยังจักดำรงอยู่คู่ชาติ ไม่มีวันสลาย เพราะบางส่วนได้กลายเป็นวัฒนธรรมประเพณีของชาติไปแล้ว.

สภาพการณ์พุทธศาสนาในอินเดียยุคปลาย

ประวัติพุทธศาสนาในอินเดีย ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๗ ล่วงแล้ว เป็นระยะกาลพุทธพุทธศาสนาฝ่ายมหายานรุ่งเรืองที่สุด จำเดิมแต่พระนาครชุนและพระเทวะเป็นต้นมา จนถึงพุทธศตวรรษที่ ๑๗ เมื่อพุทธศาสนาเสื่อมสูญไปจากอินเดียแล้ว ในท่ามกลางระยะกาลดังกล่าวนี้ ในวงทัศนะฝ่ายพุทธปรัชญาเราสามารถจะแบ่งออกได้เป็น ๔ คณะด้วยกัน คือ

คณะที่ ๑ มีท่านสถิรมติเป็นหัวหน้า คณาจารย์รูปนี้เป็นชาวอินเดียภาคใต้ เมื่ออายุ ๗ ปี ได้ออกบรรพชาในสำนักพระวสุพันธุ ศึกษาพระไตรปิฎกของนิกายเถรวาท ท่านเป็นผู้ชำชองในอภิธรรมปิฎก งานนิพนธ์ของท่านส่วนใหญ่เป็นเรื่องแต่งฎีกาในผลงานของท่านสุพันธุผู้เป็นพระอาจารย์ อาทิเช่น ท่านได้แต่งฎีกาของคัมภีร์อภิธรรมโกษะ ศิษย์ของท่านสถิรมติชื่อจันมนตรี เกิดในวรรณะกษัตริย์ ในอินเดียภาคตะวันออก ท่านจันทรมนตรีได้จำพรรษาอยู่ ณ นาลันทา และได้รจนาปกรณ์อรรถาธิบายปัญจวิทยาสถานะ แต่งฎีกาคัมภีร์ทศภูมิและฎีกาคัมภีร์อวตังสกะ ฎีกาคัมภีร์ลังกาวตาระ และฎีกาคัมภีร์ปรัชญาปารมิตา กล่าวกันว่าผลงานของท่านมีอยู่ถึง ๕๐๐ ปกรณ์ทีเดียว โดยเฉพาะอย่างยิ่งปกรณ์ ๒ เล่ม ซึ่งมีชื่อเสียงที่สุดคืออรรถกถาแห่งคัมภีร์วินัย และคัมภีร์ตรีกายาวตราศาสตร์ นอกจากท่านจันทรมนตรีแล้ว ท่านสถิรมติยังมีศิษย์ที่มีชื่อเสียงอีกรูปหนึ่ง ซึ่งมีนามว่ารัตนเกียรติ ท่านผู้นี้ได้แต่งฎีกาคัมภีร์อภิธรรมโกษะ

คณะที่ ๒ มีท่านทินนาคเป็นประธาน ประกาศเผยแผ่ลัทธิวิชญาณวาท และคัมภีร์เหตุวิทยา ท่านทินนาคเกิดในสกุลพราหมณ์ ในอินเดียภาคใต้ ออกบวชในนิกายวัชชีบุตร ภายหลังได้ติดตามมาศึกษากับท่านวสุพันธุ มีความรอบรู้แตกฉานในพระไตรปิฎก ทั้งฝ่ายมหายานและเถรวาท กล่าวกันว่าท่านสามารถจำทรงธำรงไว้ซึ่งพระสูตรประเภทต่างๆ ถึง ๕๐๐ สูตร ต่อมาท่านได้มาจำพรรษาอยู่ ณ นาลันทา ณ ที่นั้นท่านใช้ความรอบรู้ของท่านปราบทิฏฐิของพวกพาหิรลัทธิ และเป็นศาสตราจารย์บรรยายวิชาแก่คณะสงฆ์ในนาลันทาด้วย กล่าวกันว่าผลงานรจนา

ปกรณ์ของท่านมีอยู่ราว ๑๐๐ เล่ม เมื่อท่านชราแล้วได้ออกไปแสวงหาความวิเวกอยู่เงียบๆ ที่โอริสสา และได้รจนาปกรณ์ต่างๆ เกี่ยวกับนิกายวิชญาณวาท พร้อมทั้งตรรกวิทยาด้วย คัมภีร์ที่มีชื่อเสียงอาทิเช่น ประมาณสมุจจัย ศิษย์ของท่านทินนาค คือท่านธรรมปาละ เป็นชาวอินเดียภาคใต้เช่นเดียวกับพระอาจารย์ ท่านผู้นี้เมื่อยังอยู่ในเพศอุบาสก ก็มีความรอบรู้แตกฉานทั้งในพุทธศาสนาและพาหิรลัทธิต่างๆ ต่อมาก็ได้จาริกมาสู่แคว้นมคธ เพื่อเข้ามาศึกษาในสำนักของท่านทินนาค เมื่ออุปสมบทแล้วได้จำพรรษาอยู่ ณ วัดมหาโพธิสังฆาราม ท่านธรรมปาละได้ใช้เวลาส่วนใหญ่ไปในการรจนาและเทศนาสั่งสอนลัทธิธรรมฝ่ายวิชญาณวาท พร้อมทั้งแต่งฎีกาอธิบายปกรณ์ในฝ่ายศูนยวาทอีกด้วย

ศิษย์ของท่านธรรมปาละอีกรูปหนึ่ง ชื่อธรรมเกียรติ เป็นชาวอินเดียภาคใต้เหมือนกัน ท่านผู้นี้แตกฉานในคัมภีร์ธารณีและพระไตรปิฎกของนานานิกาย พร้อมทั้งตรรกวิทยาด้วย ได้เข้าไปเล่าเรียนคัมภีร์ตรรกวิทยากับศิษย์ของท่านทินนาค ชื่อว่าอิศวรเสน ท่านแต่งคัมภีร์อธิบายวิทยาต่างๆ

คณะที่ ๓ คณะวินัยธร มีท่านคุณประภาเป็นประธาน ท่านผู้นี้เกิดในวรรณะพราหมณ์ชาวเมืองมถุรา เมื่อเยาว์วัยศึกษาแตกฉานในคัมภีร์พระเวท ครั้นอุปสมบทเป็นภิกษุแล้วศึกษาลัทธิของท่านวสุพันธุ จนรอบรู้แตกฉาน สามารถสวดสาธยายโศลกในวินัยปิฎกได้แสนโศลก ต่อมาได้กลับไปจำพรรษาอยู่ ณ อารามที่เมืองมถุรา ท่านผู้นี้มีวัตตปฏิบัติเคร่งครัดมาก มักจะมีภิกษุสามเณรจำนวนพันๆ ไปศึกษาวินัยปฏิบัติกับท่าน จนกล่าวกันว่าความเป็นอยู่ของคณะของท่าน ดุจเดียวพระอรหันต์ในครั้งพุทธกาลฉะนั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งท่านได้แต่งอรรถาวินัยปิฎกของนิกายสรวาสติวาท

คณะที่ ๔ มีท่านวิโมกขเสนเป็นประธาน ท่านผู้นี้เผยแผ่ลัทธิศูนยวาทปรัชญาปารมิตา ท่านวิโมกขเสนเป็นชาวอินเดียภาคกลาง ออกบวชในนิกายเกากุริยะ ต่อมาได้เปลี่ยนไปบวชในนิกายมหายาน ศึกษาในสำนักของท่านวสุพันธุ และในสำนักท่านสังฆรักขิต ต่อมาได้ไปอยู่ที่เมืองพาราณสี ศึกษาคัมภีร์ปรัชญาปารมิตา ท่านได้รจนาฎีกาเกี่ยวกับคัมภีร์ปรัชญาปารมิตาไว้มาก ได้แต่งฎีกาคัมภีร์อภิสมยลังการะ นอกจากนี้ศิษยานุศิษย์ในพระวสุพันธุยังแบ่งแยกออกไปอีกมาก สำหรับอาจาริยะ

ปรัมปราในสายตาของท่านนาคารชุน ซึ่งเป็นต้นคณาจารย์แล้วสืบมาถึงท่านเทวะ สืบมาถึงท่านนาคมิตร สืบมาถึงท่านสังฆปาละ ในยุคท่านสังฆรักขิตนี้คณาจารย์ฝ่ายศูนยวาทได้แบ่งออกเป็น ๒ สาขา สาขาที่ ๑ มีท่านพุทธปาลิตะเป็นประธาน คณาจารย์รูปนี้เป็นชาวอินเดียภาคใต้ ได้ศึกษาปรัชญาของท่านนาคาชุน ในสำนักท่านสังฆปาละ แล้วกลับไปอยู่ในวิหารทางอินเดียภาคใต้ แต่งฎีกาผลงานของท่านนาคารชุนและท่านเทวะไว้ไม่น้อย เล่นที่มีชื่อเสียงคือฎีกามาธยมิกศาสตร์ ศิษย์ของท่านพุทธปาลิตะชื่อกมลโพธิ ศิษย์ของท่านกมลโพธิ คือท่านจันทรเกียรติซึ่งเป็นคณาจารย์ที่มีชื่อเสียงโด่งดังในฝ่ายศูนยวาทนี้ สาขาที่ ๒ มีท่านภาววิเวกเป็นหัวหน้า ท่านผู้นี้ก็เป็นชาวอินเดียภาคใต้ เกิดในวรรณะกษัตริย์ เมื่อออกบวชแล้วได้เดินทางไปศึกษาในสำนักท่านสังฆรักขิตในอินเดียภาคกลาง แล้วกลับมาเผยแผ่ลัทธิในภาคใต้ ท่านภาววิเวกได้อ่านผลงานของท่านพุทธปาลิตะแล้วไม่พอใจ จึงได้แต่งฎีกาใหม่ที่มีชื่อเสียงคือ ปรัชญาประทีปศาสตร์ ท่านผู้นี้มีภิกษุสามเณรมาขอศึกษาจำนวนหลายพัน ถ้าว่ากันโดยปริมาณแล้วก็มีกำลังเหนือกว่าฝ่ายท่านพุทธปาลิตะ ในท่ามกลางพุทธศาสนามหายาน ฝ่ายนิกายวิชญาณวาท และฝ่ายนิกายศูนยวาทดังพรรณนามานี้ ยังมีอีกคณะหนึ่งซึ่งเป็นคณะกลางๆ ระหว่าง ๒ นิกายใหญ่นี้ กล่าวคือ ศึกษาสาระสำคัญของ ๒ นิกายใหญ่นี้พร้อมๆ กันไป ผู้เป็นหัวหน้าในคณะกลางๆ ดังกล่าวมีนามว่าท่านสันติเทวะ ท่านผู้นี้เป็นราชโอรสของกษัตริย์ในตำแหน่งรัชทายาท แต่ก็เบื่อหน่ายต่อโลกียสุข ทิ้งราชสมบัติมาอยู่ที่นาลันทา บวชในสำนักท่านวิชัยเทพ สำหรับท่านวิชัยเทพนั้นเป็นการบดีแห่งนาลันทา สืบต่อมาจากท่านธรรมปาละ ท่านจะฝักใฝ่อยู่กับนิกายปรัชญาใดไม่ปรากฏหลักฐานประจักษ์ แต่สำหรับท่านสันติเทวะนั้นกล่าวกันว่าท่านมีอำนาจฌานสมาบัติแก่กล้า จนสามารถเข้าสมาบัติไปไต่ถามปัญหาธรรมะที่ท่านข้องใจกับพระมัญชุศรีโพธิสัตว์ได้ ผลงานที่ท่านรจนาที่สำคัญเช่น โพธิจริยาวตารศาสตร์ เราจึงสามารถทำแผนที่ย่อๆ ดังนี้

๑. นาคารชุน	๒. เทวะ
๓. นาคมิตร	๔. สังฆรักขิต

มาถึงสมัยสังฆรักขิตนี้แบ่งออกเป็น ๒ สาขา คือ สาขาที่ ๑ มีท่านพุทธปาลิต สืบมาคือกมลโพธิ สืบมาคือจันทรเกียรติ สาขาที่ ๒ คือท่านภาววิเวก ที่เป็นฝ่ายศูนยวาท ส่วนฝ่ายวิชญาณวาทนั้น ๑. ท่านไมตรีนาถะ ๒. อสังคะ ๓. วสุพันธุ ในสมัยท่านวสุพันธุ ได้แบ่งสาขาออกมาเป็น ๓ สาขา คือ

สาขาที่ ๑ สถิรมติ แบ่งออกเป็นอนุสาขาอีก ๒

อนุสาขาที่ ๑ คือจันทรมนตรี สืบมาคือรัตนเกียรติ

อนุสาขาที่ ๒ คือ ๑. ปูรณะ ๒. วิชัยมิตร

สาขาที่ ๒ ท่านทินนาคแบ่งออกอีก ๒ อนุสาขา

อนุสาขาที่ ๑ ท่านธรรมปาละ สืบมาธรรมเกียรติ

อนุสาขาที่ ๒ อิศวรเสน

สาขาที่ ๓ คุณประภา

ส่วนท่านวิโมกขเสน ท่านวิชัยเทพ และท่านสันติเทพ นั้นศึกษาระคนทั้ง ๒ นิกาย ถือว่าได้สืบนิกายทั้ง ๒ นั้นออกความคิดและทัศนะที่แตกต่างกัน ได้เป็นเหตุให้มีการโต้แย้งเกี่ยวกับข้อเท็จจริงด้วยกัน ในเฉพาะนิกายศูนยวาท เริ่มด้วยสถิรมติ ซึ่งความจริงท่านผู้นี้เป็นคณาจารย์ในนิกายวิชญาณวาท แต่ว่าท่านได้แต่งฎีกาอธิบายคัมภีร์มัธยมิกศาสตร์ของพระนาคารชุน ฎีกาเล่มนี้ได้แพร่หลายมาถึงอินเดียภาคใต้ บรรดาศิษย์ของท่านภาววิเวกอ่านพบเข้าไม่พอใจ ถือว่าอธิบายผิดพลาด กล่าวกันว่าศิษย์ของท่านภาววิเวกได้เดินทางไปนาลันทา เพื่อโต้แย้งกับศิษย์ของท่านสถิรมติ และได้รับชัยชนะกลับมา

ต่อมามีทัศนะขัดแย้งเกิดขึ้นระหว่างท่านจันทรมนตรี กับท่านจันทรเกียรติ กล่าวกันว่าท่านจันทรมนตรี ได้ออกจาริกเผยแผ่ลัทธิธรรมในอินเดียภาคตะวันออก ครั้นทราบข่าวว่าท่านจันทรเกียรติได้ตำแหน่งเป็นอธิการบดีแห่งนาลันทา ท่านจันทรมนตรีจึงเดินทางมาสู่นาลันทาทันทีเพื่อท้าโต้วาที ท่านจันทรมนตรีได้ยืนหยัดมติในนิกายวิชญาณวาท ฝ่ายท่านจันทรเกียรติได้ยืนยันมติในนิกายฝ่ายศูนยวาท กล่าวกันว่าทั้ง ๒ ฝ่ายได้มีหักล้างโต้แย้งกัน ติดต่อสืบกันเป็นเวลาถึง ๗ ปี ในระยะ ๗ ปีนี้ บรรดาบัณฑิตประชาชนที่พอใจในการศึกษาต่างเข้าสนับสนุนญัตติทั้งสองฝ่าย

จนถึงกล่าวกันว่าแม้แต่เด็กเลี้ยงโคก็เข้าใจถ่องแท้ในปรัชญาของฝ่ายศูนยวาท และวิชญาณวาท อันเป็นผลพลอยได้จากการโต้แย้งหักล้างในทางทัศนะแห่งปรัชญานิกายทั้ง ๒ ซึ่งกระทำกันในตลอด ๗ ปีนั้น

ในที่สุดประชาชนก็ได้สรุปความเห็นว่า ปรัชญาของฝ่ายท่านนาคารชุนนั้น ถ้าจะเปรียบก็เหมือนหนึ่งมีทั้งโอสถ และมีทั้งยาพิษ ยากที่จะเอาชนะฝ่ายวิชญาณวาทได้ เพราะปรัชญาฝ่ายวิชญาณวาทนั้นมีแต่อมฤตโอสถอย่างเดียว แสดงว่า ฝ่ายศูนยวาทแพ้นั่นเอง

ต่อมาปรากฏว่า ท่านคุณมติซึ่งเป็นศิษย์ของท่านสถิรมติ ได้แต่งฎีกาคัมภีร์อภิธรรมโกษะ และแต่งฎีกาคัมภีร์มัธยมิกศาสตร์ หักล้างมติของท่านภาววิเวก จึงเกิดการโต้แย้งกันขึ้น ระหว่างศิษย์ของท่านภาววิเวกกับท่านคุณมติ ในระหว่างนี้ศิษย์ของท่านธรรมปาละ อีกรูปหนึ่งชื่อว่าเทวศรมะ ได้แต่งฎีกาคัมภีร์มัธยมิกศาสตร์หักล้างทัศนะของท่านจันทรเกียรติ แต่สนับสนุนทัศนะท่านคุณมติ เพราะฉะนั้น จากสถานการณ์ดังกล่าวมานี้เราจักได้เห็นว่า ในวงการศึกษาพุทธธรรมของอินเดียครั้งกระนั้นรุ่งเรืองเพียงใด แต่ในขณะเดียวกัน ก็เป็นผลเสีย คือก่อให้เกิดการแตกสามัคคีโต้แย้งหักล้างกันต่าง ๆ

ในการโต้แย้งหักล้างกันนั้น ส่วนมากเกี่ยวกับฎีกาจารย์ ซึ่งได้แต่งฎีกาอธิบายคัมภีร์มัธยมิกศาสตร์ของท่านนาคารชุน ต่างฝ่ายต่างเอาทัศนะในนิกายของตนเข้าไปอธิบาย และข้อที่น่าแปลกก็คือ แม้แต่ในนิกายทั้ง ๒ ภายในเอง พวกคณาจารย์ก็ยังหักล้างกันเองโดยทัศนะไม่ตรงกัน ยกตัวอย่างเช่น หลังสมัยท่านทินนาคแล้วคำอธิบายเกี่ยวกับลัทธิวิชญาณวาท ไม่ได้รักษาแนวเดิมของท่านวสุพันธุไว้ทั้งหมด ยกตัวอย่างเช่น ท่านวินีตเทจะ ก็มีทัศนะขัดแย้งกับท่านธรรมปาละ เราจะศึกษาได้จากผลงานของท่านผู้นี้ คือฎีกาคัมภีร์อารัมพณปริสาศาสตร์

ในฝ่ายศูนยวาท เราจะพบว่า ท่านภาววิเวกกับท่านพุทธปาลิตะขัดแย้งกันอย่างน่ากลัว ต่อมาอนุศิษย์ของท่านพุทธปาลิตะ คือท่านจันทรเกียรติ ได้แต่งปกรณ์หักล้างท่านภาววิเวก รอยร้าวแห่งความแตกสามัคคีจึงไม่มีวันประสานสนิทได้

นอกจากนี้แล้ว ลัทธิมนตรยาน ก็ได้เจริญขึ้นมาในท่ามกลางความขัดแย้งเหล่านั้น ถ้าเราดูจากทัศนะทางประวัติศาสตร์ จะพบข้อเท็จจริงว่า จำเดิมแต่สมัยท่านนาคารชุนเป็นต้นมา พระสูตรของมหายานที่แพร่หลายในสังคมนั้น มักจะมีร่องรอยแห่งลัทธิมนตรยานแฝงอยู่ ลัทธินี้เพิ่งจะมาปรากฏตนเป็นอิสระต่างหากภายหลัง แต่คณาจารย์ในลัทธินี้ ต้องการให้ฐานะของตนโดดเด่น จึงมักจะกล่าวว่าท่านนาคารชุนเป็นปฐมบูรพาจารย์ หรือท่านนาคารชุนเป็นผู้เริ่มเผยแผ่ลัทธิมนตรยาน อย่างไรก็ตามลัทธิมนตรยาน เป็นเอกเทศภายหลังท่านนาคารชุน และท่านวสุพันธุแน่นอน โดยความแน่นอนทางประวัติศาสตร์ เราจะกล่าวได้ว่า ลัทธิมนตรยานได้สถาปนาเป็นสถาบันอันหนึ่งราว ๆ สมัยท่านสังฆรักขิต แคว้นอุทยานกล่าวกันว่าแม้แต่ประชาชนส่วนใหญ่ มักจะได้ฐานะเป็นวิทยาธร และเป็นผู้เจนจบในคัมภีร์เวทมนตร์อาคมขลังต่าง ๆ

สิ่งที่เราไม่ควรจะมองข้ามไปคือพุทธศาสนาฝ่ายสาวกยาน ในระหว่างที่ฝ่ายมหายานกำลังแก่งแย่งโต้แย้งในลัทธิธรรมต่าง ๆ ดังกล่าวมานั้น อิทธิพลของพุทธศาสนาฝ่ายสาวกยานเสื่อมโทรมไปมาก นิกายมหาสังฆิกะมีอนุสาขา เช่น ปุพพาเสลิยะ อปรเสลิยะ เหมวันตะ นิกายสรวาสติวาท ก็มีสาขา เช่น กาศยปิยะ วิภัชวาท นิกายเถรวาทก็มีสาขา เช่น คณะมหาวิหาร อภัยคิรีวิหาร และสัมมิติยะนิกาย

ศูนย์กลางของมหายาน จำเดิมแต่สมัยท่านวสุพันธุเป็นต้นมา อยู่ที่นาลันทาอาจารย์ต่าง ๆ จากนาลันทาออกไปเผยแผ่สร้างเขตของตนไว้ ตามทิศทั้งสี่ กล่าวกันว่า บูรพาทิศก็มีท่านสถิรมติ ท่านทินนาศ ทางประจิมทิศก็ท่านคุณประภา ท่านพุทธทาส (เป็นศิษย์ของท่านอสังคะ) ทางทักษิณทิศก็มีท่านพุทธปาลิตะ ท่านภาววิเวกกับวิโมกขเสน ทางอุตตรทิศมีแคว้นกาษมีระเป็นศูนย์กลาง ก็มีท่านสังฆทาส และท่านธรรมทาส (ท่านทั้งสองนี้เป็นศิษย์ท่านวสุพันธุ และท่านอสังคะ) แต่ความรุ่งเรืองดังกล่าวมานี้ เป็นอยู่ชั่วระยะกาลหนึ่งเท่านั้น

เมื่อล่วงมาถึงสมัยท่านธรรมเกียรติแล้ว ปรากฏว่าสถานการณ์ของพุทธศาสนาโทรมลง อิทธิพลของศาสนาพราหมณ์รุ่งเรืองขึ้นทางอินเดียบูรพา และอินเดียภาคใต้ ยิ่งในสมัยท่านจันทรเกียรติด้วยแล้ว พุทธศาสนามีฐานะที่คลอนแคลนยิ่งขึ้น จนถึงกับต้องเปลี่ยนแปลงระบบการสอนในนาลันทา เพื่อต่อสู้กับ

อิทธิพลของพวกพาหิรลัทธิ ผู้ที่เป็นศาสตราจารย์ ประกาศพุทธมติในนาลันทานั้น ถ้าหากไม่สามารถที่จะรับรองตนเองว่า เอาชนะพวกพาหิรลัทธิได้ ทางมหาวิทยาลัยไม่ยอมให้ผู้นั้นแสดงธรรมต่อสาธารณะเป็นอันขาด แต่จะยอมให้เป็นผู้สอนแต่ภายในห้องนักศึกษาเท่านั้น

ในสมัยท่านธรรมเกียรติ คณาจารย์ฝ่ายศาสนาพราหมณ์ อาทิ เช่นสังกรสวามี ได้เดินทางไปเบงกอล ท้าคณะสงฆ์โต้วาทีกัน ปรากฏว่าไม่มีพระเถราจารย์รูปใดสามารถจะหักล้างข้อท้าทายของสังกรสวามีได้ พุทธวิหารในเบงกอลจำนวน ๒๕ แห่ง ถูกไฟไหม้โดยการทำอันตรายของพวกพาหิรลัทธิ ภิกษุสงฆ์จำนวน ๕๐๐ รูป ถูกบังคับให้ทิ้งพุทธศาสนาไปเป็นฮินดู ส่วนทางอินเดียใต้นั้น กุมาริลสวามีได้ทำให้ศาสนาพราหมณ์รุ่งโรจน์ขึ้น ศิษย์ของท่านพุทธปาลิตะ และท่านภาววิเวกไม่สามารถจะเอาชนะได้ มีการโต้วาทีกันครั้งใด ก็ปรากฏว่าพ่ายแพ้พราหมณ์ เป็นเหตุให้ประชาชนหันไปนับถือศาสนาพราหมณ์มากขึ้น นับจำเดิมแต่หลังสมัยท่านธรรมเกียรติ การศึกษาพุทธปรัชญา คงมีแต่ร่องรอยเหลือไว้อยู่ทางภาคตะวันออกและทางภาคตะวันตกเล็กน้อยเท่านั้น สถานการณ์ทางการเมืองก็เป็นยุคมืดของอินเดีย เนื่องจากทางภาคเหนือมีกองทัพของชนต่างด้าว ต่างศาสนา บุกรุกเข้ามา วัฒนธรรมอินเดียแท้รักษาไว้ได้ แต่เป็นส่วนสัดในขอบเขตอันหนึ่ง

ในราวกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๒ พระเจ้าโคปาลได้พยายามรวบรวมอำนาจในเบงกอล และพิหาร ตั้งราชวงศ์ปาละขึ้น ราชวงศ์นี้เลื่อมใสในพระพุทธศาสนา มีกษัตริย์อยู่ ๑๘ รัชกาล กษัตริย์แห่งปาละ ได้พยายามคุ้มครองพุทธศาสนา สร้างวัดวาอาราม และอุปถัมภ์การศึกษาพระปริยัติธรรมให้รุ่งเรือง โดยเฉพาะอย่างยิ่งมีอยู่ ๗ รัชกาลด้วยกัน เกือบจะกล่าวได้ว่า ในระยะ ๗ รัชกาลแห่งวงศ์ปาละนี้ เป็นยุคทองของพุทธศาสนาครั้งสุดท้าย ในรัชกาลพระเจ้าธรรมปาละ กษัตริย์องค์นี้ได้สร้างมหาวิทยาลัยสงฆ์ขึ้นอีกแห่งหนึ่ง ชื่อว่าอุทันตปุรี ใกล้ ๆ กับนาลันทา และได้สร้างมหาวิทยาลัยสงฆ์แห่งที่ ๓ ชื่อวิกรมศิลา มีวัดเป็นองค์ประกอบ รวมกันถึง ๑๐๘ วัด ลักษณะของมหาวิทยาลัยสงฆ์ใหม่ ๒ แห่งนี้ ทำให้นาลันทา ซึ่งเป็นมหาวิทยาลัยสงฆ์ดั้งเดิมอับแสงไป แต่อย่างไรก็ตาม อุทันปุรีกับวิกรมศิลามีการสั่งสอนเผยแผ่ลัทธิมนตรยานมาก

อันที่จริงเมื่อเราศึกษาอย่างยุติธรรมแล้ว ลัทธิมนตรยานในพุทธศาสนามีกำหนดขึ้น ก็เพื่อจะต่อต้านอิทธิพลศาสนาพราหมณ์ จึงได้พยายามผ่อนปรนให้เข้ากันได้ กับความนิยมของประชาชนส่วนใหญ่ ยอมรับเอาลัทธิอาถรรพณเวทของพราหมณ์เข้ามาดัดแปลง โดยนึกว่าการกระทำเช่นนั้นจะทำให้พุทธศาสนาชนะใจของประชาชน ลัทธินี้มีชื่อเรียกหลายอย่าง เรียกว่าพุทธตันตระบ้าง เรียกว่าโยคตันตระบ้าง แล้วต่อมามีอนุตรโยคตันตระ และลัทธิกาลจักระ เริ่มมีเรื่องเลอะเทอะผิดธรรมวินัยเข้ามาปะปนมากขึ้น แก้ไขละทิ้งธรรมวินัยดั้งเดิมมากขึ้น พุทธศาสนาที่แท้จริงค่อย ๆ เสื่อมไป โดยถูกอิทธิพลศาสนาพราหมณ์กลืนไปทีละเล็กละน้อย ในรูปของลัทธิมนตรยานนี้

ในสมัยกษัตริย์ปาละ ๗ รัชกาล มีคณาจารย์ในลัทธิมนตรยาน ที่ถือกันว่าเป็นผู้สำเร็จ หรือเรียกกันว่าสิทธะ มีจำนวนถึง ๘๕ ท่าน บรรดาสิทธะที่มีชื่อเสียง อาทิเช่น ท่านภิรุปะ ท่านผู้นี้เคยดำรงตำแหน่งอธิการบดีแห่งนาลันทา เป็นศิษย์ของท่านวิชัยเทพ ต่อมาได้เดินทางไปสู่มังคละคีรีในอินเดียภาคใต้ ศึกษาลัทธิมนตรยานกับท่านนาคะโพธิ ได้บำเพ็ญตบะตามลัทธิมนตรยาน จนได้ลุฐานะเป็นสิทธะ

สิทธะรูปอื่นๆ เช่นอานันทวัชระ สิทธะเหล่านี้ได้เผยแผ่ลัทธิอนุตรโยคะ และลัทธิตันตรา กาลจักระ วิทยพันธุ มายา มหามาตา และวิชาอาคมขลังต่าง ๆ ในทางปราบภูตผีปีศาจ ในบรรดาสิทธะเหล่านั้น แม้จะหนักไปในทางเวทมนตร์อาคมขลังและมีพิธีรีตองแบบเดียวกับพราหมณ์ แต่ก็ยังมีบางท่าน ที่ไม่ทิ้งหลักการศึกษาด้านปริยัติ ยังคงศึกษาลัทธิปรัชญาในฝ่ายศูนยวาท อาทิ เช่นสิทธะ ชื่อมาตังคี เป็นผู้ประกาศปรัชญาศูนยวาท ให้แพร่หลาย

วัดซึ่งพระเจ้าธรรมปาละ ทรงสร้างมีด้วยกัน ๕๐ แห่ง ในจำนวน ๕๐ แห่งนั้น ๓๕ แห่งในด้านศึกษาการปริยัติศึกษานิกายศูนยวาทเป็นใหญ่ ที่มหาวิทยาลัยวิกรมศิลา มีศาสตราจารย์อยู่ประจำ ๘๐๐ รูป ส่วนใหญ่ก็สั่งสอนปรัชญานิกายศูนยวาทและพระธรรมวินัยทั้งมหายานและเถรวาท

พระเจ้าธรรมปาละทรงเลื่อมใสท่านสิงหภัทระกับท่านญาณปาท ท่านทั้ง ๒ นี้เป็นผู้เผยแผ่ปรัชญาปารมิตา และลัทธิมนตรยานปะปนกัน ท่านสิงหภัทระนั้นเกิดใน

วรรณะกษัตริย์ในราชวงศ์ปาละ ออกบวชในสมัยพระเจ้าเทวปาละ ซึ่งเป็นกษัตริย์รัชกาลที่ ๒ แห่งราชวงศ์ปาละ ได้รับการศึกษาปรัชญานิกายศูนยวาท ในสำนักท่านสันติปาละ และได้ศึกษาคัมภีร์อภิสมยลังการะในสำนักท่านวิโรจนภัทระ ท่านสิงหภัทระ ได้แต่งฎีกาอธิบายปรัชญาปารมิตามิใช่น้อย คัมภีร์ที่สำคัญคือฎีกาแห่งอัษฎปรัชญาปารมิตาและ ฎีกาอภิสมยลังการะ

อาจารย์สิทธะที่ยิ่งใหญ่แห่งวิกรมศิลาในสมัยแรก มีอยู่ ๑๒ ท่าน ได้รับฉายาว่าวินีตธรรมตันตระอาจริยะ เริ่มด้วยท่านญาณปาท ซึ่งเป็นศิษย์ของท่านสิงหภัทระ สิทธะผู้ยิ่งใหญ่เหล่านี้ ได้แต่งคัมภีร์อธิบายลัทธิมนตรยานไว้ นอกจากนี้ สิทธะที่มีชื่อเสียงอื่นๆ สมัยต่อมา อาทิเช่น ทีปังกรภัทระ ลังกาวิชัยภัทระ ท่านทั้ง ๒ รูปเป็นผู้เผยแผ่ลัทธิอนุตตรสุขจักระ ท่านมังคลธร เป็นผู้เผยแผ่ลัทธิยมอปราชิตจันทระ และท่านกรีฑาวัชระ เป็นผู้เผยแผ่ลัทธิอานันทวัชระ ท่านเหล่านั้นถือว่าเป็นผู้สืบศาสนวงศ์ อันเนื่องมาแต่ท่านญาณปาท ผลงานสำคัญ ๆ ของคณาจารย์ ในลัทธิมนตรยานยังมีอีกมาก อาทิเช่น ท่านพุทธคุยหะ และพุทธสันติ ได้แต่งวัชรธาตุตันตระ และฎีกามหาไวโรจนสูตร

ต่อมาในรัชสมัยพระเจ้ามหิสปาละ อาจารย์ภิรุปะ ได้เผยแผ่ลัทธิกาลจักรตันตระ นับว่าเป็นลัทธิสุดยอดของลัทธิมนตรยาน ทำให้ลัทธิมนตรยานสมบูรณ์

ในรัชกาลที่ ๑๑ แห่งวงศ์ปาละ กล่าวกันว่า ที่วิกรมศิลามีบัณฑิตใหญ่ๆ อยู่ ๖ ท่าน ต่างแบ่งหน้าที่บรรยาย เผยแผ่ลัทธิมนตรยาน ๖ ด้านด้วยกัน อาทิเช่น ท่านนะโรปา ท่านพุทธภัทระ ท่านรัตนวัชระและญาณศิริมิตร และอิศวรวากย์ ล้วนแต่ได้รับยกย่องว่าเป็นผู้รอบรู้แตกฉานในปัญจวิทยา และลัทธิมนตรยาน

อาจารย์อีกรูปหนึ่ง ที่ได้สร้างเกียรติประวัติงดงามที่สุดในยุคสุดท้ายของพุทธศาสนาในอินเดีย ท่านผู้นี้คือท่านทีปังกรศรีญาณ หรืออีกนามหนึ่งคืออตีศะ ท่านผู้นี้ได้ฟื้นฟูพุทธศาสนาในธิเบต

ต่อมาราชวงศ์ปาละ เสื่อมลง มีวงศ์ใหม่ขึ้นคือวงศ์เสนะ วงศ์เสนะมีอายุเพียง ๘๐ ปี มีกษัตริย์ ๔ พระองค์ พุทธศาสนาลัทธิมนตรยานเสื่อมลงริบหรี่มากในสมัยนี้ แต่อย่างไรก็ตาม ในระหว่างราชวงศ์ปาละนั้น พุทธศาสนาแม้จะมีขอบเขตอยู่เพียงอินเดียภาคตะวันออก รักษาชีวิตที่ริบหรี่เอาไว้ได้ ตลอดระยะเวลาเกือบ ๕๐๐ ปี ใน

ระหว่างนั้นได้รับการเบียดเบียนจากข้าศึกต่างด้าว ต่างศาสนา ตอนต้นราชวงศ์ปาละ มหหมุดยกกองทัพเข้ารุกรานอินเดียทางมณฑลสินธุ ต่อมาพวกกองทัพต่างด้าวได้ยึดครองอินเดียภาคเหนือไว้หมด บรรดาพุทธศาสนิกชนได้หลบหนีภัยมาอยู่เบงกอล และทางลุ่มแม่น้ำคงคา ซึ่งได้อาศัยอิทธิพลราชวงศ์ปาละคุ้มครองอยู่ อย่างไรก็ตามกองทัพชนต่างด้าวต่างศาสนาพวกนี้ คงติดตามรุกรานเรื่อยมา ยึดได้พาราณสี มาลวะ มถุรา บังคับให้ประชาชนทิ้งศาสนาดั้งเดิมของตัว ไปเข้ารีตถือศาสนาใหม่ จนถึงปลายรัชกาลแห่งวงศ์ปาละ กับต้นราชวงศ์เสนะ พวกกองทัพชนต่างด้าวต่างศาสนาดังกล่าว ได้รุกรานเข้ามาถึงเบงกอล พุทธบริษัทถูกบังคับให้ทิ้งศาสนา วัดวาอารามถูกเผาทำลาย ที่สามารถหลบภัยไปได้ ก็หนีไปอยู่เนปาล กาษมีระ และธิเบต มหาวิทยาลัยนาลันทา อุทันตปุรี วิกรมศิลาถูกทำลายย่อยยับ พระพุทธศาสนาจึงได้สูญสิ้นไปจากอินเดีย

กษัตริย์วงศ์ปาละ เฉพาะที่สำคัญ

๑. พระเจ้าโคปาละ เสวยราช พ.ศ. ๑๒๐๓ ถึง ๑๒๔๘ เป็นปฐมวงศ์ วงศ์ปาละ ตรงกับแผ่นดินพระเจ้าถังเกาจงฮ่องเต้ของจีน

๒. พระเจ้าเทวปาละ เสวยราชย์ ๑๒๔๙-๑๒๗๖ ในรัชสมัยนี้ ท่านสันติรักขิต และท่านคุรุปัทมสมภพเข้าสู่ธิเบต

๔. พระเจ้าธรรมปาละ ๑๓๐๙-๑๓๗๒ ตรงกับแผ่นดินพระเจ้าถังเต็งจง ถึงถังเก้งจง เริ่มสร้างวิกรมศิลาวิหาร

๗. พระเจ้ามหิสปาละ ๑๓๙๑-๑๔๔๒ ตรงกับรัชสมัยพระเจ้าถังซวนจง และถังเจียวจง ท่านวิชัยมิตรสู่ธิเบต

๑๓. นยปาละ ๑๕๖๒-๑๕๙๓ ตรงกับแผ่นดินพระเจ้าซ้องจินจง กับซ้องยิ่นจง ท่านอตีศะสู่ธิเบต

๑๘. พระเจ้ายักษปาละ ๑๖๘๑-๑๖๘๒ ตรงกับแผ่นดินพระเจ้าซ้องเกาจง เสนาบดีชื่อราวะเสน แย่งราชสมบัติ วงศ์ปาละสูญ.

ข้อคิดเห็นเกี่ยวกับพระอภิธรรม ๔ สมัย

พระอภิธรรมปิฎก อันเป็นปิฎกสุขุมคัมภีรภาพที่สุดของพระพุทธศาสนา เราควรจะทราบถึงการพัฒนาแห่งพระอภิธรรมในประวัติศาสตร์ ตามมติของข้าพเจ้าขอแบ่งระยะกาลความเป็นมาแห่งพระอภิธรรมออกเป็น ๔ สมัย ดังต่อไปนี้

๑. สมัยพระอภิธรรมรวมอยู่ในฐานะพระสูตร

สมัยนี้เป็นสมัยที่พระอภิธรรม ยังมิได้แยกตัวออกมาเป็นเอกเทศ ยังรวมตัวอยู่ในพระสูตร และยังมิได้ถูกเรียกว่าอภิธรรม ซึ่งพูดให้ถูกแล้วก็คือพระสูตรนี่เองแต่เป็นพระสูตรซึ่งมีเค้าโครงของพระอภิธรรม อาทิเช่น มหาสติปัฏฐานสูตร สังคีติสูตร ทสุตตรสูตร มหาเวทัลลสูตร จุลเวทัลลสูตร สัมมาทิฏฐิสูตร ฯลฯ ซึ่งปรากฏในบาลีทีฆนิกาย มัชฌิมนิกาย และเนื้อธรรมบางหมวดในบาลีสังยุตตนิกายและอังคุตตรนิกาย แน่นอนเหลือเกิดที่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงเป็นผู้ให้กำเนิดพระอภิธรรม เช่น ในกรณีที่ทรงแสดงอุทเทสแห่งพระธรรม ครั้นแล้วทรงขยายความออกให้พิสดารเป็นนิเทส ทั้งนี้เพื่อให้เนื้อธรรมละเอียดกระจ่างชัดแก่พระสาวก ซึ่งเป็นเรื่องมีมากมายทั่วไปในพระบาลี และเป็นสาวกภาษิตก็มาก ในมหาสติปัฏฐานสูตรแห่งบาลีทีฆนิกาย มหาวรรค พระบรมศาสดาตรัสกระจายหมวดธรรมแต่ละหมวดของสติปัฏฐานทั้ง ๔ เช่น ในจิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน ทรงจำแนกลักษณะของจิตไว้ ๑๖ อย่างคือ สราคจิต, วีตราคจิต, สโทสจิต, วีตโทสจิต, สโมหจิต, วีตโมหจิต, ขงขิตตจิต, วิกขิตตจิต, มหัคคตจิต, อมหัคคตจิต, สอุตตรจิต, อนุตตรจิต, สมาหิตจิต, อสมาหิตจิต, วิมุตตจิต, อวิมุตตจิต ซึ่งทำให้นึกถึงการจัดแบ่งประเภทจิตในพระอภิธรรมปิฎกว่าจะมีเค้ามาจากพระสูตรนี้

อนึ่ง ในสังคีติสูตร แห่งบาลีทีฆนิกายปาฏิกวรรค เป็นภาษิตของพระสารีบุตรธรรมเสนาบดี อธิบายลักษณะหมวดธรรม ตั้งแต่หมวด ๑ ถึงหมวด ๑๐ ในหมวด ๓ ว่าด้วยรูปสังคหะ พระสารีบุตรแสดงว่า รูปสังคหะ ๓ ประการนั้นเป็นไฉน? คือ สนิทัสสนสัปปฏิฆรูป ได้แก่รูปที่เห็นได้ กระทบได้, อนิทัสสนสัปปฏิฆรูป ได้แก่รูปที่

เห็นไม่ได้ แต่กระทบได้, อนิทัสสนอัปปฏิฆรูป ได้แก่รูปที่เห็นไม่ได้ กระทบไม่ได้ อย่างนี้มีเค้าเป็นพระอภิธรรมชัดๆ

๒. สมัยพระอภิธรรมเป็นนิเทสของพระสูตร

สมัยนี้อันที่จริงก็มีมาพร้อมด้วยสมัยแรก แต่เนื่องจากมีลักษณะต่างกันอยู่บ้าง จึงแยกเป็นหัวข้ออีกส่วนหนึ่ง ก่อนจะอธิบายจะต้องวินิจฉัยคำ ๒ คำว่าได้แก่อะไร คือคำว่า **อภิธมฺเม อภิวินเย** ๒ คำนี้มีปรากฏทั้งในพระสูตรและพระวินัยหลายแห่ง เช่น ในกินติสูตรแห่งพระบาลีมัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ มีคำว่า **อภิธมฺเม** คัมภีร์อรรถกถาแก้ว่าได้แก่โพธิปักขิยธรรม ๓๗ แต่ในที่บางแห่ง อภิธมฺเม ไม่ได้หมายอย่างในกินติสูตรก็มี เพราะปรากฏว่าในพุทธกาลมีคณะภิกษุผู้เป็นอภิธรรมิกะ เช่นในมหาโคสิงคสาลสูตร แห่งบาลีมัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ พระสารีบุตรถามพระโมคคัลลานะว่า ธรรมชาติในป่าโคสิงคสาลวัน จะงามสมกับภิกษุผู้มีคุณรูปอย่างไร? พระโมคคัลลานะตอบว่า ถ้ามีพระภิกษุร่วมสนทนาอภิธรรมกถาแก่กันและกัน จักพึงงามสมยิ่ง อนึ่ง ในวินัยปิฎกมหาวรรค ตอนมหาขันธกะ มีพระพุทธพจน์ว่าด้วยองค์กำหนดของผู้ไม่สมควรจะเป็นอุปัชฌายะ ๕ ข้อ มีอยู่ข้อหนึ่งว่า “น ปฏิพโล ฯลฯ อภิธมฺเม วิเนตุํ...” แปลว่า ไม่สามารถที่จะแนะนำในอภิธรรม แนะนำในอภิวินัย

อรรถกถาแก้ความตอนนี้ว่า อภิธมฺเมติ นามรูปปริจฺเฉเท วิเนตุํ น ปฏิพโลติ อตฺโถ ฯ อภิวินเยติ สกเล วินยปิฏเก วิเนตุํ น ปฏิพโลติ อตฺโถฯ ความว่า ไม่สามารถที่จะแนะนำในนามรูปปริเฉท การกำหนดแยกนามรูป ไม่สามารถที่จะแนะนำในวินัยปิฎกทั้งสิ้น

เพราะฉะนั้น อภิธมฺเม ซึ่งเป็นคำเก่า มีมาในพุทธกาล และพระบรมศาสดาก็ตรัสถึง จักหมายเอาอะไร? ข้าพเจ้าใคร่จะสันนิษฐานว่า หมายเอาธรรมนิเทส ซึ่งพระบรมศาสดาไขอรรถด้วยพระองค์เอง และธรรมนิเทสซึ่งพระสาวกไขอรรถ แห่งพระพุทธวจนะในรูปอภิปรายปุจฉา-วิสัชนากัน ในการอภิปรายไขอรรถพระพุทธวจนะเพื่อความช่ำชองในอรรถธรรมของพระสาวกนั้น จะต้องมีการตั้งหลักเกณฑ์บางอย่างขึ้นใหม่ เพื่อประกอบการอธิบาย หรือมีการวางแนวอธิบายในหัวข้อประเด็นเดียว แต่มีวิธีการที่จะอธิบายต่างกัน ซึ่งปรากฏชัดในสมัยที่พระอภิธรรมได้

ถูกรวบรวมขึ้นอีกปิฎกหนึ่ง อาจมีปัญหาขึ้นว่า คณะภิกษุสุตตันตธรกับภิกษุอภิธรรมิกะ ต่างกันอย่างไร? ขอตอบว่า คณะภิกษุสุตตันตธรย่อมดำรงอรรถแห่งพระสูตรทั้งหมด รวมทั้งเรื่องราวของเหตุการณ์บุคคลที่เกี่ยวข้อง ส่วนภิกษุคณะอภิธรรมิกะนั้นจำทรงแต่เฉพาะที่เป็นแก่นธรรมล้วนๆ ในพระสูตร ซึ่งพระสาวกนำมาปุจฉาวิสัชนาแล้วรวบรวมขึ้นไว้ พูดง่ายๆ คือพระสูตรเป็นเรื่องราวของบุคคลาธิษฐานเจือธรรมาธิษฐาน ส่วนอภิธรรมนั้นเป็นธรรมาธิษฐานล้วน อภิธมฺเม ในสมัยนี้มีตัวอย่างให้เห็นได้ คือคัมภีร์นิทเทส จุลนิทเทส และปฏิสัมภิทามัคค์ ทั้ง ๓ คัมภีร์ ได้แยกตัวออกจากพระสูตร สงเคราะห์เข้าในขุททกนิกาย คัมภีร์มหานิทเทส จุลนิทเทส แต่งอธิบายธรรมะในสุตตนิบาต ตอนอัฏฐวัคคิกะกับตอนปรายวรรค ส่วนคัมภีร์ปฏิสัมภิทามัคค์อธิบายปรมัตถธรรมที่สุขุมมาก ในฝ่ายสันสกฤตนิกายสรวาสติวาทก็มีอภิธมฺเม รูปเค้าเดียวกันคือคัมภีร์อภิธรรมสังคีติบรรยายปาทศาสตร์ของพระสารีบุตร และคัมภีร์อภิธรรมสกันธปาทศาสตร์ของพระโมคคัลลานะ ที่ว่าเหมือนกันก็คือคัมภีร์ทั้งสองมีลีลาแก้พระสูตรอีกทีหนึ่ง

ส่วนอภิวินเย หรืออภิวินัย ก็ได้แก่การปุจฉาวิสัชนา อธิบายอรรถะแห่งพระวินัย ถ้าจะชี้ก็ขอชี้คัมภีร์มหาวิภังค์, ภิกขุนีวิภังค์ และคัมภีร์บริวาร มหาวิภังค์ และคัมภีร์วิภังค์ ยังเจอพระพุทธพจน์กับถ้อยคำของพระสาวกสาวิกา อธิบายพระพุทธพจน์อีกต่อหนึ่ง ส่วนคัมภีร์บริวารเป็นประชุมอธิบายข้อความสำหรับวินิจฉัยพระวินัย ตั้งเป็นรูปกระทู้แล้วอธิบายมีลักษณะเป็นอภิวินัยอย่างสมบูรณ์

๓. สมัยแยกจากพระสูตรเป็นอีกปิฎกหนึ่ง

แม้ อภิธมฺเม อภิวินเย จะมีมาสมัยเดียวกันก็จริง แต่เนื่องด้วยเรื่องของวินัยเป็นระเบียบแบบแผนกำหนดไว้ไม่สู้จะมีปัญหาที่ต้องขบคิดให้พิสดาร ผิดกับความคิดและทัศนะทางธรรมะ ซึ่งมีอาณาบริเวณแห่งจินตนาการกว้างขวางมากตามความรู้ความเข้าใจของบุคคล ฉะนั้นเรื่อง อภิธมฺเม จึงพัฒนาไปไกลกว่าเรื่อง อภิวินเย ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑-๓ พระสาวกได้รวบรวมข้ออภิปรายธรรมนิเทสต่างๆ จัดขึ้นเป็นปิฎกที่สามคืออภิธรรมปิฎก ต่างคณะต่างรวบรวม ฉะนั้นพระอภิธรรมปิฎกของนิกายต่างๆ จึงหาเหมือนกันไม่ แต่ปัจจุบันนี้อภิธรรมปิฎกยังคงมี

เหลืออยู่ ๓ นิกาย ที่เรียกได้ว่าพอแก่การศึกษาคืออภิธรรมปิฎกฝ่ายบาลีของนิกายเถรวาท ๑ พระอภิธรรปิฎกฝ่ายสันสกฤตของนิกายสรวาสติวาท ๑ และพระอภิธรรมปิฎกของลัทธิมหายาน ๑ สำหรับฝ่ายเถรวาทมีสมบูรณ์กว่าเพื่อน คือมีพร้อมทั้งอรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา และโยชนา ฝ่ายสันสกฤตอันดับสองก็แปลสู่จีนพากย์เป็นส่วนมาก ฝ่ายสันสกฤตอันดับสองก็แปลรักษาไว้ในจีนพากย์ไว้ได้มาก แต่พระอภิธรรมของลัทธิมหายานเป็นของกำเนิดขึ้นเมื่อพุทธศตวรรษที่ ๕ ล่วงแล้ว และไม่จัดเป็นปิฎก เพิ่งมาจัดขึ้นต่อภายหลังอีกนาน เรียกกันว่า “ศาสตร์” (หลุง) เป็นรจนาของคณาจารย์ต่างๆ แห่งมหายาน มีพระนาคารชุน, พระอสังคะ, พระวสุพันธุ เป็นอาทิ ฉะนั้น ถ้าจะว่าไปแล้วก็เหลือพระอภิธรรมปิฎก ๒ นิกายเท่านั้น คือนิกายเถรวาทกับนิกายสรวาสติวาท ที่จัดได้ว่าเป็นของเก่าสืบมาแต่สมัยที่สอง

๔. สมัยรวบรวมสารัตถะแห่งพระอภิธรรม

จำเดิมนับแต่มีพระอภิธรรมขึ้นเป็นเอกเทศ รวมเป็นพระไตรปิฎกโดยสมบูรณ์แล้ว พัฒนาการแห่งความคิดในหลักธรรมก็ยิ่งเจริญไปไกล คณาจารย์ฝ่ายอภิธรรมิกะได้ขยายแนวอธิบายสภาวธรรมตามทัศนะของท่านให้พิสดารกว้างขวาง และมีการโต้แย้งมติในระหว่างคณาจารย์ด้วยกัน ละเอียดซับซ้อนออกไปเรื่อยๆ จึงเป็นการยากแก่นักศึกษาที่มีเวลาจำกัดในการซึมซาบพระอภิธรรมได้ ฉะนั้นจึงมีคณาจารย์ที่เล็งเห็นความลำบากในเรื่องนี้ ได้เก็บเอาสารัตถะสำคัญแห่งพระอภิธรรมปิฎกออกมาเรียบเรียงใหม่ให้ย่นย่อ เพื่อเป็นอุปกรณ์พาให้นักศึกษาเข้าถึงปิฎกนี้โดยง่าย คัมภีร์ประเภทนี้มักแต่งเป็นคาถาอันไพเราะสะดวกแก่การท่องจำ และมีคำอธิบายคาถากำกับด้วยเป็นร้อยแก้ว บางทีก็รจนาเป็นความเรียงแก้พระพุทธพจน์บทใดบทหนึ่ง ในนิกายเถรวาทคัมภีร์ประเภทนี้มีชื่อโด่งดังมาก เห็นจะเป็น “วิสุทธิมัคค์ปกรณ์พิเศษ” ของพระพุทธโฆษะ “อภิธัมมาวตาร” ของพระพุทธทัตตะ และ “อภิธัมมัตถสังคหะ” ของพระอนุรุทธาจารย์ ในฝ่ายนิกายสรวาสติวาทก็มี “สังยุกตาภิธรรมหฤทัย” ของพระธรรมตร “อภิธรรมโกศะ” ของพระวสุพันธุ เป็นต้น

ต่อมานักศึกษาปกรณ์เหล่านี้ ยังเห็นว่าบางตอนท่านกล่าวไว้รวบรัด ยากที่จะเข้าใจ จึงเกิดมีคันถรจนาจารย์อีกพวกหนึ่ง แต่งขยายอรรถที่ลี้ลับในปกรณ์ดังกล่าวออกมาอีก

พระอภิธรรมมีลักษณะพิเศษ ประกอบด้วยทฤษฎีและกฎเกณฑ์ทางสภาวธรรมอย่างพิสดาร เป็นวิทยาศาสตร์ทั้งด้านนามและด้านรูป และเป็นอภิปรัชญาซึ่งไม่มีในคัมภีร์ของศาสนาอื่นใด พระอภิธรรมจึงต้องศึกษาด้วยการถ่ายทอดทำความเข้าใจเป็นพิเศษจากอาจารย์ ก็ผู้ที่ทรงในพระอภิธรรมได้ ข้าพเจ้ารับรองได้ว่าผู้นั้นจะไม่เป็นมิจฉาทิฏฐิ จักทวีศรัทธาปสาทะในพระพุทธศาสนายิ่งขึ้น บัดนี้วงการปริยัติศึกษาของเราได้สนใจเล่าเรียนพระอภิธรรมแพร่หลาย จึงนับเป็นลาภอันประเสริฐแห่งพุทธบริษัทผู้ใคร่ในการศึกษาทั้งหลายโดยแท้.

ปกติวาที สมวายวาที

ในคัมภีร์บาลีวิสุทธิมรรค ซึ่งเป็นปกรณ์วิเศษที่สำคัญที่สุดของพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท จนเกือบจะกล่าวได้ว่านักปริยัติผู้ใดที่ไม่ได้ผ่านปกรณ์นี้แล้วยังนับเป็นนักปริยัติที่สมบูรณ์ไม่ได้ ทั้งนี้เพราะวิสุทธิมรรคปกรณ์ได้รวบรวมหลักธรรมสำคัญบรรดามีในพระไตรปิฎกฝ่ายเถรวาทมาอธิบายไว้หมด คืออธิบายตามลำดับแห่งศีล สมาธิ ปัญญา โดยพิสดาร หรือกล่าวโดยอีกนัยหนึ่งเป็นหนังสือรวมสาระของพระวินัย พระสูตร พระอภิธรรม ไว้ในนิพนธ์เดียว เฉพาะในวงการศึกษาพระปริยัติของไทย ได้จัดคัมภีร์นี้ไว้เป็นหลักสูตรของการศึกษาพระบาลี ประโยค ป.ธ.๘ เนื่องด้วยเป็นคัมภีร์สำคัญและพิสดารมาก จึงมีธรรมะที่ลึกซึ้งต้องขบต้องคิดมากมายหลายแห่ง บทความนี้จะขอยกอาคตสถานธรรมะที่น่าขบคิดมาแสดงสัก ๒ แห่งคือ ในตติยภาคอันเป็นภูมิปัญญานิทเทส ตอนอินทรีย์สัจจนิทเทส พระพุทธโฆษาจารย์ ผู้รจนา ได้อธิบายสภาพแห่งอริยสัจจ์ ๔ ว่าต่างอริยสัจจ์ย่อมธำรงสภาพของตนไม่ปะปนกันกับอริยสัจจ์อื่น มีข้อความตอนหนึ่งว่า “นิโรธสุญฺญานิ วา ติณี นิโรโธ จ เสสตฺตยสุญฺโญ ฯ ผลสญฺโญ วา เอตฺถ เหตุ สมุทเย ทุกฺขสฺสา ภาวโต มคฺเค จ นิโรธสฺส ฯ น ผเลน สคพฺโภ ปกติ วาทีนํ ปกติวิย ฯ เหตุสุญฺญญฺจ ผลํ ทุกฺขสมุทยานํ นิโรธ มคฺคานญฺจ อสมวายา ฯ น เหตุสมเวตํ เหตุผลํ สมวายวาทีนํ ทฺวิอณุกาทิ วิยฯ”

แปลว่า “อีกอย่างหนึ่ง สัจจะที่สูญจากนิโรธมี ๓ อย่าง และนิโรธก็สูญจากสัจจะที่เหลือทั้ง ๓ สิ่งที่สูญจากผลย่อมเป็นเหตุในที่นั้น เพราะในสมุทัยไม่มีทุกข์และในมรรคก็ไม่มีนิโรธ ข้อนี้ย่อมไม่เหมือนกับคำว่า “ปกติ” ของพวกปกติวาที ที่ถือว่ามีเหตุผสมอยู่กับผล อนึ่ง สิ่งที่สูญจากเหตุย่อมเป็นผล เพราะทุกข์กับสมุทัยและนิโรธกับมรรคย่อมไม่ร่วมกัน ข้อนี้ย่อมไม่เหมือน “อณู ๒ ตัว” เป็นต้นของพวกสมวายวาที ที่ถือว่าสิ่งที่ประกอบอยู่กับเหตุชื่อว่าเหตุและผล”

และในตอนแก้ปฏิจจสมุปบาท ท่านพุทธโฆษาจารย์ได้ถกถึงปัญหาว่า อวิชชานั้นเป็นอย่างเดียวกันกับปกติของพวกปกติวาทีหรือไม่ มีข้อความดังนี้

“กสฺมา ปเนตฺถ อวิชฺชา อาทิโต วุตฺถา กึ ปกติวาทีนํ ปกติ วิย อวิชฺชาปิ อการณํ มูลการณํ โลกสฺสาติ ฯ น อการณํ ฯ อาสวสมุทยา อวิชฺชาสมุทโยติ หิ อวิชฺชาย การณํ วุตฺตํ ฯ” แปลว่า “ก็เพราะเหตุไฉน ท่านจึงกล่าวอวิชชาไว้เป็นข้อต้น แม้อวิชชานี้ก็เป็นสิ่งซึ่งไม่มีเหตุ แต่เป็นต้นเหตุเดิมของโลกดุจปกติของพวกปกติวาทีอย่างนั้นฤา? วิสัชนาว่า เปล่าเลย อวิชชานี้ใช่ว่าจักปราศจากเหตุก็หามิได้ เพราะท่านกล่าวเหตุของอวิชชาไว้ว่า เพราะความเกิดขึ้นแห่งอาสวะ จึงได้เกิดอวิชชา”

อาคตสถาน ๒ แห่งซึ่งยกมาแสดงนี้ เป็นข้อความเปรียบเทียบธรรมะของพระพุทธศาสนากับลัทธิศาสนาอื่น ๒ ลัทธิ คือลัทธิปกติวาที และลัทธิสมวายวาที ลัทธิทั้ง ๒ คืออะไร? มีคติธรรมอย่างไร? ถ้าเราได้ศึกษาพิจารณาเปรียบเทียบ จะอำนวยความซาบซึ้งในอรรถรสของธรรมะตอนนี้ยิ่งขึ้น คำว่า “ปกติ” ในบาลีตรงกับคำ “ประกฤติ” ในสันสกฤต ก็ประกฤตินี้เป็นหัวข้อธรรมอันหนึ่งของลัทธิสางขยะนั่นเอง ส่วนคำ “สมวาย” ซึ่งแปลว่ารวมเข้าไว้ ปรากฏว่าเป็นหลักธรรมสำคัญอันหนึ่งของลัทธิไวเศษิกนิกาย ปรัชญาอินเดียอีกนิกายหนึ่ง ลัทธินี้ได้ให้ความสำคัญแก่ปรมาณู ซึ่งในวิสุทธิมรรคเรียกเป็นอณูไว้มาก ฉะนั้น สมวายวาทีก็คือพวกนับถือลัทธิไวเศษิกนั่นเทียว ประเทศอินเดียเป็นแดนเกิดแห่งศาสนาลัทธิปรัชญาของโลกที่วิเศษ มีพระพุทธศาสนาซึ่งเป็นศาสนาแห่งปัญญาและเหตุผลที่สมบูรณ์ นอกจากนี้ยังมีลัทธิปรัชญาอีกมากหลาย มีคติธรรมที่ใกล้เคียงกันและแตกต่างกันอย่างกับขาวกับดำก็มี นอกจากศาสนาพราหมณ์ ศาสนาเชน ซึ่งเป็นศาสนาเก่าแก่แล้ว ยังมีปรัชญาสำคัญอยู่ ๖ ลัทธิ ซึ่งมีมูลจากศาสนาพราหมณ์ เรียกว่า “บัฑทรรศนะ” คือความเห็น ๖ อย่าง มีดังนี้

๑. ลัทธิสางขยะ มีเจ้าลัทธิชื่อกบิล

๒. ลัทธิโยคะ มีเจ้าลัทธิชื่อปตัญชลี

๓. ลัทธิยายะ มีเจ้าลัทธิชื่อโคตรมะ

๔. ลัทธิไวเศษิกะ มีเจ้าลัทธิชื่อกณาท หรือโอลุกกะ

๕. ลัทธิมีมางษา มีเจ้าลัทธิชื่อไชมินิ

๖. ลัทธิเวทานตะ มีเจ้าลัทธิชื่ออวยาส หรือพาทรายณะ

ในที่นี้ผู้เขียนจะอธิบายเฉพาะลัทธิสางขยะ กับไวเศษิกะที่เกี่ยวข้องถึงเท่านั้น

ลัทธิสางขยะ

ลัทธินี้มีอายุเก่าแก่มาก คือมีมาก่อนพุทธกาลนานไกล พระบรมศาสดาของเราเมื่อเป็นพระโพธิสัตว์แสวงหาโพธิญาณอยู่ ได้เคยศึกษาเจนจบลัทธินี้ในสำนักอาฬารดาบส หรืออารฑดาบสในพากย์สันสกฤต จนกระทั่งดาบสผู้ถ่ายทอดลัทธิสางขยะรูปนี้ออกปากทูลให้พระองค์อยู่ช่วยเป็นเจ้าลัทธิประกาศคติธรรมต่อไป แต่พระองค์ปฏิเสธเพราะไม่ทรงเลื่อมใสในหลักปรัชญา เห็นว่ายังไม่เป็นที่สิ้นสุดของทุกข์โดยแท้ รายละเอียดในเรื่องนี้มีปรากฏในคัมภีร์สันสกฤตชื่อ “พุทธจริต” ของพระอัศวโฆษ ในคัมภีร์ฝ่ายบาลีบอกแต่ว่าทรงศึกษาจบในลัทธิของอาฬารดาบสเท่านั้น มิได้บ่งชัดว่าเป็นลัทธิสางขยะ การที่กำหนดระยะกาลแห่งกำเนิดลัทธิสางขยะนั้นยาก เอากันว่ามีมาก่อนพุทธกาลหลายร้อยปี พระฤาษีผู้เป็นต้นลัทธิเล่าตามประวัติมีปรากฏถึง ๓ คน ที่มีชื่อว่ากบิล แต่น่าจะเป็นผู้เดียวกับพระกบิลฤาษี ซึ่งได้สละที่อาศรมในป่าหิมพานต์ให้พระราชโอรสของพระเจ้าโอกกากราช สร้างนครกบิลพัสดุ์ขึ้นนั้นเอง และในปัจฉิมวาระแห่งชีวิตกบิลมุนีผู้นี้ ได้มาตั้งอาศรมที่ปากน้ำแม่คงคา สั่งสอนลัทธิสางขยะด้วย

ในปกรณ์โบราณของชาวจีน เรียกกบิลมุนีว่า อึ้งเท่าเซียน แปลว่าฤาษีศีรษะเหลือง หรือเรียกว่า อึ้งเซกเซียน แปลว่าฤาษีผิวสีเหลือง ซึ่งเป็นการแปลถอดอรรถจากคำว่า กบิล นำให้เกิดความคิดว่ากบิลมุนีจะไม่ใช่ชาวอารยัน แต่จะเป็นมงโกลกระมัง? เพราะทำเลภูมิฐานแถบภูเขาหิมาลัยครั้งสมัยเก่าก่อนมาแล้ว มีพวกชาวป่าชาวเขาเผ่าต่างๆ อยู่มาก รวมทั้งพวกเผ่ามงโกลด้วย ซึ่งจะอพยพเข้ามาทางธิเบต หรือจะเป็นด้วยกบิลมุนีอยู่ป่า อาบว่านยาทาขมิ้น จนว่านยาจับผิวเป็นสีทองก็สุดแต่จะสันนิษฐานเถิด อย่างไรก็ดี ในคัมภีร์สุวรรณสัปตติศาสตร์ แต่งโดยอิศวรกฤษณะ อธิบายคติธรรมของฤาษีกบิลแปลสู่จีนพากย์ โดยพระภิกษุปรมัตถะชาวอินเดีย (พ.ศ.๑๑๐๐-๑๑๑๒) เรียกว่า “กิมชิดจับหลุง”

ได้เล่าประวัติการสืบทอดของลัทธิสางขยะ ซึ่งควรจะทราบไว้ประดับความรู้ว่า เมื่อดึกดำบรรพ์มาแล้ว กาลครั้งหนึ่งฤาษีผู้นี้ได้ถือกำเนิดขึ้นท่ามกลางนภากาศ (คงเป็นอุปปาติกกำเนิด) เมื่อเกิดแล้วก็บริบูรณ์ด้วยคุณ ๔ ประการคือ ธรรม ๑, ปรัชญา ๑, ไวราคี ๑, อิศวร คือความเป็นใหญ่อิสระ ๑ กบิลมุนีได้เห็นส่ำสัตว์จมอยู่ในความทุกข์จึงเกิดความกรุณา ตั้งลัทธิสางขยะขึ้นเพื่อสอนสัตว์ให้พ้นทุกข์ โดยสั่งสอนมอบหมายลัทธิแก่พราหมณ์คนหนึ่งชื่ออสุรี (เรียกตามโคตร) ผู้ซึ่งบำเพ็ญตบะมาได้ ๓ พันปี อสุรีพราหมณ์ได้มอบลัทธิไว้ให้ปัญจะศิกษ์ ฤาษีปัญจศิกษ์ได้อรรถาธิบายลัทธิออกไปสำเร็จเป็นคาถาหกหมื่นโศลก แล้วมอบหมายแก่สาวกสืบทอดกันมาอีก ๓ คน ถึงอิศวรกฤษณะซึ่งเป็นเจ้าลัทธิอันดับที่ ๗ นับจากกบิลมุนีเป็นต้นมา อิศวรกฤษณะเห็นว่าคาถาหกหมื่นโศลกปัญจศิกษ์จะมากไป ยากแก่การเข้าถึง จึงรวบรัดตัดตอนเอาแต่ที่สำคัญเหลือ ๗๐ โศลก (หรือ ๗๒ โศลก) สืบมาจนถึงทุกวันนี้ คือคัมภีร์สุวรรณสัปตติศาสตร์นี้แล นอกจากนี้ยังกล่าวอีกว่าคัมภีร์สางขยะสูตร และคัมภีร์ตัตวะสมาส เป็นนิพนธ์ของกบิลมุนี แต่ก็ยังเป็นปัญหาที่จะต้องวินิจฉัยว่าเป็นข้อเท็จจริงเพียงใด มีผู้รู้ที่ยังไม่รับรองคำกล่าวนี้ว่าเป็นความจริง คัมภีร์ของลัทธิสางขยะที่มีอายุเก่าแก่และเชื่อได้ในบุคคลผู้แต่ง เห็นจะเป็นคัมภีร์สางขยะการิกาของอิศวรกฤษณะ ซึ่งปรากฏขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๐ คัมภีร์เล่มนี้มีโศลก ๗๒ โศลก ส่วนอธิบายสางขยะการิกาในพากย์จีนมีคัมภีร์สุวรรณ สัปตติศาสตร์ ดังกล่าวมาแล้ว นอกจากนั้นในอินเดียยังมีอรรถาธิบายอีกหลายปกรณ์ เช่น คัมภีร์สางขยะการิกา, ภาสยะ คัมภีร์สางขยะตัตวะวิลาส ฯลฯ เป็นอาทิ

หลักธรรม

บัดนี้จักได้อธิบายลัทธิสางขะ โดยแปลอย่างสังเขปจากคัมภีร์สุวรรณสัปตติศาสตร์ ลัทธินี้เช่นเดียวกับลัทธิปรัชญาอินเดียทั่วไป ส่วนมากที่พยายามค้นหาสมุฏฐานของโลกและบุคลิกชีพว่าโลกนี้มาจากไหน? และจักดับไปโดยอาการอย่างใด? บุคลิกชีพนั้นคืออะไร? เพราะฉะนั้นคำตอบของลัทธิสางขยะต่อปัญหาดังกล่าว

จึงสำเร็จขึ้นโดยคำอรรถาธิบายว่า มีสภาวะที่ดำรงโดยตัวของมันเอง อยู่อย่างเอกเทศ ๒ อย่างคือ ประกฤติซึ่งเป็นอวิญญาณวัตถุ ๑. และปุรุษะซึ่งเป็นวิญญาณวัตถุ ๑ สำหรับประการแรกเป็นคำตอบข้อถามปัญหาแรก ส่วนประการหลังเป็นคำตอบข้อถามปัญหาที่สอง โดยประการดังกล่าวหลักลัทธิสางขยะจึงเป็น ทฺไวตวาท หรือ ทฺวินิยม ซึ่งถือความจริงแท้ ๒ ประการคือ ประกฤติและปุรุษะ เป็นจุดตั้งต้นของปรัชญา ประกฤติตามศัพท์แปลว่าสิ่งที่กระทำโดยแพร่หลายทั่วไป คือสภาพหลังงานซึ่งจะดลบันดาลให้มีปรากฏการณ์แห่งโลกขึ้น ส่วนปุรุษะเล่าคืออาตมันหรืออัตตาของแต่ละชีวิตนั่นเอง ปุรุษามีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า เขตตัญญู มีอยู่เป็นจำนวนมากในทุกๆ สัตวชีพ ปุรษะไม่ใช่มโนหรือประสาท แต่เป็นภาวะที่ลึกซึ้งกว่านั้น เป็นภาวะบริสุทธิ์คงที่ไม่แปรผันเป็นอมฤต แต่เนื่องด้วยภายหลังปุรุษะเกิดไร้สันโดษขาดความวิเวก หลงผิดเข้าไปร่วมกับประกฤติ จึงถูกกระแสพลังของประกฤติดูดเข้าไว้เหมือนแม่เหล็กดูดเหล็ก ประกฤติได้สำแดงโลกิยธรรมอันเป็นมายาหุ้มห่อปุรุษะ กระทำให้ปุรุษะเกิดความหลงเข้าใจว่าตนเป็นสิ่งไม่บริสุทธิ์ และเกิดการเสวยสุขทุกข์ในโลกิยธรรม วัฏฏสงสารจึงได้เป็นไป อันที่จริงปุรุษะย่อมดำรงภาวะบริสุทธิ์ดั้งเดิมของตนมิได้แปรผัน แม้ประกฤติในขณะที่ถูกบดบังด้วยโลกิยธรรมจะเปลี่ยนไปก็เป็นการชั่วคราว และทั้งไม่สามารถทำลายสถานะเดิมของปุรุษะได้ สภาพของปุรุษาย่อมทรงไว้ซึ่งความไร้ผูกมัด (น พธฺยเต) เมื่อไม่ถูกผูกมัดจึงย่อมไม่มีการพ้น (นมุจฺยเต) และไม่มีการเปลี่ยนแปลงหมุนเวียนด้วย (น สํสรต) เปรียบเหมือนนาย ก. แสดงละครเป็นตัวเอกหรือผู้ร้ายตามบทบาทของเรื่อง แต่นาย ก. จะได้กลายเป็นพระเอกหรือผู้ร้ายจริงก็หาไม่ นาย ก. ย่อมดำรงภาวะเป็นนาย ก. อยู่นั่นเอง แม้จะเปลี่ยนแสดงเป็นตัวละครสักกี่ครั้งก็ตาม อนึ่ง การที่ปุรุษะสัมพันธ์กับประกฤติอุบัติการณ์แห่งโลก จึงปรากฏนั้นโดยลักษณะทั้งประกฤติและปุรุษะมีสภาพมิได้เหมือนกัน สิ่งที่ไม่เหมือนกันจักสัมพันธ์กันได้อย่างไร? คัมภีร์สุวรรณสัปตติศาสตร์เฉลยว่าเหมือนพระราชากับราษฎร ข้อเท็จจริงมีอยู่ว่า อันพระราชาจักดำรงฐานะเป็นกษัตริย์โดยสมบูรณ์มิได้เลยถ้าพระองค์ปราศจากแว่นแคว้นอาณาประชาราษฎร์ ส่วนทวยประชาเล่าย่อมมีความจำนงจำนงหวังในการพิทักษ์รักษา ให้ความร่มเย็นจากการปกครองของพระราชา อนึ่ง ดังนิทานโบราณ

เล่ากันมาว่ามีคณะพาณิชย์เดินทางไปค้าขายยังแคว้นอุชเชนี ในระหว่างทางถูกกองโจรตีปล้น พ่อค้าเหล่านั้นพากันหนีเอาตัวรอด ทิ้งบุรุษไว้ ๒ คนๆ หนึ่งตาบอดอีกคนหนึ่งขาหัก บุรุษทั้งสองจึงผนึกกำลังกัน โดยคนขาหักขึ้นขี่หลังคนตาบอดคอยบอกหนทางเดินให้ ในที่สุดทั้งสองคนก็ได้ลุถึงภูมิลำเนา ความสัมพันธ์ระหว่างปุรุษะและประกฤติก็มีนัยเดียวกัน ปุรุษะเหมือนคนขาหัก ประกฤติเหมือนคนตาบอดถึงกระนั้นปุรุษะก็เป็นเหมือนผู้เสวยหรือผู้รู้เท่านั้น หน้าที่ส่วนสำคัญในการสร้างโลกตกเป็นของประกฤติ ดุจคนตาบอดทำหน้าที่ออกแรงเดิน ประกฤติจึงเป็นมูลการณะเป็นประธานของโลกิยธรรม ในการที่ประกฤติสำแดงวิการแห่งปริณามธรรมออกมาก็เพราะอำนาจแห่งตรีคุณ คือคุณทั้ง ๓ มีสตฺวาคุณ รชสฺคุณ, ตมสฺคุณ, (เทียบโลภะโทสะ โมหะ) ซึ่งมีในประกฤติ ตรีคุณทั้งหมดระคนผสมกันจึงเกิดวิการออกมาเป็นมหัตหรือพุทธิ จากนั้นจึงเกิดอหังการ แล้วเกิดปัญจตันมาตร ๕ ปัญจมหาภูติ ๕ ปัญจญาณินทรีย์ ๕ ปัญจกัมมินทรีย์ ๕ และมนัส ๑ รวม ๒๓ อย่าง เรียกว่าตัตวะ ๒๓ อันเป็นวิการธรรม ส่วนประกฤติซึ่งเป็นมูลกำเนิดและปุรุษะซึ่งเป็นภาวะที่มีอยู่ด้วยตัวของมันเอง มิได้เกิดจากเหตุอื่นก็เป็นตัตวะด้วย รวม ๒๕ ตัตวะ เป็นข้อธรรมของลัทธินี้ ตัตวะเหล่านี้มีรายละเอียดอีกมาก แต่เนื่องด้วยบทเขียนนี้มีจุดประสงค์เล็งไปในเรื่องมูลการณะของโลก ดังท่านพุทธโฆษะอ้างถึงในปกรณ์ของท่าน ข้าพเจ้าจึงของดอธิบายตัตวะอื่น ขออธิบายเฉพาะประกฤติอันเป็นมูลการณะเท่านั้น ลัทธิสางขยะถือว่าปริณามธรรม หรือสิ่งอันสำแดงออกมาจากมูลประกฤติจำต้องมีอำนาจคือความความสามารถที่เป็นไปได้อย่างนั้นอยู่ในประกฤติก่อนแล้ว มิฉะนั้นก็หาอาจสำแดงปรากฏการณ์ใดๆ ขึ้นได้ไม่ นั่นคือผลย่อมจะต้องมีอยู่ในเหตุ ลัทธินี้จึงมีชื่อเรียกอีกหนึ่งว่า “พวกถือว่าผลมีอยู่ในเหตุ” ข้อพิสูจน์มีอยู่ ๕ ประการดังนี้

๑. ในการสกัดหาน้ำมันจากพืชผล เช่น น้ำมันละหุ่ง เป็นต้น เราจำต้องสกัดจากผลละหุ่ง ไม่สกัดจากเม็ดทราย ทั้งนี้ก็เนื่องด้วยเม็ดทรายไม่มีภาวะธรรมที่จะอำนวยน้ำมันให้เราได้ ตรงกันข้าม ผลละหุ่งซึ่งมีภาวะธรรมแห่งความเป็นน้ำมันอยู่ในตัวของมัน กล่าวคือ ผลย่อมมีอยู่แล้วในเหตุ

๒. ในกรณีนี้ เราจักถวายนมเปรี้ยวแด่สมณพราหมณ์ เราไม่สามารถปรุงนมเปรี้ยวได้จากน้ำปกติสามัญ แต่จำต้องอาศัยนมสดเป็นปทัฏฐาน ทั้งนี้ก็เพราะนมสดมีภาวะธรรมที่จะสำเร็จเป็นนมเปรี้ยวได้ นั่นก็คือผลได้มีอยู่ในเหตุ

๓. ถ้าหากถือว่า ผลหาไม่ได้ในเหตุ กระนั้นเราก็ควรคั้นสกัดน้ำมันได้จากก้อนหิน หรือถลุงทองได้จากต้นไม้ แต่ข้อเท็จจริงมิได้เป็นไปได้เลย เพราะสิ่งเหล่านั้นมิได้มีผลดังเราปรารถนาอยู่ในตัวของมัน จึงไม่อาจอำนวยให้ได้ เราจักต้องเสาะแสวงหาจากสิ่งที่มีผลในเหตุนั้นโดยตรง

๔. ช่างปั้นหม้อดิน ย่อมปั้นหม้อดินจากดิน ไม่สามารถปั้นหม้อจากผ้าได้ ทั้งนี้เพราะดินย่อมมีความสามารถที่จะเป็นหม้อเป็นคนโทได้ ผลจึงชื่อว่ามีอยู่ในเหตุ

๕. ผลย่อมมีลักษณะไม่ไกลจากเหตุ และจำต้องสืบเนื่องมาแต่เหตุของตน เช่น เมล็ดข้าวย่อมมาจากต้นข้าว ไม่มาจากต้นไผ่ ดังนั้นผลจึงมีอยู่ในเหตุแน่นอน

ลัทธิสางขยะ สรุปว่าในการหลุดพ้นจากสังสารทุกข์ปุรุษะจะต้องเกิดญาณรู้จักภาวะดั้งเดิมของตน และเข้าใจภาวะของประกฤติโดยถ่องแท้ ถอนตนเองให้ออกจากความสัมพันธ์กับประกฤติ นั่นคือวิมุกติภาพในอุดมทัศน์ของลัทธิปกติวาทนี้

ลัทธิไวเศษิกะ

ลัทธินี้ แม้จะมีอายุใหม่กว่าลัทธิสางขยะ แต่ก็เป็นปรัชญาสำคัญคู่เคียงกับลัทธิสางขยะ ในปกรณ์พระพุทธศาสนาฝ่ายสันสกฤต เมื่อจะวิพากษ์วิจารณ์มติของพาหิรลัทธิ มักจะยกลัทธิทั้งสองไว้คู่กันเสมอ โอลุกกะ หรือ กณาทมุนี ผู้ตั้งลัทธิไวเศษิกะ มีประวัติคลุมเครือ กล่าวกันว่า ผู้มักน้อยปรารถนาวิเวกมาก จนในเวลากลางวันอยู่แต่ในป่าลึก ด้วยต้องการหลีกผู้คน เวลากลางคืนจึงออกเที่ยวเก็บเมล็ดข้าวโพด ที่ตกเรี่ยราดตามท้องไร่ท้องนากินเป็นอาหาร โอลุกกะได้บำเพ็ญฌานจนลุอภิญญาทั้ง ๕ มีอายุยืนเป็นทิพย์ และได้แต่งคัมภีร์ไวเศษิกสูตร ประกาศปรัชญาของตนในพากย์จีน มีปกรณ์ของลัทธินี้อยู่ในเล่มหนึ่งชื่อ “ไวเศษิกทศทารุถศาสตร์” (เซ่งจงจับกู้หงีหลุง) แปลจากสันสกฤต โดยพระสมณะเฮี่ยงจัง เมื่อ พ.ศ.๑๑๙๑

หลักธรรม

ลัทธิไวเศษิกะ อธิบายสภาวธรรมออกเป็นประเภทต่างๆ เรียกว่า ปทารฺถ (ปท+อรรถ) ในสมัยแรกเริ่มแบ่งไว้เพียง ๖ ปทารฺถ เรียกว่า ษัฑปทารฺถ หรือ ๗ ปทารฺถ เรียกว่า สัปตปทารฺถ ต่อมามีอรรถกถาจารย์ชื่อ มติจันทระ ได้แต่งขยายออกไปเพิ่มรวม ทศปทารฺถ ๑๐ ประการ ในที่นี้จะอธิบายเพียง ๖ ปทารฺถ ตามแบบเก่าดังนี้

๑. ทฺรวฺยปทารฺถ ได้แก่สภาวะ ๙ ชนิดคือ ปฐวี, อาโป, เตโช, วาโย, อากาศ, กาล , เทศะ, อาตมัน, และมนัส. อาโป เตโช วาโย ซึ่งเป็นมหาภูต เป็นสิ่งที่หยาบ มีสภาพไม่เที่ยง เรียกว่า อนิยตปทารฺถ ส่วนอากาศ กาละ เทศะ อาตมัน และมนัส เป็นภาวะเที่ยง เรียกว่า นิยตปทารฺถ แต่แม้ในอนิยตปทารฺถ นั้นเอง ความจริงก็ประกอบขึ้นด้วยปรมาณู ซึ่งเป็นของเที่ยง เหตุที่มหาภูตทั้ง ๔ จำต้องอาศัยปัจจัยจากปรมาณูมาประกอบสัมพันธ์กันเข้า มหาภูตจึงไม่เที่ยง แต่สิ่งที่เข้ามาประกอบคือปรมาณูเป็นของเที่ยงแน่นอน กล่าวคือในวาระกัลปาวสาน ปรมาณูของธาตุทั้ง ๔ ต่างก็แยกย้ายจากกัน กระจัดกระจายไปทั่ว ดำรงความเที่ยงของมันอยู่ ต่อมาเมื่อกัลปสิทธิ คือกาลบังเกิดโลกหรือกัลป์อันเป็นสมัยอายุของโลกสมัยหนึ่งๆ ปรมาณูเหล่านี้ก็จะเข้ามารวมกันก่อรูปร่างเป็นโลกขึ้น เช่น ปรมาณู ตัวของวาโยมาสัมพันธ์กันเข้า แล้วเกิดการรวมตัวเป็นสิ่งหยาบขึ้นโดยลำดับ จนสำเร็จเป็นวาโยมหาภูตเกิดขึ้น การรวมของปรมาณูนั้นต้องตั้งแต่ ๒ ปรมาณูขึ้นไปเป็นปทัฏฐาน

๒. คุณปทารฺถ ได้แก่คุณสมบัติของ ทฺรวฺย เช่น รูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส สุข ทุกข์ ฯ มีด้วยกันทั้งหมดเป็นคุณ ๒๔ อย่าง

๓. กรรมปทารฺถ ได้แก่กิริยาต่างๆ เช่น การยืน เป็นต้น

๔. สามานยปทารฺถ ได้แก่ภาวะอันแท้จริงซึ่งมีอยู่ประจำใน ทฺรวฺย, คุณ, กรรม เช่นภาวะแห่งความเป็นมนุษย์ของนาย ก. และนาง ข. ทั้งสองคน คนหนึ่งเป็นบุรุษเพศ อีกคนหนึ่งเป็นสตรีเพศ ถึงกระนั้นทั้งสองคนก็มีภาวะเดียว ในข้อที่เป็นมนุษย์ด้วยกันเล่าว่ากณาทมุนี แสดงลัทธิมาถึงสามานยปทารฺถ ปัญจศิกษ์ ๆ ของเขาไม่เห็นพ้องกับเขา เพราะปัญจศิกษ์ถือว่าสามานยะจะถูกแยกออกเป็นภาวะอีกอันหนึ่ง

จาก ทฺรวฺย, คุณ, กรรม ไม่ได้ เช่นเมื่อเรากล่าวถึงปฐวี ย่อมหมายถึงสภาพแค่นแข็งซึ่งมีอยู่ในตัวปฐวีธาตุ ด้วยเราไม่สามารถแยกความแค่นแข็งออกจากปฐวีธาตุให้เป็นภาวะอีกอันหนึ่ง แต่กณาทมุนีจำต้องมีสภาวะสามานย์ต่างหาก มิฉะนั้นเราจักรู้สภาพที่เหมือนกันมิได้ ผลที่สุดศิกษ์ก็ยอมรับรองมติของกณาทด้วย

๕. วิเศษปทารฺถ ได้แก่ภาวะซึ่งประจำในสิ่งต่างๆ อันผิดแปลกจากกัน เช่น อาตมันย่อมต่างจากปรมาณูแห่งมหาภูต

๖. สมวายปทารฺถ ได้แก่ภาวะแห่งความสัมพันธ์รวมตัวกัน ทำให้เกิดปรากฏการณ์ขึ้น เช่น ความสัมพันธ์ของปรมาณูทำให้เกิดมหาภูตรูปทั้ง ๔ หรือความสัมพันธ์ของด้ายกับผืนผ้า อันว่าผืนผ้ามีปรากฏการณ์อยู่ก็เนื่องด้วยความสัมพันธ์อย่างถี่ยิบของเส้นด้ายจำนวนมาก

ปทารฺถทั้ง ๖ ได้หล่อเลี้ยงอาตมันไว้ เมื่อใดอาตมันพ้นจากการเกี่ยวพันกับปทารฺถได้ ย่อมลุถึงสภาพ อปวรรค (นิพพานในทัศน์ของลัทธิไวเศษิกะ)

มติของพระพุทธศาสนา

พระพุทธโฆษาจารย์ ผู้รจนาวิสุทธิมรรค ปรากฏตามประวัติว่าเป็นพราหมณ์โดยกำเนิด และได้ศึกษาแตกฉานในไตรเพทของพราหมณ์อย่างลึกซึ้ง ภายหลังจึงหันมาเลื่อมใสในพุทธศาสนา แล้วออกอุปสมบทเล่าเรียนเจนจบในพระพุทธวจนะจนเป็นคันถรจนาจารย์อันทรงเกียรติคุณเกริกก้อง ฉะนั้น จึงไม่มีปัญหาว่าไฉนท่านจึงสามารถนำลัทธิปรัชญาอื่นมาเปรียบเทียบกับพระพุทธธรรมได้ การเปรียบเทียบวิจารณ์ลัทธิปรัชญาอื่นกับพระพุทธธรรม ในปกรณ์ฝ่ายบาลีมีปรากฏน้อย แต่ในฝ่ายปกรณ์สันสกฤตอุดมมาก พิเคราะห์ดูเห็นจะเป็นด้วยปกรณ์วิเสสต่างๆ ฝ่ายบาลีส่วนมากรจนากันในลังกา ซึ่งเป็นอู่ของพระพุทธศาสนาที่เจริญรุ่งเรือง ผิดกันกับปกรณ์ฝ่ายสันสกฤต ซึ่งรจนากันบนแผ่นดินใหญ่คืออินเดีย ซึ่งพวกเจ้าลัทธิศาสนาอื่นๆ เจริญแข่งอยู่ พระคันถรจนาจารย์จึงต้องต่อสู้ในเชิงเผยแผ่คติธรรมโดยการเปรียบเทียบเพื่อให้ประจักษ์เหตุผล เฉพาะในวิสุทธิมรรคท่านชี้จุดแตกต่างของพระพุทธศาสนากับลัทธิสางขยะ มีประเด็นสำคัญอยู่ ๒ ข้อคือ

๑. เรื่องผลมีอยู่ในเหตุ โดยยกจตุราริยสัจจ์ขึ้นเปรียบกล่าวคือ ทุกขสัจจ์ สมุทัยสัจจ์ นิโรธสัจจ์ มรรคสัจจ์ ทั้ง ๔ นั้นย่อมเป็นเหตุผลอยู่ในตัว หาระคนปนเปอยู่ด้วยไม่ เช่น ทุกขสัจจ์ก็คงรักษาสภาพแห่งความทุกข์อยู่ จะเป็นเหตุแห่งทุกข์ไปด้วยก็หาไม่ สมุทัยสัจจ์เป็นเหตุ ทุกขสัจจ์เป็นผล นี้จัดเป็นสายโลกสมุทัย มรรคสัจจ์เป็นเหตุ นิโรธสัจจ์เป็นผล นี้จัดเป็นสายโลกนิโรธ และเพราะอริยสัจจ์ทั้ง ๔ ต่างไม่ก้าวก่ายกัน กิจในอริยสัจจ์จึงมี ๔ คือทุกขสัจจ์ต้องกำหนดรู้ (ปริญเญยกิจ) สมุทัยสัจจ์ต้องละให้ขาด (ปหานตัพพกิจ) นิโรธสัจจ์ต้องทำให้แจ้ง (สัจฉิกาตัพพกิจ) มรรคสัจจ์ต้องเจริญอบรม (ภาเวตัพพกิจ) ในปกรณ์พระพุทธศาสนาฝ่ายสันสกฤตกล่าวว่ากบิลฤาษีระลึกชาติได้ ๘ หมื่นกัลป์ เหนือขึ้นไปกว่านั้นระลึกไม่ได้ เมื่อระลึกไปถึงชาติที่วิสัยแห่งอำนาจฌานของตนจำอำนวยขีดสุด ต่อขึ้นไปก็บังเกิดความอนธกาล เลยเข้าใจว่าสภาพอันนั้นคือประกฤติเป็นมูลการณะของโลกไป ในคัมภีร์ทวาทศทวารศาสตร์ของพระนาคารชุน คณาจารย์ใหญ่ฝ่ายลัทธิมหายาน ได้วิพากย์ลัทธิสางขยะว่า การที่ลัทธิสางขยะถือว่าผลมีอยู่ในเหตุแล้ว เพียงแต่รอปัจจัยมากระตุ้น ก็จักปรากฏออกมาไซร้ ก็เมื่อผลได้มีแล้ว ไฉนจึงต้องมีการ “เกิด” อีกเล่า?” อันว่าสิ่งใดที่ไม่มีมาก่อน ภายหลังปรากฏว่ามีขึ้น จึงเรียกว่า “เกิด” ได้ เช่นหญิงสาวเมื่อยังมิได้สมรสกับชาย เราไม่อาจเรียกหญิงนั้นว่ามารดาของบุตรได้ เมื่อหญิงได้ให้กำเนิดบุตรเราจึงกล่าวได้ว่าหญิงนั้นเป็นมารดา อนึ่ง เราไม่สามารถจะกล่าวว่าหญิงทุกคนมีบุตรอยู่แล้วในครรภ์ของตนได้เลย ถ้าถือตามคติของลัทธิสางขยะว่ามีผลอยู่แล้วในเหตุเช่นนั้น มิกลายเป็นว่าบุตรมีอยู่ในครรภ์ของหญิงก่อนสมรสกับชายอย่างนั้นฤๅ? อนึ่ง เมื่อถือว่าในเหตุมีผลแล้ว ไฉนจึงต้องรอคอยปัจจัยมาประชุมกระตุ้นให้เกิดเล่า? อย่างนี้มิเป็นว่าในสมัยที่ปัจจัยทั้งหลายยังมิได้มาประชุมกระตุ้น ปัจจัยแต่ละปัจจัยนั้นปราศจากผลในตัวของมันกระนั้นฤๅ? ถ้าหากจะค้านว่าแต่ละปัจจัยโดยตัวของมันเองก็เป็นเหตุอันหนึ่ง มีผลอยู่ด้วยไซร้ เช่นนั้นก็มิพักต้องอาศัยการประชุมตกแต่งของปัจจัยทั้งหลายจึงเกิดขึ้นได้เลย เพราะคติของท่านถือว่าผลมีอยู่ในเหตุนั่นเอง

อนึ่ง ขอกระทู้ถามหน่อยเถอะว่า เหตุกับผลอยู่กันส่วนละขณะ หรืออยู่ร่วมกันพร้อมกัน ในขณะเดียวกันถ้าท่านถือว่าอยู่พร้อมกันขณะเดียวกันไซร้ ก็ไม่สามารถชี้

ลงไปได้ว่าส่วนใดเป็นเหตุเป็นผลได้เลย ทั้งนี้ก็เนื่องด้วยอย่างน้อยที่สุดก็ต้องมี ๒ ขณะตามความจริง คือขณะหนึ่งเป็นเหตุซึ่งก่อให้เกิดเป็นผลในขณะต่อมา เหตุจะต้องมีก่อน ผลจึงตามมา อนึ่ง การถือคติผลมีอยู่ในเหตุก็เหมือนจะพูดว่าคนโทดินมีอยู่แล้วในดิน หรือผืนเสื่อมีอยู่แล้วในต้นหญ้า แต่ข้อเท็จจริงเราไม่สามารถจะเห็นคนโทดินในก้อนดินได้เลย ฝ่ายลัทธิสางขยะค้านว่า การที่เราไม่เห็นผลในเหตุก็เนื่องด้วยยังมิได้มีวิการออกมาให้ปรากฏ จึงขอถามว่าวิการธรรมของท่านนั้นเป็นผลหรือไม่เล่า? หากท่านรับว่าวิการธรรมก็เป็นผลดุจกัน เมื่อเป็นเช่นนั้นเราก็ควรจะเห็นวิการธรรมในเหตุนั้นด้วยสิ ลัทธิสางขยะค้านว่า ในขณะที่ผลในเหตุยังไม่สำแดงปริณามธรรมออกมา จึงเป็นสภาพสุขุมละเอียด ไม่อาจปรากฏแก่เราได้ เมื่อเกิดขึ้นแล้วจึงกลายสภาพเป็นหยาบให้เราเห็นได้ บัดนี้ขอกระทู้ถามว่า คำแก้ตัวของท่านฟังไม่ขึ้น เพราะกลายเป็นว่าผลไม่มีอยู่ในเหตุไปเสียแล้ว กล่าวคือ ท่านถือว่าขณะที่ยังไม่เกิด มันเป็นสภาพสุขุมประณีต จึงไม่ปรากฏ เมื่อเกิดแล้วได้วิการเป็นภาวะหยาบขึ้นจึงปรากฏ เช่นนั้นไซร้ ภาวะหยาบซึ่งเป็นผลอันหนึ่งจึงไม่มีอยู่ในเหตุ ผิดคติของท่านเอง อีกประการหนึ่ง แม้ผลซึ่งมีอยู่ในเหตุอันยังมิได้เกิดขึ้น จักเป็นสิ่งสุขุมตามวาทะของท่าน จนไม่อาจปรากฏได้ ถึงกระนั้นก็ควรมีสัญลักษณ์บ่งปรากฏอยู่บ้าง เช่น เมื่อเราเห็นควันก็ย่อมเข้าใจว่าที่นั่นมีไฟ เป็นต้น แต่นี่เราไม่สามารถเห็นแม้สัญลักษณ์ของผลในเหตุเลย ฉะนั้นจึงสรุปได้ว่า ผลในเหตุจักมีอยู่ก็มิได้...

๒. ส่วนปรมาณูของลัทธิไวเศษิกะเล่า ในคัมภีร์วิชญาณมาตราสิทธิศาสตร์ ได้ค้านไว้ว่า ปรมาณูอันแท้เที่ยงของท่าน มีเทศะฤๅไม่? ถ้าหากมีเทศะก็หมายความว่ายังกินเนื้อที่อยู่ สิ่งใดที่ยังกินเนื้อที่ สิ่งนั้นย่อมไม่เป็นอันติมะ คือยังอาจแบ่งซอยลงไปได้อีก ถ้าท่านกล่าวว่าปรมาณูไม่มีเทศะ ถ้ากระนั้นไซร้ก็ไม่ต่างอะไรกับอากาศซึ่งเป็นสภาพว่างเปล่า จักรวมประชุมกันสำเร็จเป็นมหาภูตได้อย่างไร? นี่เป็นวาทะของอาจารย์ฝ่ายมหายาน แต่พระพุทธโฆษาจารย์ท่านมิได้แสดงทัศนะค้านไว้ เพียงแต่แสดงความแตกต่างระหว่างพระพุทธธรรมกับลัทธิทั้งสองเท่านั้น ในวิสุทธิมรรค อินทรีย์สัจจนิเทศ ชี้ความแตกต่างกันของพระนิพพานกับปรมาณูของลัทธิไวเศษิกะซึ่งท่านเรียกเป็นอณูว่า

“นิพฺพานฺเสว อณุอาทีนมฺปิ นิจฺจภาวาปตฺตีติ เจ ฯ น เหตุโน อภาวา ฯ นิพฺพานสฺส นิจฺจตฺตา เต นิจฺจา อิติ เจ ฯ น เหตุลกฺขณสฺส อนุปปตฺติโต ฯ นิจฺจา อุปฺปาทาทีนํ อภาวโต นิพฺพานํ วิยาติ เจ ฯ อนุอาทีนํ อสิทฺธตฺตา ฯ ยถาวุตฺตยุตฺติสภาวโต ปน อิทเมว นิจฺจํ รูปสภาวาติกฺกมโต อรูปํ อสิถิลปรกฺกมสิทฺเธน ญาณวิเสเสน อธิคมนิยตต สพฺพญฺญุวจนโต จ ปรมตฺเถน นาวิชฺชมานํ”

แปลว่า “ถ้าจะถามว่า ถ้ากระนั้นพระนิพพานก็ถึงซึ่งความเป็นของเที่ยงอย่างเดียวกันกับอณูเป็นต้น? ตอบว่ามิใช่เช่นนั้น เพราะพระนิพพานไม่มีเหตุให้เกิดขึ้น ถามว่าเพราะพระนิพพานนั้นเที่ยง อณูเป็นต้นเหล่านั้นก็เที่ยงเหมือนกัน? ตอบว่ามิใช่เช่นนั้นอีก เพราะอณูเป็นต้นเหล่านั้นมิได้เข้าถึงลักษณะของเหตุให้เกิดขึ้น ถามว่าอณูเป็นต้นเที่ยงเหมือนกับพระนิพพาน เพราะว่าไม่มีลักษณะมีความเกิดเป็นต้น? ตอบว่าไม่อย่างนั้น เพราะอณูเป็นต้นมิได้ยืนยันว่าเป็นจริง ก็โดยสภาวะอันชอบด้วยเหตุผลอย่างที่กล่าวมา พระนิพพานนี้นั่นแลจึงเป็นของเที่ยง เพราะมิใช่เป็นสิ่งถูกปรุงแต่งขึ้น และมิใช่เป็นรูปวัตถุ เพราะล่วงเลยสภาพแห่งรูป ก็เพราะพระนิพพานนั้นจักพึงถึงได้ด้วยญาณวิเศษอันสำเร็จด้วยความบากบั่น ไม่ย่อหย่อน และเพราะเป็นพระดำรัสของพระสัพพัญญู โดยปรมัตถ์แล้ว พระนิพพานจึงเป็นสิ่งที่ไม่มีก็หามิได้” หมายความว่าพระนิพพานที่ทรงความเที่ยงเพราะไร้เหตุปัจจัยปรุงแต่ง และไม่เป็นวัตถุ ปรมาณูของฝ่ายลัทธิไวเศษิกะ พระพุทธศาสนาไม่ยอมรับรองว่ามีภาวะเที่ยง จึงจะมาเปรียบพระนิพพานมิได้ อนึ่ง ปรมาณูยังอาจสามารถปรุงมหาภูตได้ แต่พระนิพพานย่อมไม่มีการปรุงแต่งอะไรเลย ฉะนั้นจึงต่างกัน และเมื่อปรมาณูยังสามารถรวมตัวกันได้ นั่นย่อมหมายความว่าปรมาณูยังมีพฤติการณ์ อันใดมีพฤติการณ์ จะเป็นภาวะเที่ยงได้อย่างไร?

อย่างไรก็ดี ปทัฏฐานของพระพุทธศาสนากับลัทธิศาสนาปรัชญาอื่น แตกต่างในจุดข้อหนึ่งคือ พระพุทธศาสนาเกิดขึ้นเพราะต้องการแก้ปัญหาว่าทำอย่างไรจึงจะทะลุถึงที่สุดแห่งทุกข์ ฉะนั้นพระพุทธศาสนาจึงไม่สนใจนำพากับปัญหาโลกแตกทั้งหลาย เช่น โลกนี้มาจากไหน? ใครเป็นผู้สร้างสรรค์ชีวิต? อาตมันเป็นไฉน? โดยที่

พระพุทธศาสนาถือว่าปัญหาเหล่านี้เป็นสิ่งไร้สาระ เป็นการแก้ปัญหาเรื่องทุกข์ชนิดที่อ้อมวกให้ไกลไปเปล่าๆ และไม่อาจบรรลุถึงแก่นอันเป็นที่สุดแห่งทุกข์ด้วย รังแต่เป็นการเพิ่มทัศนะทางลัทธิมากขึ้น ส่วนศาสนาลัทธิปรัชญาอื่น โดยเฉพาะปรัชญาที่เกิดขึ้นในอินเดียมักจะขึ้นต้นด้วยการแก้ไขปัญหาเรื่องอจินไตยเหล่านี้ว่า ชีวิตที่เที่ยงแท้เป็นอย่างไร? โลกมีกำเนิดจากอะไร? อาตมันเป็นเอกภาพหรือพหูภาพ? ฉะนั้น คำตอบจึงสำแดงออกเรื่องประกฤติเป็นมูลเดิมของโลก และปุรุษะซึ่งเป็นอาตมันในลัทธิสางขยะ เป็นต้น ในบาลีสังยุตตนิกายเล่าว่ามีเทพองค์หนึ่ง ทูลถามพระบรมศาสดาถึงการลุที่สุดของโลก (หมายเอาวัฏฏสงสาร) ด้วยการไปจะได้หรือไม่? เพราะเทพผู้ทูลถามนั้นในชาติก่อนเกิดเป็นดาบส ได้บรรลุฌานมีอภิญญา ได้ใช้อำนาจฤทธิ์ช่วยในการเดินทาง ก็ยังไม่อาจไปถึงที่สุดแห่งโลกได้ เลยมรณะเสียในระหว่างทาง ปัญหานี้เข้าแนวอภิปรัชญาโดยตรง ซึ่งจะต้องมีการถกเถียงอภิปรายกันว่า ต้นตอของโลกมาจากไหน? จึงจะทราบถึงที่สุดของโลก แต่พระพุทธองค์กลับตอบปัญหานี้ตามแนวของพระองค์ ซึ่งถือความพ้นทุกข์เป็นสำคัญว่า “ในร่างกายยาววาหนึ่ง ประกอบด้วยสัญญาและใจนี่แหละ เราตถาคตบัญญัติว่าเป็นโลก ความดับไปของโลก และวิถีสู่ความดับโลก” เพราะฉะนั้น ในขณะที่ลัทธิสางขยะกำลังถกถึงประกฤติว่าเป็นประธานแห่งโลก พระพุทธศาสนาสอนว่าเป็นอวิชชา เมื่อจะสืบสาวว่าก็อวิชชาเล่ามีอะไรเป็นสมุทัย ถ้าหากไม่มีอะไรเป็นสมุทัย อวิชชาจะมีภาวะดังประกฤติหรือไม่? พระพุทธศาสนาตอบว่า ไม่เหมือน เพราะประกฤตินั้นลัทธิสางขยะถือว่าเป็นภาวะที่มีอยู่ด้วยตัวมันเอง ผิดกับอวิชชา ๆ เป็นสังขารธรรม มิได้อยู่ด้วยตัวมันเอง หากมีดินแดนเกิดเหมือนกัน กล่าวคืออาสวะนั่นเองเป็นแดนเกิดของอวิชชา พระพุทธโฆษาจารย์ยกข้อความนี้จากบาลีสัมมาทิฏฐิสูตร มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ ซึ่งเป็นภาษิตของพระสารีบุตรว่า “อาสาว สมุทยา อวิชฺชาสมุทโย อาสวนิโรธา อวิชฺชานิโรโธ .. เมื่ออาสวะเกิดขึ้น อวิชชาจึงเกิดขึ้น เมื่ออาสวะดับอวิชชาก็ดับ” ในคัมภีร์อภิธรรมมัตถสังคหะ พระอนุรุทธาจารย์ได้แต่งเป็นฉันท์ว่า

“อาสวานํ สมุปฺปาทา อวิชฺชา จ ปวตฺตติ
วฏฺฏมาวทฺธมิจฺเจจวํ เตภูมิกมนาธิกํ
ปฏิจฺจสมุปาโทติ ปฏฺฐเปสิ มหามุนิ

เพราะความอุบัติขึ้นแห่งอาสวะ อวิชชาจึงเจริญวัฒนาขึ้นมา
วัฏฏะย่อมหมุนเวียนไปในไตรภูมิ ไม่มีเบื้องต้น
เกี่ยวเนื่องไม่ขาดลงอย่างนี้ อันพระจอมมุนีตรัสว่า
เป็นปฏิจจสมุปปาท ฉะนี้แล"

อาสวะแปลว่า หมักดอง ได้แก่กิเลสซึ่งจำแนกออกเป็นกามาสวะ ความติดในกาม ๑, ภวาสวะ ความติดในภพ ๑, ทิฏฐาสวะ ความติดในทิฏฐิ ๑, และอวิชชาสวะ ได้แก่ความไม่รู้อริยสัจ ๑ ย่อมหมักดองอยู่ในจิตของสรรพสัตว์ นับแต่กาลเบื้องต้นไม่ปรากฏ อาสวะซึ่งมีอวิชชาสวะอยู่ด้วยเป็นสมุทัยของอวิชชา เหมือนบิดามารดาซึ่งเป็นมนุษย์ ย่อมให้กำเนิดแก่บุตรธิดาที่เป็นมนุษย์ดุจกัน ครั้นมีอวิชชาแล้วจึงเป็นปัจจัยให้เกิดสังขาร สังขารเป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาณ ฯลฯ ภพเป็นปัจจัยให้เกิดชาติชรามรณะ ฯลฯ ครั้นแล้วก็สร้างกรรมอีก ให้ผลเป็นวิบากเข้าไปหมักดองในจิตสันดาน กลายเป็นอาสวะ แล้วก็เกิดเป็นอวิชชาวนเวียนเป็นวงกลม เรียกสังสารวัฏฏ์ เมื่อจะดับความหมุนก็ต้องดับอาสวะหรืออวิชชา พระพุทธศาสนาเพ่งเล็งแต่เหตุผลวนเวียนของความทุกข์ ว่ามีพัฒนาการอย่างไร? และจะหยุดพัฒนาการของมันด้วยวิธีการอย่างไรเท่านั้น ฉะนั้นเมื่อมีผู้ทูลถามต้นเดิมของโลก พระพุทธองค์จะไม่ทรงตอบ โดยถือว่าเป็นอัพยากตปัญหา และไม่ใช่หน้าที่ของพระองค์ที่จะตอบแก้ปัญหาดังกล่าว อันเป็นการเพิ่มสมาชิกให้แก่วงการทะเลาะโต้แย้งในเรื่องต้นเดิมของโลกในบรรดาเจ้าลัทธิต่างๆ แต่ถ้ามีผู้ทูลถามว่าต้นเดิมของทุกข์นั้นมาอย่างไร? และจะดับทุกข์ได้อย่างไร? พระองค์จักทรงอธิบายแก่เขาทันที คือทรงแสดงจตุรารียสัจจ์ หรือมิฉะนั้นก็ทรงแสดงปฏิจจสมุปบาท พร้อมทั้งแสดงวิธีการดับทุกข์คือดับอวิชชาและดับตัณหาเท่านั้น ทุกข์ก็ดับในปฏิจจสมุปบาทนั้นเอง ถ้าพิจารณาด้วยอวิชชา โลกสมุทัยก็เกิดขึ้น ถ้าพิจารณาด้วยปัญญา โลกนิโรธก็อยู่ที่นั่นเอง เหมือนไฟลุกอยู่ที่ไหน เมื่อมันจะดับ ก็ดับที่ตรงนั้น.

พระเจ้าเวียดนามยาลอง

ปรารภเหตุ

ในบรรดาประเทศที่มีอยู่ในแหลมอินโดจีนนี้ ดูเหมือนจะมีญวนประเทศเดียวที่มิได้มีความสัมพันธ์โดยตรงกับราชอาณาจักรไทย มาแต่เริ่มแรกที่ไทยเข้ามาตั้งถิ่นฐานในคาบสมุทรแห่งนี้ แม้ว่าในยุคโบราณเมื่ออาณาจักรไทยน่านเจ้า ยังรุ่งเรืองอยู่ในจีนใต้ ไทยกับญวนได้มีความสัมพันธ์กันทั้งในฐานมิตรและศัตรูก็ตาม แต่ในสมัยสุโขทัยและสมัยอยุธยา ยังมิได้เคยปรากฏว่าทั้งสองชาติจะได้มีความสัมพันธ์กันอย่างเป็นทางการ ทั้งนี้บางทีจะเป็นด้วยอาณาเขตของประเทศทั้งสองมิได้ติดต่อกัน และอารยธรรม วัฒนธรรมของชนชาติทั้งสองก็แตกต่างกันมาก ในแหลมทองนี้ญวนเป็นชาติเดียวที่พ้นจากอิทธิพลแห่งอารยธรรมของอินเดีย และเป็นชาติเดียวอีกเหมือนกันที่จำลองแบบอารยธรรมของจีนมาหมดทุกกระเบียดนิ้ว ไทยกับญวนเริ่มมีความสัมพันธ์อย่างเป็นทางการขึ้นในสมัยกรุงธนบุรี เริ่มด้วยบุคคลชั้นสูงของญวนหนีร้อนมาพึ่งไทย ครั้นมาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ไทยได้เป็นผู้อุปการะค้ำชูบุคคลสำคัญของญวน จนสามารถตั้งราชวงศ์ใหม่ขึ้นได้ และต่อมาแม้จะเกิดกรณีพิพาทกันเรื่องดินแดนเมืองเขมรจนกลายเป็นสงคราม แต่ในที่สุดทั้งสองชาติก็กลับเข้าใจกันได้ แล้วต่อจากนั้นญวนก็ประสบโชคร้าย ตกเป็นอาณานิคมของฝรั่งเศสไป ครั้นลุถึงปี พ.ศ.๒๔๗๓ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ได้เสด็จไปเจริญพระราชไมตรีกับเพื่อนบ้านชาตินี้ถึงราชสำนักเว้ แต่นั่นยังเป็นสมัยที่ญวนยังไม่เป็นตัวของตัวเอง ยังไม่อาจแสดงความจงรักและไมตรีอย่างเต็มเปี่ยมในพระประมุขของเราได้ ต่อมาเมื่อสงครามโลกครั้งที่ ๒ ยุติ เอกราชของญวนกลับคืนมาในปี พ.ศ. ๒๕๐๕ รัฐบาลญวนจึงกราบบังคมทูลอัญเชิญพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวองค์ปัจจุบัน และสมเด็จพระบรมนาชินีนาถ เสด็จประพาสดินแดนแห่งแม่น้ำหอมนี้ เพื่อถวายความจงรักและไมตรีอย่างเต็มที่ ปรากฏว่าประชาชนเวียดนามได้ต้อนรับองค์พระประมุขทั้งสองอย่างมโหฬารยิ่งกว่าครั้งใดๆ ที่เคยต้อนรับอาคันตุกะแห่งชาติเวียดนามมีเคยมีมาแล้ว ชาวญวนที่สนใจในประวัติศาสตร์ย่อมระลึกได้เสมอว่า

สมเด็จพระปฐมบรมราชจักรีวงศ์ รัชกาลที่ ๑ ทรงอุ้มชูวีรบุรุษคนหนึ่งของเขา ให้ขึ้นประทับราชบัลลังก์จักรพรรดิสำเร็จ วีรบุรุษผู้นี้คือ พระเจ้าเวียดนามยาลอง ปฐมจักรพรรดิแห่งราชวงศ์เหงียง ซึ่งในประวัติศาสตร์ไทยเรารู้จักกันดีในนามว่า องเชียงสือ บทความชิ้นนี้ผู้เขียนจะเล่าถึงการกอบกู้บ้านเมืองขององเชียงสือ และราชวงศ์ของพระองค์ซึ่งเป็นวงศ์กษัตริย์สุดท้าย ที่ได้ครอบครองญวนตามนัยแห่งพงศาวดาร

ปฐมวงศ์ขององเชียงสือ

ชนชาติญวนเป็นชาติเก่าแก่พอๆ กับชนชาติไทย เคยมีภูมิลำเนาอยู่ในประเทศจีนมาก่อน แต่ถูกรุกไล่ลงมาอยู่ทางแหลมอินโดจีนราวสมัยหลังพุทธกาลไม่มาก ในสมัยจีนอ่อนแอญวนก็เป็นเอกราช แต่ในสมัยจีนเข้มแข็งญวนก็ต้องตกเป็นเมืองขึ้นของจีน หมุนเวียนผลัดเปลี่ยนกันอยู่อย่างนี้ ซึ่งจะขอลัดตัดความมาเล่าถึงเหตุการณ์ในพุทธศตวรรษที่ ๑๙ คือในราวสมัยพระเจ้าบรมราชาธิราชที่ ๒ หรือตอนต้นกรุงศรีอยุธยา ประเทศญวน (อันนัม, เวียดนาม, นามเวียด เรียกได้ทั้งนั้น) ยังตกเป็นเมืองขึ้นของจีนอยู่ ลุปี พ.ศ.๑๙๗๑ มีนายทัพญวนคนหนึ่งชื่อเลเหล่ย ได้ซ่องสุมผู้คนกอบกู้เอกราช ขึ้นตั้งราชวงศ์เล สืบสันตติวงศ์ลงมาถึงพระเจ้าเลอันตงหว่างเด๊ พระองค์ก็ได้ให้แม่ทัพชื่อ เหงียงวิ่น กรีฑาทัพลงแย่งชิงดินแดนญวนใต้ ซึ่ง ณ บัดนั้นเป็นเอกราช อาณาจักรจามปาของชาติจาม เชื้อสายมาลายู เหงียงวิ่นแผ่อิทธิพลลงมาถึงเมืองไซง่อนบัดนี้ ราชอาณาจักรจามปาก็ถึงกาลอวสาน กษัตริย์ญวนจึงตั้งเหงียงวิ่น เป็นเจ้าประเทศราชย์ ครองเขตญวนใต้ทั้งหมด มีเมืองถุ่นว้า (เว้) เป็นเมืองหลวง เหตุการณ์ทั้งนี้เกิดขึ้นในพุทธศตวรรษที่ ๒๐ ฉะนั้นพวกตระกูลเหงียง (ออกเสียงเป็นจีนแต้จิ๋วว่า หงวน) ปกครองญวนใต้ติดต่อกันราว ๒๐๐ ปี จวบจนสมัยองเชียงสือ และในสมัยเดียวกับเหงียงวิ่นตีจามปาได้ ก็มีแม่ทัพอีกคนหนึ่งชื่อ กลิ่นเกี๋ยม สามารถปราบกบฏในญวนเหนือสำเร็จ มีความชอบได้พระราชทานยศเป็นอุปราช พวกตระกูลแซ่กลิ่นก็ได้สืบตำแหน่งอุปราชติดเนื่องกันมา คนในสองตระกูลต่างแข่งขันอิทธิพลกัน คือฝ่ายตระกูลเหงียงมีแนวอิทธิพลใน

ญวนใต้ อำนาจของพระมหากษัตริย์ก็หมดลง แต่เนื่องจากพวกตระกูลกลิ่นอยู่ในเมืองหลวง จึงกุมกษัตริย์อยู่ในกำมือ

องเชียงสือ เป็นโอรสองค์ที่ ๓ ในพระเจ้าเฮี้ยวคาง กับพระนางเหงี่ยงถี่คาง ประสูติในตอนปลายแผ่นดินพระเจ้าบรมโกษของเรา พระบิดาสิ้นพระชนม์แต่องเชียงสืออายุได้ ๔ ปี ราชสมบัติตกแก่พระเจ้าเฮี้ยวเหย่ตง ผู้มีศักดิ์เป็นพระเจ้าอา ซึ่งได้อุปการะองเชียงสืออย่างดียิ่ง

กบฏ ๓ พี่น้อง

ครั้งนั้นที่เมือง กวีเญริง อันเป็นหัวเมืองๆ หนึ่งของกรุงเว้ มีชาย ๓ คนพี่น้อง ชื่อเหงียงหญูราก ๑, เหงียงเหว่ ๑, เหงียงเหลือ ๑ เดิมมีอาชีพขายพลู ต่อมาได้คบคิดกันซ่องสุมกำลังกบฏขึ้น ใช้ยี่ห้อว่า พวกไตเซิน ยกทองทัพเข้าตีกรุงเว้ พวกตระกูลกลิ่นที่ฮานอยเห็นเป็นโอกาสจึงยกกองทัพลงมาตีกรุงเว้ เป็นศึกกระหนาบ พระเจ้าเฮี้ยวเหย่ตง สู้ข้าศึกไม่ได้ จึงพาพระนัดดา คือองเชียงสือ และราชวงศ์หนีลงมาอยู่เมืองไซง่อน กรุงเว้ก็เสียแก่พวกตระกูลกลิ่น แล้วพวกตระกูลกลิ่นจึงตั้งให้พวกไตเซินครองเมืองกวีเญริง ต่อมาไม่ช้าพวกตระกูลกลิ่นเกิดรบราฆ่าฟันกันเอง แย่งตำแหน่งอุปราช พวกกบฏไตเซินเห็นได้ที เลยยกกองทัพขึ้นตีกรุงฮานอยแตก กำจัดอิทธิพลตระกูลกลิ่นจนหมดสิ้น แต่พวกไตเซินก็ยังแสร้างทำเป็นจงรักภักดีต่อราชวงศ์เล เมื่อตีฮานอยได้แล้วก็ถอยลงมาตั้งเมืองหลวงของตนที่เมืองกวีเญริง ส่วนเหงียนหญูราก หัวหน้าใหญ่ ยกตนขึ้นเป็นพระเจ้าตรุงเอือง เหงียงเหว่เป็นอุปราชฝ่ายหน้าอยู่เมืองเว้ เหงียงเหลือเป็นอุปราชฝ่ายหลังอยู่เมืองเบียนว่า ปล่อยให้พวกแม่ทัพนายกองของกษัตริย์วงศ์เล แย่งอำนาจกันที่ฮานอย จนเห็นว่ากำลังพวกขุนนางทางฮานอยอ่อนแอลงมากแล้ว พวกไตเซินจึงยกทัพขึ้นไปตีฮานอยอีกคราวนี้ราชวงศ์เล ซึ่งครองประเทศญวนกว่า ๓๐๐ ปีก็ชะตาขาด พระเจ้าเลเจียวทั้นว่างเต๊ กษัตริย์องค์สุดท้าย เสด็จหนีไตเซินไปพึ่งจีน และไปสิ้นพระชนม์ในเมืองจีนนั่นเอง เป็นอันว่าทั้งญวนเหนือญวนใต้ตกอยู่ในอำนาจของพวกกบฏหมด ยังเหลืออยู่แต่หัวเมืองชายทะเลบางเมืองทางใต้ ซึ่งพวกองเชียงสืออาศัยสู้รบต่อต้าน

อยู่เท่านั้น ในระหว่างที่ราชวงศ์เว้ หนีลงมาตั้งป้อมสู้กับพวกไตเซินทางหัวเมืองชายทะเลฝ่ายใต้ พระเจ้าเฮี้ยวเหย่ตงก็ประชวรทิวงคตลง พวกขุนพลจึงยกองเชียงสือขึ้นเป็นหัวหน้า ปรากฏว่าญาติขององเชียงสือคนหนึ่งชื่อองเชียงชุน เป็นเจ้าเมืองฮาเตียน รบต้านพวกไตเซินไม่ได้ จึงพาพรรคพวกหนีเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี แต่คนผู้นี้เคราะห์ร้าย มาอยู่ในเมืองไทยไม่นานก็ถูกประหารชีวิต ต้องสงสัยว่ากลืนเพชรของหลวงเข้าไปไว้ในท้อง แต่ในพงศาวดารญวนว่าเหตุเกิดเพราะนักองค์แก้ว เจ้าเขมรที่มาอยู่ในกรุงธนฯ ทูลฟ้องว่าคิดกบฏ

บุญญาธิการขององเชียงสือ

ฝ่ายองเชียงสือกับพวกขุนพล ยังคงสู้รบกับพวกไตเซิน ไม่ระย่อท้อถอย มีเรื่องเล่าทำนองเป็นบุญญาธิการของบุคคลผู้นี้ว่า ครั้งหนึ่งเขาแตกทัพหนีศัตรูข้ามลำน้ำซึ่งอุดมไปด้วยจระเข้ พวกไพร่พลล้มตายมาก แต่ตัวองเชียงสือเองเห็นกระบือในน้ำจึงขึ้นขี่ ต่อมันพาข้ามแม่น้ำแล้วจึงรู้ว่าที่ขี่นั้นหาใช่กระบือไม่ กลับเป็นจระเข้ตัวใหญ่เบ้อเริ่ม และยังมีเรื่องประเภทนี้อีกหลายเรื่อง องเชียงสือสู้รบจนอ่อนกำลัง คิดหากำลังภายนอกเข้ามาช่วยเหลือ เวลานั้นพวกบาทหลวงฝรั่งเศสกำลังเผยแพร่คริสตศาสนาในเมืองญวน เป็นโอกาสที่จะหาทางสร้างบุญคุณไว้กับองเชียงสือ เพื่ออนาคตของคริสตศาสนา จึงขันรับอาสาจะไปติดต่อขอกองทัพฝรั่งเศสเข้ามาช่วย องเชียงสือดีใจ ถึงกับยอมส่งบุตรชายคนหนึ่งให้บาทหลวงพาออกไปเฝ้าพระเจ้ากรุงฝรั่งเศส แต่สมัยนั้นประจวบกับทางฝรั่งเศสมีปัญหาด้านอื่นจะต้องแก้ไข ไม่พร้อมจะมาช่วยองเชียงสือได้ ข่าวคราวของบาทหลวงก็ค่อยหายไป พวกไตเซินก็รีบรุกบีบคั้นเข้ามาทุกที องเชียงสือจึงตัดสินใจพามารดาและพรรคพวกอพยพหนีไตเซิน ออกมาพักอยู่ที่เกาะกระบือ

องเชียงสือบ่ายหน้าพึ่งไทย

ระหว่างที่พักอยู่บนเกาะกระบืออย่างนกไร้รังนั้น ด้วยเดชะวาสนาบารมีจะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ จึงสบเหมาะกับกองตระเวนสลัดทะเลของไทยไปพบเข้าหัวหน้ากองตระเวน ๒ คนคือ พระยาชลบุรี และพระยาระยอง ได้สัมภาษณ์ความเป็นไปขององเชียงสือ แล้วก็บังเกิดความสงสาร จึงชวนองเชียงสือให้มากรุงเทพฯ ในปี พ.ศ.๒๓๒๕ ซึ่งเป็นปีแรกเสวยราชย์ของสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ รัชกาลที่ ๑ เข้ามาถึงกรุงเทพฯ ในเดือน ๔ ข้างขึ้น อายุขององเชียงสือได้ ๓๓ ปี ได้เข้าเฝ้าในหลวงรัชกาลที่ ๑ ก็ทรงมีพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตัวองเชียงสือและญาติมิตรบริวารตั้งบ้านเรือนอยู่ใต้บ้านต้นสำโรง ให้มีเบี้ยหวัดเงินปีกันตามฐานะอันสมควร ส่วนตัวองเชียงสือนั้นทรงชุบเลี้ยงอย่างเจ้านายชั้นสูง พระราชทานเครื่องยศถาดหมาก คนโทท้อง กระบี่บั้งทอง กลดคันสั้น และมีพระบรมราชานุญาตให้พวกไพร่พลขององเชียงสือทั้งที่อยู่ในเมืองไทย และที่ยังตกค้างซ่องสุมกำลังอยู่ในเมืองญวนไปมาหาสู่กันได้โดยสะดวก มิต้องถูกกักด่านตรวจค้นอะไร

ระหว่างที่องเชียงสืออยู่ในกรุงเทพฯ มีความซื่อสัตย์จงรักภักดี เวลาเกิดมีศึกพม่ามารบกวน ก็ได้ยกกองทัพอาสาญวนติดตามเสด็จไปรบพุ่ง ในยามว่างศึกก็ฝึกซ้อมญวนให้มีการละเล่นต่างๆ เช่น สิงโตล่อแก้วบ้าง สิงโตคาบแก้วบ้าง สำหรับเล่นถวายในเวลามีมหรสพงานหลวง และองเชียงสือหมั่นเข้าเฝ้าทุกวัน โปรดให้นั่งหน้าเจ้ากรมพระตำรวจ ในพงศาวดารญวนว่า องเชียงสือฝึกหัดเรียนภาษาไทย จนสามารถอ่านออกเขียนได้ในระยะเวลาอันรวดเร็ว

ไทยช่วยองเชียงสือกู้เมือง

เมื่อองเชียงสือเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารได้ราว ๑ ปี ไทยซึ่งวางตนเป็นร่มโพธิ์ร่มไทรแก่ผู้ได้ทุกข์ ให้ได้พึ่งพาอาศัยจริงๆ มาแต่โบราณและมิได้ทอดทิ้ง ทำสักแต่ว่าให้อยู่อาศัยเท่านั้น แต่ว่ามีเจตนาสุจริตช่วยเหลืออย่างจริงใจด้วย ฉะนั้นพอรุ่งขึ้นปี พ.ศ.๒๓๒๖ ในหลวงรัชกาลที่ ๑ จึงมีพระบรมราชโองการให้พระยา

นครสวรรค์ยกกองทัพออกไปตีเมืองไซง่อน คืนให้แก่องเชียงสือ ครั้งนั้นไทยเป็นฝ่ายชนะ ตีได้หัวเมืองรายทางเข้าไป จวนจะถึงเมืองไซง่อนอยู่แล้ว แต่เกิดเหตุด้วยพระยานครสวรรค์เอาใจไปเข้าข้างฝ่ายญวนไตเซิน ได้ของกำนัลเป็นสินบนจากญวนไตเซินจำนวนไม่น้อย ปรากฏว่าแม่ทัพผู้นี้ได้ส่งเชลยและเครื่องศัตราวุธที่รบชนะได้มาคืนให้แก่ข้าศึกอย่างออกหน้าออกตา มิได้เกรงอกเกรงใจญวนฝ่ายองเชียงสือบ้างเลย ทำให้ญวนฝ่ายองเชียงสือเสียกำลังใจ พวกนายทัพนายกองไทยเห็นแม่ทัพทำสิ่งที่นำความเสื่อมเสียเกียรติภูมิมาให้แก่ชาติ และมีลักษณะเป็นกบฏในเมื่อไทยรับอุปการะองเชียงสือ ศัตรูขององเชียงสือเท่ากับศัตรูของไทยแล้ว เมื่อแม่ทัพเอาใจไปเข้าข้างกับศัตรู จึงไม่แคล้วฉายากบฏ นายทัพนายกองเหล่านั้นจึงเข้าชื่อกันกราบทูลฟ้องเข้ามากรุงเทพฯ ผลก็คือพระยานครสวรรค์ถูกประหารชีวิต และกองทัพไทยก็ต้องถอยกลับเข้ามา พอขึ้นปี พ.ศ.๒๓๒๗ ในหลวงมีพระบรมราชโองการให้จัดทัพใหญ่ทั้งบกและเรือ ออกไปตีเมืองญวนคืนแก่องเชียงสือให้จงได้ มีสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงเทพหริรักษ์เป็นแม่ทัพเรือ และตัวองเชียงสือก็ไปด้วยในกองทัพเรือ ทัพบกมีพระยาวิชิตณรงค์เป็นแม่ทัพ ศึกคราวนี้ทัพบกเป็นต่อข้าศึก แต่ทัพเรือไปเสียทีแตกทัพที่เมืองไซง่อน เลยต้องเลิกทัพกลับกันหมดทั้ง ๒ ทัพ

ในหลวงรัชกาลที่ ๑ ทรงพิโรธว่าทำให้ขายหน้าญวน จึงลงพระอาญา ให้จำเจ้าฟ้ากรมหลวงเทพหริรักษ์และบรรดานายทัพเรือเสียหลายวัน แล้วทรงตระเตรียมที่จะให้กองทัพไปกู้เมืองญวนอีก ก็พอดีเกิดศึกพม่าครั้งใหญ่มาติดเมืองไทยในปี พ.ศ.๒๓๒๘ ไทยมีกำลังไม่พอที่จะแบ่งออกไปกู้เมืองญวน เพราะต้องทุ่มเทกำลังรบศึกพม่า ทั้งปักษ์ใต้ฝ่ายเหนือ การเมืองญวนจึงต้องพักรอไว้ก่อน

องเชียงสือหนี

ในระหว่างศึกพม่านั้น พวกญวนองเชียงสือก็ได้ออกไปโดยเสด็จในกองทัพรบพม่าเหมือนกัน ไม่ช้าศึกพม่าก็สงบ แต่องเชียงสือร้อนใจ ไม่สามารถจะรีรออยู่ในกรุงเทพฯ ต่อไป เพราะพรรคพวกทางเมืองญวนมีหนังสือบอกมาว่าให้รีบออกไปคิด

การศึกด้วย เป็นโอกาสแล้ว พวกกบฏไตเซิงเกิดแตกสามัคคีกัน และจะมีทหารรับอาสามาช่วยองเชียงสือรบด้วย องเชียงสือจึงตัดสินใจหนี โดยไม่กล้ากราบทูลให้ในหลวงทรงทราบ เพราะเกรงว่าจะไม่ได้รับพระบรมราชานุญาต ซึ่งเป็นการคาดน้ำพระทัยของในหลวงผิดถนัด แผนการหนีของเขาเริ่มขึ้นในคืนดึกสงัดคืนหนึ่ง ในปี พ.ศ.๒๓๒๘ ก่อนไปเขาได้เขียนหนังสือกราบทูลชี้แจงความจำเป็นที่หลบไปครั้งนี้รำพันว่า พระบารมีของในหลวงที่ทรงคุ้มเกล้าคุ้มกระหม่อมตัวเขาและพวกพ้องมิได้อกตัญญูลบหลู่ใดๆ เลย ที่หนีไปก็เพื่อตั้งตนทำศึกกับไตเซิงตามเจตนา เขียนเสร็จก็เอาหนังสือตั้งไว้บนโต๊ะบูชาในห้องพัก แล้วองเชียงสือกับพรรคพวกชั้นสำคัญจำนวน ๑๕๐ คนเศษก็ลอบลงเรือใบ ๔ ลำ พายหนีไปตามลำน้ำเจ้าพระยา จนออกมาถึงปากน้ำสมุทรปราการ โดยมิได้ถูกพวกนายด่านกักสอบสวนใดๆ เลย เพราะพระบรมราชานุญาต ซึ่งสั่งไว้ให้เปิดโอกาสพวกญวนไปมาติดต่อกันได้สะดวกนั่นเอง แต่คนหนีจำนวนร้อย ที่ไหนจะปิดความมิด เวลาดึกคืนนั้นเอง ในหลวงก็ทรงทราบ และสมเด็จกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท พระมหาอุปราชกริ้วองเชียงสือเป็นกำลัง เพราะการกระทำลักลอบอย่างนี้คล้ายกับไม่วางใจในความอุปการะปกป้องของไทย เป็นการดูแคลนไปในที ซึ่งเท่ากับเนรคุณนั่นเอง พระองค์จึงเสด็จลงเรือเร็วไล่กวดจับองเชียงสือ มาทันกันที่ปากน้ำตอนรุ่งสาง องเชียงสือนั้นจะนั่งจะยืนไม่มีความสุข ญวนทุกคนในเรือทั้ง ๔ ลำ ต่างกระสับกระส่าย เพราะความหวังที่พวกตนจะหนีตลอดรอดฝั่งไปได้อยู่ที่ลม ถ้าไม่มีลมก็ไม่สามารถชักใบกางหนีออกทะเลได้ ครั้นแลไปเห็นกองเรือเร็วของไทย ซึ่งจ้ำฝีพายใกล้เข้ามาทุกทีองเชียงสือก็ตกใจ คาดว่าคงไม่แคล้วพระราชอาญาเป็นแน่แท้แล้ว นึกน้อยใจในโชควาสนา เลยพาลคิดสั้นจะเชือดคอตนเองให้รู้แล้วรู้รอดกันไปเสียที แต่ถูกพรรคพวกสกัดห้ามไว้ทัน พอดีลมว่าวพัดมา เรือของพวกญวนก็ออกใบพากันหนีออกทะเลไป เรือเร็วฝ่ายไทยก็ต้องกลับเพียงนั้น เพราะเป็นเรือฝีพายทั้งนั้น สู้คลื่นในทะเลไม่ได้ สมเด็จพระมหาอุปราชจึงเสด็จขึ้นเฝ้าในหลวง ทูลขอเรือรบจะออกไปติดตามจับองเชียงสือให้จงได้ แต่ในหลวงทรงทอดพระเนตรหนังสือกราบทูลลาขององเชียงสือแล้วก็เห็นใจ มีพระกรุณาในองเชียงสือยิ่งนัก ตรัสห้ามมิให้ติดตามจับกุมแต่อย่างไร

ไทยช่วยให้องเชียงสือเป็นจักรพรรดิ

องเชียงสือเมื่อหนีจากกรุงเทพฯ แล้วได้ไปพักพลอยู่ที่เกาะกูด ในแขวงเมืองตราด เพื่อรอกำลังทางพรรคพวกของตนในเมืองญวนให้พรักพร้อม ในหลวงรัชกาลที่ ๑ ทรงทราบก็โปรดพระราชทานข้าวปลาอาหารและศัตราวุธ และเรือรบให้ข้าหลวงนำออกไปให้ องเชียงสือจึงใช้เวลาระหว่างพักอยู่นั้นบำเพ็ญประโยชน์สนองพระเดชพระคุณไทย ด้วยการออกตระเวนจับสลัดทะเลที่คอยตีปล้นเรือสินค้า อันไปมาระหว่างไทย-เมืองเขมร และเมืองญวน รักษาชายพระราชอาณาเขตทางทะเลฟากตะวันออกให้สงบราบคาบ แล้วจึงเดินทางเข้าไปในเมืองญวน มีราษฎรญวนแตกตื่นกันมาสวามิภักดิ์กันมาก เพราะนับถือว่าเป็นเชื้อพระวงศ์กษัตริย์เมืองเว้ องเชียงสือจึงได้รวบรวมพลสู้รบขับเคี่ยวกับพวกกบฏไตเซิง แต่ขาดเสบียงและยุทโธปกรณ์ จะทำการใหญ่ไม่ได้ จึงมีหนังสือกราบทูลเข้ามาขอพระราชทานความช่วยเหลือเนืองๆ หลายสิบครั้ง ก็ทรงพระราชทานความช่วยเหลือไปทุกครั้ง การช่วยเหลือครั้งใหญ่ๆ ที่สำคัญก็มี

พ.ศ.๒๓๓๑ ไทยส่งปืนกระสุนดินดำ เรือรบไปให้ และให้กองทัพออกไปช่วยจำนวน ๓,๐๐๐ คน องเชียงสือตีเมืองไซง่อนได้ในปีนี้

พ.ศ.๒๓๓๓ องเชียงสือได้ญวนใต้ ขอให้ไทยช่วยประกาศให้เรือลูกค้า นำข้าวไปขายที่ไซง่อน เพราะเกิดความอดอยากขึ้น

พ.ศ.๒๓๓๔ ไทยให้เหล็กท่าซุง ๒๐๐ หาบ ปืน ๒๐๐ กระบอกแก่องเชียงสือ

พ.ศ.๒๓๓๖ องเชียงสือกราบทูล ขอท้องตราออกไปยังข้างเมืองลาว เพื่อความสะดวกในการจัดซื้อเสบียงจากเมืองลาว สำหรับเป็นกำลังรุกญวนเหนือ ในปีนี้พวกไตเซิงส่งทูตเข้ามาอ้อนวอนไทยให้ช่วยกันกำจัดองเชียงสือ โดยกล่าวโทษให้ไทยเจ็บแค้นว่าองเชียงสือเนรคุณไทย หนีออกไป และว่าถ้าไทยร่วมมือกันแล้วก็จะทดแทนคุณไทยอย่างถึงขนาด แต่ไทยก็ตอบทูตไตเซิงออกไปอย่างวิถีการทูตว่าไทยเหมือนต้นไม้ใหญ่ ย่อมให้ความร่มเย็นเป็นสุข และเป็นที่พักของบรรดานกทั้งหลาย นกตัวใดเมื่อมาพักมีปีกกล้าแข็งแล้ว ย่อมจะไปไหนๆ ได้ตามใจสมัคร ไทยมิได้ถือว่าเป็นการเนรคุณ และไทยไม่อาจร่วมมือกับญวนตังเกี๋ย (ญวนเหนือพวกไตเซิง)

เพราะเป็นการเสียผู้ใหญ่ ทำคุณให้แล้วกลับทำโทษ เพราะเห็นแก่ลาภ นานาประเทศจะติเตียน

พ.ศ.๒๓๓๗ ไทยส่งช้างศึกไปให้องเชียงสือ ๒๐ เชือก

พ.ศ.๒๓๔๒ องเชียงสือ กราบทูลขอกองทัพออกไปช่วยตีเมืองกุยเยิน ไทยส่งกองทัพ ๕,๐๐๐ คนออกไปช่วย

พ.ศ.๒๓๔๕ องเชียงสือตีได้เมืองเว้ เมืองตังเกี๋ยตามลำดับ รวมประเทศญวนเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้ ปราบดาภิเษกขึ้นเป็น "พระเจ้าเวียดนามยาลอง" จักรพรรดิองค์ที่ ๑ แห่งราชวงศ์เหงียง มีกรุงเว้เป็นราชธานี

พ.ศ.๒๓๔๖ ในหลวงรัชกาลที่ ๑ พระราชทานเครื่องราชูปโภค อันสมควรแก่พระเกียรติยศพระมหากษัตริย์ออกไป ทรงยินดีด้วย มีพระมาลาเบี่ยง พระกลด พระยานมาศ บังสูรย์ บังแทรก ฯลฯ ส่วนพระเจ้ายาลอง แม้จะได้เสวยราชสมบัติแล้วก็วงพระองค์เคารพนบนอบในหลวงรัชกาลที่ ๑ มิได้เปลี่ยนแปลง มีความรักความห่วงใยในพระองค์ท่านตลอดลงมาถึงพระราชวงศ์ โปรดให้ช่างหล่อป้ายทองคำจารึกพระนามในหลวงรัชกาลที่ ๑ ประดิษฐานไว้บูชา ณ หอไทเมียว คือหอประดิษฐานป้ายพระวิญญาณราชบุพพการี อย่างปราสาทเทพบิดรของเรา ป้ายอันนี้ไม่ทราบว่าปัจจุบันจะยังอยู่บริบูรณ์ดีหรือไม่ น่าจะลองสืบถามกองโบราณคดีของญวนเวียดนามดู เพราะเป็นวัตถุสำคัญที่ประกาศเกียรติยศแห่งชาติไทยสิ่งหนึ่ง พระเจ้ายาลองยังได้มีพระราชโองการ ประกาศเป็นลายลักษณ์อักษรไว้ว่า พระเจ้ากรุงสยามมีพระคุณูปการแก่พระองค์อย่างใหญ่หลวง ห้ามมิให้กษัตริย์ในราชวงศ์นี้คิดคดทรยศหักล้างบุญคุณไทย ให้ปฏิบัติตามโอวาทของขงจื้อ ที่ว่าผู้มีคุณด้วยแล้วจงมีความกตัญญูรู้คุณ ไม่คิดทำลาย ท่านราชทูตญวน ราชทูตไทยไปมาเจริญสัมพันธไมตรีกันเกือบทุกปี ในปี พ.ศ.๒๓๔๗ เมื่อสมเด็จกรมพระราชวังบวร มหาสุรสิงหนาท พระมหาอุปราชสิ้นพระชนม์ พระเจ้ายาลองก็ส่งทูตมาบำเพ็ญพระกุศลถวาย และมีราชสาส์นมาทูลเตือนพระสติ ในหลวงรัชกาลที่ ๑ ว่า ในหลวงก็ทรงพระชราลงทุกวันแล้ว เจ้านายชั้นพระโอรสและพระนัดดาที่เป็นผู้ใหญ่ต่างองค์ต่างก็มีกำลังอยู่ในครอบครอง ต่อไปในอนาคตเกรงจะเกิดความยุ่งยากขึ้น ขอให้ทรงประกาศตั้งพระมหาอุปราชพระองค์ใหม่ขึ้น เพื่อตัดปัญหาการสืบสันตติวงศ์ อัน

อาจจะเกิดขึ้นได้ และเจ้านายที่สมควรแก่ตำแหน่งนี้คือ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร พระโอรสองค์ใหญ่นั่นเอง นับว่าพระเจ้ายาลองทรงมีความห่วงใยอย่างสุจริตในความสงบเรียบร้อยภายในของไทย และก็ปรากฏว่าในหลวงทรงประกาศอุปราชาภิเษก เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทรขึ้นเป็นพระมหาอุปราช ในปี พ.ศ.๒๓๔๙ ซึ่งจำเนียรกาลต่อมาได้ขึ้นเสวยราชสมบัติเป็นพระมหากษัตริย์รัชกาลที่ ๒ ในราชวงศ์จักรีนี้

สันติวงศ์ของพระเจ้ายาลอง

พระเจ้ายาลองได้เสวยราชสมบัติอยู่ ๑๘ ปี (พ.ศ.๒๓๔๕-๒๓๖๓) ก็ประชวรสวรรคตลง พระโอรสองค์ที่ ๔ ได้สืบสันตติวงศ์ เป็นพระเจ้าหมินหม่าง อยู่ในราชสมบัติ ๒๓ ปี (พ.ศ.๒๓๖๓-๒๓๘๔) ร่วมรัชสมัยกับในหลวงรัชกาลที่ ๒ และรัชกาลที่ ๓ ของเรา สมัยดังกล่าวนี้ทางพระราชไมตรีระหว่างไทยกับญวนเกิดหมองหมางขึ้น จนที่สุดเกิดเป็นสงครามในสมัยรัชกาลที่ ๓ สาเหตุเนื่องมาจากปัญหาประเทศกัมพูชา และประเทศลาว ซึ่งเคยเป็นเมืองขึ้นถวายบรรณาการทั้งไทยและญวนมาก่อน แต่เมื่อญวนอ่อนแอด้วยเกิดศึกภายใน แว่นแคว้นทั้งสองก็งดส่งบรรณาการ และอันที่จริงแล้วทั้งเขมรและลาวก็มีสัมพันธ์สนิทกับไทยมากกว่า เพราะมีวัฒนธรรมเหมือนกัน ไทยมีอิทธิพลเหนือแว่นแคว้นทั้งสอง หยั่งลงไปถึงภายในจิตใจด้วย ทั้งเจ้ากัมพูชาเจ้าลาว ไทยก็เป็นผู้อภิเษกแต่งตั้ง ครั้นเมื่อญวนฟื้นอำนาจขึ้นจึงคิดขยายอิทธิพลออกมาครองแว่นแคว้นทั้งสอง ทั้งนี้ได้เริ่มแต่ปลายแผ่นดินพระเจ้ายาลองแล้ว แต่ญวนยังมิกล้ากระทำออกหน้านัก เพราะยังเกรงใจในหลวงรัชกาลที่ ๑ อยู่ การขยายอิทธิพลของญวนนี้ จะว่าเขาผิดก็ไม่เชิง เพราะดังได้กล่าวมาแล้วว่า ญวนถือเขมรและลาวว่าเป็นเมืองส่งบรรณาการเขามาดุจกัน ฉะนั้นเมื่อถึงแผ่นดินพระเจ้ามินหม่าง ญวนก็แสดงว่าต้องการเป็นใหญ่ในเขมรและลาวอย่างออกหน้าออกตา แต่ที่มาแตกหักทางไมตรีกับไทยนั้นก็ยังมิใช่เหตุเพียงเท่านี้ เพราะไทยเราก็ดูเหมือนยอมรับโดยปริยายว่าเขมร ลาว เป็นเมืองถวายบรรณาการทั้งสองฝ่าย มูลเหตุโดยตรงเนื่องมาจากญวนให้กำลังสนับสนุนเจ้านายเขมรและเจ้านาย

ลาวบางองค์ที่ทำตนเป็นปฏิปักษ์ต่อไทย เพื่อหวังจะขับไล่ไทย มิให้มีอิทธิพลในดินแดนทั้งสองนั้น และถึงกับยกกองทัพทำร้ายไทย อย่างเจ้าอนุเวียงจันทน์ ในสมัยรัชกาลที่ ๓ เป็นต้น เมื่อไทยส่งทัพขึ้นไปปราบเจ้าอนุก็หนีไปพึ่งกำลังญวน หวนกลับมาทำร้ายไทยอีก ฉะนั้นพระราชไมตรีทั้งสองประเทศจึงขาดสะบั้น ถึงได้ทำสงครามกัน สมรภูมิการรบนั้นทำกันในแดนเขมรแดนลาว ที่รุกเข้าไปรบถึงแดนญวนก็มี แต่ไทยเป็นฝ่ายบุก ญวนไม่เคยยกกองทัพรุกล้ำเข้ามาในเขตไทยแท้ๆ ข้อนี้ญวนเคยเอามาอ้างว่า เพราะเคารพในพระราชโองการของพระเจ้ายาลองว่ามิให้ทำร้ายไทย แต่คำว่าทำร้ายไทยในที่นี้ พระเจ้ามินหม่างจำกัดความหมายว่าได้แก่พระราชอาณาเขตที่เป็นประเทศไทย มิได้หมายคลุมไปถึงประเทศราชของไทยอื่นๆ ฉะนั้นญวนจึงทำสงครามกับไทยอย่างกล้าแข็ง ตลอดรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ เพื่อแย่งเมืองขึ้นเหล่านี้ ซึ่งพระเจ้ามินหม่างไม่ทรงถือว่าเป็นการละเมิดรับสั่งของพระชนกแต่อย่างไร ผลของสงครามคือลาวคงเป็นเมืองขึ้นของไทยต่อไปอย่างเดิม แต่เขมรนั้นตกไปอยู่ใต้อิทธิพลญวนมากขึ้น จนลุถึงแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า อิทธิพลของญวนจึงหมดไปจากเขมร

พระเจ้ามินหม่าง เสวยราชอยู่ ๒๑ ปีก็สวรรคต พระโอรสได้สืบสันตติวงศ์ มีพระนามว่า พระเจ้าเทียวตรี (พ.ศ.๒๓๘๔-๒๓๙๐) รัชกาลนี้ยังคงหมองหมางกับไทย จนลุถึงรัชสมัยพระเจ้าตื้อดึ๊ก โอรสของเทียวตรี ซึ่งเป็นจักรพรรดิ มีอายุรัชกาลที่ยืนยาวที่สุดของราชวงศ์เหงียง คือเสวยราชย์อยู่ ๓๖ ปี (พ.ศ.๒๓๙๐-๒๔๒๖) พงศาวดารญวนกล่าวว่า พระเจ้าตื้อดึ๊กรำลึกถึงรับสั่งพระเจ้ายาลอง ซึ่งเป็นพระปรมัยยกาธิราช ที่ห้ามทำร้ายไทย ฉะนั้นจึงเลิกนโยบายแย่งเมืองลาวเมืองเขมรกับไทย ญวนได้ส่งทูตเข้ามาเจริญสัมพันธไมตรีกับไทยอีกครั้งหนึ่ง ในต้นรัชกาลที่ ๕ ของเรา ทูตชื่อดินวังหยาง ได้เข้ามากรุงเทพฯ พักอยู่กับพระยาโชฎึกราชเศรษฐี แต่อันที่จริงญวนก็ไม่มีโอกาสจะสู้รบกับไทยอีกแล้ว เพราะในแผ่นดินพระเจ้าตื้อดึ๊กนี้เองญวนต้องเผชิญกับมหาศัตรูหน้าใหม่ที่มีกำลังเหนือญวน คือฝรั่งเศส ฝรั่งเศสได้เมืองญวนอย่างไร ไม่ใช่หน้าที่ของบทความชิ้นนี้จะเล่า แต่ปรากฏว่าญวนกับฝรั่งเศสรบกันตลอด จนรัชกาลพระเจ้าตื้อดึ๊ก ญวนเป็นฝ่ายเสียเปรียบ ต้องตัดดินแดนให้ฝรั่งเศสเรื่อยไป และในปีสุดท้ายแห่งรัชสมัย คือในปี พ.ศ.๒๔๒๖ ญวนทั้ง

ประเทศก็ตกเป็นเมืองขึ้นของฝรั่งเศส แต่ฝรั่งเศสก็ยังคงให้มีราชวงศ์ต่อไปได้ จักรพรรดิญวนในสมัยตกอยู่ในปกครองฝรั่งเศส มีอยู่ ๙ องค์ มีรัชกาลสั้นๆ เป็นส่วนมาก คือพระเจ้าหยุกดึ๊ก สืบสันตติวงศ์ลงมาจากตื้อดึ๊ก มีศักดิ์เป็นพระนัดดา พระเจ้าหยุกดึ๊ก ครองราชย์อยู่ได้ไม่ถึงสัปดาห์ก็ถูกถอด นัยว่าเพราะความประพฤติส่วนตัวไม่ดี ติดการพนัน มีหนี้สินมาก แล้วเลยสิ้นพระชนม์ เชื้อพระวงศ์องค์หนึ่งขึ้นครองราชย์ ทรงนามว่าพระเจ้าเหียบว่า นั่งเมืองอยู่ได้ ๒๔ วันก็ถูกถอดอีกแล้ว เลยสิ้นพระชนม์เหมือนกัน แปลว่าในปีเดียวถอดกษัตริย์ถึง ๒ องค์ เจ้าอีกองค์หนึ่งถูกเลือกขึ้นครองบัลลังค์ พระนามว่าพระเจ้าเคียงเพื่อก องค์นี้อยู่ได้เพียง ๑ ปีก็สิ้นพระชนม์ เชื้อพระวงศ์อีกองค์หนึ่งถูกยกขึ้นนั่งเมือง ทรงนามว่าพระเจ้าห้ามงีประสบชะตากรรมอย่างพระเจ้าเหียบว่า คือมีอายุรัชกาลอยู่ราว ๑ ปีก็หมดบุญ แต่ไม่ได้สิ้นพระชนม์ในปีนั้น จักรพรรดิองค์ถัดมาพระนามว่าพระเจ้าด้งคั้น ครองราชย์สมบัติอยู่ได้ ๕ ปี (พ.ศ.๒๔๒๘-๒๔๓๒) ก็ทิวงคต เชื้อพระวงศ์องค์หนึ่งได้สืบสันตติวงศ์ พระนามว่าพระเจ้าทั่นนาย มีรัชสมัยยาวหน่อย คือนั่งเมืองอยู่ได้ ๒๒ ปี (พ.ศ. ๒๔๒๓-๒๔๕๐) แต่ลงที่สุดก็ถูกถอด นัยว่าเพราะวิกลจริต ราชสมบัติตกแก่โอรสทรงนามว่าพระเจ้ายุยตัง ครองบัลลังก์อยู่ได้ ๙ ปี (พ.ศ.๒๔๕๐-๒๔๕๙) ก็ประสบชะตากรรมซ้ำรอยอย่างบุพพการี คือถูกถอดเจ้านายองค์หนึ่งขึ้นสืบราชสมบัติ ทรงนามว่าพระเจ้าไคดิ้น อยู่ได้ ๑๐ ปี (พ.ศ.๒๔๕๙-๒๔๘๖) ก็ทิวงคตโดยมิได้ถูกถอด พระโอรสของไคดิ้นได้เสวยราชย์ มีพระนามว่าพระเจ้าเบ๋าด่าย ซึ่งเป็นที่รู้จักกันทั่วโลกว่าเป็นจักรพรรดิเจ้าสำราญ และเป็นจักรพรรดิองค์สุดท้ายของญวน ในสมัยพระเจ้าเบ๋าด่ายนี้เองคณะกู้เอกราชญวนได้ต่อสู้กับฝรั่งเศสอย่างโชกโชน แล้วในที่สุดฝรั่งเศสก็ต้องคืนเอกราชให้ญวน ส่วนพระเจ้าเบ๋าด่ายอันนับเป็นจักรพรรดิองค์ที่ ๑๓ ในราชวงศ์เหงียน ก็มีอันต้องเผชิญชีวิตอย่างบรรพบุรุษของพระองค์ส่วนใหญ่เผชิญมา นั่นคือถูกถอดจากราชบัลลังก์ เหตุการณ์ต่อมาของญวนเป็นอย่างไร ย่อมเป็นที่ทราบกันดีแล้ว ไม่จำต้องบรรยาย จึงขอจบเพียงเท่านี้.

กำเนิดพระพุทธรูปกริ่ง

ในอาณาจักรพระเครื่องรางที่นับถือกันว่ามีอานุภาพขลังศักดิ์สิทธิ์ เป็นที่รู้จักแพร่หลายในหมู่นักนิยมพระเครื่องฝ่ายพระผง เห็นจะได้แก่พระผงสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต) ซึ่งเรียกกันทั่วไปว่า “สมเด็จวัดระฆัง” ฝ่ายพระโลหะเห็นจะได้แก่พระกริ่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ หรือที่เรียกกันว่า “กริ่งปวเรศ” พิธีกรรมการสร้างพระผงแต่โบราณมา ต้องอาการการทำผงวิเศษ ซึ่งสำเร็จจากสูตรสนธิ์ต่างๆ ที่ขีดเขียนลงบนกระดานชนวนแล้วลบถมจนได้ที่ เป็นจำนวนผลที่ต้องการ สำหรับไว้ผสมกับสารอื่นๆ พิมพ์เป็นองค์พระ การสร้างพระโลหะหรือพระกริ่งก็เช่นเดียวกัน จะต้องลงเลขยันต์ในแผ่นนวโลหะ อันจะเป็นชนวนผสมในการหล่อด้วย เลขยันต์ที่นิยมใช้ลงโดยมาก ท่านนิยมลงด้วยพระยันต์ ๑๐๘ และ นะปะฐะมัง ๑๔ นะ ว่ากันว่าเป็นตำราของสมเด็จพระพันรัต วัดป่าแก้ว ครั้งแผ่นดินสมเด็จพระนเรศวรมหาราช การสร้างก็ต้องมีพิธีพระพุทธาภิเษก และมีพิธีโหรพิธีพราหมณ์ประกอบ

ก็พระกริ่งปวเรศนี้ เล่ากันมาว่าสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศฯ วัดบวรนิเวศ ทรงได้ตำราจากสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส วัดพระเชตุพนฯ ซึ่งทรงได้จากครูบาอาจารย์เก่าๆ สืบทอดกันมาจากสมเด็จพระพนรัต วัดป่าแก้ว สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศฯ ทรงสร้างพระกริ่งในเบื้องปัจฉิมสมัยแห่งพระชนมายุ แต่สร้างคราวละเล็กละน้อย เชื่อกันว่ามี ๒ คราวเท่านั้น ทรงแจกเฉพาะผู้ใกล้ชิดและเจ้านาย ข้าราชการ ประชาชน ที่มาสดับพระธรรมเทศนาในวัดบวรนิเวศ ฉะนั้นพระกริ่งปวเรศจึงมีน้อยไม่แพร่หลาย ต่อมาเจ้าคุณเฒ่า วัดมกุฏกษัตริยาราม เลียนแบบของพระองค์ไปจัดสร้างขึ้นบ้างก็เป็นจำนวนน้อยภายหลังตำราไปตกอยู่กับพระพุฒาจารย์ (มา) วัดจักรวรรดิราชาวาส ตามปากราษฎรเรียกกันว่า “ท่านเจ้ามา” เป็นพระเถระเชี่ยวชาญทางสมถภาวนาอาจสามารถจุดเทียนระเบิดน้ำลงไปลงตะกรุด ณ ท่าแม่น้ำเจ้าพระยาหน้าวัดได้ ต่อมาท่านเจ้ามาก็ประสิทธิ์ประสาธน์ตำราแก่พระเทพโมลี (แพ ติสฺสเทว) วัดสุทัศน

เทพวราราม ซึ่งภายหลังพระเทพโมลีเจริญสมณศักดิ์โดยลำดับ จนได้ครองสมณอัครฐานันดรศักดิ์ที่สมเด็จพระสังฆราชในรัชกาลที่ ๘ พระเทพโมลีได้สร้างพระกริ่งขึ้นเป็นครั้งแรก และได้สร้างติดต่อเรื่อยมาเป็นนิตย์ คราวละมากบ้างน้อยบ้าง จนถึงดำรงฐานะสมเด็จพระสังฆราช และจำเดิมแต่นั้นก็มีพระเกจิอาจารย์ต่างสำนักเลียนแบบสร้างพระกริ่งกันแพร่หลาย

พระพุทธลักษณะของพระกริ่ง เป็นแบบพระพุทธรูปมหายานทางประเทศธิเบต และปรากฏว่าในประเทศเขมรก็มีพระกริ่งแบบนี้เหมือนกัน เราเรียกกันว่า "กริ่งพระปทุม" ประเพณีนิยมสร้างพระกริ่งของไทย คงจะได้ครูจากเขมรเป็นแน่แท้ และมีการสร้างกันในยุคกรุงสุโขทัยแล้ว ที่กล่าวว่าตำราสร้างพระกริ่งในยุคกรุงรัตนโกสินทร์นี้ เดิมเป็นของสมเด็จพระพนรัต วัดป่าแก้ว ก็น่าจะจริง เพราะสมเด็จพระพนรัตองค์นั้นท่านคงจะได้รวบรวมพิธีการสร้างจากตำรับตำราเก่าๆ และในสมัยนั้นวัดป่าแก้วก็นับถือกันว่าเป็นสำนักอรัญญิกาวาส-สมถธุระวิปัสสนาธุระ

อันที่จริงพระกริ่งก็คือ พระปฏิมาพระไภษัชยคุรุพุทธเจ้านั่นเอง พระพุทธเจ้าองค์นี้เป็นที่นิยมนับถือของปวงพุทธศาสนิกชนฝ่ายลัทธิมหายานยิ่งนัก ปรากฏพระประวัติมาในพระสูตรสันสกฤตสูตรหนึ่ง คือ "พระพุทธไภษัชยคุรุไวฑูรยประภาราชามูลปณิธานสูตร" แปลเป็นจีนในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๐ ซึ่งขอแปลโดยย่อสู่กันฟังดังนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้า พระศากยมุนีพุทธะ เสด็จประทับ ณ กรุงเวสาลีสุขโฆสวิหาร พร้อมด้วยพระมหาสาวก ๘,๐๐๐ องค์ พระโพธิสัตว์มหาสัตว์ ๓๖,๐๐๐ องค์ และพระราชาธิบดีเสนาอำมาตย์ ตลอดจนปวงเทพ ก็โดยสมัยนั้นแล พระมัญชุศรีผู้ธรรมราชาบุตร อาศัยพระพุทธาภินิหารย์ ลุกขึ้นจากที่ประทับ ทำจีวรเฉวียงบ่าข้างหนึ่ง คุกพระชาณุกับแผ่นดิน ณ เบื้องพระพักตร์ของสมเด็จพระโลกนาถเจ้าประคองอัญชลีกราบทูลขึ้นว่า "ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ขอพระองค์โปรดประทานพระธรรมเทศนา พระพุทธนามและมหามูลปณิธาน และคุณวิเศษอันโอฬารแห่งปวงพระสัมมาพุทธเจ้าทั้งหลาย เพื่อยังผู้สดับธรรมกถานี้ได้รับหิตประโยชน์ บรรลุถึงสุขภูมิ" พระบรมศาสดาทรงรับอาราธนาของพระมัญชุศรีโพธิสัตว์แล้ว จึงทรงแสดงพระเกียรติคุณของพระโภษัชคุรุพุทธเจ้าว่า "ดูก่อนกุลบุตร จากที่นี้ไปทางทิศ

ตะวันออก ผ่านโลกธาตุอันมีจำนวนดุจเม็ดทรายในคงคานที ๑๐ นที รวมกัน ณ ที่นั้นมีโลกธาตุหนึ่งนามว่าวิสุทธิไพฑูรยโลกธาตุ ณ โลกธาตุนั้นมีพระพุทธเจ้าผู้ทรงพระนามว่า ไภษัชยคุรุ ไวฑูรยประภาตถาคต พระองค์ถึงพร้อมด้วยพระภาค เป็นพระอรหันต์ เป็นผู้ตรัสรู้ดีชอบแล้วด้วยพระองค์เอง เป็นผู้สมบูรณ์ด้วยวิชชาและจรณะ เป็นผู้เสด็จไปดีแล้ว เป็นผู้รู้จักโลก เป็นผู้ยอดเยี่ยมไม่มีใครเปรียบ เป็นนายสารถีฝึกบุรุษ เป็นศาสดาแห่งเทวดาและมนุษย์ เป็นผู้เบิกบานแล้ว เป็นผู้จำแนกธรรมกล่าวสอนสัตว์ ดูก่อนมัญชุศรี ณ เบื้องอดีตภาคเมื่อพระตถาคตเจ้าพระองค์นี้ยังเสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์บำเพ็ญบารมีอยู่ พระองค์ทรงตั้งมหาปณิธาน ๑๒ ประการ เพื่อยังความต้องการแห่งสรรพสัตว์ให้บรรลุ ก็มหาปณิธาน ๑๒ ประการเป็นไฉน?

๑. ในกาลใด ที่เราได้บรรลุพระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ ซึ่งมีวรกายอันรุ่งเรืองส่องสาดทั่วอนันตโลกธาตุ บริบูรณ์ด้วยมหาปุริสลักขณะ ๓๒ และอนุพยัญชนะ ๘๐ ขอให้สรรพสัตว์จงมีวรกายดุจเดียวกับเรา

๒. ในกาลใด ที่เราได้บรรลุพระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ ขอให้วรกายของเรามีสีสันดุจไพฑูรย์ มีรัศมีรุ่งโรจน์โชตนาการยิ่งกว่าแสงจันทร์และแสงอาทิตย์ ประดับด้วยด้วยคุณาลังการอันมโหฬารไพศาลพันลึก ส่องทางให้แก่สัตว์ที่ตกอยู่ในอบายคติ ให้หลุดพ้นเข้าสู่ที่ชอบตามปรารถนา

๓. ในกาลใด ที่เราบรรลุพระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ ก็ขอให้เราได้ใช้ปัญญาโกศลอันล้ำลึกสุขุมไม่มีที่สิ้นสุด ยังสรรพสัตว์ให้ได้รับโภคสมบัตินานาประการ อย่าได้มีความยากจนใดๆ

๔. ในกาลใด ที่เราบรรลุพระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ หากมีสัตว์ใดที่เป็นมิจฉาทิฏฐิ ก็ขอให้เรายังเขาให้ตั้งมั่นในสัมมาทิฏฐิโพธิมรรค หากมีสัตว์ใดดำเนินปฏิปทาแบบสาวกยาน ปัจเจกยาน ก็ขอให้เราสามารถยังเขามาดำเนินปฏิปทาแบบมหายาน

๕. ในกาลใด ที่เราบรรลุพระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ หากมีสรรพสัตว์ใดมาประพฤติพรหมจรรย์ในธรรมวินัยของเรา ก็ขอให้เขาเหล่านั้นอย่าได้มีศีลวิบัติเลย

จงบริบูรณ์ด้วยองค์แห่งศีลทั้ง ๓ เถิด หากมีผู้ใดศีลวิบัติ เมื่อได้สดับนามแห่งเรา ก็ขอให้จงบริสุทธิ์บริบูรณ์ดุจเดิม ไม่ตกไปสู่ทุคตินิรยบาย

๖. ในกาลใด ที่เราบรรลุพระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ หากมีสรรพสัตว์มีกายอันเลวทราม มีอินทรีย์อันไม่ผ่องใส โง่เขลาเบาปัญญา ตาบอดหรือหูหนวก เป็นใบ้บ้าหรือหลังค่อม สารพัดพยาธิทุกข์ต่างๆ เมื่อได้สดับนามแห่งเรา ก็ขอให้หลุดพ้นจากปวงทุกข์เหล่านั้น มีสติปัญญาเฉลียวฉลาด มีอินทรีย์ผ่องใสสมบูรณ์

๗. ในกาลใด ที่เราบรรลุพระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ หากยังมีสรรพสัตว์อันความทุกข์เบียดเบียนปราศจากที่พึ่งพิงและที่อยู่อาศัย ปราศจากแพทย์และยา ปราศจากวงศาคณาญาติ อันความยากจนข้นแค้นมีทุกข์มาเบียดเบียนแล้ว เพียงแต่นามแห่งเราผ่านโสตของเขาเท่านั้น ขอสรรพสัตว์ความเจ็บป่วยจงปราศจากไปสิ้น เป็นผู้มีกายใจอันผาสุก มีบ้านเรือนอาศัยพรั่งพร้อมด้วยธนสารสมบัติ จนที่สุดก็จักได้สำเร็จแก่พระโพธิญาณ

๘. ในกาลใด ที่เราบรรลุพระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ หากมีอิสตรีใดมีความเบื่อหน่ายต่อเพศแห่งตน ปรารถนาจะกลับเพศบุรุษไซร้ มาตรว่าได้สดับนามแห่งเราก็จะสามารถเปลี่ยนเพศจากหญิงเป็นชายตามปรารถนา จนที่สุดก็จักได้สำเร็จแก่พระโพธิญาณ

๙. ในกาลใด ที่เราบรรลุพระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ เราจงสามารถยังสัตว์ทั้งหลายให้หลุดพ้นจากข่ายแห่งมารและเครื่องผูกพันธ์ของเหล่ามิจฉาทิฏฐิ ให้สัตว์เหล่านั้นตั้งอยู่ในสัมมาทิฏฐิ และให้ได้บำเพ็ญโพธิสัตว์จริยา จนบรรลุพระโพธิญาณในที่สุด

๑๐. ในกาลใด ที่เราบรรลุพระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ มีสัตว์เหล่าใดถูกต้องพระราชอาญา ต้องคุมขังรับทัณฑกรรมในคุกตะราง หรือต้องบทอาญาถึงประหารชีวิต ตลอดจนได้รับการข่มเหงคะเนงร้าย ดูหมิ่นดูแคลนเหยียดหยามอื่นๆ เป็นผู้อันความคับแค้นเผาลนแล้ว มีใจกายอันวิปฏิสารอยู่ หากได้สดับนามแห่งเราได้อาศัยบารมีและคุณาภินิหาริย์ของเรา ขอสัตว์เหล่านั้นจงหลุดพ้นจากปวงทุกข์ดังกล่าว

๑๑. ในกาลใด ที่เราบรรลุพระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ มีสัตว์เหล่าใดมีความทุกข์ด้วยความหิวกระหายแล้ว ประกอบอกุศลกรรมเพราะเหตุแห่งอาหารไซร้ หากได้สดับนามแห่งเรา มีจิตหมั่นตรึกนึกภาวนาเป็นนิตย์ เราจักประทานเครื่องอุปโภคบริโภคอันประณีตแก่เขา ยังเขาให้อิ่มหนำสำราญ แล้วประทานธรรมรสแก่เขา ให้เขาได้รับความสุข

๑๒. ในกาลใด ที่เราบรรลุพระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ มีสัตว์เหล่าใดที่ยากจนปราศจากอาภรณ์นุ่งห่ม อันความหนาวและเหลือบยุงเบียดเบียนทั้งกลางวันกลางคืน หากได้สดับนามแห่งเรา และหมั่นรำลึกภาวนาถึงเราไซร้ เขาได้สิ่งที่ปรารถนา และจักบริบูรณ์ด้วยธนสารสมบัติ สรรพอาภรณ์ เครื่องประดับ และเครื่องบำรุงความสุขต่างๆ ฯลฯ

ครั้นแล้วพระบรมศาสดาศากยมุนีพุทธเจ้า ตรัสต่อไป พระไภษัชยคุรุพุทธเจ้านี้มีพระโพธิสัตว์ผู้ใหญ่ ๒ องค์คือ พระสุริยไวโรจนะและพระจันทรไวโรจนะเป็นพระโพธิสัตว์ผู้ช่วยของพระไภษัชยคุรุว่า “ผู้ใดก็ดี ได้บูชาพระพุทธองค์ด้วยความเคารพเลื่อมใสแล้วก็จักเจริญด้วยอายุ วรรณะ สุขะ พละ ปราศจากภัยบีฑา ไม่ฝันร้าย ศัตราวุธทำอันตรายมิได้ สัตว์ร้ายทำอันตรายมิได้ โจรภัยทำอันตรายมิได้ ยาพิษทำอันตรายมิได้ ฯลฯ” นอกจากนี้ทรงแสดงถึงพิธีจัดมลฑลบูชาพระไภษัชยคุรุอีกด้วยว่า ต้องจัดพิธีมีเครื่องบูชาอย่างนั้นๆ และประทานพระคาถาบูชาพระไภษัชยคุรุด้วย ในเวลาตรัสพระคาถานี้พระบรมศาสดาทรงประทับเข้าสมาธิชื่อ “สรวสัตวทุกขภินทนาสมาธิ” ปรากฏรัศมีไพโรจน์ขึ้นเหนือพระเกตุมาลา แล้วจึงตรัสพระคาถามหาธารณี ดังนี้

“นโม ภควเต ไภษชฺยคุรุ ไวฑูรฺยปรฺภาราชาย ตถาคตตยารหเต สมฺยกฺสมฺพุทฺธาย โอมฺ ไภเษชเย ไภเษชเย ไภเษชย สมฺรฺคเตสฺวาหฺ”

ครั้นตรัสพระมหาธารณีนี้แล้ว พสุธาก็กัมปนาทหวาดไหว แสงสว่างอันโอฬารก็ปรากฏ สัตว์ทั้งปวงก็หลุดพ้นจากสรรพยาธิ บรรลุสุขสันติอันประณีตแล้ว พระบรมศาสดาจึงตรัสว่า “ดูก่อนมัญชุศรี ถ้ากุลบุตรกุลธิดาใด พยาธิทุกข์เบียดเบียนแล้ว พึงตั้งจิตให้เป็นสมาธิ แล้วนำพระมหาธารณีบทนี้ปลุกเสกอาหารหรือยา หรือน้ำดื่มครบ ๑๐๘ หน แล้วดื่มกินเข้าไปเถิด จักสามารถดับสรรพปวง

พยาธิได้ ฯลฯ” พระสูตรนี้ตอนปลายๆ ยังมีเรื่องราวพิสดารอีกมาก แต่จำต้องของดไว้เพียงเท่านี้ เป็นอันว่าท่านผู้อ่านได้ทราบถึงความศักดิ์สิทธิ์และความสำคัญพระพุทธไภษัทชยคุรุโดยสังเขปเท่านี้ สำหรับพระคาถาธารณีนั้น ท่านพระคณาจารย์สร้างพระกริ่งไม่ควรละเลย ควรนำมาใช้ปลุกเสกพระกริ่งได้ และควรถือว่าเป็นมนต์ประจำพระกริ่งโดยเฉพาะทีเดียว

เมื่อความศักดิ์สิทธิ์อภินิหาริย์ของพระพุทธไภษัชยคุรุ ปรากฏตามที่ได้พรรณนามา พวกพุทธศาสนิกชนฝ่ายลัทธิมหายาน จึงเคารพนับถือเป็นอย่างยิ่ง พระพุทธไภษัชยคุรุบูชากันทั่วไปในวัดประเทศจีน ญี่ปุ่น ธิเบต เกาหลี และเวียดนาม ที่สุดจนในประเทศเขมรและประเทศไทย สำหรับประเทศไทยแม้จะนับถือศาสนาฝ่ายสาวกยาน ลัทธิลังกาวงศ์ แต่ก่อนนั้นขึ้นไปเราก็เคยรับเอาลัทธิมหายานมานับถืออยู่ระยะหนึ่ง เป็นลัทธิมหายานซึ่งแพร่ขึ้นมาจากอาณาจักรศรีวิชัยทางใต้ และที่เผยแพร่มาจากเขมร ไทยเพิ่งจะเปลี่ยนมานับถือพระพุทธศาสนานิกายลังกาวงศ์ก็เมื่อยุคกรุงสุโขทัยนี้เท่านั้น อาณาจักรศรีวิชัยซึ่งตั้งแว่นแคว้นอยู่บนคาบสมุทรมลายู ตั้งแต่ พ.ศ.๑๒๐๐-๑๗๐๐ รวมเวลานานราว ๖๐๐ ปี เป็นอาณาจักรที่เคารพนับถือพระพุทธศาสนาลัทธิมหายาน และนำลัทธิมหายานให้แพร่หลายไปในหมู่เกาะชวา มลายู ตลอดจนขึ้นมาจนถึงลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ส่วนเขมรนั้นปรากฏว่ามีทั้งลัทธิมหายานและลัทธิพราหมณ์เจริญแข่งกัน กษัตริย์ของเขมรหรือขอมในสมัยนั้น บางองค์ก็เป็นพุทธมามกะ บางองค์ก็เป็นพราหมณ์มามกะ ในราว พ.ศ.๑๕๔๖-๑๕๙๒ กษัตริย์เขมรพระองค์หนึ่งทรงพระนามว่า พระเจ้าสูรยวรมันที่ ๑ ทรงเลื่อมใสในพระพุทธศาสนามาก จนถึงกับเมื่อสวรรคตแล้วมีพระนามว่า “พระบรมนิวารณบท” พระองค์เป็นเชื้อสายกษัตริย์จากอาณาจักรศรีวิชัย ฉะนั้นจึงไม่ต้องสงสัยว่า ลัทธิมหายานจะไม่เฟื่องฟุ้งขึ้นในรัชสมัยของพระองค์ แต่ยังมีกษัตริย์อีกพระองค์หนึ่งคือพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ทรงครองราชย์ระหว่าง พ.ศ.๑๗๒๔-๑๗๔๘ พระองค์ทรงเป็นมหายานพุทธมามกะโดยแท้จริง ทรงพยายามจรรโลงลัทธิมหายานซึมซาบเข้าไปในจิตใจของปวงชน ทรงเป็นมหาราชาธิราชองค์สุดท้ายของเขมร เพราะเมื่อสิ้นรัชสมัยแล้วเขมรก็เข้าสู่ยุคเสื่อม พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ พระองค์นี้ปรากฏว่าเป็นผู้สร้างเมืองใหม่ ชื่อนครชัยศรี คือปราสาทพระขรรค์

สำหรับเป็นพุทธสถานประดิษฐานพระปฏิมาอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ อันเป็นพระโพธิสัตว์แห่งเมตตากรุณา ที่สำคัญอย่างยิ่งองค์หนึ่งของลัทธิมหายาน ทรงสร้างขึ้นเพื่ออุทิศแด่พระเจ้าธรณินทวรมัน พระชนก แล้วสร้างปราสาทตาพรหมประดิษฐานพระปฏิมาปรัชญาปารมิตา โพธิสัตว์แห่งปัญญา อุทิศแด่พระวรราชมารดา มีจารึกกล่าวว่าปราสาทตาพรหมเป็นสำหรับพระมหาเถระ ๑๘ องค์ และสำหรับภิกษุอีก ๑,๗๔๐ รูปด้วย แล้วทรงสร้างปราสาทบายน เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปฉลองพระองค์เอง นอกจากนี้ปรากฏในศิลาจารึกตาพรหมว่า พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ได้สร้างโรงพยาบาลคือ “อโรคยาศาลา” เป็นทานทั่วพระราชอาณาจักรถึง ๑๐๒ แห่ง ด้วยทรงเคารพนับถือพระพุทธไภษัชยคุรุยิ่งนัก จึงทรงพยายามอนุวัติตามพระพุทธจริยาของพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ตอนหนึ่งในจารึกตาพรหมของพระองค์ซึ่ง “พันธ์พิทแพทย์” ได้ถอดเป็นภาษาไทยว่า

“ขอนอบน้อมสักการะ แด่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระผู้มีพระภาคตรัสรู้พระธรรมและบรรลุถึงซึ่งโลกุตตรสุข พระองค์ทรงเป็นศาสดาที่ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ พระองค์เป็นผู้ถึงแล้วซึ่งพระนิรวาณ

ข้าพเจ้าขอวันทาพระชินะไภษัชยคุรุไพฑูรยประภาราชะ พระผู้ประสาธน์สันติแห่งดวงจิตและความสงบ แม้แต่เพียงได้ยินพระนามก็ยังรู้สึกชื่นชมเสียแล้ว

สรวมชีพศรีสุริยไวโรจนะเจ้าแห่งดวงอาทิตย์ พระศรีตันทรไวโรจนะเจ้าแห่งดวงศศิธร ขอจงได้โปรดเปล่งรัศมีขจัดความมัวเมาในกิเลสราคะ และอกุศลมูลแห่งประชาสัตว์ให้ปราศจากไป และให้เบื้องพระเมรุไกรแห่งสมเด็จพระศรีศากยมุนีเป็นเจ้า มีแสงสว่างชำนะกิเลสเหล่านี้”

ข้อความในจารึกนี้ แสดงให้เห็นว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ทรงซาบซึ้งใน “พระพุทธไภษัชยคุรุไวฑูรยประภาราชมูลปณิธานสูตร” ซึ่งข้าพเจ้าแปลตัดยกมาตอนต้นเพียงไร จึงทรงสามารถรำพันถ่ายความรู้สึกสัทธาปสาทะในพระพุทธเจ้าพระองค์นั้นออกมาได้อย่างไพเราะ และยังทรงสรุปได้อย่างงดงาม คือทรงขอให้พระบวรพุทธศาสนาของพระพุทธองค์ศากยมุนีโคตมะ ศาสดาแห่งมวลพุทธมามกะทั้งฝ่ายสาวกยานและมหายาน พระพุทธองค์ปัจจุบันให้รุ่งเรืองอีกด้วย นอกจากนี้กษัตริย์ “นักก่อสร้าง” พระองค์นี้ยังได้สร้างรูปพระปฏิมา “ชยพุทธมหานาถ” พระราชทาน

ไปประดิษฐานไว้ในเมืองอื่นๆ ๒๓ แห่ง ทรงสร้างธรรมศาลา ขุดสระน้ำ สร้างถนน จากข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์เหล่านี้ ทำให้ข้าพเจ้าปรารถนาจะกล่าวว่ากริ่งพระปทุมของเขมรได้สร้างขึ้นอย่างแพร่หลายกว่าทุกยุคในรัชสมัยพระเจาชัยวรมันที่ ๗ นี้ เพื่ออุทิศบูชาแด่พระพุทธไภษัชยคุรุ และได้มีการสร้างบ้างแล้วในรัชสมัยพระเจ้าสูรยวรมันที่ ๑ ในการสร้างนั้นได้มีพิธีปลุกเสกประจุฤทธิ์เข้าไปตามกระบวนการพิธีลัทธิมหายาน ซึ่งปรากฏในพระพุทธไภษัชยคุรุไวฑูรยประภาราชามูลปณิธานสูตรนั้น กริ่งพระปทุมจึงมีฤทธานุภาพศักดิ์สิทธิ์ ภายหลังเมื่อลัทธิมหายานเสื่อมสูญ คติการสร้างพระกริ่งยังคงสืบทอดกันมา และกลับมาแพร่หลายในหมู่ชาวไทย ลาว แต่นานวันเข้าก็ลืมประวัติวิธีสร้างแบบเดิม ทั้งนี้เพราะพระสูตรมหายานเป็นภาษาสันสกฤตก็พลอยเลือนหายไปตามลัทธิมหายานด้วย พระเกจิอาจารย์ท่านจึงได้ดัดแปลงวิธีการสร้างใหม่ตามแบบไสยเวท เช่น การลงยันต์ ๑๐๘ และ นะปะฐะมัง ๑๔ นะ ในแผ่นโลหะเป็นต้น ซึ่งก็ให้ผลความศักดิ์สิทธิ์ไม่ยิ่งหย่อนกว่ากัน ถ้ามาตรว่าทำให้ถูกพิธีกรรมใหม่นี้จริงๆ ส่วนเม็ดกริ่งในองค์พระนั้น สันนิษฐานได้เป็น ๒ ทาง คือ ทางหนึ่งเพื่อสัญลักษณ์แห่งพระพุทธภาวะ อันมีคุณลักษณะอนาทิเบื้องต้นไม่ปรากฏ อนันตะแผ่ซ่านอยู่โดยทั่วไป เบื้องปลายก็มิได้ปรากฏ จึงทำเป็นเม็ดกลมอีกทางหนึ่ง ชะรอยจะอนุวัติตามคติที่ว่า แม้เพียงได้สดับพระนามก็อาจให้ได้รับความสวัสดีได้ จึงใช้ประจุเม็ดกริ่งไว้ เพราะเมื่อสั่นองค์พระทุกครั้งจะได้บุญ ๒ ต่อคือผู้สั่นเท่ากับได้เจริญภาวนาถึงพระพุทธไภษัชยคุรุ ส่วนผู้อื่นที่ได้ยินเสียงกริ่งก็พลอยได้บุญไปตาม ฉะนั้น การสร้างพระกริ่งท่านจึงนิยมสร้างเป็นองค์ติดอยู่ในขันน้ำมนต์ด้วยอีกโสดหนึ่ง เมื่อผู้ที่ต้องการน้ำมนต์ เพียงเอาน้ำตักใส่ขันนั้นแล้วอาราธนา ก็จักสำเร็จเป็นน้ำมนต์ขึ้น ข้าพเจ้าได้ยินมาว่า เมื่อครั้งสมเด็จพระวันรัต (แดง) เจ้าอาวาสวัดสุทัศน์ อาพาธเป็นอหิวาตกโรค มีอาการหนัก สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส (ครั้งยังทรงดำรงพระยศเป็นกรมหมื่น) เสด็จไปเยี่ยมพระองค์ท่าน ได้อาราธนาพระกริ่งปวเรศฯ ของสมเด็จพระอุปัชฌาย์ ทำน้ำมนต์ถวายสมเด็จพระวันรัต (แดง) ดื่ม ปรากฏอำนาจมหัศจรรย์ คืออาพาธทุเลาเป็นลำดับ จนกระทั่งหายเป็นปรกติ ด้วยวิธีดื่มน้ำพระพุทธมนต์แช่พระกริ่งนี้ ครั้งนั้นสมเด็จพระสังฆราช (แพ) ยังมิได้ทรงอัครสมณศักดิ์ ได้เป็นผู้พยาบาลสมเด็จพระวัน

รัต (แดง) โดยใกล้ชิดได้เห็นโดยตลอด ด้วยประการฉะนี้พระพุทธรูปกริ่งจึงเป็นเหตุให้ชาวบ้านเรียกกันว่า พระหมอ มาแต่โบราณ ซึ่งตรงกับพระนามอันแท้จริงของพระองค์ว่า ไภษัชยคุรุพุทธะ อย่างแปลกประหลาด.

ประวัติพระไตรปิฎก ฉบับจีนพากย์

เมื่อประเทศไทยได้ประกอบรัฐพิธี เฉลิมฉลอง ๒๕ พุทธศตวรรษ รัฐบาลของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้เชิญผู้แทนพุทธสมาคมนานาชาติทั่วโลก มาร่วมอนุโมทนาในมหากุศลกรรมนี้โดยพร้อมเพรียงกัน ผู้แทนพุทธบริษัทจีนคณะชาติที่ไต้หวัน มีพระสมณาจารย์กานจู ฮูตุ๊กตู ชาวมงโกล เป็นประธาน, พระสมณะอินสุน อาจารย์ใหญ่แห่งสำนักปริยัติธรรมฟูเยนฯ เป็นรองประธาน พร้อมด้วยคณะผู้ติดตามอีก ๗ ท่าน ได้อัญเชิญพระไตรปิฎกฉบับจีน ๒ จบมาด้วย และได้ทำพิธีมอบเป็นธรรมบรรณาการแก่สภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัยจบหนึ่ง มอบแก่มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย มหาธาตุ อีกจบหนึ่ง ในฐานะเป็นสถาบันศึกษาพระพุทธศาสนาสูงสุด ๒ แห่งของประเทศไทย พระไตรปิฎกฉบับนี้เป็นของถ่ายพิมพ์จากฉบับญี่ปุ่น ได้เริ่มพิมพ์เมื่อ พ.ศ.๒๔๙๘ โดยสำนักวัฒนธรรมพุทธศาสนาแห่งประชาชาติจีน เมืองไทเป จบหนึ่งมี ๒,๒๓๖ คัมภีร์ คิดเป็นผูกได้ ๙,๐๐๐ ผูก เป็นสมุดพิมพ์ขนาดเอนไซโคลปิเดีย ๕๕ เล่ม ใหญ่หนามาก นับว่าพระไตรปิฎกฉบับนี้เป็นผลงานของชาวพุทธบริษัทฝ่ายมหายานที่ใหม่ที่สุด ถึงแม้ว่าอาศัยถ่ายพิมพ์มาจากฉบับของญี่ปุ่น คือฉบับไดโชก็จริง แต่พระไตรปิฎกฉบับญี่ปุ่นก็คือไตรปิฎกจีนนั่นเอง เพราะญี่ปุ่นรับพระพุทธศาสนาไปจากจีน ชนิดถ่ายเอาตัวอักษรไปด้วย แต่โดยที่ญี่ปุ่นเข้าไปเก็บรวบรวมเก่งกว่าจีน ฝ่ายจีนซึ่งเป็นเจ้าของเดิมจึงกลับต้องไปอาศัยของเขามาถ่ายพิมพ์ ผู้เขียนซึ่งมีหน้าที่บรรยายวิชาประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาสากล และโดยเฉพาะลัทธิมหายาน ในสภาการศึกษาฯ จะขอถือโอกาสค้นคว้าประวัติปิฎกจีนพากย์ฉบับนี้ มาเล่าสู่กันฟัง

เมื่อพระพุทธศาสนาได้แพร่หลายออกไปในนานาประเทศ เริ่มแต่รัชสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช และขยับขยายแพร่หลายติดเนื่องกันต่อมา จนกระทั่งพระพุทธศาสนาสิ้นสูญจากอินเดีย ประเทศต่างๆ ซึ่งยังรับช่วงพระสัทธรรมกลับปรากฏว่าเป็นแหล่งเจริญของพระพุทธศาสนาแทนที่มาตุภูมิ

แก่นสำคัญของพระพุทธศาสนาที่จะเป็นเหตุให้เจริญตั้งมั่นอยู่ได้ ก็อยู่ที่พระธรรมวินัยที่แพร่หลายไปในดินแดนต่างๆ หาได้เสมอเหมือนกันไม่ จำแนกออกเป็น ๓ ประเภทใหญ่ๆ คือ

๑. พระธรรมวินัยที่ถือภาษามคธ หรือบาลี เป็นหลัก มีลัทธิเถรวาทในพระพุทธศาสนาฝ่ายสาวกยาน เป็นฝ่ายประกาศเจริญแพร่หลายในลังกา ไทย พม่า เขมร และลาว พระไตรปิฎกของประเทศทั้ง ๕ จึงเหมือนกัน

๒. พระธรรมวินัยที่ถือสันสกฤตเป็นหลัก มีลัทธิมหายาน และนิกายสรวาสติวาทิน ซึ่งเป็นนิกายหนึ่งของฝ่ายสาวกยาน เป็นฝ่ายประกาศเจริญแพร่หลายในประเทศจีน แต่จีนมิได้รักษาต้นภาษาเดิมไว้ เอามาแปลถ่ายไว้ในภาษาจีนหมด แล้วจึงแพร่หลายต่อออกไปในเกาหลี ญี่ปุ่น ญวน

๓. พระธรรมวินัยที่ถือภาษาสันสกฤตเป็นหลักเหมือนประเภทที่ ๒ และเป็นลัทธิมหายานดุจกัน แต่ประกาศหนักไปในนิกายมนตรยาน อันเป็นสาขาหนึ่งของมหายาน เจริญแพร่หลายในประเทศธิเบต และแปลสู่ภาษาธิเบตหมดแล้ว จากธิเบตจึงแพร่ต่อออกไปในมงโกลเลีย มานจูเรีย

พระธรรมวินัยทั้ง ๓ ประการนี้ ถ้าจะว่าโดยชัดแจ้งแล้ว กล่าวได้ว่าคือพระไตรปิฎกภาษาบาลี, พระไตรปิฎกภาษาจีน, และพระไตรปิฎกภาษาธิเบตนั่นเอง พระไตรปิฎกภาษาจีนมีลักษณะพิเศษกว้างขวางโอบอุ้มเอาคติธรรมต่างๆ ในพระไตรปิฎกบาลีกับธิเบตไว้ด้วย คือมีปกรณ์ลัทธินิกายสำคัญในพระพุทธศาสนาไม่จำกัดเฉพาะลัทธิมหายานเท่านั้น ลักษณะนี้พระไตรปิฎกบาลีหามีไม่ ส่วนพระไตรปิฎกธิเบตถึงมีอยู่บ้างก็ยังน้อยกว่าฝ่ายจีน ฉะนั้น พระไตรปิฎกจีนจึงเป็นธรรมสาครอันยิ่งใหญ่ที่สุดของพระพุทธศาสนา ในที่นี้จะยกอุทาหรณ์ปกรณ์สำคัญของต่างนิกาย ที่มีในพระไตรปิฎกจีนมากล่าว เช่น หมวดพระวินัยปิฎก มี...

๑. ทศภาณวารสรวาสติวาทวินัย ๖๐ ผูก พระวินัยปิฎกของนิกายสรวาสติวาทิน แปลสู่ภาษาจีนโดยพระปุณยาตระ, พระกุมารชีพ, พระธรรมรุจิ, พระวิมลรักษ์ รวม ๔ รูป เมื่อ พ.ศ.๙๔๗-๙๕๐ ต่อมาสมณะอี้จิงได้แปลวินัยปกรณ์ของนิกายนี้อีก ๑๕ ปกรณ์ ซึ่งส่วนมากเป็นเรื่องปลีกย่อย ว่าด้วยเรื่องอุปสมบทกรรม, การจำพรรษา, เภสัชชะและเรื่องสังฆเภท เป็นต้น

๒. จตุรอัธยายธรรมคุปตวินัย ๖๐ ผูก พระวินัยปิฎกของนิกายธรรมคุปต์ แปลสู่ภาษาจีนโดย พระพุทธยศ เมื่อ พ.ศ.๙๕๓

๓. มหาสังฆิกวินัย ๓๐ ผูก พระวินัยปิฎกของนิกายมหาสังฆิกะ แปลสู่ภาษาจีน โดย พระพุทธภัทร กับสมณะฟาเหียน เมื่อ พ.ศ.๙๖๓-๙๖๕

๔. ปัญจอัธยาศัยมหิศาสกวินัย ๓๐ ผูก พระวินัยปิฎกของนิกายมหิศาสกะ แปลสู่ภาษาจีนโดย พระพุทธชีวะ กับสมณะเต้าเซง เมื่อ พ.ศ.๙๖๖

๕. สมันตปาสาทิกาวินัยอรรถกถา ๑๘ ผูก เป็นอรรถกถาพระวินัยปิฎกเถรวาท แปลสู่ภาษาจีนโดย พระสังฆภัทร เมื่อ พ.ศ.๑๐๓๒ แต่เป็นฉบับย่อ ไม่มีพิสดารเช่นต้นฉบับบาลี

๖. ปาฏิโมกข์ศีลสูตร ของนิกายกาศปิยะ เป็นเพียงหนังสือสั้นๆ มิใช่พระวินัยปิฎกทั้งหมด

หมวดพระสุตตันตปิฎก ถือตามมติของศาสตราจารย์เหลียงฉีเชา ก็มี...

๑. เอโกตตราคม ๕๑ ผูก คืออังคุตตรนิกาย ของนิกายสรวาสติวาทิน แปลสู่ภาษาจีนโดย พระธรรมนันทิ เมื่อ พ.ศ.๙๒๗

๒. มัธยามาคม ๖๐ ผูก มัชฌิมนิกาย ของนิกายสรวาสติวาทิน แปลสู่ภาษาจีน โดย พระสังฆรักษ์ กับพระสังฆเทวะ เมื่อ พ.ศ.๙๔๑

๓. ทีรฆาคม ๒๒ ผูก ทีฆนิกายของนิกายธรรมคุปต์ แปลสู่ภาษาจีนโดย พระพุทธยศ เมื่อ พ.ศ.๙๕๖

๔. สังยุกตาคม ๕๐ ผูก สังยุตตนิกาย ของนิกายมหิศาสกะ แปลสู่ภาษาจีน โดย พระคุณภัทร เมื่อ พ.ศ.๙๘๖

ส่วนประเภทพระอภิธรรมปิฎก และคัมภีร์ประเภทศาสตร์หรือปกรณ์วิเศษของนิกายต่างๆ ก็มีอุดม เช่น อธิธรรมสังคีติบรรยายปาทศาสตร์ ๒๐ ผูก, อภิธรรมสกันธปาทศาสตร์ ๑๒ ผูก, อภิธรรมวิชญาณกายปาทศาสตร์ ๑๖ ผูก, อภิธรรมปกรณะปาทศาสตร์ ๑๘ ผูก, อภิธรรมธาตุกายปาทศาสตร์ ๓ ผูก, อภิธรรมชฺญาณปรัสถานศาสตร์ ๒๐ ผูก, อภิธรรมมหาวิภาษาศาสตร์ ๒๐๐ ผูก, อภิธรรมน

ยายนุสารศาสตร์ ๘๐ ผูก, อภิธรรมปกรณ์ศาสนศาสตร์ ๔๐ ผูก, อภิธรรมหฤทัยศาสตร์ ๔ ผูก, สังยุกตาภิธรรมหฤทัยศาสตร์ ๑๑ ผูก ปกรณ์เหล่านี้เป็นของนิกายสรวาสติวาทิน, อภิธรรมโกศศาสตร์ ๒๐ ผูก คัมภีร์นี้ระคนด้วยลัทธิในนิกายสรวาสติวาทินกับนิกายเสาตรนฺติกวาทิน, สารีปุตราภิธรรม ๓๐ ผูก ของนิกายวิภัชวาทิน, อภิธรรมสัตยสิทธิวยกรณศาสตร์ ๑๖ ผูก ของนิกายมหาสังฆิกะ หรือนิกายเสาตฺรันติก หรือนิกายพหุสุตวาท ยังไม่แน่นอน, จตุราริยสัจจ์ปกรณ์ ๔ ผูก, และคัมภีร์วิมุตติมรรค ๑๒ ผูก คัมภีร์นี้เป็นของนิกายเถรวาท มีเค้าโครงอย่างเดียวกับคัมภีร์วิสุทธิมรรคมาก ข้าพเจ้าได้เขียนวิจารณ์ไว้ในหนังสือเรื่องน่ารู้ ๑๕ เรื่องแล้ว คุณวิภังคนิทเทศศาสตร์ ๓ ผูก ของนิกายมหาสังฆิกะ, สัมมิติยะศาสตร์ ๒ ผูก ของนิกายสัมมิติยะ ฯลฯ

เฉพาะคัมภีร์ฝ่ายมหายาน ซึ่งต้นฉบับสันสกฤตที่ตกค้างเหลืออยู่ในปัจจุบัน มีไม่ถึง ๑ ใน ๑๐ เพราะเมื่อพวกข้าศึกต่างศาสนารุกรานเข้ามในในอินเดีย ได้เที่ยวเผาวัดวาอารามของพระพุทธศาสนาทำลายพระไตรปิฎกเสียมากกว่ามาก มหาวิทยาลัยนาลันทา และมหาวิทยาลัยวิกรมศิลา ซึ่งเป็นสถาบันศึกษาของพระพุทธศาสนาสูงสุดในสมัยนั้นก็ถูกเผาเสียจนป่นปี้ คัมภีร์ต่างๆ จึงสูญหายไปมาก ที่ยังเหลือตกค้างอยู่บ้างก็เป็นด้วยภิกษุสงฆ์พาหนีไปกับตัว หลบทารุณภัยเข้าไปอยู่ในเนปาลบ้าง ในธิเบตบ้าง ประกอบทั้งเมื่อสมัยพระพุทธศาสนาแพร่หลายเข้าไปในประเทศเหล่านี้ ได้พาคัมภีร์สันสกฤตมาเป็นต้นฉบับ จึงพอจะหาได้บ้าง ก็ที่ตกค้างเหลืออยู่ทั้งในเนปาล ธิเบต จีน และญี่ปุ่น แต่หาพบในเนปาลกับธิเบตเป็นมากกว่าแห่งอื่น และส่วนใหญ่เป็นคัมภีร์นิกายมันตรยาน โชคดีที่คัมภีร์สันสกฤตของลัทธิมหายานได้ถูกแปลถ่ายไว้ในภาษาจีนเป็นอันมาก การศึกษาลัทธิมหายานจึงจำเป็นต้องผ่านทางภาษาจีน ถ้าโอกาสอำนวยแก่ข้าพเจ้า ข้าพเจ้าจะเขียนนำเที่ยวพระไตรปิฎกจีน ในที่นี้จะขอยกอุทาหรณ์แต่คัมภีร์ใหญ่ๆ ของมหายานเฉพาะชื่อเท่านั้น

ในหนังสือประมวลสารัตถะพระไตรปิฎก แต่งครั้งราชวงศ์หงวน ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ได้บอกจำนวนคัมภีร์ในพระไตรปิฎกจีนพากย์ไว้ดังนี้

๑. พระสูตรฝ่ายมหายาน ๘๙๗ คัมภีร์ ๒,๙๘๐ ผูก

๒. พระวินัยฝ่ายมหายาน ๒๘ คัมภีร์ ๕๖ ผูก

๓. ศาสตร์ฝ่ายมหายาน ๑๑๘ คัมภีร์ ๖๒๘ ผูก

๔. พระสูตรฝ่ายสาวกยาน ๒๙๑ คัมภีร์ ๗๑๐ ผูก

๕. พระวินัยฝ่ายสาวกยาน ๖๙ คัมภีร์ ๕๐๔ ผูก

๖. ศาสตร์ฝ่ายสาวกยาน ๓๘ คัมภีร์ ๗๐๘ ผูก

รวมทั้งสิ้นเป็น ๑,๔๔๑ คัมภีร์ ๕,๕๘๖ ผูก แต่จำนวนคัมภีร์ในพระไตรปิฎกจีนพากย์นี้ชำระกันหลายครั้งหลายคราว จำนวนคัมภีร์กับจำนวนผูกเปลี่ยนแปลงไม่เสมอกันทุกคราว ในหนังสือว่าด้วยสารัตถะความรู้จากการศึกษาพระไตรปิฎก แต่งครั้งราชวงศ์เหม็ง ได้แบ่งหมวดพระไตรปิฎกเพื่อสะดวกแก่การศึกษา ดังนี้

พระสูตรมหายาน

๑. หมวดอวตํสกะ หมวดนี้มีพระสูตรใหม่สูตรหนึ่งเป็นหัวใจ คือ พุทธาวตํสกมหาไวปุลยสูตร ๘๐ ผูก และมีสูตรปกิณกะย่อยๆ อีกหลายสูตร

๒. หมวดไวปุลยะ มีพระสูตรใหญ่ชื่อมหารัตนกูฏสูตร ๑๒๐ ผูก เป็นหัวใจ นอกจากนั้นก็มีมหาสังคีติสูตร ๑๐ ผูก, มหายานโพธิสัตว์ปิฎกสูตร ๒๐ ผูก, ตถาคตอจินไตยรหัสยมหายานสูตร ๓๐ ผูก, สุวรรณประภาสสูตร ๑๐ ผูก, กรุณาปุณฑริกสูตร ๑๑ ผูก, มหายานมหาสังคีติกษิติครรภทศจักรสูตร ๑๐ ผูก, มหาไวปุลยมหาสังคีติโพธิสัตว์พุทธานุสสติสมาธิสูตร ๑๐ ผูก, จันทรประทีปสมาธิสูตร ๑๑ ผูก, ลังกาวตารสูตร ๗ ผูก, สันธินิรโมจนสูตร ๕ ผูก, วิเศษจินดาพราหมปุจฉาสูตร ๔ ผูก, มหาพฤกษากินนรราชาปุจฉาสูตร ๔ ผูก, สาครนาคราชาสูตร ๔ ผูก, อักโษภยพุทธเกษตรสูตร ๒ ผูก, ไภษัชยคุรุไวฑูรย์ประภาสปูรวประณิธานสูตร ๒ ผูก, มโยปมสมาธิสูตร ๓ ผูก, ศรีมาลาเทวีสิงหนาทสูตร ๑ ผูก, อมิตายุรธยานสูตร ๑ ผูก, มหาสุขาวดีวยูหสูตร ๒ ผูก, อจินไตยประภาสโพธิสัตว์นิทเทศสูตร ๑ ผูก, ศูรางคมสมาธิสูตร ๓ ผูก, วิมลกีรตินิทเทศสูตร ๓ ผูก, และอื่นๆ อีกมากสูตรนัก ฯลฯ อนึ่ง คัมภีร์ฝ่ายลัทธิมนตรยานก็จัดสงเคราะห์ลงในหมวดไวปุลยะนี้มีพระสูตรสำคัญ เช่น มหาไวโรจนสูตร ๗ ผูก, เอกอักขระพุทธอุษณีราชาสูตร ๖ ผูก, มหามณีวิปุลยวิมาน

วิศวศุภประดิษฐานคุหยปรมรหัสยะกัลปราชธารณีสูตร ๓ ผูก, สุสิทธิกรสูตร ๓ ผูก, วัชรเสขรสูตร ๒ ผูก, โยคมหาตันตระราชาสูตร ๕ ผูก, มหารีจิโพธิสัตวสูตร ๗ ผูก, วัชรเสขระประโยคโหมตันตระ ๑ ผูก, มหาสุวรรณมยุรีราชาธารณีสูตร ๒ ผูก ฯลฯ

๓. หมวดปรัชญา มีพระสูตรใหญ่ชื่อ มหาปรัชญาปารมิตาสูตร ๖๐๐ ผูก เป็นหัวใจ และมีสูตรปกิณกะ เช่น ราชไมตรีโลกปาลปรัชญาปารมิตาสูตร ๒ ผูก, วัชรปรัชญาปารมิตาสูตร ๑ ผูก เป็นอาทิ ฯลฯ

๔. หมวดสัทธรรมปุณฑริก มีพระสูตรใหญ่ชื่อ ทัทธรรมปุณฑริกสูตร ๘ ผูก เป็นหัวใจ และมีสูตรปกิณกะเช่น อนิวรรตธรรมจักรสูตร ๔ ผูก, วัชรสมาธิสูตร ๒ ผูก , มหาธรรมเภรีสูตร ๒ ผูก, สมันตภัทรโพธิสัตวจริยธรรมธฺยานสูตร ๑ ผูก เป็นอาทิ ฯลฯ

๕. หมวดปรินิวาณ มีพระสูตรใหญ่ชื่อ มหาปรินิวาณสูต ๔๐ ผูก เป็นหัวใจ มีสูตรปกิณกะ เช่น มหากรุณาสูตร ๕ ผูก, มหามายาสูตร ๒ ผูก, มหาเมฆสูตร ๔ ผูก, อันตรภาวะสูตร ๒ ผูก เป็นอาทิ ฯลฯ.

พระวินัยลัทธิมหายาน

ลัทธิมหายานมิได้มีภิกขุปาฏิโมกข์เป็นเอกเทศ คงปฏิบัติวินัยบัญญัติตามพระปาฏิโมกข์ของฝ่ายสาวกยาน แต่มีแปลกจากฝ่ายสาวกยานคือโพธิสัตว์สิกขา เพราะลัทธิมหายานสอนให้มุ่งพุทธภูมิ บุคคลจึงต้องประพฤติโพธิจริยา มีศีลโพธิสัตว์เป็นที่อาศัย วินัยโพธิสัตว์นี้สาธารณทั่วไปแม้แก่ฆราวาสชนด้วย มีโพธิสัตว์กุศลศีลสูตร ๙ ผูก, พุทธปิฎกสูตร ๔ ผูก, พรหมชาลสูตร (ต่างฉบับกับบาลี) ๒ ผูก, โพธิสัตว์ศีลมูลสูตร ๑ ผูก และอื่นๆ อีก พึงสังเกตว่าเรียกคัมภีร์เหล่านี้ว่า "สูตร" มิได้จัดเป็นปิฎกหนึ่งต่างหาก

อรรถกถาพระสูตรของคันถรจนาจารย์อินเดีย

มี ๓๓ ปกรณ์ เช่น มหาปรัชญาปารมิตาศาสตร์ ๑๐๐ ผูก แก้คัมภีร์มหาปรัชญาปารมิตาสูตร, ทศภูมิวิภาษาศาสตร์ ๑๕ ผูก, สัทธรรมปุณฑริกสูตรอุปเทศ ๒ ผูก เป็นอาทิ

อรรถกถาพระสูตรของคันถรจนาจารย์จีน

มี ๓๘ ปกรณ์ เช่น อรรถกถาพุทธาวตํสกมหาไพบูลยสูตร ๖๐ ผูก และปกรณ์ประเภทเดียวกันอีก ๕ คัมภีร์ นอกนั้นมีอรรถกถาลังกาวตารสูตร ๘ ผูก, อรรถกถาวิมลกีรตินิทเทศสูตร ๑๐ ผูก, อรรถกถาสุวรรณประภาสสูตร ๖ ผูก, อรรถกถาสัทธรรมปุณฑริกสูตร ๒๐ ผูก, อรรถกถามหาปรินิรวาณสูตร ๓๓ ผูก เป็นอาทิ

ปกรณ์วิเศษของคันถรจนาจารย์อินเดีย

มี ๑๐๔ ปกรณ์ เช่น โยคาจารภูมิศาสตร์ ๑๐๐ ผูก, ปกรณารยวาจาศาสตร์การิกา ๒๐ ผูก, มหายานอภิธรรมสังยุกตสังคีติศาสตร์ ๑๖ ผูก, มหายานสัมปริครห

ศาสตร์ ๓ ผูก, มัธยานตวิภังคศาสตร์ ๒ ผูก, เหตุวิทยาศาสตร์ ๑ ผูก, มหายานศรัทโธตปาทศาสตร์ ๒ ผูก, มาธยมิกศาสตร์ ๔ ผูก, ปรัชญาประทีปศาสตร์ ๑๕ ผูก, มาธยมิกนยายศาสตร์ ๒ ผูก, ศตศาสตร์ ๒ ผูก, มหายานาวตารศาสตร์ ๒ ผูก, มหายานโพธิสัตว์ศึกษาสังคีติศาสตร์ ๑๑ ผูก, มหายานสูตราลังการ ๑๕ ผูก, ชาตกมาลา ๑๐ ผูก, มหาปุรุษศาสตร์ ๒ ผูก, สังยุกตอวทาน ๒ ผูก, ทวาทศทวารศาสตร์ ๑ ผูก นอกนั้นก็เป็นปกรณ์สั้นๆ เช่น วิชญาณมาตราตรีทศศาสตร์, วิศติกวิชญาณมาตราศาสตร์, อลัมพนปริกษศาสตร์, อุปายหฤทัยศาสตร์, หัตถธารศาสตร์, วิชญาณประวัติศาสตร์, วิชญาณนิทเทศศาสตร์, มหายานปัญจสกันธศาสตร์ เป็นอาทิ

ปกรณ์วิเศษของคันถรจนาจารย์จีน

มี ๑๔ ปกรณ์ เป็นคัมภีร์ประเภทฎีกา แก้ปกรณ์วิเศษรจนาโดยคันถรจนาจารย์อินเดีย มี ๑๑ ปกรณ์ รจนาโดยคันถรจนาจารย์จีนมี ๑๘ ปกรณ์ คัมภีร์ปกิณกะคดีที่อธิบายหลักธรรมบ้างที่เป็นประวัติบ้าง ของคันถรจนาจารย์อินเดียรวบรวมไว้ก็ดี รจนาขึ้นใหม่ก็ดี มีทั้งของฝ่ายพาหิรลัทธิด้วย รวม ๕๐ ปกรณ์ อาทิเช่น พุทธจริต ๕ ผูก, ลลิตวิสตระ ๒๐ ผูก, นาคเสนภิกษุสูตร (มิลินทปัญหา) ๓ ผูก, อโศกอวทาน ๕ ผูก, สุวรรณสัปตติศาสตร์ของลัทธิสางขยะ ๓ ผูก และไวเศษิกปทารฺถศาสตร์ของลัทธิไวเศษิก ๑ ผูก เป็นต้น ส่วนปกรณ์ปกิณกคดีประเภทต่างๆ ของนิกายมหายานในประเทศจีน มีนิกายเทียนไท้, นิกายเฮี่ยงซิ้ว, นิกายเซ็น, นิกายสุขาวดี, นิกายวินัยกับนิกายอื่นๆ อีก รวมทั้งประเภทประวัติศาสตร์ และจดหมายเหตุที่รจนารวบรวมไว้โดยคันถรจนาจารย์จีนมีประมาณ ๑๘๖ ปกรณ์ ปกรณ์เหล่านี้มีทั้งชนิดยาวหลายสิบผูก และชนิดสั้นเพียงไม่กี่หน้ากระดาษ

ความสำเร็จแห่งพระไตรปิฎกฉบับจีน ดังพรรณนามา เกิดจากความวิริยะอุตสาหะของท่านธรรมทูตทั้งหลายผู้ภักดีศาสนา ซึ่งมีทั้งที่เป็นชาวอินเดีย ชาวอาเซียกลาง และชาวจีน ได้แปลถ่ายจากภาษาสันสกฤตออกเป็นภาษาจีน ซึ่งไม่ใช่สิ่งที่ทำได้ง่ายดายเลย อักษรศาสตร์สันสกฤตและอักษรศาสตร์จีน มีความยากลึกซึ้งขนาดไหน และมีลีลาแตกต่างกันในเชิงไวยากรณ์ขนาดไหน ย่อมเป็นที่

ประจักษ์แก่ผู้ศึกษาอักษรศาสตร์ทั้ง ๒ ชาตินั้นแล้ว ยิ่งในการแปลนี้เป็นการถ่ายทอดปรมัตถธรรมของพระศาสนา อันมีอรรถรสสุขุมล้ำลึกนักหนาก็ยิ่งทวีความยากเย็นขึ้นอีกหลายเท่าทวีคูณ แต่บรรดาท่านธรรมทูตเหล่านั้นก็พยายามบากบั่นผลิตงานของท่านขึ้นสำเร็จจนได้ ควรแก่การเคารพสรรเสริญของปัจฉิมาชนตาชนอย่างยอดยิ่ง เราพอจะแบ่งระยะกาลแปลคัมภีร์อย่างกว้างๆ ได้ ๔ สมัยคือ

๑. สมัยวงศ์ฮั่นยุคหลังถึงต้นวงศ์ถัง (พ.ศ.๖๑๐-๑๒๓๗) ในระยะเวลา ๖๖๓ ปีนี้ มีธรรมทูตทำงานแปลรวม ๑๗๖ ท่าน ผลิตคัมภีร์ ๙๖๘ คัมภีร์ ๔๕๐๗ ผูก

๒. สมัยกลางวงศ์ถงถึงวงศ์ถังตอนปลาย (พ.ศ.๑๒๗๓-๑๓๓๒) มีธรรมทูตทำงานแปล ๘ ท่าน

๓. สมัยปลายวงศ์ถังถึงต้นวงศ์ซ้อง (พ.ศ.๑๓๓๒-๑๕๘๐) มีธรรมทูตทำงานแปล ๖ ท่าน

๔. สมัยวงศ์ซ้องถึงวงศ์หงวน (พ.ศ.๑๕๘๐-๑๘๒๘) มีธรรมทูตทำงานแปล ๔ ท่าน

ในจำนวนธรรมทูต ๔ สมัย ๑๙๔ ท่านนี้ผู้ที่มีเกียรติคุณเด่นมีรายนามต่อไปนี้ อินสิธเกา, ธรรมกาละ, ธรรมนันทิ, อภยะ, ธรรมรักษ์, ศิริมิตร, สังฆเทวะ, กุมารชีพ, ปุณยาตระ, พุทธยศ, พุทธชีวะ, พุทธภัทร, สังฆภัทร, คุณภัทร, โพธิรุจิ, ปรมัตถะ, กาลยศ, ธรรมมิตร, พุทธคุปตะ, ธรรมคุปตะ, สังฆปาละ, ฟาเหียน, เฮี่ยงจัง, เทพทหาร, ศึกษานันทะ, อี้จิง, วัชรโพธิ, สุภกรสิงหะ, มโมฆวัชระ, ปรัชญา, ธรรมเทวะ, สันติเทวะ, ทานปาละ เป็นต้น ในบรรดาท่านเหล่านี้มีพิเศษอยู่ ๕ ท่านที่ได้รับยกย่องว่าเป็น “นักแปลคัมภีร์อันยิ่งใหญ่” คือ

๑. พระกุมารชีพ เลือดอินเดียผสมคุจะ มาประเทศจีนเมื่อต้นพุทธศตวรรษที่ ๙ แปลคัมภีร์ ๗๔ ปกรณ์ ๓๘๔ ผูก

๒. พระปรมัตถะ ชาวอินเดีย แคว้นอุชเชนี มาประเทศจีนเมื่อต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๐ แปลคัมภีร์ ๖๔ ปกรณ์ ๒๗๘ ผูก

๓. พระสมณะเฮี่ยงจัง ชาวมณฑลโฮนาน จาริกไปอินเดียศึกษาพระธรรมวินัยเมื่อ พ.ศ.๑๑๗๒ กลับประเทศจีนเมื่อ ๑๑๘๘ แปลคัมภีร์ ๗๔ ปกรณ์ ๑๓๓๐ ผูก (หรือ ๑๓๒๕ หรือ ๑๓๓๕ ผูกไม่แน่)

๔. พระสมณะอี้จิง ชาวเมืองฟันยาง จาริกไปอินเดียศึกษาพระธรรมวินัย เมื่อ พ.ศ.๑๒๑๔ กลับประเทศจีนเมื่อ พ.ศ.๑๒๓๗ แปลคัมภีร์ ๕๖ ปกรณ์ ๒๓๐ ผูก

๕. พระอโมฆวัชระ เชื้อสายอินเดียเหนือ แปลคัมภีร์เมื่อ พ.ศ.๑๒๘๙-๑๓๑๔ จำนวน ๗๗ ปกรณ์ ๑๐๑ ผูก

งานถ่ายทอดพระธรรมวินัยดังพรรณนานี้ ได้รับพระบรมราชูปถัมภ์จากพระมหากษัตริย์ จึงสามารถดำเนินไปได้โดยเรียบร้อย พระเจ้าแผ่นดินมีพระราชโองการแต่งตั้งคณะกรรมการดำเนินงานขึ้นคณะหนึ่ง มีการแบ่งหน้าที่เป็นแผนกหรือตำแหน่ง ดังนี้

๑. ประธานในการแปล ต้องเป็นผู้รอบรู้ในภาษาสันสกฤตหรือภาษาอินเดียภาคต่างๆ รวมทั้งภาษาเอเชียกลางด้วย เป็นผู้ควบคุมพระคัมภีร์ที่แปลโดยตรง

๒. ล่ามในการแปล ได้แก่คนผู้รักษาสันสกฤตหรือภาษาของท่านธรรมทูตและภาษาจีนดี ฟังคำอธิบายในข้อความในคัมภีร์สันสกฤตจากผู้เป็นประธานแล้ว ก็แปลเป็นภาษาจีนโดยมุขปาฐะ สำหรับล่ามแปลนั้นไม่จำเป็นต้องใช้เสมอไปถ้าประธานมีความรู้ในภาษาจีน

๓. ผู้บันทึก ได้แก่ผู้คอยจดคำแปลของล่ามลงเป็นอักษรจีน ถ้าประธานแตกฉานในอักษรศาสตร์จีนดี ก็ไม่ต้องเพราะเขียนเองได้

๔. ผู้สอบต้นฉบับ ได้แก่ผู้ตรวจสอบ ผู้ทานดูข้อความแปลที่จดไว้จะตรงกันหรือไม่

๕. ผู้ตกแต่งทางอักษรศาสตร์ ได้แก่ผู้มีหน้าที่ตกแต่งภาษาจีน ซึ่งแปลจดไว้แล้วให้สละสลวยถูกต้องตามลีลาไวยากรณ์ของจีน ฟังไม่เคอะเขินหรือกระด้างหูทั้งนี้เพราะล่ามก็ดี ผู้บันทึกก็ดี จำต้องรักษาถ้อยคำให้ตรงกับต้นฉบับ ซึ่งในบางกรณีลีลาโวหารอาจกระด้าง หรือไม่หมดจดก็ได้

๖. ผู้สอบอรรถรส ได้แก่ผู้มีหน้าที่ตรวจสอบฉบับแปลจีนนั้นให้มีอรรถรสตรงกันกับต้นฉบับโดยตรงทุกประการ

๗. ผู้ทำหน้าที่ธรรมภิคีติ ได้แก่การสวดสรรเสริญสดุดีคุณพระรัตนตรัยก่อนที่จะเริ่มงานแปลทุกวาระ หรือสวดสาธยายข้อความในพระคัมภีร์ที่แปลนั้น พูดง่ายๆ ก็คือเจ้าหน้าที่พิธีการนั่นเอง

๘. ผู้ตรวจปรู๊ฟ เมื่อเขาแปลและจดกันเป็นที่เรียบร้อยหมดจดทุกอย่างแล้ว ก็ปรู๊ฟกันอีกทีหนึ่ง เพื่อให้ถูกต้องกันผิดพลาด หากจะมีอะไรหลงหูหลงตาบ้าง

๙. **เจ้าหน้าที่ฝ่ายราชการ** ซึ่งจะต้องเป็นขุนนางผู้ใหญ่ที่ใกล้ชิดกับพระมหากษัตริย์ มีหน้าที่คอยดูแลให้มีจตุปัจจัยสมบูรณ์ และคอยอุปการะถวายความสะดวกแก่คณะกรรมการ ตลอดจนเป็นผู้กราบบังคมทูลพระเจ้าอยู่หัวให้ทรงทราบถึงผลงาน บางครั้งเมื่อคัมภีร์ปกรณ์หนึ่งๆ แปลจบลง ก็นำถวายขอพระราชนิพนธ์บทนำ

เมื่อพิจารณาการดำเนินงานอย่างนี้แล้ว ก็ทำให้มั่นใจว่าพระไตรปิฎกจีนพากย์นี้มีข้อแปลผิดพลาดได้น้อย แต่ถึงกระนั้นเนื่องด้วยในสมัยต้นๆ แห่งการแปลคัมภีร์ ท่านผู้แปลที่เป็นประธาน เป็นชาวต่างชาติ จะต้องมาตั้งต้นเรียนรู้ภาษาจีนต่อเมื่อเข้ามาเมืองจีนแล้วก็ยากที่จะซาบซึ้งถึงขนาดเช่นชาวจีนเองได้ ฉะนั้นจึงมีข้อบกพร่องอยู่บ้าง แต่ก็เป็นเรื่องลีลาโวหารทางอักษรศาสตร์จีน มิได้ผิดพลาดกับอรรถรส ที่น่าประหลาดอยู่คือ ท่านกุมารชีพเป็นคนต่างชาติแท้ๆ สามารถแปลได้อย่างวิจิตร จนจัดสำนวนของท่านอยู่ในอันดับวรรณคดีชั้นสูงของจีน ส่วนท่านสมณะเฮี่ยงจัง และท่านสมณะอี้จิงนั้น มิพักต้องกล่าวถึงละ เพราะท่านเป็นชาวจีนและยังแตกฉานในภาษาสันสกฤตอย่างเอกอุ ยิ่งท่านเฮี่ยงจังด้วยแล้ว ท่านสามารถรจนาปกรณ์วิเศษได้ในภาษานั้นๆ จึงหาข้อบกพร่องใดๆ ในคัมภีร์ที่ท่านทั้งสองแปลไว้มิพานพบเลย โดยสรุปแล้วก็นับได้ว่าพระไตรปิฎกจีนพากย์นี้ งดงามทั้งเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุด

พระไตรปิฎกฉบับเขียน

จีนเป็นชาติรู้จักทำกระดาษใช้เขียนหนังสือ แต่ยุคราชวงศ์ฮั่น คือประมาณร่วม ๒,๐๐๐ ปีมาแล้ว เมื่อพระพุทธศาสนาแพร่หลายเข้าไป การแปลคัมภีร์แปลกันเป็นระยะๆ มากบ้างน้อยบ้าง มิได้แปลทีเดียวหมดทั้งไตรปิฎก พุทธบริษัทจีนก็ต้องคัดลอกคัมภีร์ที่แปลแล้วไว้ในกระดาษบ้าง จารึกไว้ในแผ่นไม้บ้าง เพื่อศึกษาเล่าเรียนและเก็บรักษา ครั้นลุถึงแผ่นดินพระเจ้าเหลียงบูเต้ แห่งราชวงศ์เหลียง เมื่อ

พ.ศ.๑๐๖๑ มีพระราชโองการให้ชำระรวบรวมพระไตรปิฎกเท่าที่แปลแล้ว และพวกปกรณ์วิเศษได้จำนวนรวม ๑,๔๓๓ คัมภีร์ จำนวนผูกได้ ๓,๗๔๑ ผูก ต่อมาในสมัยวงศ์งุ่ย ชำระหนหนึ่ง, สมัยวงศ์ปักชี้หนหนึ่ง, สมัยวงศ์ซุ้ย ๓ หน, สมัยวงศ์ถัง ๙ หน มีลำดับดังนี้

๑. แผ่นดินพระเจ้าถังไทจง ศักราชเจ็งกวนปีที่ ๙ (พ.ศ.๑๑๖๙) จำนวน ๗๓๙ คัมภีร์ ๒๗๑๒ ผูก

๒. แผ่นดินพระเจ้าถังเกาจง ศักราชเฮี่ยนเข่งปีที่ ๔ (พ.ศ.๑๒๐๒) จำนวน ๘๐๐ คัมภีร์ ๓๓๖๑ ผูก

๓. แผ่นดินพระเจ้าถังเกาจงอีกเหมือนกัน ศักราชลิ่นเต็กปีที่ ๑ (พ.ศ.๑๒๐๗) จำนวน ๘๑๖ คัมภีร์ ๔๐๖๖ ผูก

๔. แผ่นดินจักรพรรดินีบูเช็กเทียน ศักราชบ้วนส่วยปีที่ ๑ (พ.ศ.๑๒๓๘) จำนวน ๘๖๐ คัมภีร์ ๓๙๒๙ ผูก

๕. แผ่นดินพระเจ้าถังเฮียงจง ศักราชไคหงวนปีที่ ๑๘ (พ.ศ.๑๒๗๓) จำนวน ๑๐๗๖ คัมภีร์ ๕๐๔๘ ผูก

๖. แผ่นดินพระเจ้าถังเต็กจง ศักราชเฮงหงวนปีที่ ๑ (พ.ศ.๑๓๒๗) จำนวน ๑๑๔๗ คัมภีร์ ๕๑๔๙ ผูก

๗. แผ่นดินพระเจ้าถังเต็กจงอีกเหมือนกัน ศักราชเจ็งหงวนปีที่ ๑๑ (พ.ศ.๑๓๓๘) จำนวน ๑๒๔๓ คัมภีร์ ๕๓๙๓ ผูก

๘. แผ่นดินพระเจ้าถังเต็กจงดุจกัน ศักราชเจ็งหงวนปีที่ ๑๕ (พ.ศ.๑๓๔๒) จำนวน ๑๒๕๘ คัมภีร์ ๕๓๙๐ ผูก

๙. สมัยวงศ์ถังภาคใต้ ศักราชเปาไต๋ปีที่ ๓ (พ.ศ.๑๔๘๘) จำนวน ๑๒๑๔ คัมภีร์ ๕๔๒๑ ผูก

รวมการชำระรวบรวมพระไตรปิฎก ฉบับเขียน ๑๕ ครั้ง

พระไตรปิฎกฉบับพิมพ์

จีนเป็นชาติแรกในโลกที่คิดการพิมพ์หนังสือได้ในราวพุทธศตวรรษที่ ๗ สมัยราชวงศ์ฮั่น เริ่มแรกมีผู้คิดใช้วิธีอัดก๊อปปี้จากตัวอักขระที่จารึกไว้บนแผ่นหินหรือแผ่นไม้ก่อน ต่อมาพัฒนาการเจริญขึ้นตามลำดับ ใช้วิธีแกะนูนบนแผ่นไม้แล้วใช้หมึกทา เอากระดาษนาบพิมพ์ติดหนังสือขึ้นมา ครั้นต่อมาวิชาพิมพ์ก้าวหน้าจนถึงแกะตัวพิมพ์ได้ เมื่อปรารถนาจะพิมพ์ก็ใช้วิธีเรียงตัวพิมพ์เอา ซึ่งมีกำเนิดขึ้นในราวสมัยราชวงศ์ซ้อง แต่มาเจริญแพร่หลายต่อสมัยราชวงศ์หงวนและเหม็ง วิชาการพิมพ์ของจีน เช่นวิธีนาบพิมพ์ แม้จะมีมาก่อนสมัยถังคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาก็ยังนิยมใช้คัดลอกกัน ครั้นลุสมัยถังในหมู่พุทธบริษัทนิยมพิมพ์ภาพพุทธรูป, พระโพธิสัตว์ไว้ในแผ่นกระดาษบูชา ต่อมาจึงได้คิดพิมพ์พระสูตรบางเอกเทศขึ้น ปรากฏว่าเอกสารพิมพ์ที่เก่าแก่ที่สุดในโลกคือพระสูตรของพระพุทธศาสนาชื่อ วัชรปรัชญาปารมิตาสูตร (ผู้เขียนแปลเป็นไทยแล้ว) มิสเตอร์สตินนักขุดค้นพบโบราณวัตถุค้นพบพระสูตรพิมพ์นี้ในถ้ำแห่งหนึ่งของเมืองต้นฮอง มณฑลกานสูเมื่อ พ.ศ.๒๔๕๐ ปัจจุบันต้นฉบับเก็บรักษาอยู่ที่พิพิธภัณฑ์กรุงลอนดอน (ดูภาพประกอบในตอนก่อน) ในหนังสือเล่มนี้มีข้อความบอกถึงอายุดังนี้ “ศักราชฮัมทงปีที่ ๙ เดือน ๔ วันที่ ๑๕ เฮ่งกาย (ชื่อคน) สร้างขึ้นเป็นธรรมทานอุทิศ บูชาแด่บิดามารดาทั้งสอง” ศักราชฮัมทงปีที่ ๙ ตรงกับ พ.ศ.๑๔๑๑ คือประมาณพันกว่าปีมาแล้ว ถึงกระนั้นตลอดสมัยวงศ์ถังก็ยังมิได้มีการพิมพ์พระไตรปิฎกขึ้น ตราบลุถึงสมัยวงศ์ซ้อง

๑. ในสมัยราชวงศ์ซ้อง พระเจ้าซ้องไทโจ๊วฮ่องเต้ ปฐมกษัตริย์แห่งราชวงศ์เมื่อศักราชไคเป้าปีที่ ๔ (พ.ศ.๑๕๑๔) มีพระราชโองการให้ขุนนางผู้ใหญ่ชื่อเตียซ่งสิ่ง ไปชำระรวบรวมพิมพ์พระไตรปิฎก ที่มณฑลเสฉวน พระไตรปิฎกฉบับนี้มาแล้วเสร็จเมื่อรัชสมัยพระเจ้าซ้องไทจง พ.ศ.๑๕๒๖ กินเวลา ๑๒ ปี เรียกว่า “พระไตรปิฎกฉบับไคเป้า” นับเป็นปฐมพระไตรปิฎกฉบับพิมพ์ที่เก่าที่สุดของโลกพระพุทธศาสนาทั้งฝ่ายเถรวาทและมหายาน พระไตรปิฎกฉบับภาษาบาลีของฝ่ายเถรวาทที่ตีพิมพ์เก่าที่สุด (ไม่ใช่จารึกหรือคัดลอก) ตามที่ข้าพเจ้าทราบคือพระไตรปิฎกฉบับพิมพ์ของไทยเมื่อรัชกาลที่ ๕ พ.ศ.๒๔๓๑ ช้ากว่าของจีน ๙๑๗ ปี พระไตรปิฎกฉบับไคเป้า

มีคัมภีร์ ๑๐๗๖ คัมภีร์ ๕๐๔๗ ผูก แต่หายสาบสูญเสียมากกว่า เหลือเพียงข้อความกระท่อนกระแท่นบางคัมภีร์เท่านั้น

๒. พระไตรปิฎกฉบับเคอร์ตานจั๋ง พิมพ์โดยพระราชโองการกษัตริย์เคอร์ตาน ซึ่งเป็นเตอร์กพวกหนึ่ง ปกครองดินแดนทางใต้ของมานจูเรียและจีนเหนือ พระไตรปิฎกพิมพ์ด้วยอักษรจีนเมื่อพุทธศตวรรษที่ ๑๕ บัดนี้สาบสูญกันหมดแล้ว

๓. พระไตรปิฎกฉบับกิมจั๋ง พิมพ์ครั้งราชวงศ์กิม ซึ่งเป็นตาดอีกพวกหนึ่งยึดครองจีนเหนือ พิมพ์เมื่อ พ.ศ.๑๖๙๑-๑๗๑๖ ใช้อักษรจีนเหมือนกัน ยังมีคัมภีร์เหลืออยู่ ณ บัดนี้ ๔๙๕๐ ผูก ค้นพบที่วัดกวางเซ่งยี่ มณฑลชานสี

๔. พระไตรปิฎกฉบับช่งหลิงบ้วนซิ่งจั๋ง ในรัชสมัยพระเจ้าซองสิ่นจง สมณะชงจิง วัดตังเสี่ยงยี่ เมืองฟูจิว บอกบุญเรี่ยรายพิมพ์ขึ้นเมื่อ พ.ศ.๑๖๒๓-๑๖๔๗ มีการพิมพ์เติมต่อมาอีกหลายหนสำหรับฉบับนี้ รวมจำนวน ๖๔๓๔ ผูก ปัจจุบันกระจัดกระจายหมด

๕. พระไตรปิฎกฉบับพีลู้จั๋ง ในรัชสมัยพระเจ้าซ้องฮุยจง สมณะปุ้งหงอ วัดไคหงวนยี่ เมืองฟูจิว บอกบุญเรี่ยรายพิมพ์ขึ้นเมื่อ พ.ศ.๑๖๔๘-๑๖๙๓ มี ๖๑๑๗ ผูก ยังมีฉบับเหลืออยู่ที่ญี่ปุ่น

๖. พระไตรปิฎกฉบับซือเคยอี้กั๊กจั๋ง ในรัชสมัยพระเจ้าซ้องเกาจง พุทธบริษัทชาวฮูจิว พิมพ์เมื่อ พ.ศ.๑๖๗๕ มีจำนวน ๑๔๒๑ คัมภีร์ ๕๔๘๐ ผูก ยังมีฉบับสมบูรณ์อยู่ที่ญี่ปุ่น

๗. พระไตรปิฎกฉบับซือเคยจือฮอจั๋ง ประมาณเวลาพิมพ์ราวปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๖ คงเหลือบางส่วนเท่านั้น

๘. พระไตรปิฎกฉบับจีซาจั๋ง พิมพ์ราว พ.ศ.๑๗๗๔ มี ๑๕๓๒ คัมภีร์ ๖๓๖๒ ผูก

สมัยวงศ์หงวน

๑. พระไตรปิฎกฉบับโพหลิงจัง เมื่อ พ.ศ.๑๘๒๑ สมณะเต้าอัง วัดโพหลิง มณฑลจีเกียง บอกบุญเรี่ยรายพิมพ์ขึ้น มี ๑๔๒๒ คัมภีร์ ๖๐๑๐ ผูก ยังเหลือบริบูรณ์ที่ประเทศญี่ปุ่น

๒. พระไตรปิฎกฉบับห่งหวบจั๋ง แผ่นดินพระเจ้าหงวนสีโจ๊วฮ่องเต้ (คือกุบลายข่าน) ศักราชจีหงวนปีที่ ๑๔ (พ.ศ.๑๘๒๐) มีพระราชโองการให้ชำระพิมพ์ขึ้นถึง พ.ศ.๑๘๓๗ จึงแล้วเสร็จ มี ๑๖๕๔ คัมภีร์ ๗๑๘๒ ผูก ฉบับนี้หายสาบสูญแล้ว

สมัยวงศ์เหม็ง

๑. พระไตรปิฎกฉบับน่ำจั๋ง แผ่นดินพระเจ้าเหม็งโจ๊วฮ่องเต้ ศักราชห่งบู๊ปีที่ ๕ (พ.ศ.๑๙๑๕) มีพระราชโองการให้ชำระพิมพ์ขึ้นที่นครนานกิง มี ๑๖๑๐ คัมภีร์ ๖๓๓๑ ผูก ยังบริบูรณ์ดี

๒. พระไตรปิฎกฉบับปักจั๋ง แผ่นดินพระเจ้าเหม็งเซ่งโจ๊ว ศักราชยงลักปีที่ ๘ (พ.ศ.๑๙๕๓) มีพระราชโองการให้ชำระพิมพ์ขึ้นที่นครปักกิ่ง มาแล้วเสร็จในปี พ.ศ. ๑๙๘๔ มี ๑๖๔๕ คัมภีร์ ๖๓๖๑ ผูก ยังอยู่บริบูรณ์ดี

๓. พระไตรปิฎกฉบับบูลิ้มจั๋ง พิมพ์เมื่อ พ.ศ.๒๐๖๕-๒๑๐๙ ฉบับนี้มิได้ร่องรอยที่ละเอียด

๔. พระไตรปิฎกฉบับแกซันจั๋ง พิมพ์เมื่อ พ.ศ.๒๐๓๒-๒๒๒๐ มี ๑๖๕๔ คัมภีร์ ๖๙๕๖ ผูก ฉบับนี้ยังมีเหลืออยู่ส่วนมาก

สมัยวงศ์เช็ง

๑. พระไตรปิฎกฉบับเล่งจั๋ง แผ่นดินพระเจ้าย่งเจ็งปีที่ ๑๓ (พ.ศ.๒๑๗๘) มีพระราชโองการให้ชำระพิมพ์ที่กรุงปักกิ่งมาแล้ว บริบูรณ์ในแผ่นดินพระเจ้าเคี่ยนหลงปีที่ ๓ (พ.ศ.๒๘๘๑) มีจำนวน ๑๖๖๐ คัมภีร์

๒. พระไตรปิฎกฉบับแปะนั้มจั๋ง แผ่นดินพระเจ้าท่งตี้ปีที่ ๕ (พ.ศ.๒๔๐๙) นายยินซัน อุบาสกคนสำคัญในสมัยนั้น บอกบุญเรี่ยรายชำระพิมพ์ขึ้นที่นานกิง ฉบับนี้ยังไม่สมบูรณ์

๓. พระไตรปิฎกฉบับพิงแคจั๋ง แผ่นดินพระเจ้าซวนท้ง (กษัตริย์องค์สุดท้ายของวงศ์แมนจู) ปีที่ ๑ (พ.ศ.๒๔๕๒) พุทธบริษัทชาวเมืองเซี่ยงไฮ้ จดพิมพ์ขึ้นมาแล้วเสร็จเมื่อศักราชรีปับลิก คือ มิ่นก๊กปีที่ ๒ (พ.ศ.๒๔๕๗) มีจำนวน ๑๙๑๖ คัมภีร์ ๘๔๑๖ ผูก

สมัยสาธารณรัฐรีปับลิก

๑. พระไตรปิฎกฉบับซกจั๋ง ศักราชมิ่นก๊กปีที่ ๑๑ (พ.ศ.๒๔๖๕) สำนักพิมพ์ชางงู เมืองเซี่ยงไฮ้ จัดพิมพ์มีจำนวน ๑๗๕๗ คัมภีร์ ๗๑๔๘ ผูก

๒. พระไตรปิฎกฉบับจีซาจั๋ง ศักราชมิ่นก๊กปีที่ ๒๒ (พ.ศ.๒๔๗๖) นายพลจูจือเฉียว และเยกุงเจารองประธานสอบไล่ได้นำคณะพุทธบริษัท จัดการถ่ายพิมพ์พระไตรปิฎกฉบับจีซาน ครั้งราชวงศ์ซ้อง ซึ่งค้นพบที่วัดไคหงวนยี่ และวัดออหลุงยี่มณฑลเซียมซี พิมพ์ที่เมืองเซี่ยงไฮ้ กินเวลา ๓ ปีก็เสร็จ พิมพ์ ๕๐๐ จบๆ ละ ๕๙๑ เล่มสมุด พระไตรปิฎกฉบับนี้ในปี พ.ศ.๒๔๗๙ ท่านสมณาจารย์ไท้สู และคณะพุทธบริษัทแห่งประเทศจีน ได้มอบเป็นบรรณาการแก่รัฐบาลไทย โดยส่งผ่านพุทธศาสนาสมาคมตงฮั้วในกรุงเทพฯ เป็นผู้มอบ เวลานี้เก็บรักษาอยู่ในหอสมุดแห่งชาติ

นอกจากนี้ ยังมีการถ่ายพิมพ์พระไตรปิฎกฉบับเล่งจัง และฉบับอื่นๆ อีกบ้างจนลุถึงสมัยรัฐบาลจีนคณะเล่งจั๋ง และฉบับอื่นอีกบ้าง จนลุถึงสมัยรัฐบาลจีนคณะชาติ ย้ายมาอยู่เกาะไต้หวันในปี พ.ศ.๒๔๙๔ พุทธบริษัทจีนซึ่งมีสำนักวัฒนธรรมแห่งประชาชาติจีน เป็นหัวหน้า ดำเนินการถ่ายพิมพ์พระไตรปิฎก ฉบับไดโชซิของญี่ปุ่นขึ้นใหม่ ดังที่มีอยู่แล้วในหอสมุดสภาการศึกษามหามกุฏฯ วัดบวรนิเวศวิหาร และมหาจุฬาลงกรณ์ฯ วัดมหาธาตุ แต่มิได้ถ่ายพิมพ์เหมือนฉบับไดโช โดยสมบูรณ์ได้ตัดบางส่วนออก

ต่างประเทศที่ได้รับอารยธรรมจากจีน ก็มีเกาหลี ญี่ปุ่น เป็นต้น ต่างก็ได้อาศัยฉบับพระไตรปิฎกจีนไปเป็นต้นฉบับพิมพ์เลียนแบบขึ้นบ้าง เช่นประเทศเกาหลี ปรากฏว่าพระไตรปิฎก ๓ ฉบับๆ แรกเริ่ม พิมพ์เมื่อ พ.ศ.๑๕๕๔ ช้ากว่าฉบับแรกของจีนพิมพ์ครั้งต้นวงศ์ซ้อง ๔๐ ปี ประเทศญี่ปุ่นมี ๙ ฉบับๆ แรกเริ่มพิมพ์เมื่อ พ.ศ.๒๑๘๐ ช้ากว่าฉบับแรกของจีนพิมพ์ต้นวงศ์ซ้องถึง ๖๖๖ ปี ช้ากว่าฉบับแรกของเกาหลี ๖๒๖ ปี แต่ญี่ปุ่นเจริญก้าวหน้าในด้านค้นคว้ารวบรวมปกรณ์วิเศษ อรรถกถา ฎีกาต่างๆ ยิ่งกว่าจีนและเกาหลี ในปี พ.ศ.๒๔๖๒ ศาสตราจารย์ตากากุสุ พร้อมด้วยนักปราชญ์ชาวญี่ปุ่นหลายท่าน ร่วมกันชำระรวบรวมพิมพ์พระไตรปิฎกใหม่ มาแล้วเสร็จเมื่อ พ.ศ.๒๔๗๔ ให้ชื่อว่าฉบับไดโช มีความวิจิตรพิสดารมโหฬารพันลึก อุดมสะพรึบพร้อมด้วยนานาปกรณ์ ไม่มีพระไตรปิฎกฉบับใดในโลกทั้งฝ่ายมหายานเถรวาทจะเทียบได้ ได้รวบรวมทั้งคันถะต่างๆ ของบรรดาคณาจารย์ฝ่ายจีนและญี่ปุ่นทุกคณะนิกายไว้หมด มี ๓๐๕ ปกรณ์ ๑๑๙๗๐ ผูก พิมพ์เป็นสมุดหนาใหญ่ขนาดเอนไซโคลปีเดีย ๑๐๐ เล่ม พระปิฎกฉบับนี้ในประเทศไทยมีอยู่ ๔ แห่งด้วยกัน เท่าที่ผู้เขียนเรียนรู้คือที่วัดโพธิ์เย็น (โพยิ่นยี่) อำเภอท่ามะกา กาญจนบุรี แห่งหนึ่ง, ที่วัดทิพยวารีวิหาร (กัมโลยี่) กรุงเทพฯ แห่งหนึ่ง, ที่สมาคมพุทธบริษัทไทยจีนประชา กรุงเทพฯ แห่งหนึ่ง, และเป็นสมบัติส่วนบุคคลของห้างเบ๊จูลิบ กรุงเทพฯ อีกแห่งหนึ่ง วงการพุทธศาสนาของญี่ปุ่นยังก้าวหน้าไปอีกคือยังได้พิมพ์พระไตรปิฎกฉบับอักษรญี่ปุ่นขึ้น และยังได้แปลพระไตรปิฎกภาษาบาลีของฝ่ายเถรวาทออกเป็นภาษาญี่ปุ่น พิมพ์ขึ้นแพร่หลายก่อนสงครามโลกครั้งที่ ๒ อีกด้วย นับว่าพุทธบริษัทฝ่ายมหายานเขาเอาใจใส่ในเรื่องการศึกษาพระพุทธศาสนาอย่างกว้างขวาง ไม่จำกัดในเรื่องลัทธินิกาย ควรที่จะเป็นเนตติของพุทธบริษัทฝ่ายเถรวาทบ้าง อันที่จริงคลังปริยัติของฝ่ายเถรวาทก็มีอุดมสะพรึบพร้อมด้วยกันนานาคันถะไม่น้อยกว่าของฝ่ายมหายาน แต่เราไม่คิดรวบรวม ไม่มีผู้ใดจะสนใจศึกษาพวกปกรณ์วิเศษและคันถะต่างๆ เหล่านี้ ปล่อยให้กระจัดกระจายตกหล่นสูญหาย ปกรณ์สำคัญๆ เช่น อภิธรรมาวตารเนตติปกรณ์ เป็นต้น ในวงการปริยัติของไทยไม่มีใครสนใจ เรารู้จักกันแต่วิสุทธิมรรค, อภิธรรมมัตถสังคหะ กับอภิธรรมมัตถวิภาวินี และมิลินทปัญหา และปรมัตถมัญชุสาเท่านั้น ปกรณ์วิเศษอื่นๆ ที่เยี่ยมๆ อีกมากมายที่

เห็นรจนาของคณาจารย์ลังกาก็มี พม่าก็มี คณาจารย์ไทยก็มี ซึ่งประมวลกันเข้าแล้วมากมาย ไม่ต้องอายฝ่ายมหายาน เราไม่รับรู้ไม่คิดสนใจ ไม่คิดรวบรวม ปล่อยให้เพชรน้ำหนึ่งเหล่านี้จมดินจมทรายหมด ถ้าสามารถจะเป็นไปได้กล่าวคือพุทธบริษัทในกลุ่มประเทศเถรวาท ๕ ประเทศ มีไทย ลังกา พม่า เขมร และลาว ตั้งคณะกรรมการชำระรวบรวมอรรถกถา ฎีกา โยชนา และปกรณ์วิเศษต่างๆ ที่แต่งในภาษาบาลีหรือภาษาของชาตินั้นๆ รวบรวมเข้าไว้เป็นภาคผนวกของบาลีพระไตรปิฎก เรียกว่าคลังพระปริยัติธรรมฝ่ายเถรวาท ก็จักเป็นงานเชิดหน้าชูตาเทียมบ่าเทียมไหล่กับพระไตรปิฎกฉบับไดโชของฝ่ายมหายานได้ ก็เป็นมหาธรรมสาครอันยิ่งใหญ่นักหนา ไม่มีศาสนาลัทธิใดในโลกที่จะมีความมหัศจรรย์วิจิตรพิสดารสะพรั่งด้วยตำรับตำราถึงขนาดนี้เลย.

คำบรรยายเรื่อง วิธีสอนเยาวชน

ของ เสถียร โพธินันทะ

ในการประชุมพระธรรมวิทยากร*

สภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย

วันที่ ๒๗ พฤษภาคม พ.ศ.๒๕๐๙

ก่อนหน้าถึงแก่กรรม ๖ เดือน ๑๔ วัน

****

ขอนมัสการ ท่านพระธรรมวิทยากรทั้งหลาย

ในการที่จะไปสอนพระพุทธศาสนาในโรงเรียน ก่อนอื่นใคร่จะขอเรียนว่า ตามที่ผมมีประสบการณ์จากการที่ได้ไปอบรมศีลธรรมตามโรงเรียน ในนามของยุวพุทธิกสมาคมในสมัยก่อน ปัญหาที่พบเกิดขึ้นกับตัวเองเสมอ นักเรียนตามโรงเรียนทุกแห่งมักจะถามปัญหาเรื่องผีมีจริงหรือไม่? ทุกแห่งเลยครับ ไม่มีแห่งไหนที่จะไม่มีปัญหาที่ว่าผีมีจริงหรือไม่ บัดนี้ถ้าเราสังเกตจากประสบการณ์บางอย่างแล้วจะเห็นได้ว่า เป็นความคลางแคลงของคนในยุคปัจจุบันนี้ ที่ยังไม่แน่ใจลงไปว่าตายแล้วเกิดหรือไม่? ปัญหานี้ไม่ใช่จะเป็นข้อสงสัยเฉพาะเด็กนักเรียนอย่างเดียว แม้บิดามารดาหรือผู้ใหญ่ที่เป็นประชาชนส่วนใหญ่ที่ยังไม่ได้รับการศึกษาอบรมทางศาสนาอย่างดีแล้ว ทุกคนมีความสงสัยเช่นนี้ทั้งนั้น เพราะฉะนั้นในการที่จะโน้มน้าวจิตใจของเยาวชนให้ฝังมั่นอยู่ในศีลธรรมอันดีงามของพระพุทธศาสนา เราจะต้องปูพื้นฐานให้เยาวชนเหล่านี้รับความเชื่อมั่นในเรื่องวัฏฏสงสารไว้

ในเบื้องแรก การที่ไปปาฐกถาอบรม ผู้ใหญ่ก็ดีหรือเยาวชนก็ดี เมื่อเรา

***พระธรรมวิทยากร** คือกลุ่มพระภิกษุสามเณรในมหาวิทยาลัยสงฆ์ ที่อาสาสมัครไปสอนศีลธรรมเด็กตามโรงเรียนต่างๆ ในชั่วโมงศีลธรรม*

สามารถแถลงข้อขัดข้องใจในเรื่องตายแล้วเกิดให้ขาวสะอาด แล้วปรากฏว่าการแสดงธรรมข้ออื่นๆ ในลำดับต่อไป พวกเขาจะยินดีที่รับรสด้วยความศรัทธาปสาทะเต็มที่ แต่ถ้าเมื่อใดเรายังไม่สามารถหักล้างความสงสัยในปัญหาเรื่องการเวียนว่ายตายเกิดแล้ว ปัญหาการประพฤติธรรมหรือการรับข้อธรรมข้ออื่นๆ ก็ยังเป็นปัญหาในลักษณะที่ว่า "โลเล" ยังไม่รู้ว่าจะประพฤติธรรมไปทำไม? ถ้าจะอ้างว่าประพฤติธรรมไปเพราะเห็นแก่ธรรม เป็นความดีเป็นคนดี เป็นคนที่ได้รับการสรรเสริญ ถ้าอย่างนั้นแล้วคนที่ทำความชั่วที่ได้รับการสรรเสริญก็มีมาก อย่างสภาวิจัยแห่งชาติเขาวิจัยกันบอกว่าปัญหาคอรัปชั่นในเมืองไทยที่มีมากจนแก้ไม่ตก ก็เพราะว่าประชาชนคนไทยส่วนใหญ่ในปัจจุบันนี้ให้ความเทิดทูนยกย่องคนที่ทำคอรัปชั่น ในเมื่อคนๆ นั้นมีเกียรติ มีอำนาจ มียศฐานันดรศักดิ์แล้ว เราแทนที่จะหันหลังให้เขาเรากลับหันไปพินอบพิเทายกย่องสรรเสริญเขา เป็นเหตุให้คนเหล่านั้นได้ใจในการประพฤติกรรมชั่วยิ่งๆ ขึ้นไปอีก นี้เป็นปัญหาที่ทางสภาวิจัยแห่งชาติเขาวิเคราะห์กันมานานแล้วว่า เหตุไรเมืองไทยจึงปราบปัญหาคอรัปชั่นกันไม่แตก และปรามไม่สำเร็จสักทีหนึ่ง ก็เพราะว่าราษฎรส่วนใหญ่ยังยินดียกย่องสรรเสริญคนที่ทำกรรมอย่างนั้นอยู่ และถือว่าการทำกรรมอย่างนั้นได้โดยปกปิดหรือโดยซ่อนเร้น หรือทำกรรมชั่วชนิดที่เรียกว่า "ไม่มีใครจับเอาหลักฐานได้" ทั้งๆ ที่รู้ว่าเขาประกอบกรรมชั่วกลับยินดีเป็นวีรกรรมที่น่าภาคภูมิใจ และทำให้คนอื่นที่ยังไม่ประพฤติกรรมชั่วเลยอยากจะทำตาม เพราะมีตัวอย่างว่าคนทำชั่ว เมื่อทำแล้วก็ร่ำรวย มีคนนับถือคบค้าสมาคม ไฉนเราจะทำอย่างนั้นบ้างไม่ได้

ปัญหานี้เป็นปัญหาความเสื่อมทางจิตใจ ตั้งแต่หลังสงครามโลกเป็นต้นมาในเมื่อเยาวชนเรามีจิตใจที่ตั้งข้อสงสัยในเรื่องนี้แล้ว เราจึงควรที่จะป้อนความเข้าใจอย่างแจ่มแจ้งให้แก่เยาวชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือการ "ฝังหัว" ให้เยาวชนเหล่านั้นเชื่อมั่นว่า ถ้าตราบใดเรายังมีการประกอบกรรมอยู่ ตราบนั้นการเวียนว่ายตายเกิดชาติ ภพ ยังต้องมีอยู่ร้อยเปอร์เซ็นต์ ถ้าเราผู้สอนเองยังมีความไม่มั่นคงในปัญหานี้แล้ว ยกตัวอย่าง ถ้าเราบอกว่า "ปัญหานี้เราไม่ขอตอบ" หรือว่า "ไม่ใช่ปัญหาเฉพาะหน้าที่สมควรจะตอบ" อย่างนี้แล้ว จะปล่อยให้เด็กไปฝังความสงสัยไว้มากเข้าจนกระทั่งเลยละล้าละลังไม่กล้าจะรับเอาข้อธรรมอะไรไปประพฤติดี

เราต้องเข้าถึงว่า สัญชาตญาณของคนนะครับ คนเรามีชีวิตอยู่ด้วยความหวัง การรำพันว่า การทำดีที่จะเร่งให้ผลดี ประสบผลในปัจจุบัน เราจะชี้ตัวอย่างคนดีด้วยความซื่อสัตย์สุจริตในหน้าที่การงานแล้วก็มั่งมีศรีสุข มียศฐาบรรดาศักดิ์ด้วยความซื่อสัตย์นั้น ปัจจุบันนี้ชี้ได้ยาก เพราะว่าผลของกรรมดีด้วยการได้รับยศฐาบรรดาศักดิ์ มิใช่ผลโดยตรงของกรรมดี แต่ว่าเป็นผลที่เกิดจากความฉลาด จากกาละเทศะ และจากสิ่งแวดล้อมอีกหลายอย่าง ไม่ใช่ผลของกรรมที่เผล็ดผลได้ทันใจ เด็กที่ต้องการจะเห็นผลเหล่านี้ เราจึงยากที่จะชี้บุคคลเป็นตัวอย่าง เราจึงมีหนทางเดียวที่จะสร้างความหวังให้ไว้กับเขา ถ้าแม้นความดีเราเล็งผลเลิศในทำนองต่างๆ ดังพรรณนามา ซึ่งจริงไม่ใช่ผลของความดีโดยตรง แต่เป็นผลโดยอ้อม เราต้องชี้แจงให้เขาเข้าใจชั้นหนึ่งก่อนว่าเป็นผลโดยอ้อม มิใช่ผลโดยตรง ส่วนผลโดยตรงตัวอย่างเช่น นักเรียนที่ขยันเรียน ถึงแม้การขยันของนักเรียนจะไม่เป็นเหตุให้นักเรียนคนนั้นปรากฏเป็นผลออกมาเป็นผู้ที่ว่าเพื่อนฝูงรักใคร่ หรือทำให้สามารถเป็นนักกีฬามีชื่อเสียงของโรงเรียน นำเกียติยศมาสู่โรงเรียนก็จริง แต่ว่าความฉลาดนั้น เป็นผลที่สวนขึ้นทันควันกับความขยันหมั่นเพียรของนักเรียนคนนั้น คือ นักเรียนที่ขยันหมั่นเพียร ไม่จำเป็นจะต้องกลายเป็น “ฮีโร่” ในชั้นก็ได้ อาจกลายเป็นคนที่เพื่อนฝูงตั้งข้อรังเกียจ เพราะนักเรียนที่เป็นฮีโร่บางทีก็อาจแฝงไว้ซึ่งความเป็นนักเลงกลายๆ หรือมิเช่นนั้นก็เป็นคนที่เรียกว่ามีน้ำใจเผื่อแผ่ โอบอ้อม มีทรัพย์สินเท่าไรเลี้ยงเพื่อนไม่อั้น คนประเภทนี้บางทีจะกลายเป็นฮีโร่ประจำชั้น อย่างนี้เราก็จะชี้แจงให้เด็กเข้าใจได้ว่า อาการที่เป็นฮีโร่ เปรียบเหมือนยศฐาบรรดาศักดิ์ของคนที่ทำความดีแล้วก็อยากจะให้มีความดี อันนั้นไม่ใช่ผลอันเกิดแต่กรรมดีอย่างเดียว ยังต้องมีอุปกรณ์สิ่งอื่นมาช่วยส่งเสริม เช่นความเป็นผู้มีน้ำใจโอบอ้อมอารี รักเพื่อนฝูง แต่อาการที่เราขยันหมั่นเพียรนี่เปรียบเหมือนเราทำความดี เมื่อขยันหมั่นเพียรมาก ความฉลาดก็มีมากตามส่วน ความฉลาดมีขึ้นทุกขณะที่ความขยันหมั่นเพียรของเราได้ลงทุนไปทุกๆ ขณะเหมือนกัน เป็นผลตอบแทนขึ้นทันควันเหมือนกัน ไม่ต้องเล็งรอเอาอย่างอื่นมาให้เป็นผล อธิบายให้เด็กเข้าใจง่ายๆ อย่างนี้

ในส่วนการที่จะคิดว่าจะขอให้มีอย่างโน้นอย่างนี้ในทางวัตถุ เราก็สร้างความหวังให้แก่เด็ก อย่างเช่นว่าทำกรรมชั่ว แม้เราทำอย่างแนบเนียนชนิดที่

กฎหมายตามเขาไม่ทัน แต่กรรมชั่วนั้นจะต้องให้ผลในภพต่อๆ ไป การอ้างภพต่อๆ ไปนี่ ท่านอย่าได้กลัวว่าเด็กสมัยใหม่จะคัดค้าน ไม่จริงหรอกครับ เราวิเคราะห์จากความรู้สึกของพวกชาวตะวันตกที่นับถือศาสนาแบบมีพระเจ้า เราก็เข้าใจทั้งๆ ที่เขาเป็นนักวิทยาศาสตร์ ในเวลาเขาเข้าห้องแลป เขาไม่เชื่อพระเจ้าตามหลักทฤษฎี แต่ในเวลาวันอาทิตย์เขาไปโบสถ์ เขาทำหน้าที่รักษาศีลล้างบาป อ้อนวอนพระเจ้า เพราะฉะนั้น จิตวิทยาอย่างนี้น่ะเราเอามาใช้ได้ในการเผยแผ่ศาสนาของเรา อย่าไปเกรงว่ายุคนี้เด็กทันสมัยแล้ว เราไปพูดเรื่องเทวดานรกสวรรค์ที่ไหนเด็กจะเชื่อ เขาจะคัดค้านเราละสิ ไม่ต้องกลัว พูดไปเถอะครับ มนุษย์เรามีใจโน้มเอียงในที่จะเชื่อสิ่งลึกลับอยู่แล้ว มิหนำซ้ำ พระพุทธศาสนาเราก็มีเหตุผลที่จะวิจัยให้เห็นว่าสิ่งเหล่านี้ไม่ใช่ของลี้ลับ แต่เป็นของมีจริงตามธรรมชาติ อย่างนี้ยิ่งจะย้ำศรัทธาปสาทะของเยาวชนให้มั่นคงขึ้น ในเรื่องหลักของการเวียนว่ายตายเกิด เมื่อเขามีความมั่นคงเชื่อเรื่องตายแล้วต้องเกิด ก็เกิดความกลัว กลัวที่จะทำความชั่วทั้งในที่ลับและที่แจ้ง แล้วก็มีกำลังใจที่จะทำกรรมดี เพราะแม้จะเร่งผลกรรมดีไม่ทันใจก็ยังหวังได้ว่าในอนาคตกาลเขาจะต้องได้รับผลดีอันนั้นเป็นสิ่งตอบแทน ในภพเบื้องหน้า

มนุษย์เราอยู่ด้วยความหวัง ตราบใดที่ยังมีความหวังอยู่ ชีวิตก็ยังมีความหวังอยู่ ถ้าหากว่าไม่มีความหวัง เสียดาย ก็มีคน ๒ ประเภทเท่านั้นเอง คือคนสิ้นหวัง กับคนไม่มีหวัง คนไม่หวังคือพระอรหันต์ครับ พระอรหันต์นั้นไม่มีหวังแล้ว เพราะไม่มีหวังอะไรอีกแล้ว แต่คนที่สมหวังหรือพลาดหวังน่ะคือปุถุชน คนที่สิ้นหวังไม่ใช่คนที่ไม่มีหวัง สิ้นหวังอย่างหนึ่ง แต่ไม่มีหวังอีกอย่างหนึ่ง คนไม่มีหวังคือพระอรหันต์ แต่คนที่สิ้นหวังคือปุถุชน เพราะฉะนั้นคนเรานี่มีชีวิตอยู่ด้วยความหวังเป็นเครื่องปลอบประโลมใจ ถ้าหากว่าเราบ่งเน้นรากฐานทางศีลธรรมโดยปูพื้นฐานของเด็กให้ฝังหัวในเรื่องเวียนว่ายตายเกิด เช่นนี้จะได้ผลในทางยกฐานะระดับจิตใจของเด็กให้สูงมาก

อันธพาลบางคน หรือเด็กที่มีสันดานที่จะเป็นอันธพาลบางคน เราจะพร่ำชี้แจงเหตุผลต่างๆ เขาไม่ฟัง แต่จะต้องใช้วิธีขู่ให้กลัว คือคนเรามีความรักตัว กลัวว่าถ้าเราทำอย่างนั้นไปแล้วตำรวจเขาจะจับไม่ได้ บิดามารดาจับไม่ได้ แต่อย่างน้อยยมบาลท่านจับเราได้ เราจะต้องลำบาก ยมบาลจะต้องลงโทษ อย่างนี้ก็ได้ผล เด็ก

กลัวเหมือนกับเด็กที่กลัวพระเจ้าตามโรงเรียนฝรั่งเขาอย่างนั้นแหละ เด็กที่เหลือขอจริงๆ แล้ว เขาเอาพระเจ้ามาขู่ให้กลัว ไม่กลัวพ่อแม่ ไม่กลัวกฎหมาย แต่กลัวพระเจ้า ที่กลัวพระเจ้าก็เพราะคนเรามีสัญชาตญาณรักตัว นึกว่าตัวเราชาตินี้รอดหูรอดตากฎหมาย แต่ชาติหน้าจะไม่รอดสายตาพระเจ้าไปได้ พระเจ้านั้นท่านอยู่ทุกหัวระแหงที่จะเล่นงานเราได้ทุกที่ทุกมุมเมือง ความกลัวนี่แหละที่ทำให้จิตใจไม่กล้าประพฤติความชั่วจนเหลือเกิน คือยังช่วยให้เป็นคนที่สำนึกตนได้อยู่บ้าง ไม่ถึงกับจะต้องเหลือขอจนกระทั่งนึกไม่ได้เสียเลย อันนี้เป็นประสบการณ์ที่ผมได้รับจากโรงเรียนที่ผมไปอบรมศีลธรรมมา ทุกแห่งถ้าหากว่าผมไปแถลงแก้ข้อขัดใจในเรื่องชาตินี้ชาติหน้าเสียแล้ว นักเรียนพอใจทั้งนั้น และเราวิจัยคือถาม-ประเมินผลจากการที่เราไปอบรมในครั้งนี้ ครั้งต่อไปถามนักเรียนอีกว่า นักเรียนทั้งหลาย บัดนี้ความสงสัยเรื่องชาติหน้า เรื่องเวียนว่ายตายเกิดแล้วหรือยัง? นักเรียนตอบว่าไม่สงสัย เมื่อไม่สงสัยแล้วนักเรียนยังเห็นว่าการประพฤติความชั่วเป็นของควรทำหรือไม่? นักเรียนตอบทุกคนว่าการประพฤติความชั่วเป็นสิ่งไม่ควรทำ เพราะกลัวตกนรก ตอบกันตรงๆ ว่ากลัวตกนรกนี่ได้ผลครับ ทำมาทุกโรงเรียนแล้ว กลัวตกนรกทั้งนั้นแหละ เพราะเชื่อว่านรกสวรรค์นั้นมีแล้วจึงกลัวตกนรกกันทั้งนั้น

เพราะฉะนั้น กระผมก็อยากนิมนต์ท่านทั้งหลายที่ทำหน้าที่เป็นธรรมวิทยากรอยู่ นำเรื่องการปูพื้นศีลธรรมเบื้องแรกให้เพราะศรัทธาในเรื่องบุญบาป เวียนว่ายตายเกิดเสียก่อน แต่ว่าการเพาะศรัทธาในเรื่องนี้นั้น เราต้องยึดหยุ่นครับ คือว่าตอบเป็นสองแง่สองมุม อย่าไปตอบอย่างชนิดว่ายืนกระต่ายขาเดียว คือตอบว่าผลกรรมชนิดที่ให้ผลทันด่วน ยกความขยันหมั่นเพียรแล้ว ก็ได้รับความฉลาดทุกครั้งที่เราขยัน นี่เป็นผลกรรมดีโดยตรงอย่างหนึ่ง อีกอย่างหนึ่งอาจตามมาเป็นผลพลอยได้ มิใช่ผลเกิดโดยตรงของกรรมดี เช่นว่า ความเป็นที่รักใคร่ของเพื่อนฝูงและครูอาจารย์ ตลอดจนเพื่อนฝูงยกย่องให้เป็นหัวหน้าชั้น ให้เป็นฮีโร่ประจำโรงเรียนต่างๆ เหล่านี้ มิใช่เป็นผลโดยตรง แต่เป็นผลพลอยได้ การที่จะได้ผลพลอยได้นั้นต้องประกอบสิ่งที่เป็นอุปกรณ์อย่างอื่นไปด้วย นักเรียนที่ขยันหมั่นเพียร แต่มีน้ำใจคับแคบ มักสอบไล่ได้ที่ ๑ ทุกปี แต่เพื่อนเกลียดน้ำหน้าเพราะใจแคบเหลือเกิน ไม่เผื่อแผ่เพื่อนฝูงบ้าง เพื่อนฝูงจะมาขอว่าโจทย์เลขข้อนี้ให้ช่วยอธิบายก็ไม่ยอม

อธิบาย หวงความรู้ไว้ อย่างนี้เรียกว่าบกพร่องในทางที่จะเอาผลพลอยได้จากกรรมดี นี่เราจะต้องทำให้สมบูรณ์ทุกแบบ ไม่ว่าจะในแง่เล็งผลพลอยได้ หรือในแง่ที่ว่าจะให้ผลมันสวนขึ้นทันควัน อันเป็นวิบากของกรรมนั้นๆ ก็ตาม อันนี้เป็นการปูพื้นฐานศีลธรรมเบื้องแรกแก่เด็กให้ฝังหัวในเรื่องนี้ก่อน

อันดับที่สองก็คือ ยกพุทธคุณเป็นสำคัญขึ้นมา เมื่อกล่าวถึงพุทธประวัติเด็กส่วนมากในปัจจุบันนี้ก็ขึ้นใจ เพราะได้ผ่านหลักสูตรพุทธประวัติมาตั้งแต่ชั้นประถมแล้ว พอที่จะรู้เรื่องบ้างว่าพระพุทธองค์เป็นใครมาจากไหน แต่ถ้าเราไปสอนตามเนื้อหาในหนังสือ มันก็ไม่สนุก เด็กผ่านมาแล้วก็ท่องเป็นนกแก้วทีเดียว เป็นโอรสของพระนางสิริมหามายา เกิด พ.ศ.นั้น ปีนั้นๆ ก่อนพุทธกาลแค่นั้นๆ ถ้าอย่างนั้นพูดได้ทีเดียว อย่างนี้เด็กไม่รู้จักความเพลิดเพลิน ทางที่จะสร้างความเพลิดเพลินในการศึกษาพุทธประวัตินั้น ผมใคร่จะกราบเรียนว่าให้สอนแบบศึกษาพุทธประวัติแบบเบสิค บางทีเราก็อาจจะมีรูปติดไม้ติดมือไปบ้าง ยกตัวอย่างเช่น รูปแผนที่ของอินเดีย หรือไม่มี เราก็อาจเขียนรูปแผนที่อินเดียหยาบๆ บนกระดานดำแสดงจุดที่ตั้งของเมืองกบิลพัสดุ์ สถานที่ประสูติ ตรัสรู้ ปรินิพพาน อันนี้สำคัญในทางพุทธศาสนา แสดงไว้หยาบๆ ชั้นหนึ่งก่อน แล้วก็เล่าเรื่องสนุกๆ ให้ฟังประกอบ เรื่องสนุกๆ ที่ว่านี้ก็คือเล่าเรื่องความเป็นไปในอินเดียก่อนพุทธกาลให้ฟัง เกี่ยวกับชั้นวรรณะของประชาชนในยุคนั้น พอถึงตอนนี้ละก็เน้นถึงพุทธคุณว่า พอพระพุทธเจ้าเกิดแล้ว พระองค์เป็นบุคคลแรกที่สอนให้เลิกระบบชั้นวรรณะ แล้วตั้งปัญหาถามนักเรียนว่า นักเรียนในห้องนี้ถ้าหากว่ามีการแบ่งชั้นแบ่งพวกว่านี่เป็นลูกคนจน นี่เป็นลูกคนรวย นี่เป็นลูกตาสีตาสา นักเรียนจะพอใจไหม? นักเรียนจะต้องตอบว่าไม่พอใจ ถามต่อไปว่าจะเป็นการเสมอภาคไหม? จะตอบว่าไม่เสมอภาค ถามอีกว่าถ้ามีครูหรือโรงเรียนใดสอนว่าเด็กนักเรียนคนใดจะมาจากคนจนคนมีก็ตาม เมื่อเข้าโรงเรียนนี้แล้ว ต้องได้รับการต้อนรับเสมอกันจากเจ้าของโรงเรียน จะพอใจไหม? จะชอบโรงเรียนนั้นไหม? หรือจะพอใจโรงเรียนที่แบ่งชั้นแบ่งพวก เช่น ลูกเศรษฐีต้องได้นั่งโต๊ะดี ลูกตาสีตาสาต้องนั่งโต๊ะไม้ฉำฉา เป็นต้น จะเอาหรือไม่เอา? นี่ถามอย่างนี้ แล้วก็วกมาที่พุทธคุณ เปรียบพระพุทธเจ้าเหมือนอาจารย์ใหญ่ในโรงเรียนนั้น ศาสนาคือตัวโรงเรียน พวกเราชาวพุทธเป็นนักเรียน เสมอหน้ากันหมด ไม่มีการ

แบ่งชั้นวรรณะ ศาสนาพราหมณ์เขามีการแบ่งชั้นวรรณะ ศาสนาพุทธเราไม่มีการแบ่งอย่างนั้น เมื่อเด็กรับฟังอย่างนี้แล้วก็พอใจ รู้ว่าวรรณะ ๔ คืออะไร การแบ่งชั้นวรรณะเป็นผลร้ายอย่างไร พุทธศาสนาดีอย่างไรที่สอนให้เลิกชั้นวรรณะ นี่เป็นการสอนพุทธประวัติแบบเบสิค ต้องมีข้ออุปมาอุปไมย

การตั้งปัญหาถามให้เด็กตอบ เราอย่าตั้งปัญหาชนิดที่เด็กจะตอบไม่ได้ บางปัญหาที่เด็กจะตอบไม่ได้ เราก็ทำประหนึ่งว่าแหวกทางให้แกตอบ ให้แกเดินตามทางที่เราแหวกเอาไว้ แกก็จะภูมิใจว่าแกตอบปัญหาพุทธศาสนาข้อนี้ได้ อันการภาคภูมิใจนั้นเป็นเรื่องสำคัญ ถ้าทุกครั้งที่เราสอนแล้วตั้งปัญหาชนิดที่เด็กตอบได้ ถ้าทำท่าจะตอบไม่ได้ เราก็เบนทางให้คือตอบให้แกครึ่งหนึ่ง แกก็ตอบได้ ตอบได้แล้วเราก็ยกย่อง การที่เรายกย่องว่าแกตอบได้นี้ เด็กจะเก็บไปภาคภูมิในที่บ้านว่าวันนี้ตอบปัญหาพระได้ ๒ ข้อ ดีใจจังคุณพ่อคุณแม่ รีบไปรายงานพ่อแม่ทีเดียว การสอนอย่างนี้เด็กก็ไม่เบื่อ ไม่เหมือนกับโรงเรียนบางแห่งที่เอาตำรามากางแล้วให้เด็กอ่าน หรือตัวเองอ่านให้เด็กฟัง ที่เอาตำรามากางแล้วให้เด็กอ่าน หรือตัวเองอ่านให้เด็กฟัง เสร็จแล้วก็จบชั่วโมง เมื่อจบชั่วโมงศีลธรรมแล้วเด็กไม่อยากเรียนเลย ไม่สนุกสนานเลย บางคนก็บอกว่าไม่จำเป็นต้องสอนนี่ หนูอ่านเอาเองก็ได้นี่นา

เพราะฉะนั้น การสอนของเรานี่ต้องพยายามคุยกับเด็กนะครับ อย่าเป็นผู้พูดให้เด็กฟังถ่ายเดียว ถ้าพูดให้เด็กฟังถ่ายเดียวเรียกว่าขาดจิตวิทยา ไม่ได้ผลในการสอนศีลธรรม ต้องสอนแบบลักษณะคุยให้เด็กเกิดความสนุกสนาน ให้มีโอกาสตอบปัญหาเรา และบางครั้งเราก็จะสามารถเรียกเด็กบางคนที่มีแววฉลาดหน่อย ให้ขึ้นมาแสดง เป็นการหัดให้แกปาฐกถาย่อยๆ เช่น เอาแกขึ้นมาเล่าพุทธประวัติตอนประสูติ เอาเด็กคนหนึ่งมาเล่าตอนอภิเนษกรมณ์ อีกคนหนึ่งมาเล่าตอนตรัสรู้ อีกคนมาเล่าตอนนิพพาน อย่าให้คนเดียวเล่าตลอดเรื่อง คล้ายเด็ก ๔ คนเล่าพุทธประวัติ ๔ ตอน เมื่อเล่าคนละตอนแล้วก็เอาเด็กอีกคนหนึ่งเป็นคนที่ ๕ ขึ้นมาสรุปอีกทีหนึ่ง การสอนวิธีนี้จะเพิ่มให้เด็กมีความจำแม่นยำในพุทธประวัติ ทั้งในชื่อสถานที่ ชื่อเมืองและชื่อบุคคล ดีกว่าที่เราจะสอนไปเรื่อยๆ โดยที่ไม่ให้เด็กมีบทบาทอะไรเสียเลย อันนี้เป็นการให้เด็กจำพุทธประวัติได้โดยไม่รู้ตัวครับ และได้ผลที่สุด ซึ่งผมได้ทำมาแล้วได้ผลดีจริงๆ ครับ

หลักต่อมาในการสอน ที่จะสอนพุทธประวัตินั้นถ้ายังเป็นเด็กเล็กก็เพียงแต่สอนให้แกจำ ถ้าเป็นเด็กโตหน่อยพอที่จะพิจารณาเหตุผลได้ เราจึงสอนให้แกรู้จักใช้เหตุผล คือเด็กที่ยังเล็กนั้นเพียงแต่สอนให้จำก็พอ ยังไม่จำเป็นที่จะต้องใช้เหตุผลเท่าไหร่

เด็กชั้นกลางขึ้นมาจึงสอนให้รู้จักเหตุผล ใช้เหตุผลนี้เนื่องจากตามโรงเรียนต่างๆ นั้นเข้าใจว่าคงจะมีนักเรียนนับถือต่างศาสนาไปเรียนปะปนบ้าง เพราะฉะนั้นในปัญหาข้อนี้เราก็ควรพยายามที่จะหลีกเว้นจากการกระทบกระทั่งในปัญหาของต่างศาสนา เรามีวิธีพูดที่จะยกย่องศาสดาของเราโดยที่ไม่ต้องกระทบศาสนาอื่นเขา นั่นก็คือว่าเด็กในชั้นกลาง ถึงแม้ว่าจะเข้าใจในเหตุผล เราก็เอาวิทยาศาสตร์มาเปรียบเทียบให้เขาฟังทุกครั้ง ยกตัวอย่างเรื่องพระพุทธเจ้าทรงเป็นบุคคลแรกในโลกที่รู้จักว่าโลกกลม อันนี้ก็นำหน้าวิทยาศาสตร์ อีกข้อหนึ่งปัญหาเรื่องในเวิ้งอวกาศที่มีโลกธาตุหรือมีดวงดาวต่างๆ มากมาย เราก็บอกว่าพระพุทธเจ้าเป็นคนแรกในโลกที่กล่าวถึงความเป็นไปในโลกธาตุ ในเวิ้งอวกาศ ก่อนหน้าพวกวิชาดาราศาสตร์และจรวดจะไปพบ อันนี้เราบอกกับเด็กๆ จะเกิดความทึ่งทีเดียว บางคนก็ว่าแปลก ไม่เคยรู้ว่าพระพุทธเจ้านำหน้าวิทยาศาสตร์ เช่นนี้เราก็ตีวงเข้ามาทีเดียวบอกว่าคนที่รุดนำหน้าวิทยาศาสตร์เช่นนี้ ก่อนหน้าวิทยาศาสตร์จะเกิด ๒,๐๐๐ กว่าปี คนอย่างนี้เป็นศาสดาของเรา เราจะภูมิใจไหม? เด็กตอบว่าภูมิใจ นั่นแหละเราควรภูมิใจว่าเราเป็นชาวพุทธที่มีศาสดาที่ฉลาด นำหน้าวิทยาศาสตร์ตั้ง ๒,๐๐๐ กว่าปีจะหาศาสดาใดที่จะเฉลียวฉลาดเลิศล้ำอย่างนี้ไม่ได้ เราควรภูมิใจนะ เราบอกกับเด็กว่า คำว่า “พุทธ” แปลว่าฉลาดเลิศล้ำ หมายถึงผู้ฉลาดล้ำเลิศ มีปัญญา เราเป็นชาวพุทธซึ่งเป็นศาสนิกของคนฉลาด มีศาสดาฉลาด เราเป็นลูกศิษย์คนฉลาด เราควรดีใจ เราไม่ใช่ลูกศิษย์คนโง่ แกก็พอใจ นี่วิธีสอนแบบนี้ เป็นการเร้าศรัทธาแกให้ผูกพันกับศาสดา และจิตใจเด็กนี้ต้องการหาที่ยึดเหนี่ยวหาที่เกาะ ถ้าเราหยิบยื่นสิ่งนี้ให้แกเกาะ เป็นบุคคลที่ยังมีชีวิตอยู่ อาจจะไม่ยั่งยืน เพราะบุคคลที่ยังมีชีวิตอยู่อาจจะเปลี่ยนแปลงไปได้ เพราะฉะนั้นการที่ยกพระพุทธเจ้าขึ้นมาให้แกเกาะนี้เป็นการถูกต้องแล้ว เพราะ...

๑. ในฐานะที่เป็นเจ้าของศาสนาที่แกนับถือ

๒. พระพุทธเจ้าปรินิพพานไปแล้ว

สิ่งที่ยึดเกาะนั้นแกจะต้องสร้างเป็นรูปมโนภาพในใจ ตามคำที่เราสั่งสอนไปว่า พระพุทธเจ้าจะต้องเลิศล้ำอย่างนั้นๆ แกก็ตั้งมโนภาพขึ้น ชีวิตของเด็กอยู่ด้วยความใฝ่ฝันสร้างมโนภาพ มโนภาพของเด็กนั้นถ้าเป็นเด็กที่มีนิสัยอันธพาลก็มักจะสร้างมโนภาพในทำนองที่ว่าจะเป็นผู้คุมแก๊ง จะแสดงความเป็นพระเอกอกสามศอก ตีรันฟันแทง ใครมาแขวะเรื่องโรงเรียนหรือเรื่องกีฬาเป็นไม่ได้ จะต้องโดดเข้าไปชกท้าชกท้าต่อย นี่จิตใจที่สร้างมโนภาพในทางเลวทางไม่ดี ฝ่ายที่สร้างมโนภาพในทางดีเด่นนั้นน่ะก็มักจะคิดใฝ่ฝันที่จะเป็นผู้นำในชั้น ผู้นำในทางกีฬา หรือเป็นผู้สร้างสรรค์สิ่งต่างๆ ในอนาคต เช่น มุ่งหวังว่าจบนี้แล้วจะไปเข้าเป็นนักเรียนนายร้อย จะไปเข้าธรรมศาสตร์-จูฬาฯ มุ่งหวังทางชีวิตไปยังไง เขาสร้างบุคลิกมโนภาพของเขาไปอย่างนั้น เด็กเหล่านี้มักจะยึดอุปโลกน์บุคคลที่ตนใฝ่ฝัน เช่น เอลวิส ๔ เต่าทอง เราสังเกตเห็นได้ครับ โรงหนังเวลาหนังเอลวิส ๔ เต่าทองเข้า ผู้ใหญ่ไม่มีใครไปดู มีแต่เด็กทั้งนั้น และเป็นเด็กนักเรียนเสียด้วย และแม้แต่ในกระเป๋าของแกไม่มีรูปใครหรอก รูปเอลวิสบ้าง รูป ๔ เต่าทองบ้าง ในลิ้นชักโต๊ะ ตู้หนังสือในบ้านของแกก็ติดรูปเอลวิสกับ ๔ เต่าทองทั้งนั้น ความโน้มเอียงของเด็กเหล่านี้ก็เพื่อต้องการหาที่ยึดเหนี่ยว และเมื่อพวกเขาไปดูหนังของ ๔ เต่าทองหรือเอลวิสมาก็พากันยึดเอาพระเอกหนังเหล่านี้มาเป็นบุคคลตัวอย่าง ลีลาโวหาร กระทั่งการเดิน การเหินการพูด การแอ็คท่า ก็ทำให้เหมือนเอลวิสและ ๔ เต่าทอง และก็บ้าคลั่งพอที่จะไว้ผมแบบ ๔ เต่าทอง เคราะห์ดีที่โรงเรียนเขาไม่อนุญาตให้ใครไว้ผม ๔ เต่าทอง ที่เป็นเช่นนี้ทางจิตวิทยาเขาวิเคราะห์ว่า เป็นเพราะวัยของเด็กต้องการยึดเหนี่ยวหาบุคคลมาเป็นตัวอย่างในความฝัน เมื่อเด็กมีปัญหาครอบครัวแก้ไม่ตก เช่นบิดามารดาไม่ใส่ใจ หรือว่าบิดามารดามีปัญหามาก ไม่สามารถที่จะคลุกคลีกับบุตรของตนได้ หรือว่าไปพบกับบิดามารดาที่มีความประพฤติไม่ดีให้บุตรหลานเห็นเข้า เด็กเหล่านี้ยิ่งเคว้งคว้างใหญ่ พยายามที่จะลอกเลียนแบบจากบุคคลตัวอย่างที่เขาอุปโลกน์ขึ้นทั้งนั้น เด็กพวกนี้โดยมากเสียคน กลายเป็นนักเลงไป กลายเป็นพวกคุมแก๊งต่างๆ ไป พวกนี้เสียคนทีเดียว เราสอนศีลธรรมในโรงเรียนจึงควรที่จะล้างสมองเด็กพวกนี้โดยหยิบเอาบุคคลตัวอย่างที่ถึงพร้อมด้วยคุณสมบัติมาใส่ นั่นคือเอาพระพุทธเจ้าใส่

แทนเข้าไป ใส่แทนเข้าไปเลย ฝังหัวให้เด็กพวกนี้เอาพระพุทธเจ้าใส่เข้าไปแทน ไม่ต้องเอาคนอื่น เอาพระพุทธเจ้านี่แหละใส่เข้าไป พวกนี้ปกติก็นับถือพระพุทธเจ้าในฐานะศาสดาอยู่แล้ว การที่จะเอาสิ่งที่เขานับถือนั้นใส่แทนบุคลิกภาพคนอื่นจึงเป็นการง่าย แต่การที่จะใส่แทนลงไปนี่นะ ห้ามไม่ให้โจมตีเอลวิสหรือ ๔ เต่าทองนะครับ อย่าไปโจมตีเป็นอันขาดทีเดียว ถ้าโจมตี เด็กพวกนี้จะเกิดปฏิกิริยาในใจ เพราะพวกนี้เขากำลังเห็นเอลวิสกับ ๔ เต่าทองเหมือนหนึ่งเป็นตัวอย่างอันมีค่าของเขาอยู่ การที่เราจะเอาไปใส่ เราก็ทำง่ายๆ อย่างนี้ว่า เราใฝ่ฝันถึงใครหรือคำนึงถึงใครไม่ดีเท่าใฝ่ฝันถึงหรือคำนึงถึงพระพุทธเจ้า เพราะว่าการที่เราใฝ่ฝันหรือคำนึงถึงพระพุทธเจ้านี่น่ะ เราได้ผลตอบแทนหลายอย่าง เราอธิบายให้เขาฟัง ผลตอบแทนข้อ ๑ ก็คือว่า เราจะพ้นภัยร้อยแปดประการ เอาความกลัวภัยความรักตัวมาปลุกใจทางอ้อม ก็ถ้าเรานึกถึงพระพุทธเจ้าเสมอ คิดมโนภาพถึงพระพุทธรูปเสมอ แล้วเราจะพ้นภัย

ประการที่สอง เมื่อเราคำนึงถึงพระพุทธเจ้าอยู่เสมอแล้ว เราจะเกิดมีกำลังใจในการศึกษาเล่าเรียน วิถีชีวิตของเราจะผ่องแผ้ว อุปสรรคในชีวิตเราจะแก้ไขได้เป็นเปลาะๆ ถ้าหากว่าการแก้อุปสรรคชีวิตนี้เราก็พูดอย่างชนิดที่ว่ามาเหนือเมฆนิดหน่อยนะครับ คือบอกว่าถ้าเรื่องมันหนักมักจะกลายเป็นเบานะ ถ้าเรื่องมันเบามันก็จะแทงสูญ เราพูดอย่างนี้พูดเผื่อไว้ ไม่ใช่พูดว่าเมื่อนึกแล้วทุกข์ต่างๆ หายหมด อ้าวถ้าอย่างนั้นวันนี้แม่ไม่ได้ให้สตางค์กินข้าวมาพอสมควร หรือว่าวันนี้มีสตางค์ไม่พอเข้าโรงหนัง ลองนึกถึงพระพุทธเจ้าจะได้สตางค์เข้าโรงหนังไหม? อ๋อ อย่างนี้แก้ไม่ได้หรอก (หัวเราะ) เราแก้ไม่ได้หรอก เรื่องใหญ่จึงจะกลายเป็นเรื่องเล็ก เรื่องเล็กถึงจะแทงหายสูญ นี่เพราะฉะนั้นเราจะไม่คิดถึงใคร ดีกว่าคิดถึงบุคคลที่ควรจะคิดควรจะใฝ่ฝัน ซึ่งคิดและใฝ่ฝันแล้วเราสบายเราพ้นภัย เราได้ผลตอบแทนจากท่านสิ่งนั้นคือความสงบสุข อธิบายให้เด็กฟัง และบอกว่าคนที่เราใฝ่ฝันต้องมีคุณสมบัติให้เราใฝ่ฝัน ถ้าไม่มี เราไม่ควรจะใฝ่ฝัน คุณสมบัติที่ควรจะใฝ่ฝันคืออะไร? คือพุทธคุณดังที่ผมอ้างมาว่านำหน้าวิทยาศาสตร์ข้อนั้นๆ เป็นต้นให้แกฟัง นี่เป็นการสอนเด็กชั้นกลาง ชั้นโตขึ้นมาหน่อยก็ปูพื้นฝังรากเรื่องพระพุทธประวัติพุทธคุณเอาไว้จำให้มั่นในแง่นี้

อีกข้อหนึ่งก็คือว่า การเล่าเรื่องนิทานชาดกนี่ขาดไม่ได้ อย่าไปนึกว่าเด็กชั้นกลางชั้นโตไม่ชอบฟังชาดก ไม่จริงหรอกครับ ชอบ อย่าว่าแต่เด็ก แม้ผู้ใหญ่ก็ชอบ แต่ว่าวิธีเล่านะครับ ให้รู้จักเล่าเถอะ อย่าไปเล่าอย่างยายแก่เล่า ถ้าเล่าอย่างยายแก่เล่า คนหงอยเหงาง่วงนอนสิครับ การเล่าต้องมีแอคชั่น ถ้าไม่มีแอคชั่นแล้วก็ไม่สนุก ต้องปลุกบรรยากาศให้มีชีวิตชีวาด้วย สุ้มเสียงที่จะเล่า เสียงจำนรรจาในตัวบุคคลในเนื้อหาก็ดี ถ้าเป็นเสียงว่าตัวร้ายแสดงละก็ มีการออกสุ้มเสียงให้น่ากลัวนิดหน่อย ถ้าถึงบทโศกบทเศร้า เราก็ต้องมีท่าทางประกอบให้เศร้า ให้มีละห้อยนิดหน่อยในสุ้มเสียง แต่เมื่อเป็นพระจะไปสอนจะไปออกแอคชั่นจนเหลือเกินอย่างคฤหัสถ์ออกนั้นไม่ได้นิมนต์ให้ออกแต่สุ้มเสียงอย่างเดียวนะครับ ให้เป็นแผ่ว หนักก็หนัก เน้นก็เน้น ให้มีประกอบนิดหน่อย อย่างนี้เด็กพอใจ แต่อย่าไปพูดว่าเล่านิทานชาดก อย่าไปพูดว่าชาดก บอกว่าเล่าเรื่องประวัตศาสตร์ในอดีตให้ฟัง ประวัติศาสตร์ตอนหนึ่งในอดีต ต้องเรียกว่าประวัติศาสตร์ในอดีตตอนหนึ่งของพระพุทธเจ้าให้ฟัง ประวัติของพระพุทธเจ้าในอดีตน่ะเป็นอย่างนั้นๆ นี่ เราก็สรุปท้ายบอกว่าเพราะพระพุทธเจ้าทำความดีอย่างนี้ในอดีตสิ ชาตินี้จึงมีเกียรติยศเกียรติศักดิ์ มีฐานะเป็นศาสดาที่คนเคารพบูชา เป็นผู้บริสุทธิ์อย่างนี้ สรุปท้ายลงไปในแง่นี้ เด็กก็ไม่ง่วงเหงาหาวนอนพอใจ และชาดกถ้ามันสนุก เห็นเด็กกำลังเพลินมีความสนุกเราหยุดฉับ คั่นเอาไว้ว่าเอาไว้ชั่วโมงหน้า วันอาทิตย์หน้าเล่าต่อแน่ ... ให้เกิดมีกำลังใจว่า เออ...ในชั่วโมงศีลธรรมคราวหน้า เราต้องมาพรักพร้อม ขาดเรียนไม่ได้นา มาฟังต่อ ว่าอย่างนั้น... ไอ้ตอนไคลแมกซ์ก็หยุดเสีย ยกไว้คราวหน้าเล่า นี่สังเกตดูหน้าคนฟัง ถ้าคนฟังออกรส เราจบเสียนี่ได้ผลนักเชียว เร้าใจให้อยากฟังต่อ เพราะฉะนั้นการสอนศีลธรรมเราต้องมีกลเม็ดเด็ดพรายเหมือนกันนะครับในชั้นที่จะสอนน่ะ ถ้าทำอย่างนี้ได้ละก็ผมเชื่อว่าได้ผลครับ ธรรมวิทยากรของเราที่จะออกไปสอนตามโรงเรียนจะต้องได้ผลแน่ ภายในระยะเพียงสัก ๓ ปีข้างหน้า แล้วเราก็จะเห็นผลว่าเด็กพอใจ อันนี้จะเป็นผลงานให้เราหายเหนื่อย และเป็นกำลังใจที่เรามุ่งหวังจะทำงานให้กับพระศาสนาต่อไป ผมไม่มีอะไรจะถวายมากไปกว่านี้ละครับ เอาวันนี้ก็เป็นแต่ถวายข้อคิดบางประการที่เป็นประสบการณ์ของตัวเองมา ก็จบลงเพียงเท่านี้ครับ.

คำชี้แจง

ในหนังสือ ปรัชญามาธยมิก
ซึ่งเป็นบทวิจารณ์ของ เสถียร โพธินันทะ
(ก่อนหน้าถึงแก่กรรม ๑ เดือน ๒๑ วัน)

ในงานฌาปนกิจศพ คุณบุญ ปิ่นโฑละ และคุณนายกุยซิว ปิ่นโฑละ ซึ่งกำหนดขึ้นในวันที่ ๒๐ พฤศจิกายน ศกนี้ ท่านเจ้าภาพซึ่งเป็นผู้มีความคุ้นเคยสนิทสนมกับข้าพเจ้าได้ปรึกษาข้าพเจ้าว่า ควรจะจัดพิมพ์หนังสืออะไรแจกเป็นธรรมบรรณาการ ข้าพเจ้าได้แนะนำให้พิมพ์หนังสือเรื่อง Central Philosophy of Buddhism ของ ดร.T.R.V. Murti ซึ่งกองค้นคว้าของมูลนิธิอภิธรรมมหาธาตุวิทยาลัย ได้ขอให้พระมหาสุชิน สุชิโน วัดกันมาตุยาราม ศาสนศาสตรบัณฑิต และปริญญาโททางวรรณคดี สํสกฤต แห่งมหาวิทยาลัยพาราณสี เป็นผู้แปล ดร.มูรติ ผู้นี้ปัจจุบันเป็นศาสตราจารย์ เป็นคณบดีของคณะอักษรศาสตร์ และเป็นหัวหน้าวิชาปรัชญา อยู่ในมหาวิทยาลัยพาราณสี ประเทศอินเดีย แม้เป็นผู้นับถือศาสนาพราหมณ์ แต่ก็มีความเข้าใจต่อพุทธปรัชญาถูกต้องเป็นส่วนมาก ถึงจะมีบางข้อบางประการที่เข้าใจผิดคลาดเคลื่อนความจริงไปบ้าง แต่ก็ยังนับว่าเป็นผู้เข้าใจพระพุทธศาสนาและมีความยุติธรรมที่จะพูดถึงข้อเท็จจริง ในความสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับศาสนาพราหมณ์ ซึ่งในข้อหลังนี้นักปรัชญาชาวฮินดูที่เขียนบทความเกี่ยวกับพระพุทธศาสนามักจะไม่คำนึงถึง และมักจะพูดเอาแต่ได้ข้างเดียว ด้วยวิธีสรุปความง่ายๆ ว่าพระพุทธศาสนาเป็นสาขาหนึ่งของศาสนาพราหมณ์ไป หนังสือเล่มนี้ได้พิมพ์ขึ้นที่อังกฤษ ปี พ.ศ.๒๔๙๘ นับจากที่หนังสือได้แพร่หลายออกไป ได้นำชื่อเสียงมาสู่ท่านผู้เรียบเรียงในวงการศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับพุทธปรัชญาโดยเฉพาะฝ่ายมหายาน ในกลุ่มชาวตะวันตกมักจะอ้างหนังสือเล่มนี้ เพียงเท่านี้ก็นับว่าหนังสือนี้มีค่าควรแก่การแปลถ่ายทอดสู่พากย์ไทย เพื่อการศึกษาเปรียบเทียบในหมู่พุทธบริษัทชาวไทยเรา ซึ่งหนังสือในพากย์ไทยให้ชื่อว่า “ปรัชญามาธยมิก” สาระสำคัญ

ของหนังสืออธิบายถึงคำสอนในนิกายมาธยมิก หรืออีกนัยหนึ่งคือสูญยวาท ซึ่งเป็นนิกายสำคัญของพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน ปรัชญาของนิกายนี้สำหรับในประเทศไทย มีผู้ถ่ายทอดออกสู่พากย์ไทยมาก่อนหน้าแล้วหลายปี คือสวามีสัตยานนทบุรี ได้บรรยายถึงปรัชญามาธยมิกในปาฐกถา “ปรัชญาฝ่ายบูรพทิศ” แต่ไม่จบสมบูรณ์ เพียงแสดงไว้ตอนหนึ่งเท่านั้น ลำดับต่อมาคือข้าพเจ้าได้เขียนอธิบายปรัชญามาธยมิกไว้พอประมาณ พร้อมทั้งเปรียบเทียบทัศนะโต้แย้งของฝ่ายปฏิปักษ์ ปรากฏในหนังสือเรื่อง “ปรัชญามหายาน” ซึ่งสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย พิมพ์ลำดับสามก็คือหนังสือที่ท่านกำลังอ่านอยู่นี้ ข้าพเจ้าจะไม่พูดอะไรมากเกี่ยวกับวิวัฒนาการแห่งพระพุทธศาสนามหายาน ท่านที่ประสงค์จะทราบรายละเอียดพึงหาอ่านได้จากหนังสือ “คำบรรยายประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา” แลกหนังสือ “ปรัชญามหายาน” ซึ่งข้าพเจ้าเป็นผู้เขียนทั้ง ๒ เล่ม ในที่นี้ข้าพเจ้าขอสรุปหัวข้อสำคัญดังนี้

๑. เมื่อพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว ๑๐๐ ปีเศษ สังฆมณฑลแตกแยกออกเป็น ๒ นิกายใหญ่ คือนิกายเถรวาทและนิกายมหาสังฆิกะ นิกายแรกเป็นอนุรักษ์นิยม ส่วนนิกายหลังถือมติปรับปรุงเปลี่ยนแปลงพระธรรมวินัยให้เหมาะกับกาลเทศะ โดยไม่เปลี่ยนหลักการใหญ่ๆ ที่เป็นรากแก้วของพระพุทธศาสนา เปลี่ยนแปลงแต่ข้อปลีกย่อยทางปฏิบัติ วิธีการและนโยบาย ฉะนั้น นิกายมหาสังฆิกะจึงมีอาจริยมติอันเป็นบ่อเกิดแห่งพุทธปรัชญา

๒. ตั้งแต่ พ.ศ.๑๐๐ ปีล่วงแล้ว ถึง พ.ศ.๕๐๐ สังฆมณฑลในอินเดีย แตกแยกเป็นนิกายใหญ่น้อยรวม ๑๘ นิกาย ทั้งหมดเป็นอนุนิกายที่แยกออกจากนิกายเถรวาทและมหาสังฆิกะ ต่างนิกายต่างมีข้อวัตรปฏิบัติปลีกย่อยไม่เหมือนกัน มีการตีความอรรถาธิบายพระพุทธพจน์แตกต่างกัน

๓. พ.ศ.๕๐๐ ล่วงแล้ว เริ่มกำเนิดลัทธิมหายาน มหายานมีบ่อเกิดจากกลุ่มนิกายมหาสังฆิกะ หรือจะกล่าวว่ามหายานคือมหาสังฆิกะที่ปฏิรูปขึ้นใหม่ก็ไม่ผิด เราไม่อาจกำหนดตัวบุคคลลงไปแน่ชัดว่าท่านผู้ใดเป็นผู้ตั้งลัทธิมหายาน เพราะมหายานไม่ได้เกิดจากปัจเจกชน หากเกิดจากคณะบุคคลซึ่งมีทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์ร่วมกันก่อกำเนิดขึ้น มีศูนย์กลางอยู่ ๒ แห่งคือ

ศูนย์แรกอยู่ ณ บริเวณทักษิณภาค ของอินเดีย โดยเฉพาะแคว้นอันธระ ศูนย์นี้ให้กำเนิดมหายานประเภทปัญญาธิก คัมภีร์มหาปรัชญาปารมิตาสูตร ซึ่งเป็นปทัฏฐานของนิกายมาธยมิกก็อุบัติขึ้น ณ อินเดียภาคใต้นี้

ศูนย์ที่สองอยู่ ณ บริเวณอุตตรภาคของอินเดีย มีแคว้นคันธาระและกาษมีระให้กำเนิดมหายานประเภทสัทธาธิก มีประเพณีบูชาขอพึ่งบารมีพระโพธิสัตว์

๔. พ.ศ.๖๐๐-๗๐๐ ล่วงลับ เป็นสมัยที่มีคณาจารย์องค์สำคัญของมหายานที่เป็นปัจเจกชนอุบัติขึ้น พระนาคารชุน ผู้เป็นต้นนิกายมาธยมิก เป็นองค์สำคัญที่สุดและเป็นคณาจารย์มหายานรูปแรกที่ปรากฏในประวัติศาสตร์ ในฐานเอกชน ท่านได้รวมมหายานแบบปัญญาธิก แบบสัทธาธิกเข้าไว้ แล้วตั้งนิกายมาธยมิกขึ้นเป็นนิกายแรกของมหายาน

๕. พ.ศ.๘๐๐-๑๐๐๐ เป็นสมัยที่มหายานรุ่งเรือง คณาจารย์ไมเตรยนาถและศิษย์ ได้ตั้งลัทธิโยคาจารวิชญานวาท ขึ้นเป็นปฏิปักษ์กับนิกายมาธยมิก นับว่าเป็นมหายานนิกายที่สอง

๖. พ.ศ.๑๐๐๐-๑๗๐๐ เกิดนิกายมนตรยานหรือวัชรยาน หรือรหัสยานขึ้นเป็นมหายานนิกายที่สาม ปรัชญาของนิกายนี้ความจริงมีมาก่อนหน้าแล้ว แต่มาปรากฏเป็นสถาบันเอกเทศในยุคดังกล่าวนี้ เป็นปรัชญาสอนในแนวว่าสิ่งสมบูรณ์อันจริงแท้ที่เป็นแก่นสารของจักรภพคือจิตอมตะ

พระพุทธศาสนามหายาน จึงมีปรัชญา ๓ สาขาใหญ่ๆ

๑. ปรัชญามาธยมิก

๒. ปรัชญาโยคาจารวิชญานวาท

๓. ปรัชญาจิตอมตวาท

(รายละเอียดโปรดอ่านในหนังสือ “ปรัชญามหายาน”

สำหรับหนังสือของ ดร.มูรตินี้ ได้เก็บใจความสำคัญเฉพาะในปรัชญามาธยมิกมาเขียนค่อนข้างละเอียด แต่มีข้อบกพร่องหลายข้อ ดังนี้

๑. หนังสือนี้ เสียเวลาในการพูดถึงปรัชญาฮินดูมากเกินไป การกล่าวถึงปรัชญาฮินดูโดยการเปรียบเทียบให้เห็นข้อแตกต่างกันกับพุทธปรัชญานั้น ดร.มูรติ

น่าจะทำให้เด่นชัดกว่านี้ แต่ท่านไม่ทำ กลับไปพูดในเรื่องที่ไม่ใช่ประเด็นสำคัญเสียแหละมาก

๒. การเปรียบเทียบระบบวิภาษวิธี กับวิภาษวิธีของนักปรัชญาตะวันตก ก็เขียนอย่างชนิดนั่งรถไฟชมทิวทัศน์ข้างทาง น่าจะให้รายละเอียดในวิธีการมากกว่านี้ และควรชี้ให้เห็นจุดต่างกันด้วย

๓. เมื่อกล่าวถึงปฏิปักษ์ของมาธยมิก ซึ่งมีทั้งนิกายของพุทธศาสนาเอง และพวกปรัชญาฮินดู ก็พูดอย่างขอผ่านไป ควรจะนำทัศนะโต้แย้งทั้ง ๒ ฝ่ายมาลงไว้ด้วย อาทิเช่น นิกายโยคาจารวิชญานวาทหักล้างมติมาธยมิกอย่างไร และแม้แต่ในนิกายมาธยมิกเอง ซึ่งแตกแยกออกเป็น ๒ อนุนิกาย คือนิกายปราสังคิกะ และนิกายสวาตันตระ ผู้เขียนควรแสดงข้อแตกต่างของอนุนิกายทั้ง ๒ ให้เด่นชัด

๔. ดร.มูรติ ยังมีความเข้าใจคลาดเคลื่อนสำคัญอยู่ข้อหนึ่ง ดังปรากฏในหนังสือนี้ หน้า ๙ บรรทัดที่ ๓ มีข้อความว่า .....(อวยากฤต) **นี้เป็นปัญหาที่พระองค์ไม่ทรงทราบ.** แต่ข้อเท็จจริงนั้นอวยากฤตปัญหาหรืออัพยากตปัญหา (ได้แก่ปัญหาเรื่องโลกมาแต่ไหน ฯลฯ) นั้นพระพุทธองค์ทรงทราบดีหมด ด้วยอำนาจแห่งสัพพัญญุตญาณ แต่ที่ไม่ทรงบอกเพราะเป็นการเพิ่มสมาชิกให้แก่สมาคมทะเลาะวิวาทเรื่องปฐมเหตุโลกขึ้น ศาสนาลัทธิต่างๆ กำลังโต้เถียงวิวาทกันในปัญหานี้มากพอแล้ว ไม่จำเป็นที่พระองค์จะเพิ่มสมาชิกให้เขา ข้าพเจ้าเห็นว่าปทัฏฐานของพระพุทธศาสนากับลัทธิศาสนาปรัชญาอื่นแตกต่างในจุดสำคัญข้อหนึ่ง คือพระพุทธศาสนาเกิดขึ้น เพราะต้องการแก้ปัญหาว่า ทำอย่างไรจึงจะลุถึงที่สุดแห่งทุกข์? ฉะนั้นพระพุทธศาสนาจึงไม่สนใจนำพากับปัญหาโลกแตกทั้งหลาย โดยที่พระพุทธศาสนาถือว่าปัญหาเหล่านี้ไร้สาระ เป็นการแก้ปัญหาเรื่องทุกชนิดอ้อมวกให้ไกลไปเปล่าๆ และไม่อาจลุถึงแก่นอันเป็นที่สุดแห่งทุกข์ด้วย รังแต่เป็นการเพิ่มทัศนะทางลัทธิมากขึ้น ส่วนศาสนาลัทธิปรัชญาอื่น โดยเฉพาะปรัชญาที่เกิดขึ้นในอินเดีย มักจะขึ้นต้นด้วยการแก้ปัญหาเรื่องอจินไตยเหล่านี้ หลักฐานพระพุทธภาษิตที่แสดงว่าพระองค์ทรงทราบคำตอบเรื่องอวยากฤตปัญหาดี แต่ไม่ตรัสแสดง มีปรากฏในบาลีสังยุตนิกาย มหาวารวรรคว่า สมัยหนึ่งพระศาสดาประทับอยู่ ณ ป่าประดู่ลาย แขวงเมืองโกสัมพี ทรงหยิบใบประดู่ขึ้นมาหน่อยหนึ่ง แล้วตรัสถามภิกษุ

ทั้งหลายว่า ใบประดู่ในพระหัตถ์กับใบประดู่ในป่า ไหนจะมากกว่ากัน? ภิกษุทั้งหลายทูลตอบว่า ใบประดู่ที่ทรงถืออยู่มีน้อยกว่าในป่ามากนักหลายเท่า จึงตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เรื่องที่เราตรัสรู้แล้ว แต่มิได้บอกแก่ท่านทั้งหลายก็มีมากกว่าฉันนั้นเหมือนกัน เพราะเหตุใดเล่า? เราจึงมิได้บอก ก็เพราะว่าเรื่องนั้นๆ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ไม่เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ ไม่เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่ายคลายกำหนัด หรือเป็นไปเพื่อความดับทุกข์ ความสงบระงับจากกิเลส หรือเพื่อความรู้ยิ่งความตรัสรู้ และไม่เป็นเป็นไปเพื่อนิพพาน เราจึงไม่บอกเพราะเหตุนั้น”

ดร.มูรติ ถ้าได้อ่านพระพุทธภาษิตตอนนี้ คงจะไม่เข้าใจคลาดเคลื่อนเช่นนั้น ส่วนที่น่าอนุโมทนาของหนังสือนี้ มีดังนี้

๑. ดร.มูรติ ได้คัดค้านความเห็นของนักปราชญ์ตะวันตก เช่นนางริสเดวิดส์ ที่พยายามจะพิสูจน์ว่าคำสอนหลักอนัตตา ไม่ใช่ของพระพุทธองค์ แต่เป็นของพระสาวก ความเห็นเช่นว่านี้เกือบจะเป็นโรคประจำของนักปราชญ์ฝรั่งและอินเดียที่เป็น “สวภาววาทิน” ตามที่ฝ่ายมาธยมิกเรียก คือพวกที่ยึดเอาสัญชาตญาณแห่งการมีอัตตาเป็นใหญ่ พวกนี้พยายามอธิบายหลักกรรมและอนัตตาให้เป็นอัตตาให้ได้ พฤติกรรมเช่นนี้แม้แต่ในหมู่พุทธบริษัทก็มี จนตั้งเป็นนิกายวัชชีบุตร นิกายสมิติยะ และในมหายานเองก็ได้แก่ปรัชญาจิตอมตวาที นางริสเดวิดส์กล่าวว่าครึ่งหลังของข้อความในโปฏฐปาทสูตรซึ่งปฏิเสธอัตตา เป็นของเพิ่มเติมมาภายหลัง ไม่ทราบว่านางเอาหลักฐานอะไรมาอ้าง นางได้รู้อย่างไร? เพียงแต่กล่าวขึ้นลอยๆ เช่นนั้น ไม่เป็นหลักฐานได้ ข้าพเจ้าได้สอบดูพระสูตรนี้กับฉบับแปลของจีน ซึ่งแปลจากต้นฉบับของนิกายพระพุทธศาสนาเก่าแก่ซึ่งไม่ใช่เถรวาท ก็เห็นตรงกันทุกฉบับ คือมีข้อความปฏิเสธอัตตา ๓ ประเภทเหมือนข้อความในฉบับบาลี การสอบสวนกับฉบับของนิกายอื่นนี้ข้าพเจ้าถือว่าเป็นหลักฐานสำคัญมาก ถ้าพระสูตรใดซึ่งเป็นพระพุทธพจน์แท้ๆ คัมภีร์ของนิกายต่างๆ ก็มีข้อความหรืออย่างน้อยก็ใจความตรงกันหมด ที่ว่ามานี้หมายถึงบรรดานิกายในสังกัดฝ่ายสาวกยาน ส่วนที่เป็นมหายานนั้นคัมภีร์ของมหายานมีลีลาอีกแบบหนึ่ง ต่างจากคัมภีร์ของสาวกยาน

และประการสำคัญก็คือ ไม่ใช่โปฏฐปาทสูตรหรืออนัตตลักขณสูตรเพียง ๒ สูตรเท่านั้นที่พระพุทธองค์ปฏิเสธอัตตา มีมากมายทั่วไปในบาลี ถ้าจะประมวลมาไว้ใน

ที่นี้จะกลายเป็นบัญชีหางว่าวไป สำหรับคนที่พยายามคิดว่าที่ทรงสอนอนัตตา เพื่อให้รู้จักอัตตานั้น ในครั้งพุทธกาลก็มีตัวอย่างอยู่หลายคน ทั้งที่เป็นพุทธสาวก ทั้งที่เป็นพวกต่างศาสนา เช่น ในกรณีภิกษุสาติ เกวัฏฏบุตร ในบาลีมหาตัณหาสังขยสูตร และในบาลีมหาปุณณมสูตร ก็กล่าวถึงภิกษุรูปหนึ่งเกิดความสงสัยในเรื่องอนัตตาว่า ถ้าขันธ์ ๕ เป็นอนัตตาแล้ว ใครเล่าเป็นผู้ทำกรรม เสวยผลกรรม ซึ่งพระศาสดาก็ได้ตรัสชี้แจงจนแจ่มแจ้งในพระสูตรดังกล่าวนั้น ดร.มูรติได้ตอบโต้ความเห็นของนางริสเดวิดส์ อย่างเหมาะเจาะและเที่ยงตรง น่าอนุโมทนา

๒. ดร.มูรติ ยังได้โต้แย้งความเห็นผิดๆ ของนักปราชญ์หลายคนที่มักจะเข้าใจว่า คัมภีร์อุปนิษัทมีอิทธิพลต่อความคิดในพระพุทธศาสนา โดยได้ชี้แจงว่าตรงกันข้าม พระพุทธศาสนาต่างหากที่มีอิทธิพลต่อปรัชญาฮินดู นับว่าเป็นความเข้าใจที่ถูกต้องต่อข้อเท็จจริง เพราะคัมภีร์อุปนิษัทจะมีอิทธิพลต่อพระพุทธศาสนาจริงนั่นก็เป็นเรื่องก่อนการตรัสรู้ของพระพุทธองค์ ซึ่งไม่มีอะไรสัมพันธ์กับพุทธศาสนาอันเป็นผลแห่งภาวะตรัสรู้ของพระองค์ พระศาสดาทรงยืนยันประกาศแล้วว่า ธรรมที่พระองค์ตรัสรู้เป็นธรรมที่ทรงรู้แจ้งเอง ไม่ได้สดับมาจากผู้อื่น หรือไม่ได้เลียนแบบความคิดอื่นมา (อนนุสฺสุเตสุ ธมฺเมสุ) ตรงกันข้าม คัมภีร์อุปนิษัทล้วนถูกบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรภายหลังคัมภีร์พระพุทธศาสนาหลายร้อยปี ในระหว่างระยะเวลาก่อนหน้าบันทึกเป็นยุคทองของพระพุทธศาสนา อุปนิษัทกลับรับเอาทรรศนะตลอดจนศัพท์เทคนิคหลายเรื่องหลายคำจากพระพุทธศาสนา ไปดัดแปลงให้เข้ากับหลักการของตน และปรากฏภาพอันเด่นชัดออกมาในสมัยที่ได้จัดการบันทึกขึ้น แต่เพราะเหตุที่อุปนิษัทมีอายุกาลอยู่ก่อนพุทธกาล เลยทำให้เกิดความเข้าใจผิดว่าสิ่งที่ระบุในคัมภีร์เหล่านั้นจะต้องเก่าก่อนพระพุทธศาสนาไปด้วย อุปนิษัทที่ข้าพเจ้ากล่าวถึงนี้หมายถึงอุปนิษัทโบราณ ไม่ใชอุปนิษัทใหม่ๆ ที่มีผู้แต่งสืบทอดต่อกันมาจนถึงสมัยพระเจ้าอักบาร์ ในราชวงศ์โมกุล ซึ่งเป็นอิสลามแท้ๆ ยังอุตส่าห์มีผู้แต่งอุปนิษัทขึ้น

สำหรับคุณบุญ ปิ่นโฑละ และคุณกุยซิว ปิ่นโฑละ ทั้งสองท่านท่านอุบาสกอุบาสิกาที่เคร่งครัดในพระพุทธศาสนา ความเป็นอยู่ของท่านอยู่ในฐานะมั่งมี แต่

ท่านทั้งสองก็ไม่หลงเมามัวกับโลกียสุข ต่างตั้งหน้าบำเพ็ญเพียรภาวนาปฏิบัติ ศีล สมาธิ ปัญญา ข้าพเจ้าคุ้นเคยรู้จักกับท่านทั้งสองตั้งแต่ข้าพเจ้ามีอายุได้ ๑๗ ปี ณ สมาคมพุทธบริษัทไทย-จีนประชา ซึ่งคุณบุญเป็นนายกสมาคมอยู่ในขณะนั้น ข้าพเจ้าเห็นมือท่านทั้งสองจะต้องถือพวงประคำเล็กๆ ไม่ขาด และเวลาว่างจากธุรกิจไม่ว่าจะอยู่ในสถานหรือโอกาสเช่นไร ก็เห็นท่านสวดมนต์ภาวนาชักประคำ สามีภรรยาคู่นี้มี สีลสัมปทา เสมอกัน มีทิฏฐิสัมปทาคู่กัน เพราะต่างก็มุ่งพุทธภูมิ และมีปณิธานที่จะไปอุบัติ ณ สุขาวดีพุทธเกษตรด้วยกัน สำหรับคุณบุญนั้นนอกจากจะเป็นนายพาณิชที่มีชื่อเสียงแล้ว ท่านยังมีความรอบรู้แตกฉานในพระพุทธศาสนาฝ่ายจีน สามารถเขียนบทความเผยแผ่พระศาสนา และสามารถแสดงธรรมปาฐกถาในพากย์จีน รวมทั้งมีความรู้ในวรรณคดีจีนโบราณ กวีนิพนธ์อีกด้วย ทุกๆ ปีท่านต้องเลือกแสดงอรรถาธิบายพระสูตรสำคัญของมหายาน แก่เพื่อนสมาชิก ณ สมาคมพุทธบริษัทไทย-จีนประชา อย่างน้อยปีละครั้งเป็นประจำ ทั้งนี้เป็นอาจิณสมาจารปฏิบัติมาตลอดเวลา ๓๐ ปีเศษ ในสมัยชราภาพแม้จะมีพยาธิภัยเบียดเบียน ท่านก็ไม่ย่นย่อท้อถอย คงปฏิบัติไม่ยอมให้ขาด เคยได้ยินท่านพูดว่า ถ้าจะตายก็ขอให้ตายในเวลาแสดงธรรมบรรยายเถิด จะได้ชื่อว่าสนองพระคุณต่อพระผู้มีพระภาค ในระยะ ๑-๓ ปี ก่อนหน้าจะถึงกาลกิริยาตามอายุขัย คุณบุญยังอุตส่าห์บรรยายพระสูตรใหญ่ๆ ของมหายานแก่มวลสมาชิก คือบรรยายสัทธรรมปุณฑริกสูตร (เมียวฮวบเน่ยฮัวเก็ง) ศูรางคมสมาธิสูตร (ซิวเล่งเงี่ยมซาม่วยเก็ง) แต่ละสูตรกินเวลาบรรยายติดต่อกันนับเป็นเดือนๆ ขึ้นไป และยังมีวิริยะอ่านคัมภีร์มหาปรัชญาปารมิตาสูตร (ไต้ปัวเยียกปอลอมิตอเก็ง) ซึ่งเป็นพระสูตรใหญ่ที่สุดของมหายาน มีจำนวน ๖๐๐ ผูกจบบริบูรณ์ นับว่าเป็นบุคคลคนเดียวในประเทศไทยที่มีอุตส่าห์อ่านพระสูตรมหึมานี้จบได้ และยังได้เขียนบันทึกสาระสำคัญของพระสูตรนี้ โดยแต่งเป็นบทกวีในภาษาจีน จำนวนหลายร้อยบท ซึ่งท่านเจ้าภาพของงานก็ได้จัดพิมพ์ขึ้นเป็นอนุสรณ์แล้ว นอกจากจะสร้างปัญญาบารมีธรรมทาน ดังพรรณนามาแล้ว ท่านบริจาคที่ดินพร้อมทั้งทุนทรัพย์ส่วนหนึ่ง ให้สร้างอาคารของสมาคมพุทธบริษัทไทย-จีนประชาขึ้นใหม่ ซึ่งปัจจุบันตั้งตระหง่านอยู่บริเวณถนนพลับพลาไชย ครั้นมาในสมัยใกล้มรณะก็ดำรงสติสัมปชัญญะตั้งมั่น อยู่ในพุทธานุสสติกัมมัฏฐาน

จนกระทั่งทำกาลกิริยา แม้คุณกุยซิว ผู้ภริยาก็เช่นเดียวกัน ตั้งอารมณ์มั่นอยู่ในพระพุทธคุณ ท่องบ่นพระนามของพระอมิตาภะพุทธเจ้า จนถึงวาระสุดท้าย จึงเป็นอันอุ่นใจแก่บรรดาบุตรธิดาญาติมิตรได้ว่าท่านทั้งสองมีสุคติภูมิเป็นที่ไปแน่แท้ สมดังพระพุทธภาษิตว่า "จิตฺเต อสงฺกิลิฏฺเฐ สุคติ ปาฏิกงฺขา" แปลความว่า "เมื่อจิตไม่เศร้าหมองแล้วก็มีสุคติเป็นอันหวังได้ ปราศจากข้อกังขา" ดังนี้

เมื่อพิจารณาปฏิปทาของท่านทั้งสอง ก็ทำให้ข้าพเจ้าระลึกถึงนกุลคฤหบดีและภรรยาของท่านเบื้องสมัยพุทธกาล ว่าช่างมีปฏิปทาละม้ายคล้ายคลึงกัน คุณบุญและคุณกุยซิว จึงนับได้ว่าเป็นนกุลปิตานกุลมาตาในยุคปัจจุบันนี้ได้ อนึ่ง เพราะเหตุที่มาปรารภถึงคุณบุญ แต่งบทกวี สรุปสาระในคัมภีร์มหาปรัชญาปารมิตาสูตร อันเป็นพระสูตรว่าด้วยเรื่องสูญญตาและพระนาคารชุน ได้อาศัยพระสูตรดังกล่าวนี้เขียนงานของท่านปรัชญามาธยมิกขึ้น ดังนั้นการพิมพ์หนังสือปรัชญามาธยมิกเป็นธรรมบรรณาการ ในงานฌาปนกิจสรีระของท่าน จึงนับว่าเหมาะสมทุกประการ ขออานุภาพแห่งธรรมบรรณาการและกุศลผลบุญ ซึ่งบรรดาบุตร-ธิดาญาติมิตร ได้บำเพ็ญ เพื่ออุทิศให้ท่านทั้งสองนี้ ขอให้ท่านทั้งสองซึ่งสถิตอยู่ ณ ท่ามกลางปทุมทิพย์ในสุขาวดีพุทธเกษตร ได้ทราบโดยญาณวิถีแล้ว แลอนุโมทนาให้สำเร็จเป็นปัตตานุโมทนามัยกุศล อำนวยผลานิสงส์สมควรแก่คติของท่านทั้งสอง ในสัมปรายภพ ทุกประการ เทอญ.

๒๐ ตุลาคม พ.ศ.๒๔๙๐
ณ หอสมุดสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยสงฆ์ แห่งประเทศไทย